

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**II. MAHMUD DÖNEMİ İSTANBULU'NDA KENTSEL –
FİZİKSEL KAVRAYIŞIN DEĞİŞİMİ**

Yüksek Mimar Yekta ÖZGÜVEN

FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında Hazırlanan

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Uğur TANYELİ (YTÜ)

İSTANBUL, 2009

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMA LİSTESİ.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
ÇİZELGE LİSTESİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
ÖZET.....	xi
ABSTRACT.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. SULTANIN KAMUSAL GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN SAHNESİ OLARAK BAŞKENT.....	6
2.1 Padişahın Yeni Kamusal Görünürlüğü ve Kentsel Sonuçları.....	6
2.1.1 Saltanat Binişleri ve Tebdil Binişler.....	8
2.1.2. İbadetler.....	16
2.1.2.1 Cuma Selamlıkları.....	16
2.1.2.1.1 III. Selim Dönemi Cuma Selamlıkları.....	21
2.1.2.1.2 IV. Mustafa Dönemi Cuma Selamlıkları.....	29
2.1.2.1.3 II. Mahmud Dönemi Cuma Selamlıkları.....	31
2.1.2.2 Ramazan Ayındaki Namazlar.....	44
2.1.3 Kent İçindeki Denetlemeler.....	47
2.1.4 Devlet İleri Gelenlerinin Konaklarına Yapılan Ziyaretler.....	52
2.1.5 Açılış Törenleri.....	53
2.2 Başkentın Ülkesel Coğrafya Bağlamında Kavranışı Sorunsalı: Sultanın Yeni Mobilitesi ve Merkez Olarak İstanbul.....	57
2.2.1 Kilyos Gezisi.....	58
2.2.2 Küçükçekmece ve Büyükçekmece Gezileri.....	59
2.2.3 Silivri–Tekirdağ Gezisi.....	59
2.2.4 Büyükçekmece–Küçükçekmece Gezisi.....	61
2.2.5 Edirne Gezisi.....	61
2.2.6 Gelibolu–Çanakkale–Edirne Gezisi.....	61
2.2.7 Gemlik–İzmit Gezisi.....	65
2.2.8 İzmit Gezisi.....	65
2.2.9 Rumeli Gezisi.....	66
3. İKTİDARIN KENT MEKANINDAKİ TEMSİLİ: KENTSEL BELLEĞİN YENİDEN İNŞASI.....	71

3.1	İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.....	75
3.2	İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi.....	84
3.3	İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.....	104
3.4	Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman.....	119
4.	İSTANBUL'DA KENTSEL KAVRAYIŞIN DEĞİŞİMİ.....	131
4.1	Değişen Kent ve Kent Merkezi Tanımı.....	131
4.2	Kent Yönetimine İlişkin Yeni Sorunsallar: Eski Yönetimsel Yapının Tasfiyesi.....	136
4.2.1	Kadılar.....	137
4.2.2	Subaşılar.....	139
4.2.3	Mahalle İmamlarından Muhtarlar.....	139
4.2.4	Bostancı Ocakları.....	141
4.2.5	Muhtesib – İhtisab Ağalığı.....	144
4.2.6	Şehreminliği ve Mimarbaşılıktan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne.....	149
4.3	Değişen Kent Mekanı Kavrayışı: Değişen Temsiliyet Teknolojisi.....	152
4.4	Kent Mekanına Müdahale: Kavrayışın Değişimi.....	164
4.4.1	Yapımlar.....	166
4.4.2	Yıkımlar.....	232
4.4.2.1	Bekar Odalarının Yıkılması.....	232
4.4.2.2	Yeniçeri Kışlalarının Yıkılması.....	236
4.5	Planlama Girişimleri.....	239
4.5.1	Moltke'nin İstanbul'daki Haritacılık Etkinlikleri.....	240
4.5.2	İstanbul'da İlk Planlama Girişimi.....	260
4.5.3	İstanbul'da İlk Kez Köprü Yapılması ve Meydan Düzenlemesi.....	269
4.6	Kentsel–Toplumsal Yapıya Müdahale Kavrayışının Değişimi: Demografik Hareketler ve Toplum Mühendisliği.....	274
5.	DEĞİŞEN KENTSEL VE MİMARİ TOPONOMİ.....	284
6.	SONUÇ.....	291
	KAYNAKLAR.....	297
	ÖZGEÇMİŞ.....	309

KISALTMA LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.AS.	Cevdet Askeriye
C. BH.	Cevdet Bahriye
C. BLD.	Cevdet Belediye
C.HR.	Cevdet Hariciye
C.SM.	Cevdet Saray
C. ZB.	Cevdet Zabtiye
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
H.	Hicri takvime göre
HAT.	Hatt-ı hümayun
H.H.	Hazine-i Hassa
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
M.	Miladi takvime göre
Yay. haz.	Yayına hazırlayan

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası'nda Beyazıt Meydanı.....	76
Şekil 3.2 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası'nda Beyazıt Camisi'nin etrafındaki yıkılan dükkanlar.....	77
Şekil 3.3 Bartlett'in 1836 tarihli, Beyazıt Camisi ve Serasker Kapısı gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	78
Şekil 3.4 Moltke'nin 1837 tarihli "İstanbul haritası, banliyölerin, çevresinin ve Boğaziçi'nin haritası"ndan detay.....	80
Şekil 3.5 Bartlett'in 1836 tarihli Eski Saray ve Beyazıt Camisi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	81
Şekil 3.6 1852 tarihli "darü'l-hilafetü'l aliyye ve civarı ve civarı haritası"nda muhtemel yol güzergahı.....	82
Şekil 3.7 Flandin'in Nusretiye Camisi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	87
Şekil 3.8 Mahmudpaşa Camisi hünkar mahfili.....	89
Şekil 3.9 Beyazıt Camisi Hünkar Köşkü.....	90
Şekil 3.10 T. Allom'un Selimiye Camisi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	91
Şekil 3.11 T. Allom'un Kuleli Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	94
Şekil 3.12 Hobhouse'un Humbaracılar Kışlası gravürü, III. Selim dönemi gravürü.....	95
Şekil 3.13 Préault'un Humbaracılar Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	95
Şekil 3.14 Préault'un Taksim Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	96
Şekil 3.15 Mekteb-i Harbiye, II. Mahmud dönemi gravürü.....	98
Şekil 3.16 Brindisi'nin Tersane gravüründen bir ayrıntı, Tersane Divanhanesi, II. Mahmud dönemi gravürü.....	101
Şekil 3.17 Bartlett'in Pera Sırtlarından Tersane gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	101
Şekil 3.18 Bab-ı Seraskeri içerisindeki hünkar kasrı, Robertson'un fotoğrafı.....	102
Şekil 3.19 Asakir-i Mansure-i Muhammediye Sultanahmed Meydanı'nda, François Dubois'nın yağlı boya resmi, Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonu.....	110
Şekil 3.20 Sultan II. Mahmud, Asakir-i Mansure-i Muhammediye ile bir tören sırasında, Anonim.....	111
Şekil 3.21 Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası üzerinde II. Mahmud dönemi karakolları ve Yeniçeri kışlalarının konumları.....	115
Şekil 3.22 II. Beyazıt Suyolu Haritası'nda Yeniçeri Kullukları.....	117

Şekil 3.23 Flandin'in Nusretiye Camisi ve Haliç girişi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	119
Şekil 3.24 Allom'un Kız Kulesi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	120
Şekil 3.25 Bartlett'in Galata Köprüsü gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	121
Şekil 3.26 Flandin'in Sarayburnu gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	122
Şekil 3.27 Flandin'in Selimiye Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	123
Şekil 3.28 Brindisi'nin Selimiye Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	123
Şekil 3.29 Kuleli kışlası, II. Mahmud dönemi gravürü.....	124
Şekil 3.30 Brindisi'nin Tersane gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	125
Şekil 3.31 Allom'un Nusretiye Cami gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	126
Şekil 3.32 P. Balnchaw'un Nusretiye Camisi gravürü, Abdülmecid dönemi gravürü.....	127
Şekil 4.1 Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatürü, 16. yüzyıl.....	153
Şekil 4.2 Davud Usta tarafından yapılmış 1584 tarihli suyolu haritasından detay.....	154
Şekil 4.3 Kulekapılı Seyyid Hasan'ın 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası, II. Mahmud dönemi haritası.....	156
Şekil 4.4 F. Kauffer & Le Chevalier'in 1776-1786 tarihli İstanbul ve Çevresi Şehir Planı.....	158
Şekil 4.5 Moltke'nin 1837 tarihli Ayastefanos'taki talim alanının konum planı.....	161
Şekil 4.6 Moltke'nin 1837 tarihli Ayastefanos'taki kışlak yerleri haritası.....	162
Şekil 4.7 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası'ndan detay, Eski Odalar.....	236
Şekil 4.8 İstanbul ve çevresi şehir planından detay, F. Kauffer&Le Chevalier, 1776-1786..	237
Şekil 4.9 Çelik'e göre, 1839 tarihli von Moltke Planı.....	242
Şekil 4.10 Fr. Kauffer'in İstanbul ve Çevresi Haritası.....	244
Şekil 4.11 İstanbul Haritası.....	245
Şekil 4.12 1852 tarihli "darü'l-hilafetü'l aliyye ve civarı ve civarı haritası".....	246
Şekil 4.13 Moltke'nin 1837 tarihli "Rumelihisarı'ndan Rumelifeneri Kalesi'ne kadar olan Boğaz'ın kuzey kısmının tahkimatları haritası".....	249
Şekil 4.14 Moltke'nin 1836-1837 tarihli "II. Mahmud'un görevlendirilmesiyle hazırlanmış olan Hisarlardan Karadeniz kıyısındaki fenerlere kadar Boğaz'ın tahkim edilmiş kuzey kısımları haritası".....	250
Şekil 4.15 Moltke'nin 1837 tarihli "Sultanın görevlendirmesi ile alınmış olan İstanbul haritası -Üsküdar ve Selimiye bölgesi-".....	251

Şekil 4.16 Moltke'nin 1837 tarihli "Sultanın görevlendirmesi ile alınmış olan İstanbul haritası - Boğaziçi kıyıları-".....	252
Şekil 4.17 Moltke tarafından hazırlanmış İstanbul haritası.....	253
Şekil 4.18 Moltke'nin "İstanbul ve Boğaziçi haritası".....	254
Şekil 4.19 Moltke'nin 1836-1837 tarihli "İstanbul haritası, banliyölerin, çevresinin ve Boğaziçi'nin haritası".....	255
Şekil 4.20 Moltke tarafından hazırlanmış "Boğaz'daki kaleler ve tabyalar".....	258
Şekil 4.21 Açılması önerilen yol beş büyük yol aksı.....	265
Şekil 4.22 Moltke'nin açılmasını önerdiği yol güzergahı.....	267
Şekil 4.23 Allom'un Kasımpaşa'dan İstanbul gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü.....	271

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 2.1 III. Selim dönemi cuma namazları.....	21
Çizelge 2.2 IV. Mustafa dönemi cuma namazları.....	29
Çizelge 2.3 II. Mahmud dönemi cuma selamlıkları.....	32
Çizelge 4.1 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri.....	166
Çizelge 4.2 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (inşa-onarım-yeniden inşa).....	197
Çizelge 4.3 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (yapı türlerine göre).....	198
Çizelge 4.4 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	199
Çizelge 4.5 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (1808-1825, 1826-1839, tarihsiz)	200
Çizelge 4.6 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (yapı türlerine göre, 1808-1825, 1826-1839).....	201
Çizelge 4.7 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (konumlarına göre, 1808-1825, 1826-1839).....	202
Çizelge 4.8 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	203
Çizelge 4.9 II. Mahmud dönemi tekke-türbe yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	204
Çizelge 4.10 II. Mahmud dönemi cami-mescid yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	205
Çizelge 4.11 II. Mahmud dönemi medrese-sıbyan mektebi yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	206
Çizelge 4.12 II. Mahmud dönemi Rum kiliseleri yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	207
Çizelge 4.13 II. Mahmud dönemi Ermeni kiliseleri yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	208
Çizelge 4.14 II. Mahmud dönemi köşk-kasır-saray yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)....	209
Çizelge 4.15 II. Mahmud dönemi kışla yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	210
Çizelge 4.16 II. Mahmud dönemi karakol yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	211
Çizelge 4.17 II. Mahmud dönemi kule yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	212
Çizelge 4.18 II. Mahmud dönemi idari yapılar yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	213
Çizelge 4.19 II. Mahmud dönemi su yapıları yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	214
Çizelge 4.20 II. Mahmud dönemi nişantaşı yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	215
Çizelge 4.21 II. Mahmud dönemi sanayi yapıları yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	216
Çizelge 4.22 II. Mahmud dönemi muvakkithane yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	217
Çizelge 4.23 II. Mahmud dönemi kütüphane yapım faaliyetleri (kronolojiye göre).....	218
Çizelge 4.24 II. Mahmud dönemi tekke-türbe yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	219
Çizelge 4.25 II. Mahmud dönemi cami-mescid yapım faaliyetleri (konumlarına göre)	220

Çizelge 4.26 II. Mahmud dönemi medrese-sıbyan mektebi yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	221
Çizelge 4.27 II. Mahmud dönemi Rum kiliseleri yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	222
Çizelge 4.28 II. Mahmud dönemi Ermeni kiliseleri yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	222
Çizelge 4.29 II. Mahmud dönemi köşk-kasır-saray yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	223
Çizelge 4.30 II. Mahmud dönemi kışla yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	224
Çizelge 4.31 II. Mahmud dönemi karakol yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	225
Çizelge 4.32 II. Mahmud dönemi kule yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	226
Çizelge 4.33 II. Mahmud dönemi idari yapılar yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	227
Çizelge 4.34 II. Mahmud dönemi su yapıları yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	228
Çizelge 4.35 II. Mahmud dönemi nişantaşı yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	229
Çizelge 4.36 II. Mahmud dönemi sanayi yapıları yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	230
Çizelge 4.37 II. Mahmud dönemi muvakkithane yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	231
Çizelge 4.38 II. Mahmud dönemi kütüphane yapım faaliyetleri (konumlarına göre).....	232

ÖNSÖZ

“II. Mahmud Dönemi İstanbul’unda Kentsel – Fiziksel Kavrayışın Değişimi” konulu doktora tez çalışmama yön veren ve bu çalışmayı oluşturmam sırasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Uğur Tanyeli’ye, bilgi ve deneyimlerinden yararlanmamı mümkün kılan Prof. Dr. Baha Tanman ve Doç. Dr. Bülent Tanju’ya öncelikle teşekkürlerimi sunmak isterim.

Uzun ve yorucu doktora tez çalışmam sırasında moralimi yüksek tutmamı sağlayan ve bana sürekli destek olan arkadaşlarıma, çalışmamın her safhasında benimle paylaştığı bilgi ve yardımları için Arş. Gör. Senem Doyduk ve Arş. Gör. Dr. Nevra Ertürk’e, desteği ve önemli yönlendirmeleri için Arş. Gör. Tayfun Gürkaş’a ve Yrd. Doç. Dr. Sıla Durhan’a teşekkür ederim.

Maddi ve manevi destekleriyle çalışmamın her aşamasında yanımda olan aileme ise minnetlerimi sunarım.

Aralık, 2009

Yekta ÖZGÜVEN

II. MAHMUD DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA KENTSEL-FİZİKSEL KAVRAYIŞIN DEĞİŞİMİ

ÖZET

II. Mahmud dönemi İstanbul'unu konu edinen bu çalışma, temel olarak bir kentsel tarih araştırmasıdır. 19. yy.ın ilk yarısında bir Osmanlı kentinin, değiştirilme ve dönüştürülme sürecini ve biçimlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, bu dönüşüm sürecinde rol oynayan aktörlerin bunu hangi biçimlerde gerçekleştirdiklerine ve bu süreçte kendilerinin de hangi biçimde değiştiğine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

II. Mahmud dönemi, gerçekte geleneksel Osmanlı bilgi, kavrama, algılama ve üretme biçimlerinin başka bir biçime evrilme sürecidir. Bu süreç, Osmanlı dünyasının kendi rutin iç dinamiklerinin farklılaştığı ve artık kendine yeni dinamikleri meydana getirdiği bir sistem yaratma sürecidir.

Çalışmanın ana teması, kentsel bağlamda, Osmanlıların kentleri algılama - kavrama biçimlerinin değişimi ve bununla bağlantılı olarak kentlerin temsiliyeti problemidir. Bu olgu, kent mekanının, fiziksel olarak beden aracılığıyla deneyimlenmesine dayanan sosyo-psişik kavranmasından, matematiksel yöntemlerle kavranmasına doğru evrilmesi, kentin temsiliyet biçimleri ve temsiliyet nesnelere farklılaşmasıdır. Yeni temsiliyet biçimleri, kent ve kent mekanının aynı zamanda bir nesne olarak kavranması anlamını taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Kent mekanı, kentlerin temsiliyeti, müdahale, kent kavrayışı.

ABSTRACT

This study that deals with Istanbul in the period of Sultan Mahmud 2nd, basically is a research of urban history. And it aims to state the process and ways of changes, transformations of an Ottoman city in the early 19th century. Also it displays the changing of the actors who have played big roles in this process themselves.

In fact, the period of Sultan Mahmud 2nd has been the process of evolution of traditional Ottoman information, understanding, perception and producing techniques to another form. This process has been the creation of a new system which the routine dynamics of Ottoman world has been undergone a change and also instituted its own new dynamics.

The main theme of the study, in an urban context, is the changing ways of Ottoman understanding and also presenting of the towns. This fact has been the evolution of understanding towns from socio-psychic ways -experiencing the town spaces with the body-to mathematical ways. And also the diversification of presentation ways, forms and objects of the towns. At the same time, these new presentation techniques mean that town and town spaces has been begun to understand as objects.

Key words: Town, town spaces, the presentation of towns, the understanding of towns, intervention.

1. GİRİŞ

II. Mahmud dönemi İstanbul'unu konu edinen bu çalışma, temel olarak bir kentsel tarih araştırmasıdır. 19. yüzyılın ilk yarısında bir Osmanlı kentinin, İstanbul'un, değiştirilme ve dönüştürülme sürecinin yanı sıra, bu dönüşüm biçimlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, bu dönüşüm sürecinde rol oynayan aktörlerin, kendilerinin de bu süreçte hangi biçimde değiştiğine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Öncelikle, klasik mimarlık tarihi yazımında oldukça yaygın biçimde kullanılan “dönem anlatıları”nı tekrarlamaktan özellikle kaçınıldığı belirtilmelidir. Bu bağlamda, 1808-1839 tarih aralığını kapsayan II. Mahmud hükümdarlığında meydana gelen siyasal, ekonomik ve askeri olayları ve gelişmeleri içeren bir tarih yazımına yer verilmemiştir.

Bununla birlikte, tarihsel olarak kabaca 18. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemi, II. Mahmud dönemini de içerecek biçimde, bir bütün olarak “*Osmanlı modernleşmesi*” veya “*Osmanlı Batılılaşması*” olarak ele alan geleneksel mimarlık tarihi yazımı metodolojisi izlenmemiştir. Hatta, alışlagelen “*modernleşme*”, “*Batılılaşma*”, “*çağdaşlaşma*” vb. gibi kavramların kullanılmamasına özen gösterilmiştir.

Bu bağlamda, II. Mahmud dönemi, gerçekte geleneksel Osmanlı kavrama, algılama ve üretme biçimlerinin başka bir biçime evrilme süreci olarak ele alınmıştır. Bu yeni biçim, kuşkusuz bugün modern olarak adlandırabileceğimiz verileri içermektedir. Ancak, söz konusu evrilme sürecinin, yalnızca “*modernleşme*” veya “*Batılılaşma*” gibi kavramlar etrafında tanımlanamayacağı da açıktır. Bu süreç, Osmanlı dünyasının kendi rutin iç dinamiklerinin farklılaştığı ve artık kendine yeni dinamikler meydana getirdiği bir sistem yaratma sürecidir. Bu nedenle, Osmanlı dünyasının kendi farkındalıkları bağlamında, en azından II. Mahmud dönemindeki farklılaşmalarının, bir değişim ve dönüşüm süreci olarak tanımlanması daha doğru olacaktır.

Çalışmanın ana teması, Osmanlı'nın başkenti üzerinden bir kent okuması yaparak, bu değişim ve dönüşümlerin kentsel mekana hangi biçimlerde yansıdığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, İstanbul kentinin tarihi veya kentin mimari ürünleri tarihine dair sorunlara çalışma kapsamında kesinlikle yer verilmemiştir. Buradaki asıl amaç, Osmanlı dünyasının kentsel ve fiziksel kavrayış biçimlerinde meydana gelen dönüşümlerin, erken 19. yüzyıl İstanbulu üzerinden okunmasıdır.

Diğer taraftan, literatürde bugüne kadar ele alınmamış bazı konulara ilk kez işaret edilmesi ve günümüze ulaşmadığı söylenen birtakım belgelerin bulunarak ilk kez yayınlanması, bu çalışmanın en önemli ayırıcı niteliklerindedir. Detaylı biçimde incelenen Moltke'nin İstanbul'daki haritacılık etkinlikleri ise, çalışmanın en önemli bölümlerinden birini meydana getirmektedir. Bu bağlamda, mimarlık tarihi ve kentsel tarih literatüründe bugüne kadar günümüze ulaşmadığı söylenen, Moltke tarafından hazırlanmış olan İstanbul haritaları, ilk kez bu çalışmada yayınlanmaktadır. Aynı zamanda, söz konusu Moltke haritaları aracılığıyla, literatürde sürekli tekrarlanagelen ve söz konusu planın İstanbul'un ilk imar planı olduğu iddiasına bir son verilmekte ve haritanın gerçek niteliği ortaya çıkarılmaktadır.

Simgesel anlamı belirsiz bir kentsel ve mimari eleman olarak ele alınan kuleler ve üzerlerindeki sancak direkleri ile bayraklar, yapılara ve kentsel mekanlara ad koyma geleneğinin ortaya çıkışı gibi başlıklar ilk kez dikkat çekilen konulardandır. Bu konularla ilgili bir literatür henüz oluşmamıştır ve bu yönüyle araştırma, sonraki çalışmalara kaynak oluşturma amacındadır. Aynı zamanda, sultanın kamusal görünürlüğü, kent ve kent merkezinin değişen tanımı, kent kavrayışının değişimi, kentsel mekanın temsiliyeti problemi gibi konular da ilk kez genel literatürden farklı yaklaşımlarla ele alınmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışma dört ana başlık etrafında biçimlendirilmiştir:

Sultanın Kamusal Görünürlüğünün Sahnesi Olarak Başkent bölümünde, öncelikle dönemin en büyük iktidar odağını tanımlayan sultanın, kenti ve kent mekanını kullanma biçimlerinde meydana gelen değişimler ele alınmıştır. Bu doğrultuda, sultanın sahip olduğu simgesel ve ilahi erkin, kazandığı kamusal görünürlükle birlikte, yerini dünyevileşen bir iktidar örüntüsüne bıraktığı dönüşüm süreci gösterilmek istenmiştir. II. Mahmud'un İstanbul içerisindeki gezileri, denetlemeleri, binişleri ve selamlıkları ile birlikte, Osmanlı sultanlarının sahip oldukları yeni kamusal görünürlüğü ve bu yeni görünürlük biçiminin kent mekanındaki yansımaları araştırılmıştır. Ayrıca, II. Mahmud'un İstanbul dışına yapmış olduğu geziler aracılığıyla, sultanın kentler arasındaki hareketliliğinin, başkent kavramının algılanışına getirdiği yeni kavranış biçimleri irdelenmiştir.

İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Kentsel Belleğin Yeniden İnşası bölümünde, yeniden inşa edilmeye çalışılan kentsel bellek bağlamında, yeni erkin kentsel mekandaki simgeleri ele alınmıştır. Yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla birlikte, kentsel bellekte hatırlamaya yol açabilecek her türlü referansın da yok edilmesiyle, kurulan yeni iktidarın meşruiyetinin kentsel mekandaki simgesel örnekleri ortaya konmuştur. Osmanlı dünyasında ilk kez yapılan

bir meydan düzenlemesi olan Beyazıd Meydanı örneği, dinsel ve kamusal yapılara eklenen hünkar kasırları ve mahfilleri, kışla ve karakollar gibi anıtsal ölçekli yapıların kent mekanındaki yer seçimleri ve kuleler bu kapsamda değerlendirilmiştir.

İstanbul'da Kentsel Kavrayışın Değişimi bölümünde, öncelikle yeni kent kavramından hareketle, kent yönetiminde ve kentsel mekanda meydana gelen çeşitli değişimler ele alınmıştır. Kent mekanının kavrayış biçimlerinde meydana gelen değişimler, kentin yeni temsiliyet teknolojileri ve pratiklerini de beraberinde getirmiştir. Kentin müdahale edilebilir bir kavrama dönüşmesiyle, kentsel mekanda gerçekleştirilen yapım ve yıkım faaliyetleri, Osmanlı dünyasında ilk kez karşılaşılan kent planlama girişimleri, İstanbul'da ilk kez yapılan köprü ve meydan düzenlemesi irdelenmiştir. Bu bağlamda, ilk kez, Moltke'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği haritacılık etkinliklerinin nitelikleri ve kapsamı açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca, ilk kez gerçekleştirilen nüfus sayımı bağlamında kentteki demografik hareketler, kentin toplumsal yapısına müdahale olarak değerlendirilmiştir.

Değişen Kentsel ve Mimari Toponomi bölümünde, kentsel mekanların, mimari yapıların ve bazı nesnelerin adlandırılma pratikleri, kentsel belleğin değişimi ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Yine Osmanlı dünyasında ilk kez karşılaşılan yapıların tanımlanmış özel adlarla inşa edilmesi, kentsel mekanlara yeni referanslar taşıyacak biçimde yeni adlar verilmesi, bazı kelimelerin dilden çıkarılması ve kullanımının yasaklanarak yerlerine yeni kelimeler tanımlanması gibi konular irdelenmiştir. Bu adlandırma pratiklerinde kullanılan adların içerdikleri simgesel referanslar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ayrıca, içeriği ile bağlantılı olarak, her bölümde birbirinden farklı metodolojik yaklaşımlar izlenmiştir:

Sultanın Kamusal Görünürlüğünün Sahnesi Olarak Başkent bölümünde, sultanın kamusal görünürlüğünü daha anlaşılır kılmak amacıyla, belirtilen alt başlıklar bağlamında, II. Mahmud'un gündelik yaşantısına tarihleriyle kronolojik olarak yer verilmiştir. Ayrıca, III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un kamusal görünürlüklerindeki farklılıkları ortaya koyabilmek amacıyla, tarihleriyle birlikte karşılaştırılmalı çeşitli listeler hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, dönemin tanıklarının kayıtlarından meydana gelen yazılı literatür kullanılmıştır. Vakanüvis Ahmed Lûtfi Efendi, Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi, III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi, IV. Mustafa'nın Sırkatibi Arif Muhit Bey ve II. Mahmud'un Sırkatibi Feyzullah Efendi tarafından kaydedilmiş ruznamelerin transkripsiyon metinlerinden, Ayvansarâyî

Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi ve Süleymân Besîm Efendi'nin kayıtlarından ve Moltke'nin mektuplarından yararlanılmıştır.

İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Kentsel Belleğin Yeniden İnşası bölümünde, kentsel belleğin yeniden inşasıyla bağlantılı olarak, iktidarın kentsel mekandaki temsiliyet nesnelere olarak nitelendirilen yapı ve yapı parçalarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Beyazıt Meydanı'ndaki yapılar, karakol ve kışla binaları, hünkar kasırları ve hünkar mahfilleri eklenen yapılar ve kuleler, yapıldıkları tarihler ve kentsel konumları bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın ana teması, yapılar üzerinden değil kentsel mekan üzerinden kurgulandığı için, söz konusu yapıların üslupları, tipolojileri, planları vb. gibi mimari özellikleri belirtilmemiştir. Ancak, ele alınan kent mekanı ve yapıların dönem içerisindeki niteliklerini daha anlaşılır kılmak amacıyla, mümkün olduğunca II. Mahmud dönemi gravürleri, litografileri ve resimleri ile görselleştirilmiştir. Yine dönemin tanıklarından Miss Pardoe ve Thomas Allom'un kitaplarından yararlanılmış, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerle desteklenmiştir. Ayrıca, 19. yüzyıl ve II. Mahmud dönemi karakolları, kışlalar, Beyazıt Meydanı ve kentsel bellek konulu spesifik araştırmalar da kaynak olarak kullanılmıştır.

İstanbul'da Kentsel Kavrayışın Değişimi bölümünde, kent kavrayışını ve kentin temsiliyet biçimlerini göstermek amacıyla, büyük ölçüde dönem haritalarından yararlanılmıştır. Bu bağlamda, çeşitli kaynaklarda yayınlanmış olan döneme ait haritaların yanı sıra, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Berlin Devlet Kitaplığı'nda bulunan orijinal haritalara da yer verilmiştir. III. Selim dönemine tarihlenen Kauffer haritası, II. Mahmud dönemi haritalarından Kulekapılı Seyyid'in II. Bayezid Suyolu Haritası ve Moltke haritaları ana kaynak olarak kullanılmıştır. Yine, döneme ait görsel malzemelerden, yukarıda belirtilen dönemin tanıklarının ifadelerinden ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Kent yönetimine dair geniş bir literatür bulunmasına rağmen, bu konuyla ilgili olarak yapılmış ilk kapsamlı çalışma olan ve neredeyse sonraki tüm çalışmalarda referans olarak gösterilen orijinal kaynak, Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye'den ve Osman Nuri Ergin'in diğer çalışmalarından büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Ancak, bu bölümde yer verilen *Yapımlar* alt bölümünde, farklı bir metodoloji daha izlenmiş ve derlenmiş olan bir liste ve bu listeye bağlı olarak grafikler yardımıyla hazırlanmış çeşitli kantitatif analizler kullanılmıştır. Söz konusu liste, dönem içerisinde yapım etkinliğinde bulunan yapıların, yapım etkinliğinin niteliği, gerçekleştirildiği tarih, yaptıranı ve kentsel

mekandaki konumuna ilişkindir. Bu yapım etkinliklerinin, belirlenmiş olan birtakım kriterler bağlamında grafikleştirilmesi yolu izlenmiştir.

Değişen Kentsel ve Mimari Toponomi bölümünde, adlandırma pratiklerini ortaya koyabilmek amacıyla, büyük ölçüde yukarıda belirtilmiş olan dönem kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca, söz konusu adlarda kullanılan sözcüklerin semantik nitelikleri açıklanmıştır.

Bu bağlamda, çalışma pek çok yönden, 19. yüzyıl Osmanlı kenti ve İstanbul konulu anlatılardan oldukça farklı biçimde, yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. II. Mahmud döneminde, İstanbul kentsel mekanının gerçekte nasıl bir dönüşüm geçirdiğinin, geleneksel mimarlık tarihi yazımında pek de değinilmeyen konu başlıkları aracılığıyla okuması yapılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, bir kent tarihi değil, kentsel tarih çalışması olarak nitelendirilmektedir.

2. SULTANIN KAMUSAL GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN SAHNESİ OLARAK BAŞKENT

2.1 Padişahın Yeni Kamusal Görünürlüğü ve Kentsel Sonuçları

19. yüzyıl yalnızca Osmanlı Devleti için değil, bütün monarşik rejimler için sorunlu bir süreçtir. Bu sürecin en problematik alanlarından biri ise, iktidarlarının kaynağını Tanrı’da bulan hükümdarların yaşadıkları meşruiyet bunalımlarıdır (Karateke, 2004). Osmanlı Devleti’nde ise, iktidarın meşruiyetine yönelik problemler, erken 19. yüzyılda, II. Mahmud döneminde, yöneten -hükümdar- ile yönetilenler -halk- arasındaki yüzyıllardır süregelen ilişkinin bozulma süreciyle belirgin biçimde ortaya çıkmıştır (Deringil, 2007).

Berkes’in “*mutlakiyetçi aydın monarşi*” olarak tanımladığı II. Mahmud rejimi, yapılan reformlarla bağlantılı olarak, “*gelenek doğrultusuna en çok uyan mutlakiyetçi monarşi rejimine yöneliş*” dönemidir ve geçiş dönemine özgü çelişiklere sahiptir (Berkes, 2006). Bu bağlamda, hükümdarın ve onun mutlak yetkesini uygulayanların eylemlerinin rasyonel, yerleşmiş ve hukuksal kuralları henüz doğmamıştır. Bu kuralları belirleme girişimleri ile geçen bu dönem, ancak Tanzimat’la birlikte sona erecektir (Berkes, 2006).

Kural koymaya dayalı bu eylemler, hükümet tarafından yapılmaktadır, yönetilenin yani halkın bu girişimlerde hiçbir katkısı yoktur. Berkes’e göre, halk bu girişimlerin altında ezilmekte ve eski-yeni ikiliğinin içinde yer almaktadır. Dolayısıyla, halk arasında devlet tarafından yapılan reform girişimlerine –yeniliklere– yönelik bir güven yaratma probleminin varlığından bahsedilebilir. II. Mahmud da, hükümdar olarak, beyanları ve eylemleri ile halk arasında çeşitli araçlarla bu güveni yerleştirmek zorunda kalmıştır (Berkes, 2006).

Diğer taraftan, 19. yüzyıl başlarında saltanat ve hilafet kimliği taşıyan Osmanlı padişahlarının kutsallıklarını büyük oranda kaybettikleri görülmektedir. Hatta, 1808 yılında, II. Mahmud’a itaat etmek istemeyen yeniçerilerin “*Padişah bir insan değil midir? Kim olsa olur! Esmâ Sultan olsun, ya ki Konya’daki şeyh padişah olsun... Kırım Tatar hanzadelerinden biri padişah olsun.*” (Ortaylı, 2005) ifadelerini dile getirdiklerine dair rivayet sıklıkla vurgulanmaktadır.

Tarih boyunca iktidarların en büyük meşruiyet sağlama çabalarının, otoritelerini sarsıldığı veya yerlerine geçebilecek alternatif bir iktidarın ortaya çıktığı zamanlarda görülmektedir (Karateke, 2004). 19. yüzyılda sarsılan iktidar örüntüleri nedeniyle, II. Mahmud’dan

başlayarak, Osmanlı padişahları kendilerine yeni bir meşruiyet zemini oluşturmak zorunda kalmışlardır.

Bu amaçla, II. Mahmud'un da geleneksel kutsal padişah imgesini, geleneksel olandan farklı biçimde yeniden kurgulaması ve kaybedilen meşruiyeti yeniden kazandırması gerekmiştir. Bununla ilintili olarak, sarayın duvarları ardında kapalı bir yaşam süren ve halkla neredeyse hiçbir zaman temas halinde olmayan geleneksel Osmanlı dünyasının padişah kavramı, yerini neredeyse her gün halkla birarada bulunan, onlarla ilişki kuran, yaşamını sarayda değil de kentin içinde sürdüren bir imgeye dönüştürülmeye çalışılmıştır. Padişah, artık her gün ve günün her saatinde başkent sokaklarında hem de *tebdil-i kıyafet* olmaksızın halk tarafından görülebilmektedir. Deringil bu durumu, ilk olarak II. Mahmud'un üstlendiği, daha sonra Abdülmecid ve Abdülaziz'in devam ettirdiği, "*halkın arasına karışan ve devletin kişisel bir tezahürünü sunan modern halk hükümdarı rolü*" ile özetlemektedir (Deringil, 2007, s. 34).

Böylece, uzun bir süredir adeta görünmez varlıklar haline gelen Osmanlı hükümdarları (Berkes, 2006), kimi zaman denetleme ve inceleme amacıyla, kimi zaman ise yalnızca gezip görmek amacıyla halkın arasına karışmaya başlamışlardır. Padişah imgesi geleneksel kalıplarından soyutlanarak, artık Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak önünde yerlere kapanılan bir hükümdardan, buharlı vapurla şehir içinde gezinti yapan, açılış törenlerinde nutuk veren, camilerde halkla birlikte namaz kılan, seyahat eden *modern* yöneticiye dönüşmeye başlamıştır. Berkes, bu durumun "*halka rağmen, halkın iyiliği için halk karşısına çıkmış aydın monark niteliği*" göstermesinden ileri geldiğini ifade eder (Berkes, 2006).

Klasik dönem ya da 19. yüzyıl öncesi padişahlarına göre, II. Mahmud, gerek görünüşü gerekse de eylemleri ile hem geleneksel merasim yöntemlerinde hem de saray yaşamında farklılıklar yaratma çabasına girmiştir. Yaşamını kendinden önceki padişahlar gibi saray içerisinde sınırlamamış, kent içerisinde sürekli hareket halinde olmuştur. Hatta bu hareketlilik, başkent dışına yapılan gezme ve görme amaçlı gezilere kadar ulaşmıştır. Özellikle, başkentte yeni tesis edilen veya yeniden düzenlenen kurumları ve başkent dışındaki kentleri görmek amacıyla, söz konusu yerlere bizzat teftişlerde bulunmuştur.

Bu bağlamda, II. Mahmud'un, iktidarına kamusal görünürlük kazanma çabalarını, birkaç ana başlık altında toplamak mümkündür: Tebdil binişler, kent içi geziler, açılış törenleri, başkent dışı gezileri, cuma selamlıkları ve namazlar.

2.1.1 Saltanat Binişleri ve Tebdil Binişler

Padişahların şehir içinde yaptıkları kısa süreli geziler “saltanat binişi, biniş-i hümayun” olarak adlandırılmaktadır. Bu geziler, at veya saltanat kayığı ile yapılabilmektedirler (Beyhan, 2007, s. 22-23). Pakalın ise, yalnızca, “*padişahların bir yerden diğer yere atla gitmeleri*”nin “biniş-i hümayun” olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Pakalın, 1971c). Kıyafet değiştirerek ve böylece kimliklerini gizleyerek gece veya gündüz yaptıkları geziler ise “tebdil binişi” olarak nitelendirilmektedir (Beyhan, 2007).

Bu bağlamda, III. Selim’in levend ve delil kıyafetiyle tebdil gezileri yaptığı bilinmekteyse de, II. Mahmud’un bu tebdil gezilerde genellikle silahşör* kıyafetini kullandığı görülmektedir**. Bu tebdil geziler, kimi zaman kurumları teftiş ve denetleme amacını taşımaktayken, kimi zaman ise halkın durumunu bizzat gözleme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, II. Mahmud’un saltanatının ilk günlerinden itibaren, neredeyse her gün kent içerisinde tebdil gezilerde bulunduğu görülmektedir. Bu geziler ile ilgili en ayrıntılı kayıtlar, dönemin tanıklarından Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi ve Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi’nin ifadelerinden ve II. Mahmud’un Sırkatibi Feyzullah Efendi’nin kayıtlarından seçilebilmektedir****. Dolayısıyla, bu noktada, II. Mahmud’la birlikte değişen ve farklı bir anlam kazanan padişahın görünürlük problemini daha anlaşılır hale getirmek amacıyla, söz konusu tebdil gezileri ayrıntılı biçimde incelemek yararlı olacaktır. Bu doğrultuda, II. Mahmud’un kent içerisindeki hareketliliğini gösterebilmek amacıyla, söz konusu geziler kronolojik olarak ele alınacaktır.

II. Mahmud, H. 8 Cemaziyelahir 1223 (M. 1 Ağustos 1808) günü****, Şimşirlik Mabeyn-i Hümayunu’ndan saray dışına, tebdil kılıkta şehir gezisine çıkmış ve babası Sultan Abdülhamid’in türbesini ziyaret ederek, Topkapı Sarayı’na geri dönmüştür (Beyhan, 2007, s. 237-238). H. 10 Cemaziyelahir 1223 (M. 3 Ağustos 1808) günü ise, yine şehir tebdiline çıkarak, dönüşte harem-i hümayuna gelmiştir (Beyhan, 2007). H. 17 Cemaziyelahir 1223 (M.

* “Uzun boylu ve gösterişli saray muhafızları.” (Karateke, 2004). “Yeniçeri Ocağı’nın zabitlerinin bir takımı hakkında kullanılan tabirdir. Silahları karıştırıcı, silahlarla oynayıp uğraşıcı demektir. Bir sınıf silahlı askere, muhtelif silahları kullanmaktaki fevkalade meleke ve maharet ile mümtaz olup maiyette istihdam olanlara verilen addır.” (Pakalın, 1972c).

** Ayasofya Cabisi olan Ömer Efendi’nin, II. Mahmud’un saltanatının 1808 ile 1814 yılları arasında kapsayan eserinde, II. Mahmud’un silahşör kıyafetiyle tebdilen şehir içinde gezintiler yaptığı sıklıkla kaydedilmektedir (Bkz. Câbî Ömer Efendi, 2003).

**** Bu bölümde verilen “Beyhan, 2007” referansı, Mehmet Ali Beyhan tarafından yayınlanmış olan, III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi, IV. Mustafa’nın Sırkatibi Arif Muhit Bey ve II. Mahmud’un Sırkatibi Feyzullah Efendi tarafından kaydedilmiş ruznamelerin transkripsiyon metinlerine ve bunların kapsamlı bir analiz çalışmasına işaret etmektedir.

**** Söz konusu Hicri takvime ait tarihler, Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu yardımıyla Miladi takvim tarihlerine çevrilmiştir.

10 Ağustos 1808) günü, Göksu'ya saltanat binişi düzenlenerek, canbaz ve diğer oyunlarla büyük bir açık hava eğlencesi yapılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 23 Cemaziyelahir 1223 (M. 16 Ağustos 1808) günü, yine şehir tebdiline çıkılmış ve Halife Yeri'nden harem-i hümayuna dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 25 Cemaziyelahir 1223 (M. 18 Ağustos 1808) tarihinde, sandalla Göksu'ya saltanat binişi yapılmıştır. Bu sırada, testiye kurşun atılmış ve testiye vurup kıranlara altın hediye edilmiştir. Daha sonra Divanhane'ye çıkılmış, sade nakkare dinlenilerek, tokmak oyunları ve pehlivan güreşleri izlenmiştir. Musiki dinlenilerek, eski Silahdar Süleyman Bey'in hazırlatmış olduğu yemekler yenmiştir. İkinci namazından sonra dönüş için filikalara binilmiş, ancak şiddetli yağmur nedeniyle, Bebek Kasrı'na gelinmiş ve II. Mahmud burada elbiselerini değiştirmiş ve yağmurun dinmesiyle tekrar filika ile Yalı Köşkü'ne gelmiş ve atla harem-i hümayuna geçmiştir (Beyhan, 2007). Bir diğer tebdil kılıkta şehir gezisi ise, H. 28 Cemaziyelevvel 1223 (M. 21 Ağustos 1808) günü gerçekleştirilmiştir (Beyhan, 2007). H. 29 Cemaziyelevvel 1223 (M. 22 Ağustos 1808) günü ise, Mehmed Paşa Kasrı'na tebdil biniş ile kayıkla gelinmiş ve saat onbire kadar istirahat edilerek çevre seyredilmiş ve yine kayıkla Yalı Köşkü'ne dönülmüştür (Beyhan, 2007).

H. 7 Recep 1223 (M. 29 Ağustos 1808) günü ise, Dolmabahçe'ye saltanat binişi düzenlenerek, cirit ve diğer çeşitli oyunlar oynanmıştır. Beşiktaş önünde demir atmış olan Donanma-yı Hümayun gemilerinden padişahın gelişinde ve dönüşünde top atışı yapılmış, Tophane ve Arabacıları kışlaları önünde ağaları ve diğer zabitan selamlanarak, padişaha bağlılıklarını ve iltifatlarını göstermişlerdir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 12 Recep 1223 (M. 3 Eylül 1808) günü ise, öğleden sonra şehir tebdiline çıkılmıştır (Beyhan, 2007). II. Mahmud, H. 14 Recep 1223 (M. 5 Eylül 1808) günü, saltanat binişiyle sandalla Dolmabahçe'ye gelmiş, cirit oyunlarını izlemiş ve cündilere birer altın hediye etmiştir. Saat sekizde Beşiktaş Sarayı'na gelinmiş ve Çinili Kasrı'nda istirahat ederek, musiki dinleyerek yemekler yenmiş, saat onbirde filika ile Saray-ı Hümayun'a dönmüştür (Beyhan, 2007). Ancak, Câbî Ömer Efendi ise H. 14 Recep 1223 (M. 5 Eylül 1808) tarihli kaydında*, II. Mahmud'un tebdilen Tophane'ye geldiğini ve bir süre inceledikten sonra gönderilen atına binerek Galata'dan Tersane-i Amire'ye gittiğini belirtmektedir. Burada Kaptan Paşa ile birlikte büyük havuzu, mavnaları, darağacını ve ambarları incelemiş ve Eyüp'e gitmiştir. Burada Hazret-i Halid türbesini ziyaret etmiş, Eyüp çarşısından ve sur dışından Cibali Yenikapısı'na gelerek, oradan da tebdil piyadesine binerek Boğaziçi'ne gelmiş ve akşama yarım saat kala Saray-ı

---

* Câbî Ömer Efendi, muhtemelen, söz konusu tebdil geziyi birkaç gün sonra kaydetmiştir. Bu nedenle, Feyzullah Efendi'nin ruznamesi ile aynı tarihte farklı olaylar anlatılmaktadır. Bu bağlamda, metinde, Câbî Ömer Efendi referansı ile kullanılan bilgilere, "*Câbî Ömer Efendi'nin ..... tarihiyle kaydettiği*" biçimiyle yer verilmiştir.

Hümayun'a dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 17 Recep 1223 (M. 8 Eylül 1808) günü ise, tebdil binişi yapılarak atla Çırağan Yalısı'na gelmiş, Yahya Efendi türbesini ziyaret etmiş ve oradan Yıldız Kasrı'na gelmiştir. Musiki dinleyerek birkaç saat istirahat etmiş, oradan yine Çırağan Yalısı'na ve akşama doğru da yine atla saraya dönmüştür (Beyhan, 2007). Bir diğer şehir tebdili ise, H. 19 Recep 1223 (M. 10 Eylül 1808) günü gerçekleştirilmiştir (Beyhan, 2007). H. 25 Recep 1223 (M. 16 Eylül 1808) tarihli kayda göre, sadrazam, kapı ricali, Kara Osmanzade ve Cebbarzade ve İsmail Bey ve diğerleri davet edilerek Bahariye'ye biniş düzenlemiş ve bir ziyafet verilmiş, II. Mahmud da saltanat binişi ile Kağıthane'ye gelmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 28 Recep 1223 (M. 19 Eylül 1808) günü, sandalla Kağıthane'ye saltanat binişi düzenlenmiş, burada sürat topçularının ve humbaracıların talimi izlenmiş, askerlerin her birine ihsanda bulunulmuştur. Topçubaşı, Arabacıbaşı, Humbaracıbaşı ve nazırlara kaftanlar giydirildikten sonra, mabeyn-i hümayuna gelinmiş ve nakkare eşliğinde yemek yenmiştir. Cemaatle birlikte ikindi namazı kılındıktan sonra, selsebil üzerindeki kasırda musiki dinlenerek saat onbire kadar eğlenilmiş ve filika ile Saray-ı Amire'ye dönmüştür (Beyhan, 2007).

H. 3 Şaban 1223 (M. 24 Eylül 1808) günü ise, Topkapı Sarayı Ağa Bahçesi'nde süvarilere cirit oynatmış, sade nakkare eşliğinde birkaç saat oyunu izledikten sonra, çavuşlar musiki faslına başlamışlar ve ikindiye kadar burada vakit geçirilerek hareme dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 4 Şaban 1223 (M. 25 Eylül 1808) günü, öğleden sonra şehir tebdiline çıkılmış ve hareme dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 5 Şaban 1223 (M. 26 Eylül 1808) günü ise, tebdil binişi ile atla Çırağan Mabeyni'ne gelinmiş, akşama doğru yine atla herem-i hümayuna dönmüştür (Beyhan, 2007). Câbî Ömer Efendi ise, padişah II. Mahmud'un tebdil binişi ile Bahariye'ye geldiğini, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın da bazı kapı ricaliyle birlikte tebdilen gelerek, görüşüldüğünü ve bazı önemli meselelerin tartışıldığını H. 5 Şaban 1223 (M. 26 Eylül 1808) tarihiyle kaydetmektedir* (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 10 Şaban 1223 (M. 1 Ekim 1808) günü şehir tebdiline çıkılmış ve öğleden sonra Topkapı'ya gelinmiştir (Beyhan, 2007). H. 19 Şaban 1223 (M. 10 Ekim 1808) günü öğleden sonra şehir tebdiline çıkılırken (Beyhan, 2007), H. 21 Şaban 1223 (M. 12 Ekim 1808) günü tebdil binişiyle atla Çırağan Yalısı'na gelinmiş, Mevlevi ayini seyredildikten sonra akşama doğru yine atla saraya dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 26 Şaban 1223 (M. 17 Ekim 1808) günü öğleden sonra şehir

---

* Câbî Ömer Efendi, muhtemelen, söz konusu tebdil geziyi birkaç gün sonra kaydetmiştir. Bu nedenle, Feyzullah Efendi'nin ruznamesi ile aynı tarihte farklı olaylar anlatılmaktadır. Bu bağlamda, metinde, Câbî Ömer Efendi referansı ile kullanılan bilgilere, "*Câbî Ömer Efendi'nin ..... tarihiyle kaydettiği*" biçimiyle yer verilmiştir.

tebdiline çıkılarak dönüşte hareme gelinirken, H. 28 Şaban 1228 (M. 19 Ekim 1808) günü çıkılan şehir tebdilinden sonra dönüşte Halife Yeri'nden hareme yürüyerek gelinmiştir (Beyhan, 2007). H. 29 Şaban 1223 (M. 20 Ekim 1808) günü, tebdil binişi ile Dolmabahçe'ye gelinmiş, saat onbire kadar istirahat edilerek Saray-ı Amire'ye dönülmüştür (Beyhan, 2007).

II. Mahmud, H. 4 Ramazan 1223 (M. 24 Ekim 1808) günü, rikab binişi ile Ağa Bahçesi'ne geldikten sonra şehir tebdiline çıkmış ve Topkapı'ya dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 11 Ramazan 1223 (M. 31 Ekim 1808) ve H. 18 Ramazan 1223 (M. 7 Kasım 1808) günü de şehir tebdiline çıkmış ve dönüşte Topkapı'ya gelmiştir (Beyhan, 2007). H. 25 Ramazan 1223 (M. 14 Kasım 1808) günü, Ağa Bahçesi'ne biniş ile gelmiş ve burada müderrislerin dersini dinlemiştir (Beyhan, 2007).

H. 9 Şevval 1223 (M. 28 Kasım 1808) ve H. 16 Şevval 1223 (M. 5 Aralık 1808) günlerinde ise, Ağa Bahçesi'ne gelmiş ve şarkılar dinleyerek ikindi vaktine kadar eğlenilmiştir (Beyhan, 2007). H. 18 Şevval 1223 (M. 7 Aralık 1808) günü çıkılan şehir tebdilinden sonra harem-i hümayuna dönülürken, H. 27 Şevval 1223 (M. 16 Aralık 1808) günü dönüşte Şimşirlik Mabeyn-i Hümayunu'na gelinerek akşama kadar istirahat edilmiştir (Beyhan, 2007). H. 29 Şevval 1223 (M. 18 Aralık 1808) günü, sadrazam ve diğer ulema ricali, bazı konuları görüşmek üzere Şeyhülislam Konağı'nda toplanmışlar ve padişah da tebdil katılmış ve dönüşünde, Ağa Kapısı önünden geçerken şerbet içerek, ihsan etmiş ve saray-ı hümayuna dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 4 Zilkade 1223 (M. 22 Aralık 1808) günü, çıkılan şehir tebdilinden sonra Topkapı'ya dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 11 Zilkade 1223 (M. 29 Aralık 1808) günü saltanat binişiyle Ağa Bahçesi'ne gelmiş, burada cemaatle birlikte öğle namazını kıldıktan sonra, yarım saat kadar huzura çağrılan agavat kullarının tomak oyunlarını izlemiş, sade nakkare dinleyerek pehlivan güreşleri ve silahşörleri seyretmiş, musiki dinleyerek ikindi zamanına kadar eğlenmiştir. İkinci namazını da cemaatle birlikte burada kılarak, Topkapı'ya dönmüştür (Beyhan, 2007). II. Mahmud, H. 25 Zilkade 1223 (M. 12 Ocak 1809) günü, yine şehir tebdiline çıkarak, hane-i hassa'dan Yedikule Ağalığı ile emekli olan İsmail Ağa'nın, II. Mahmud'un efendiliğinde kendi çukadarlarından olması sebebiyle, lütfedilerek Yedikule Surları üzerindeki Hünkar Köşkü'ne gelmiş, bolca ihsan vererek, dönüşte Emir Buhari Türbesi'ni ziyaret etmiş ve Topkapı'ya dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 27 Zilkade 1223 (M. 14 Ocak 1809) günü, yine şehir tebdiline çıkılmıştır (Beyhan, 2007).

H. 2 Zilhicce 1223 (M. 19 Ocak 1809) günü ise, öğle namazı Ağa Yeri'nde kılındıktan sonra, Ağa Bahçesi'nde bulunan kasra gelmiş ve cünderin cirit oyunlarını izleyerek, onbeşer altın hediye verdikten sonra Topkapı'ya dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 7 Zilhicce 1223 (M. 24 Ocak 1809) günü de şehir tebdiline çıkmıştır (Beyhan, 2007). H. 19 Zilhicce 1223 (M. 5 Şubat 1809) günü, II. Mahmud'un kızı Fatma Sultan'ın doğumunun ikinci günü olması sebebiyle Gülhane'ye biniş düzenlenmiş, ancak cirit oyunları oynanırken bir ata cirit isabet etmesi nedeniyle cirit oyunları iptal edilerek, diğer oyunlar oynanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Bahariye'ye saltanat binişi düzenlendiği sırada, hediye sandalı iki kez Yalı Köşkü'ne gidip yine Bahariye'ye döndüğü H. 21 Safer 1224 (M. 7 Nisan 1809) tarihiyle kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 2 Rebiülevvel 1224 (M. 27 Nisan 1809) tarihinde, Davutpaşa'ya tebdil biniş düzenlenmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 27 Cemaziyelahir 1224 (M. 9 Ağustos 1809) günü, donama-ı hümayunun üçüncü gecesi olması nedeniyle, II. Mahmud Boğaziçi'nde tebdil gezerken, kimi zaman kayıkla, haremın kandilleri seyrettiğini ve kadınların bazen deniz kenarında ve Beşiktaş üzerinde, Maçka Sarayı önünde kandilleri ve fişekleri seyrettiklerini görerek, bu eğlence birkaç gün daha sürecekken, *"bu durum birkaç gün daha böyle sürerse, halkın itaat dışında hareket edecekleri ve belki fi'l-i şeni' bile olacağı açıktır"* ifadesiyle hemen eğlencenin bitirilmesi ve men edilmesini ferman buyurmuştur (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 11 Recep 1224 (M. 22 Ağustos 1809) günü, padişah Üsküdar'da Büyük İskele'ye çıkarak buradan tebdil binişi ile Büyük Çamlıca'ya dört çukadar ile tebdil giderken, Ağhamamı denilen yerde, Cebhane yoldaşlarından fakir ve silahsız yirmibeş kadar, ancak savaş arzusuyla gelen kişilere rastlamıştır. Niyetlerini sorduktan sonra, silah bedeli ve yol masraflarına karşılık gelecek binbeşyüz kuruş vermiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 13 Şaban 1224 (M. 23 Eylül 1809) günü, Beşiktaş'tan silahşör kıyafetiyle Üsküdar Balaban İskelesi'ne gelerek, gönderilen ata binerek Karaca Ahmed Sultan Türbesi'ni ziyaret etmiş ve fakirlere ihsan ederek, Harem İskelesi'ne ve oradan da Beşiktaş Sarayı'na dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 14 Zilkade 1224 (M. 21 Aralık 1809) günü, Üsküdar Selimiye'de Mehmed Paşa Köşkü'ne tebdil binişi düzenlendiği sırada, Küçükpazar'da ortaya çıkan yangın nedeniyle ara verilmiş ve yarım saat sonra biniş gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 7 Muharrem 1225 (M. 12 Şubat 1810) günü, Boğaziçi'ne tebdil biniş gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 19 Muharrem 1225 (M. 24 Şubat 1810) günü, II. Mahmud tebdil Silahdar Ağa ve yanında bulunan diğer kişilerle beraber Sultan Mehmed yakınlarında, bir ekmek fırını önüne geldiği sırada, halkın izdiham yaşadığını görmesi üzerinde duraklamış ve bu sırada iki ekmek alan bir kadının “*Padişahın gözü kör olsun. Bak şu ekmeğe ve bak şu ekmeği almak için çektiğimiz eziyete*” dediğini işitmiştir. Bu sırada tebdil kılıkta yanında bulunanlardan biri “*Bak kadın padişah napsın, bu çektiğiniz kendi kabahatinizdir. Padişahın tarlası ve öküzü ve çifti yok, kim ekip biçip halka versin. Bunu siz Tanrı'dan bilin, yoksa padişah napsın*” demesi üzerine, kadın kötü sözlerine devam etmiş, bu duruma padişahın canı biraz daha sıkılmasına rağmen aldırış etmeden, saray-ı hümayuna dönmüştür. Ertesi sabah Silahdar Ağa'ya yüz kuruş vererek, bu parayı kadına vermesini emretmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 1 Safer 1225 (M. 8 Mart 1810) günü, Salı günü, padişah serdengeçti ağa kıyafetiyle Yeni Odalar kışlarına ulufe vermek için geldiğinde, çok yaşlı, hasta ve fakir kimselere hediyeler vererek, o sırada, ekmek fırını önünde olan çocuk ve kadınların kalabalıklığını görerek, “*nedir bu halkın ekmek için çektiği bu eziyet, bir daha görürsem öldürürüm*” diyerek, dağıtılan ekmeğin beşbin kile arttırılarak, ekmekçilerin birkaç gün mahallelere ekmek götürüp, böylece fırınların önündeki kalabalığın önlenmesini istemiş ve bu durum on gün kadar devam etmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 2 Şaban 1225 (M. 2 Eylül 1810) günü, Kadı karyesi yakınındaki, Valide Kethüdası sabık Yusuf Ağa'nın bağının biniş yeri yapılmasıyla, bu bağa tebdil biniş gerçekleştirmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 3 Receb 1226 (M. 24 Temmuz 1811) günü, Üsküdar'da Büyük iskele ve Balaban iskelesinde bulunan bekar odalarının yıkılışını, II. Mahmud tebdil biniş ile Yıldız Köşkü'ne gelerek, dürbün ile izlemiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 26 Şaban 1226 (M. 15 Eylül 1811) günü ise, tebdil kılıkta Haydarpaşa'ya gelmiş ve oradan Ayrılık Çeşmesi'nden Kayışdağı'na gelirken yol üzerinde Karaman koyun sürülerine rastlayarak Kürtler'e durumlarını sormuştur. Kendisini tanımadıkları için padişah olduğunu belirtmiş, bunun üzerine huzurunda birkaç koyun kurban edilmiş ve bolca ihsan verilerek, taşradaki ve vilayetlerdeki eziyet durumunu sormuştur. Kayışdağı'nda suyun kenarında yemek yendikten sonra nihayet dağın tepesine gelinerek etrafı seyretmiş, bu sırada Sultan Çiftliği'ni görmüş ve sormuştur. Oradan Sultan Çiftliği'ne ve yakınındaki Bakkalköyü'ne

gelmiş ve kasabalarda yaşayan kadınlar, çocuklar ve fakirlere ihsan edilerek sevindirilmiş ve Saray-ı Hümayun'a dönülmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 20 Rebiülevvel 1227 (M. 3 Nisan 1812) günü, Üsküdar'a tebdil biniş gerçekleştirildiği sırada, Mirü'l-hacc Süleyman Paşa'nın Mülûkâne alayını seyrederek, bazı tüfeklerde harbe bulunmaması nedeniyle, Bostancıbaşı Ağa ve Üsküdar Ustası'nı Kartal'a kadar getirerek, vezir-i azamı getirterek ikramda bulunulmuş ve Kartal Ayanı Ömer Ağa'dan padişaha tarçın ve karanfil gibi şeyler getirmesini isteyerek, bu konuyla ilgili görüşmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 16 Rebiülahir 1227 (M. 29 Nisan 1812) günü, zahire kıtlığı sebebiyle, gözlemeci ve çörekçi esnafına un verilmemesi nedeniyle, halkın ekmek fırınları önünde toplanması ve bu sırada Sultan Beyazıd yakınlarında Okçularbaşı fırınında toplanan halkı, padişahın tebdil kılıkta buradan geçerken görmesiyle, halkın eziyet çektiğini söylemesi ve merhamet istemesi üzerine, ertesi gün çörekçi, börekçi ve gözlemeci gibi çeşitli ekmek satıcılarının mahalle arasında ekmek ve simit satmalarını emretmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 17 Rebiülahir 1227 (M. 30 Nisan 1812) günü, tebdil gezisi sırasında, kadınların ve çocukların ve reayanın fırınlar önünde ekmek almak için eziyet çektiklerini görerek saray-ı hümayuna dönüşünde, Kaymakam Paşa'yı çağırarak *"Nedir bu halkın bizim zamanımızda aç, bir parça ekmeğe muhtaç olup, akçalarıyla fırınların önünde birbirleri ile kavga etmeleri. Seni şimdi katlettirirdim. Bunun sebebi nedir söyle."* demesi üzerine, Kaymakam Paşa da çekilen zahire kıtlığından bahsetmiştir. Bunun üzerine, halkın eziyet çekmemesi için, önceden herkese ne miktarda dağıtılıyorsa aynı ölçüde verilmeye devam edilmesini emretmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 13 Cemaziyevvel 1227 (M. 25 Mayıs 1812) günü, Göksu'ya saltanat binişi düzenlenmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 23 Cemaziyevvel 1227 (M. 4 Haziran 1812) günü, Üsküdar'a ve Sarıgazi köyüne tebdil kılıkta gelerek, türbe ziyareti gerçekleştirmiş, yöre halkına ve dönüş sırasında miskinlere ve yol üzerindeki fakirlere de ihsanlar vererek Beşiktaş Sarayı'na dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 1 Cemaziyelahir 1227 (M. 12 Haziran 1812) günü, Boğaziçi'nde Büyükdere adlı yere saltanat binişi düzenlenmiştir. Bu sırada, her ne zaman buraya saltanat binişi düzenlenirse, yabancı devlet elçilerinin padişaha hediye vermeleri alışılmış olmakla, Fransız ve İngiliz elçilerinin önce kimin vereceği üzerine tartışmalarıyla, Bostancıbaşı Ağa birlikte vermelerini söylemiş ancak kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Hünkar Başçavuşu ve Rikabdar Ağa ve

Peşkir Ağa'nın padişahın buraya sefa yapmaya geldiğini ama kendilerinin kavga ettiğini, ayrıca padişahın kendilerinden hediye de istemediğini ve eğlencesine engel olduklarını ifade etmesiyle, birlikte hediyeleri vermişler ve sandala koymuşlardır (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 25 Cemaziyelahir 1227 (M. 6 Temmuz 1812) günü tebdil binişi ile Üsküdar'da Öküz Limanı'na çıkarak, atla Sultantepeci'nden ve Kara Kethüda Ağa Bahçesi'nden ve yabancı mezarlığından Tophanelioğlu Çeşmesi'ne ve Küçük Çamlıca'da yeniden inşa edilen köşke gelerek, akşama kadar tüfikle nişangahlara kurşun atarak eğlendikten sonra Beşiktaş Sarayı'na dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 1 Recep 1227 (M. 11 Temmuz 1812) günü, Rumelihisarı'nda Şehitlik adlı yere biniş gerçekleştirilmiştir. Burada bulunan Bektaşî tarikatına bağlı tekkeyi de ziyaret ederek, tekkenin iradınının Halil Paşa tarafından kesildiğini öğrenerek, buraya bir cami yapılmasını emretmiş ve bunun için de şeyhi görevlendirmiş, istediği gibi yaptırmasına da izin vermiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 21 Recep 1227 (M. 31 Temmuz 1812) günü, Göksu'ya saltanat binişi düzenlenmiş ve bazı önemli konular görüşülmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 4 Zilhicce 1227 (M. 9 Aralık 1812) günü, Kaymakam Rüştü Paşa Bektaşî, II. Mahmud da silahşör kıyafetiyle kent içerisinde tebdil gezdikleri sırada, birbirlerine rastlamışlar ve Kaymakam Paşa'nın hemen keşkûlünü* padişaha tutması, padişahın oldukça hoşuna gitmiş ve bolca altın hediye etmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 20 Rebiülahir 1228 (M. 22 Nisan 1813) günü, havanın oldukça güzel olmasıyla, ağaların gönüllerini okşamak ve fakirlerin ömürleri için saltanat binişi ile Bahariye Sarayı'na gelmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 23 Cemaziyevvel 1228 (M. 24 Mayıs 1813) günü, Göksu'da saltanat binişi gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Yine H. 15 Cemaziyelahir 1228 (M. 15 Haziran 1813) tarihli kayda göre, Sultaniye adlı mesire yerine saltanat binişi düzenlenmiş ancak fazla yağmurdan dolayı, Bebek Sarayı'na gelinmiştir. Bu sırada, Sultaniye'de kurulan otakların daha fazla ıslanması nedeniyle, Dolmabahçe'de kurularak kuruması için mavnalara binilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 25 Cemaziyelahir 1228 (M. 25 Haziran 1813) günü, Baruthane'ye yapılan tebdil binişinden deniz yoluyla dönerken, uzun süredir şerefesinden yukarısı garip biçimde eğri duran Küçük Ayasofya Camisi'nin minaresini bizzat görerek, hemen minarenin yenilenmesini istemiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

---

* Sadaka istemek için tutulan ve verilen sadakanın içine atıldığı çukur kap.

Üsküdar'da Büyük Çamlıca ve Kısıklı köyleri civarındaki bağlardan Sarıkaya'da bulunan İmam-ı Evvel-i Sultani Kadıasker-i esbak Derviş Efendi'nin bağı Valide Sultan tarafından alınmış ve çeşitli köşkler ve daireler inşa edilmiş, ve daha önce de II. Mahmud Küçük Çamlıca yakınında nişan atarak, buraya bir nişan taşı konulmuştu. Bu nişan taşı ile Valide Sultan'ın inşa ettirdiği kasrın arasında bulunan bağlar ve tarlalar sahiplerinden satın alınarak, birbirlerine gitmek için bir yol açılarak tamamlanması üzerine H. 2 Receb 1228 (M. 1 Temmuz 1813) günü buraya tebdil biniş düzenlenmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

2.1.2 İbadetler

2.1.2.1 Cuma Selamlıkları

Cuma günü, Müslümanlarca kutsal bir gün sayıldığından, cuma namazları da Osmanlı padişahlarının İstanbul'da buldukları zamanlarda, süreklilik arz eden bir namaz törenine dönüşmüşlerdir. İslam fihhına göre cuma namazının bizzat halifenin veya vekalet verdiği imamlar tarafından kıldırılması ve hutbenin de halifenin adına okunması gerekliliği, cuma namazlarının bir çeşit tören kimliği kazanmasına neden olmuştur. İlk İslam devletlerinden beri halifenin ve Müslüman hükümdarların cuma namazlarına bir alayla gittikleri, hatta bazen hutbeyi bizzat okudukları görülmektedir (Karateke, 2004). Halifelğin 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle, halife kimliği kazanan Osmanlı hükümdarları da bu geleneği sürdürmüşlerdir. Cuma namazı ve o gün okunan hutbeyi dinlemek, Osmanlı hükümdarlarının büyük önem verdikleri dini ve sosyal görevlerinden biri halini almıştır (Pakalın, 1971a).

Osmanlı padişahlarının, hükümdar ve halife olarak camide cuma namazı kılmaları gereği nedeniyle, neredeyse bütün padişahların bu kuralı yerine getirdikleri görülmektedir (Sakaoğlu, 1994f). Özellikle geç 19. yüzyılda, artık bir ritüel halini alan cuma selamlıklarını, hastalık ve benzeri özel durumlar haricinde hiçbir padişahın kaçırmak istemediği görülmektedir. Artık selamlıklar, sultanın bir çeşit hastalık yoklaması biçimine dönüşmüştür ve cuma selamlığına çıkmamak sultanın sağlığıyla ilgili dedikoduların çıkmasına neden olmaktadır (Karateke, 2004). Benzer biçimde, Ahmed Lûtfî Efendi, II. Mahmud'un ölümünden iki gün önceki Cuma günü, Çamlıca'daki köşkte geceyi geçirdiği odanın içinde minber konulmasıyla, cuma namazını kıldığını ve hala sağlıklı/sağlam olduğunu cemaate gösterdiğini kaydetmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Cuma namazlarının halka açık bir camide cemaatle birlikte kılınması -padişah hünkar mahfilinde namaz kılar- zorunluluğu ve hutbenin herkes tarafından dinlenmesi gereği, bu

ritüelin herkese açık olması ve halkın o yere serbestçe girebilmesi anlamına gelmektedir*. Bu durum, hükümdarın halkla temas kurması ve halkın da derdini ve dileğini hükümdara iletebilmesine, diğer bir ifadeyle padişah ile halkın birarada bulunmasına imkan tanımıştır. Böylece, bu selamlıklar, aynı zamanda, halkın padişaha isteklerini ve ricalarını sunmaları, hem halkın hem de bazı devlet erkanının ve yabancı elçilerin padişahı görmeleri için bir fırsat ortamı yaratmaktadır (Pakalın, 1971a). Halkın dilek ve şikayetlerini hükümdara bizzat ulaştırabilmelerine imkan tanıyan bu selamlıklarda**, görevlendirilen kapıcılar kethüdası halkın kimi zaman bir değnek ucunda uzattığı arzuhalleri toplamakta ve saraya döndükten sonra da bunları birer birer okumaktadır (İpşirli, 1991). 18. yüzyıl sonlarından itibaren ise, bu yöntem değiştirilmiş ve halkın arzuhallerini camide saflar arasında dolaşan padişaha bağlı görevliler toplamaya başlamışlardır (İpşirli, 1991).

Dolayısıyla, bu selamlıkları, yalnızca namaz kılmak ve alayların geçiş yaptığı bir merasim olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Hatta, özellikle II. Mahmud döneminde, padişahın gelişini görmek amacıyla cami etrafında toplanan halkın seyredeceği yerler belirlenmiş, özellikle yabancılar alayı daha rahat seyredebilecekleri yerlere saray görevlileri tarafından alınmaya başlamışlardır (Karateke, 2004). Ayrıca, padişahın saraydan çıkışından tekrar dönüşüne kadar, yol boyunca sadrazam, vezirler ve diğer devlet erkani ile sohbetler yaparak, devlet idaresine dair meseleler görüşülmekte ve padişaha bilgi verilmektedir (İpşirli, 1991).

Selamlık, aslında, padişahın halk arasına çıkıp selamlandığı alaylara verilen isimdir. Diğer bir ifadeyle, yalnızca cuma günü yapılagelen alaylara özgü bir kavram olarak sınırlandırılmamalıdır (Karateke, 2004). Ancak, padişahların cuma namazı kılmak için camiye gitmeleri amacıyla yapılan merasimler için “selamlık alayı”, “cuma alayı”, “selamlık resmi” gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Karateke, III. Selim’in Rûznâme’sinde cuma alayları için “cuma selamlığı” ifadesinin kullanılmadığını ve yalnızca bayrama rastlayan cuma günleri selamlık yapılmasının emredildiğini belirtmektedir. Ayrıca, Abdülhamid dönemi öncesinde, selamlıkları görmüş

---

* Ergin, II. Abdülhamid’in duvarlarla çevrili sarayı içerisinde tiyatro bile yaptırmışken, cami yaptırmamış olmasını, cuma namazlarını, halkın da serbestçe girebileceği bir camide kılma zorunluluğuna bağlamaktadır (Ergin, 1977).

** Stephan Gerlach, Ruzname’sinde, 1 Ocak 1574 günü, ilk kez tanık olduğu cuma selamlığı alayında, padişah II. Selim’in kıymetli taşlarla süslenmiş atı üzerinde, sağ yanında Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa bulunduğu halde, yüzlerce asker ve hüddamdan meydana gelen mevkib-i hümayunu ve padişahın cuma namazına gidişinin İstanbul halkı için büyük bir olay olduğunu anlatmaktadır. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi halk iki sıra halinde dizilerek, “bin yaşa, muzaffer ol” bağrısları arasında, padişah geçerken ellerindeki arzuhalleri uzatmaktadırlar. Cuma selamlıkları, Türk, Yahudi, Hıristiyan kim olursa olsun, solaklar tarafından toplanan bu arzuhalleri ulaştırmak için bir fırsattır (Beydilli, 1990).

olan seyyahların bu merasimden selamlık yerine “sultanın cami ziyareti” olarak bahsettiğini ifade etmektedir (Karateke, 2004). Ancak, biraz ileride daha ayrıntılı bir biçimde bahsedileceği gibi, III. Selim dönemini anlatan ruznamede, her ne kadar cuma selamlığı ifadesi kullanılmasa da, III. Selim’in bayram dışındaki günlerde de cuma öğlen namazları için çeşitli camilere gittiği açıkça görülmektedir (Beyhan, 2007). Benzer biçimde, Prof. Dr. Mehmet İpşirli, kendisi ile yapmış olduğum görüşmede de, II. Mahmud dönemi öncesinde cuma öğle namazları için “cuma selamlığı” ifadesinin kullanılmadığını, bu ifadenin ilk kez II. Mahmud döneminde kullanılmaya başladığını belirtmiştir.

III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi’nin kayıtlarında da “*cum’a günü Ayasofya Câmi’i şerîfi’ne âlây-süvâr-ı teşerrüf*”, “*cum’a günü Soğukçeşme’de vâki’ Sultan Câmi’i’ne teşerrüf*”, “*ba’de’s-salât*” ve “*ba’de’l-cum’a*” vb. gibi ifadelerine rastlanmaktadır. Ayrıca, cuma günü öğle namazı kılmak için camiye alayla gidilmesine rağmen “selamlık” ifadesinin kullanılmadığı dikkati çekmektedir (Bkz. Beyhan, 2007). IV. Mustafa’nın Sırkatibi Arif Muhit Bey’in kayıtlarında da, “selamlık” ifadesi yer almamakta, “*berây-ı edâ-yı salaât-ı cum’a Osmaniye Câmi’i’ne teşrif buyurulup*”, “*cum’a günü Soğukçeşme pîşgâhında vâki’ Zeynep Sultan Câmi’i’ şerîfi’ne teşerrüf*” ve “*cum’a günü Ayasofya Câmi’i’ne teşrif*” vb. gibi ifadeler kullanılmaktadır (Bkz. Beyhan, 2007).

Ancak, II. Mahmud dönemi cuma namazlarına ilişkin önemli verileri içeren, Câbî Ömer Efendi’nin kayıtlarında, “*selamlık ..... camisinde olup*” ve “*..... cami-i şerîfine selamlık buyurmuşlardır*” gibi ifadelerle rastlanmaktadır (Câbî Ömer Efendi, 2003). II. Mahmud’un Sırkatibi Feyzullah Efendi de, bu cuma namazlarını “*yevm-i cum’a Sultan Mehmed’e selâmlık ile teşrif buyrulup, ba’de’s-salât*”, “*cum’a günü Yeni Câmi’e selâmlık, ba’de’s-salât*”, “*yevm-i Cuma, sandal-süvar Beylerbeyi selâmlığına azîmet, ba’de’s-salât*” ve “*yevm-i cum’a, selâmlık ile Mahmud Paşa Câmi’i’ şerîfi’ne teşrif buyrulup*” vb. gibi ifadelerle kaydetmektedir (Bkz. Beyhan, 2007).

Diğer taraftan, geç 19. yüzyılda, genellikle “selamlık resm-i alisi” olarak ifade edilen cuma alayları, özellikle II. Abdülhamid döneminde yalnızca “resm-i ali” olarak tanımlanmaktadırlar (Karateke, 2004).

Cuma namazı için gidilecek cami, genellikle padişah tarafından belirlenmekte ve bir gün önceden veya cuma sabahı halka ilan edilmektedir. Pakalın’a göre, padişahlar selamlık için

İstanbul'da bu amaca uygun olan bütün camileri* dolaşmaktadır (Pakalın, 1971a). Karateke ise, Fatih Sultan Mehmet'ten beri, sürekliliği olmasa da, çoğu padişahın ilk cuma namazlarını Ayasofya Camisi'nde kıldıklarını belirtmekte ve bunun bir çeşit sembolik anlam kazandığına dikkati çekmektedir (Karateke, 2004). Klasik dönemde, cuma namazı için saraya yakın konumları nedeniyle, başta Ayasofya Camisi olmak üzere, Sultan Ahmed, Beyazıd, Eyüp Sultan ve Süleymaniye gibi camiler tercih edilmiştir (İpşirli, 1991). 17. yüzyıla kadar, padişahların çeşitli seferler nedeniyle genellikle başkent dışında bulunmaları nedeniyle, padişahın İstanbul'da bulunduğu zamanlarda gerçekleştirilen cuma selamlıkları, oldukça görkemli biçimde düzenlenmişlerdir. Bu selamlıkların, padişahların atla gitmeleri nedeniyle bir binişi andırdıkları ifade edilmektedir. 18. yüzyılda ise, padişahların genellikle başkentte bulunmaları nedeniyle, cuma selamlıklarının deniz yoluyla gerçekleştirilerek, kent içerisinde her hafta yinelenen kargaşa önlenmeye çalışılmıştır (Sakaoğlu, 1994f). Ancak, Ergin, padişahların II. Abdülhamid dönemine kadar selamlık amacıyla camilere atla gittiklerini ve saraydan camiye at yerine arabayla gidilmesinin II. Abdülhamid döneminde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Ergin, 1977).

Diğer taraftan, muhtemelen geç 18. yüzyıla kadar, söz konusu camilerin tamamının “selatin camileri” oldukları dikkati çekmektedir. Selatin camileri, padişahlar tarafından** cuma namazlarının kılınması amacıyla yaptırılmışlardır. Bu camilerin, sadrazam veya devlet ileri gelenleri tarafından yaptırılan camilere göre oldukça büyük boyutta olmaları ve genellikle bir külliye kompleksinden meydana gelmeleri, cuma selamlıkları ve törenleri için halkın kolaylıkla toplanabilmelerine de olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, bu camilerin en önemli özelliklerinden biri de, hünkar mahfillerinin olmasıdır (Pakalın, 1972b). Hünkar mahfilleri, padişahların camilerde maiyetlerinde bulunanlarla birlikte namaz kılmaları için yapılmış özel mekanlardır. Padişahların cuma ve bayram namazlarını, kandil ve kadir gecelerinde yatsı namazlarını selatin camilerinin birinde kılmaları gereği, özellikle bu camilere birer hünkar mahfili yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Tanman, 1994a). Zeminden yüksek olarak yapılan ve genellikle kafesle çevrilmiş olan bu mahfiller, padişahın camiye geldiğinde, cemaatle temas etmesini engelleme*** amacını taşımaktadırlar (Pakalın, 1971b). Tanman,

* Pakalın, burada, III. Selim ve II. Mahmud dönemi başta olmak üzere, 19. yüzyıldaki selamlıklardan bahsediyor olmalıdır.

** Kimi çalışmalarda, valide sultanlar tarafından yaptırılan camiler de, selatin camileri olarak nitelendirilmektedir.

*** III. Selim'in H. 20 Zilkade 1206 (M. 10 Temmuz 1792) günü Ayasofya Camisi'nde gerçekleştirdiği cuma namazı sırasında, Mağribi kıyafetindeki bir kişi ansızın bir okka ağırlığında bir gulleyle hünkar mahfiline fırlatmış ve gulleler kafesi kırarak içeri girmiştir. Padişahın yüzünün yakınından geçmiş ancak yüzüne isabet etmemiştir (İpşirli, 1991).

aslında İslam dinin özüne ters düşen bu uygulamanın, güvenlik nedeniyle başladığını ve Osmanlı mimarisinde tespit edilebilen ilk örneğin Bursa Yeşil Camisi (1419), bundan sonraki ikinci örneğin de Edirne Bayezid Camisi (1488) hünkar mahfili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, İstanbul'da selatin camilerinde hünkar mahfili uygulamasının özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra önem kazandığı ve mahfillerin giderek büyüdüğüne de dikkat çekmektedir. 18. yüzyılın ortalarına kadar inşa edilmiş selatin camilerinin hepsinde, ikinci yarısında yapılanların ise büyük çoğunluğunda hünkar mahfili yer almaktadır (Tanman, 1994a). Söz konusu mahfillerin tamamı yüksek konumludur ve cemaatin kullandığı girişten bağımsız bir girişleri bulunmaktadır* (Tanman, 1994b).

19. yüzyılda ise, saray alanının Beşiktaş'a nakledilmiş olmasıyla bağlantılı olarak, daha çok saraya yakın konumları nedeniyle Beşiktaş civarında yer alan, Karaköy'den başlayarak sahil boyunca Ortaköy'e kadar, Kılıç Ali Paşa, Nusretiye, Molla Çelebi, Dolmabahçe, Sinan Paşa, Mecidiye ve Ortaköy gibi camiler ile Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan, Atik Valide, Yeni Valide Sultan, Ayazma ve Selimiye gibi camiler tercih edilmiştir (İpşirli, 1991). Abdülaziz, cuma selamlığı için deniz yoluyla Ortaköy Camisi'ne giderken, II. Abdülhamid, güvenlik nedeniyle, sarayın hemen önünde bulunan Yıldız Hamidiye Camisi'nde cuma selamlıklarını gerçekleştirmiştir (Pakalın, 1972a). Abdülmecid döneminde ise, cuma selamlığı için Üsküdar Ayazma, Bayezid, Dolmabahçe, Fındıklı, Göksu, Emirgan, Nusretiye, Ortaköy, Selimiye, Teşvikiye ve Üsküdar Yeni Cami gibi camiler tercih edilmiştir (Karateke, 2004). Sultan Reşat döneminde ise, cuma selamlıkları Sultan Selim Camisi, Fatih Camisi, Sultan Ahmed Camisi, Beyazıd Camisi, Ortaköy Mecidiye Camisi ve Beylerbeyi Camisi gibi çeşitli camilerde gerçekleştirilmiştir. Pakalın, bu camilerin kısa mesafelerde bulunan konumları nedeniyle tercih edildiğini belirtmektedir (Pakalın, 1971a).

III. Selim dönemi öncesinde, cuma selamlıkları için seçilen camilerin, taşıdıkları sembolik anlamları ile bağlantılı olarak Beyazıd, Sultan Ahmed, Ayasofya ve Eyüp Sultan gibi büyük camiler oldukları dikkati çekmektedir. Geç dönemde ise, camilerin birçoğunun, ya Abdülmecid döneminde ya da II. Mahmud döneminde inşa edilmiş 19. yüzyıl camileri olduğu göze çarpmaktadır. Önceki dönemde cuma selamlıklarına biniş yoluyla gidilmesi nedeniyle saraya (Topkapı Sarayı) yakın konumdaki camilerin, geç dönemde ise deniz yoluyla gidilmesi ve sarayın Beşiktaş'a (Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı) taşınmış olması nedeniyle, deniz kenarında bulunan yine yakın mesafedeki camilerin tercih edildiği görülmektedir.

---

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.2 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi.

2.1.2.1.1 III. Selim Dönemi Cuma Selamlıkları

II. Mahmud dönemi cuma namazlarının gerçekleştirildikleri camiler ve kent içerisindeki konumlarını daha anlaşılır kılmak amacıyla, öncelikle, III. Selim'in cuma namazları için tercih ettiği camileri ve kent içerisindeki konumlarını incelemek faydalı olacaktır. H. 1217 yılının Ramazan ayından (M. Aralık/Ocak 1802/1803) H. 1221 yılının Cemaziyelevvel ayına (M. Temmuz/Ağustos 1806) kadar, III. Selim tarafından cuma namazlarının gerçekleştirildikleri camilerin iki grupta toplandıkları açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, III. Selim'in Topkapı Sarayı'nda ikamet edildiği süre boyunca, suriçi bölgesinde bulunan, Ayasofya Camisi, Zeynep Sultan Camisi*, Sultan Ahmed Camisi, Sultan Beyazıd Camisi, Nur-ı Osmaniye Camisi, Eminönü Valide Camisi**, Laleli Camisi, Koca Mustafa Paşa Camisi, Mahmud Paşa Camisi, Eyüp Camisi, Tahvil Mehmed Paşa Camisi***, Ağa Camisi, Kalenderhane Camisi, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi gibi camilere cuma namazı amacıyla gittiği görülmektedir (Bkz. Beyhan, 2007).

Beşiktaş Sarayı'nda ikamet edildiği süre boyunca ise, Beşiktaş ve Galata bölgesinde bulunan camilere gitmiştir. Bu camiler, Beşiktaş Camisi, Fındıklı Camisi, İbrahim Paşa Camisi, Tophane Camisi, Galata Valide Sultan Camisi, Tekerlek Camisi****, Ortaköy Camisi, Abbas Ağa Camisi ve Arap Camisi gibi camilerdir (Bkz. Beyhan, 2007).

Çizelge 2.1 III. Selim dönemi cuma namazları *****

TARİH	CAMI ADI	HÜNKAR MAHFİLİ	KONUM
7 Ramazan 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
14 Ramazan 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
21 Ramazan 1217	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
28 Ramazan 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
5 Şevval 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
12 Şevval 1217	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi

* "Sultan Camisi" olarak da adlandırılmaktadır.

** "Bahçekapı Valide Camisi" ve "Eminönü İskele Camisi" olarak da adlandırılmaktadır.

*** Bu cami tespit edilememiştir.

**** "Tekerlek Mustafa Paşa Camisi" olarak da adlandırılmaktadır.

***** Bu tablo, Beyhan, 2007; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001; Öz, 1997a; Öz, 1997b referanslarından derlenerek oluşturulmuştur. Hünkar mahfillerinin varlığı ile ilgili bilgiler, cuma namazının gerçekleştirildiği tarihte cami içerisinde bir hünkar mahfili bulunup bulunmadığını göstermektedir.

19 Şevval 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
26 Şevval 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
3 Zilkade 1217	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
10 Zilkade 1217	Sultan Ahmed Camisi	var	Suriçi
17 Zilkade 1217	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
24 Zilkade 1217	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
1 Zilhicce 1217	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
8 Zilhicce 1217	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
15 Zilhicce 1217	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
22 Zilhicce 1217	Mahmud Paşa Camisi*	var	Suriçi
29 Zilhicce 1217	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
7 Muharrem 1218	Laleli Camisi	var	Suriçi
14 Muharrem 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi

16 Muharrem 1218 Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na hümayun nakli olmuştur.

21 Muharrem 1218	Beşiktaş'ta bir cami	bilinmiyor	Beşiktaş
27 Muharrem 1218	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
6 Safer 1218	Tekerlek Camisi**	var	Beşiktaş
13 Safer 1218	Tekerlek Camisi	var	Beşiktaş
21 Safer 1218	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
27 Safer 1218	Tekerlek Camisi	var	Beşiktaş
4 Rebiülevvel 1218	İbrahim Paşa Camisi***	var	Beşiktaş
11 Rebiülevvel 1218	Tophane Camisi	var	Beşiktaş
18 Rebiülevvel 1218	Beşiktaş Camisi****	var	Beşiktaş
25 Rebiülevvel 1218	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş

* Öz, Mahmud Paşa Camisi hünkar mahfilini 1828 yılına tarihlemektedir (Öz, 1997a), Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Sultan Mahmud Han tarafından yaptırıldığını belirtmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Muhtemelen, Öz I. Mahmud (1730-1754) ile II. Mahmud (1808-1839) adlarını karıştırmış ve bu yanlış düşmüş olmalıdır. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, II. Mahmud'dan bahsederken tüm metinlerde mutlaka "Adli" ifadesini kullanmaktayken, burada kullanmamıştır.

** Yapılan araştırmalarda Tekerlek Camisi ya da Tekerlek Mustafa Paşa Camisi adına hiçbir şekilde rastlanmamıştır. Ancak, Ayvansarâyî Hüseyin Efendi ve Öz, Beşiktaş Sarayı yakınlarında Çinili Köşk civarında bulunan Arab İskelesi Camisinin banisinin Tekerlek Mustafa Paşa olduğunu kaydetmektedir (Öz, 1997b; Ayvansarâyî, Hüseyin Efendi, 2001). Dolayısıyla, bu cami, Tekerlek Camisi olmalıdır.

*** Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, İbrahim Paşa Camisi'ni "Derterdarburnu Cami" olarak kaydetmiştir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001)

**** Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Beşiktaş Camisi'ni "Beşiktaş Cami-i Kebiri" (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001), Öz ise "Sinan Paşa Cami" (Öz, 1997b) olarak kaydetmiştir.

3 Rebiülahir 1218	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
10 Rebiüleahir 1218	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
17 Rebiülahir 1218	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
24 Rebiülahir 1218	Cami adı belirtilmemiştir	bilinmiyor	Bilinmiyor
1 Cemaziyelevvel 1218	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
8 Cemaziyelevvel 1218	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
15 Cemaziyelevvel 1218	Eyüp Camisi	var	Suriçi
22 Cemaziyelevvel 1218	İbrahim Paşa Camisi	var	Beşiktaş
29 Cemaziyelevvel 1218	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
6 Cemaziyelahir 1218	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş

12 Cemaziyelahir 1218 Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na hümayun nakli olmuştur.

13 Cemaziyelahir 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
20 Cemaziyelahir 1218	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
27 Cemaziyelahir 1218	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
5 Receb 1218	Laleli Camisi	var	Suriçi
12 Receb 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
19 Receb 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
26 Receb 1218	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
3 Şaban 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
10 Şaban 1218	Sultan Ahmed Camisi	var	Suriçi
18 Şaban 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
25 Şaban 1218	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
3 Ramazan 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
10 Ramazan 1218	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
17 Ramazan 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
24 Ramazan 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
1 Şevval 1218	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
8 Şevval 1218	Koca Mustafa Paşa Camisi	var	Suriçi
15 Şevval 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
22 Şevval 1218	Sultan Ahmed Camisi	var	Suriçi
29 Şevval 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
5 Zilkade 1218	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi

12 Zilkade 1218	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
19 Zilkade 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
26 Zilkade 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
4 Zilhicce 1218	Mahmud Paşa Camisi	var	Suriçi
11 Zilhicce 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
18 Zilhicce 1218	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
25 Zilhicce 1218	Süleymaniye Camisi	var	Suriçi
3 Muharrem 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
10 Muharrem 1219	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
17 Muharrem 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi

24 Muharrem 1218 Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na hümeyun nakli olmuştur.

24 Muharrem 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
1 Safer 1219	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
8 Safer 1219	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
15 Safer 1219	İbrahim Paşa Camisi	var	Beşiktaş
22 Safer 1219	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
29 Safer 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
7 Rebiülevvel 1219	Tekerlek Camisi	var	Beşiktaş
14 Rebiülevvel 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
21 Rebiülevvel 1219	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
28 Rebiülevvel 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
5 Rebiülahir 1219	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
12 Rebiülahir 1219	Galata Valide Sultan Camisi	var	Beşiktaş
19 Rebiülahir 1219	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
26 Rebiülahir 1219	Tophane Camisi	var	Beşiktaş
4 Cemaziyelevvel 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
11 Cemaziyelevvel 1219	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
18 Cemaziyelevvel 1219	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
25 Cemaziyelevvel 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
2 Cemaziyelahir 1219	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
9 Cemaziyelahir 1219	İbrahim Paşa Camisi	var	Beşiktaş
16 Cemaziyelahir 1219	Arap Camisi	var	Beşiktaş

23 Cemaziyelahir 1219	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
1 Receb 1219	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş

7 Receb 1219 Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na hümayun nakli olmuştur.

8 Receb 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
15 Receb 1219	Laleli Camisi	var	Suriçi
22 Receb 1219	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
29 Receb 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
6 Şaban 1219	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
13 Şaban 1219	Eyüp Camisi	var	Suriçi
20 Şaban 1219	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
27 Şaban 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
4 Ramazan 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
11 Ramazan 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
18 Ramazan 1219	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
26 Ramazan 1219	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
3 Şevval 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
10 Şevval 1219	Mahmud Paşa Camisi	var	Suriçi
17 Şevval 1219	Laleli Camisi	var	Suriçi
24 Şevval 1219	Eyüp Camisi	var	Suriçi
1 Zilkade 1219	Sultan Ahmed Camisi	var	Suriçi
8 Zilkade 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
15 Zilkade 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
22 Zilkade 1219	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
29 Zilkade 1219	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
6 Zilhicce 1219	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
13 Zilhicce 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
20 Zilhicce 1219	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
27 Zilhicce 1219	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
5 Muharrem 1220	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
12 Muharrem 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
19 Muharrem 1220	Laleli Camisi	var	Suriçi

25 Muharrem 1220 Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na hümayun nakli olmuştur.

26 Muharrem 1220	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
3 Safer 1220	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
10 Safer 1220	Selimiye Camisi*	var	Üsküdar
17 Safer 1220	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
24 Safer 1220	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
2 Rebiülevvel 1220	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
9 Rebiülevvel 1220	Tophane Camisi	var	Beşiktaş
16 Rebiülevvel 1220	İbrahim Paşa Camisi	var	Beşiktaş
23 Rebiülevvel 1220	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
1 Rebiülahir 1220	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
8 Rebiülahir 1220	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
15 Rebiülahir 1220	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
22 Rebiülahir 1220	İbrahim Paşa Camisi	var	Beşiktaş
29 Rebiülahir 1220	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
6 Cemaziyelevvel 1220	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
13 Cemaziyelevvel 1220	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
20 Cemaziyelevvel 1220	Arap Camisi	var	Beşiktaş
27 Cemaziyelevvel 1220	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
5 Cemaziyelahir 1220	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş

8 Cemaziyelahir 1220 Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na hümayun nakli olmuştur.

12 Cemaziyelahir 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
19 Cemaziyelahir 1220	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
26 Cemaziyelahir 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
3 Receb 1220	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
10 Receb 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
17 Receb 1220	Sultan Ahmed Camisi	var	Suriçi
24 Receb 1220	Süleymaniye Camisi	var	Suriçi
2 Şaban 1220	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi

* Selimiye Camisi, 1805 yılında III. Selim tarafından yaptırılmıştır. Dolayısıyla, H. 10 Safer 1220 (M. 10 Mayıs 1805) tarihli bu namaz, caminin inşasının tamamlanmasından sonraki ilk cuma namazına işaret ediyor olmalıdır.

9 Şaban 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
16 Şaban 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
23 Şaban 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
30 Şaban 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
7 Ramazan 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
14 Ramazan 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
21 Ramazan 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
28 Ramazan 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
6 Şevval 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
13 Şevval 1220	Tahvil Mehmed Paşa Camisi	bilinmiyor	Bilinmiyor
20 Şevval 1220	Mahmud Paşa Camisi	var	Suriçi
27 Şevval 1220	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
4 Zilkade 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
11 Zilkade 1220	Zeyrek Camisi	var	Suriçi
18 Zilkade 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
25 Zilkade 1220	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
2 Zilhicce 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
9 Zilhicce 1220	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
16 Zilhicce 1220	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
23 Zilhicce 1220	Ağa Camisi	var	Suriçi
1 Muharrem 1221	Kalenderhane Camisi	var	Suriçi
8 Muharrem 1221	Laleli Camisi	var	Suriçi
15 Muharrem 1221	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
22 Muharrem 1221	Sultan Ahmed Camisi	var	Suriçi
29 Muharrem 1221	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
6 Safer 1221	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
13 Safer 1221	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
20 Safer 1221	Süleymaniye Camisi	var	Suriçi
27 Safer 1221	Hekimoğlu Ali Paşa Camisi	var	Suriçi
4 Rebiülevvel 1221	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi

6 Rebiülevvel 1221 Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na hümayun nakli olmuştur.

11 Rebiülevvel 1221	Beşiktaş'taki bir cami	bilinmiyor	Beşiktaş
---------------------	------------------------	------------	----------

18 Rebiülevvel 1221	Tekerlek Camisi	var	Beşiktaş
25 Rebiülevvel 1221	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş
3 Rebiülahir 1221	Abbas Ağa Camisi	var	Beşiktaş
10 Rebiülahir 1221	Beşiktaş Camisi	var	Beşiktaş
17 Rebiülahir 1221	Tekerlek Camisi	var	Beşiktaş
24 Rebiülahir 1221	Ayazma Camisi	var	Üsküdar
2 Cemaziyelevvel 1221	Ortaköy Camisi	var	Beşiktaş
9 Cemaziyelevvel 1221	Fındıklı Camisi	var	Beşiktaş

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, III. Selim döneminde cuma namazlarının kılındığı camilerin, o sırada kullanılmakta olan sarayların kent içerisindeki konumları ile bağlantılı olarak seçtikleri dikkati çekmektedir. Kış ayları genellikle Topkapı Sarayı'nda, yaz ayları ise Beşiktaş Sarayı'nda geçirilmektedir. Dolayısıyla, III. Selim Topkapı Sarayı'na bulunduğu zamanlarda, cuma namazları için saraya yakın bölgelerde bulunan suriçi camilerini tercih etmiştir. Beşiktaş Sarayı'nda bulunduğu zamanlarda ise, cuma namazları Beşiktaş, Fındıklı ve Tophane semtlerinde bulunan camilerde gerçekleştirilmiştir. Camilerin, saraya yakın konumlarına bağlı bu tarz seçim yönteminin, hiçbir şekilde değişmediği çok açıktır. Diğer taraftan, namazların gerçekleştirildikleri tarihlerde, söz konusu camilerin tamamında, hünkar mahfili bulunduğunun altı çizilmelidir.

III. Selim, Beşiktaş Sarayı'nda bulunduğu sıralarda, cuma namazı için yalnızca bir kez suriçi bölgesine gitmiştir. H. 15 Cemaziyelevvel 1218 (M. 2 Eylül 1803) günü, sandalla Eyüp Camisi'ne giderek, namazdan sonra türbe ziyareti yapmış ve filika ile Beşiktaş'taki Çinili Kasrı'na dönmüştür (Beyhan, 2007). Ancak, Sırkatibi Ahmed Efendi'nin söz konusu metninde, Eyüp Camisi'nin tercih edilmesiyle ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Ayrıca, yine Beşiktaş Sarayı'nda bulunduğu sıralarda, cuma namazı için iki kez Üsküdar tarafına geçtiği görülmektedir. Bunlardan biri, H. 10 Safer 1220 (M. 10 Mayıs 1805) tarihli Selimiye Camisi'ndeki cuma namazı, bir diğeri ise H. 24 Rebiülahir 1221 (M. 11 Temmuz 1806) tarihli Ayazma Camisi'ndeki cuma namazıdır. Üsküdar'da inşası tamamlanan Selimiye Camisi'ne sandalla gelerek, nazır-ı vakf-ı hümayun Darüssaade Ağası'na ve kaymakam-ı vakf-ı hümayun Valide Kethüdası'na ve Bina Emini Hüseyin Efendi'ye huzurunda kürkler giydirmiş ve diğer bina ameleleri ve cami hizmetlilerine Darussaade Ağası huzurunda kürk ve hilatler giydirilerek hediyeler verilmiştir (Beyhan, 2007). Bu bağlamda, söz konusu namaz,

Selimiye Camisi'nin yeniden inşa edilmesiyle, ilk cuma namazının inşası tamamlanan camide kılınarak, bir anlamda ibadete açılışı anlamına gelmektedir. Büyük pederlerinin Üsküdar'da ihya etmiş olduğu Ayazma Camisi'ne ise, sandalla gelerek, namazdan sonra filika ile Çırağan Mabeyni'ne dönmüştür (Beyhan, 2007). Ancak, Ahmed Efendi'nin kayıtlarında, bu caminin seçimine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1.2.1.2 IV. Mustafa Dönemi Cuma Selamlıkları

Yukarıda da ifade edildiği gibi, III. Selim Topkapı Sarayı'nda bulunduğu sıralarda cuma selamlığı için Beşiktaş tarafına, Beşiktaş Sarayı'nda bulunduğu sıralarda da suriçi bölgesine gitmemiştir. Ancak, bunun aksine, IV. Mustafa'nın, III. Selim'den farklı olarak, Humbarahane, Tersane, Topçu Kışlası camilerine cuma namazı kılma amacıyla gittiği görülmektedir. Bu noktada, IV. Mustafa'nın saltanatı boyunca Topkapı Sarayı'nda bulunduğunu belirtmek gereklidir.

Çizelge 2.2 IV. Mustafa dönemi cuma namazları*

TARİH	CAMİ ADI	HÜNKAR MAHFİLİ	KONUM
29 Zilhicce 1222	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
6 Muharrem 1223	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
13 Muharrem 1223	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
20 Muharrem 1223	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
19 Safer 1223	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
26 Safer 1223	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
3 Rebiülevvel 1223	Humbarahane Camisi	var	Beşiktaş
10 Rebiülevvel 1223	Tersane'de Kışlak Camisi	bilinmiyor	Beşiktaş
17 Rebiülevvel 1223	Sultan Beyazıd Camisi	var	Suriçi
24 Rebiülevvel 1223	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
1 Rebiülahir 1223	Tophane Camisi	var	Beşiktaş
8 Rebiülahir 1223	Kadıasker Mehmed Efendi Camisi	bilinmiyor	Beşiktaş

* Bu tablo, Beyhan, 2007; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001; Öz, 1997a; Öz, 1997b referanslarından derlenerek oluşturulmuştur. Hünkar mahfillerinin varlığı ile ilgili bilgiler, cuma namazının gerçekleştirildiği tarihte cami içerisinde bir hünkar mahfili bulunup bulunmadığını göstermektedir.

16 Rebiülahir 1223	Eminönü Valide Camisi	var	Suriçi
23 Rebiülahir 1223	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
30 Rebiülahir 1223	Beylerbeyi Camisi	var	Üsküdar
7 Cemaziyelevvel 1223	Kethüda Mehmed Efendi Camisi	bilinmiyor	Beşiktaş
14 Cemaziyelevvel 1223	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
21 Cemaziyelevvel 1223	Bilinmiyor	bilinmiyor	Bilinmiyor
28 Cemaziyelevvel 1223	Topçu Kışlası Camisi	yok	Beşiktaş

H. 3 Rebiülevvel 1223 (M. 29 Nisan 1808) günü, IV. Mustafa Topkapı Sarayı'ndan Humbarahane Camisi'ne cuma namazı için gelmiş ve namazdan sonra Şimşirlik Mabeyn-i Hümayunu'na geçerek, Kaymakam Paşa ve Şeyhülislam Efendi ile iki saat kadar bazı konuları görüşmüştür (Beyhan, 2007). H. 10 Rebiülevvel 1223 (M. 6 Mayıs 1808) günü ise, cuma namazı Tersane-i Amire'de bulunan Kışlak Camisi'nde gerçekleştirilmiş, buradan Topkapı Sarayı'na filika ile dönülmüş ve Şimşirlik Mabeyn-i hümayununda bir saat kadar dinlenmiştir. Daha sonra Mustafa Paşa Kasrı'na geçmiş ve lale mevsimi olduğu için lale bahçesini gezerek sazandeler ve musiki faslı ile eğlence düzenlenmiştir (Beyhan, 2007). H. 1 Rebiülahir 1223 (M. 27 Mayıs 1808) günü, namaz Tophane'de bulunan camide kılınmış, namazdan sonra Şimşirlik Mabeyn-i hümayununa dönmüş ve bir saat kadar dinlenmiştir (Beyhan, 2007). H. 8 Rebiülahir 1223 (M. 3 Haziran 1808) tarihinde, cuma namazı için Fındıklı'da deniz kenarında bulunan Kadıasker Mehmed Efendi Camisi'ne gelmiş ve namazdan sonra Topkapı Sarayı'na dönmüş ve Şimşirlik'te bir saat kadar dinlenmiştir (Beyhan, 2007). Yine H. 30 Rebiülahir 1223* günü, cuma namazı için Boğaziçi'nde Beylerbeyi'nde bulunan Sultan Abdülhamid'in yaptırdığı camiye gelmiş ve namazdan sonra Topkapı Sarayı'na dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 7 Cemaziyelevvel 1223 (M. 1 Temmuz 1808) tarihinde ise, Ortaköy'de deniz kenarında bulunan Kethüda Mehmed Efendi Camisi'ne gelmiş ve namazdan sonra yine Topkapı Sarayı'na dönmüştür (Beyhan, 2007). H. 28 Cemaziyelevvel 1223 (M. 22 Temmuz 1808) günü, cuma namazı için Beyoğlu'nda bulunan Taksim'de yeniden inşa edilen süvari topçu kışlası içindeki caminin inşasının tamamlanmasından dolayı, Yalı Köşkü'nden sandal ile Dolmabahçe İskelesi'ne, buradan da atla söz konusu camiye gelmiştir. Namazdan sonra Bina Emine Cebbar-zade Kapu Kethüdası

* Söz konusu kaynakta H. 30 Rebiülahir 1223 tarihi verilmekteyse de, Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu'na göre, Rebiülahir ayı 29 gün çekmektedir.

Mustafa Bey'e samur kürk giydirilmiş, Topçubaşı Ağa ve Tophane Nazırı Mustafa Efendi'ye de kaftanlar giydirilmiştir. Daha sonra atla Dörtüolağzı'na ve Tophane Meydanı'ndan filika ile saraya dönülmüştür (Beyhan, 2007).

Yukarıda da görüldüğü gibi, IV. Mustafa'nın cuma namazları ile III. Selim dönemi namazları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Öncelikle, IV. Mustafa'nın cuma namazı için tercih ettiği camiler ile sarayın konumu arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunduğu sıralarda, cuma namazları yalnızca suriçi bölgesinde bulunana camilere değil, kimi zaman Üsküdar kimi zaman ise Beşiktaş ve Beyoğlu gibi semtlerdeki camilerde kılınmıştır. Üstelik, bu tercihler, camilerin açılışı gibi törensel amaçlarla değil, tamamen isteğe bağlı olarak yapılmıştır.

2.1.2.1.3 II. Mahmud Dönemi Cuma Selamlıkları

Biraz yukarıda da belirtildiği gibi, II. Mahmud dönemiyle birlikte, cuma namazlarının artık "selamlık" biçiminde ifade edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu ifade biçiminin, II. Mahmud'un tahta geçtiği ilk cuma namazından itibaren kullanıldığı dikkat çekicidir. Yalnızca, H. 4 Cemaziyelahir 1223 (M. 28 Temmuz 1808) günü III. Selim'in öldürülmesinin ardından, cuma günü Ayasofya Camisi'nde kılınan cenaze namazından sonra, Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazı için "selamlık" ifadesi kullanılmamıştır. Bir sonraki cumaya denk gelen, H. 12 Cemaziyelahir 1223 (M. 5 Ağustos 1808) tarihinden itibaren her cuma namazı "selamlık" ile ifade edilmektedir (Bkz. Beyhan, 2007).

Diğer taraftan, cami seçiminde, II. Mahmud'un IV. Mustafa dönemiyle birlikte başlayan geleneği devam ettirdiği ve selamlık için kent içindeki herhangi bir camiye gittiği söylenebilir. Camilerin, tıpkı III. Selim dönemindeki gibi, saraya yakınlık gibi kriterlerle tercih edilmediğinin altı çizilmelidir. Bu noktada, padişahın kent içerisinde mümkün olduğunca halkla bir araya gelerek ve daha fazla kent mekanını kullanarak kendisine bir kamusal görünürlük kazandırma çabası olduğundan bahsedilebilir.

Bu bağlamda, cuma selamlıkları merasimlerinin değişmesiyle birlikte, tercih edilen camilerin de kent içerisinde büyük bir çeşitlilik gösterdiği açıktır. II. Mahmud'un selamlık için, Beyazıt Camisi, Selimiye Camisi, Galata Valide Sultan Camisi, Koca Mustafa Paşa Camisi, Üsküdar Gülnuş Emetullah Sultan Camisi, Beylerbeyi Camisi, Arabacılar Kışlası Camisi, Süleymaniye Camisi, Üsküdar Valide-i Atik Camisi, Bahçekapı Yeni Camisi, Üsküdar Ayazma Camisi ve Galata Arap Camisi gibi camileri tercih ettiği görülmektedir. Bu camilerin büyük çoğunluğu III. Selim döneminde de, cuma namazları için kullanılmıştır. Ancak, II. Mahmud döneminde,

artık bu camilerin seçiminde kullanılmakta olan saray alanının konumu ile bağlantısından söz etmek imkansızdır. Diğer bir ifadeyle, II. Mahmud, Topkapı Sarayı'na bulunduğu zamanlarda yalnız suriçi bölgesindeki değil, Üsküdar veya Beşiktaş taraflarındaki camilerde de; benzer biçimde Beşiktaş Sarayı'nda bulunduğu zamanlarda ise yalnızca Beşiktaş ve Fındıklı bölgesindeki değil, suriçindeki camilerde de cuma selamlıklarını gerçekleştirmiştir.

Bu bağlamda, selamlık için seçilen camilerin seçilme nedenleri ile bağlantılı olarak konumlarındaki bu farklılaşmayı, hem tarihleriyle birlikte II. Mahmud'un namaz kılmak ve cuma selamlığı için gittiği camilerle, hem de camilerde hünkar mahfilleri bulunup bulunmadığı ve kullanımı ile birlikte incelemek faydalı olacaktır.

Çizelge 2.3 II. Mahmud dönemi cuma selamlıkları *

TARİH	CAMİ ADI	HÜNKAR MAHFİLİ	KONUM
5 Cemaziyelahir 1223 (M. 29 Temmuz 1808 Cuma)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
12 Cemaziyelahir 1223 (M. 5 Ağustos 1808 Cuma)	Yeni Cami	var	Suriçi
19 Cemaziyelahir 1223 (M. 12 Ağustos 1808 Cuma)	Beylerbeyi Camisi	var	Üsküdar
26 Cemaziyelahir 1223 (M. 19 Ağustos 1808 Cuma)	Sultan Bayezid Camisi	var	Suriçi
4 Receb 1223 (M. 26 Ağustos 1808 Cuma)	Sultan Mehmed Camisi	var	Suriçi
11 Receb 1223 (M. 2 Eylül 1808 Cuma)	Sultan Selim Camisi	var	Suriçi
18 Receb 1223 (M. 9 Eylül 1808 Cuma)	Süleymaniye Camisi	var	Suriçi

* Bu tablo, Beyhan, 2007; Câbi Ömer Efendi, 2003; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001; Öz, 1997a; Öz, 1997b; Tanman, 1994 referanslarından derlenerek oluşturulmuştur. Hünkar mahfillerinin varlığı ile ilgili bilgiler, cuma namazının gerçekleştirildiği tarihte cami içerisinde bir hünkar mahfili bulunup bulunmadığını göstermektedir.

25 Receb 1223 (M. 16 Eylül 1808 Cuma)	Zeynep Sultan Camisi	var	Suriçi
2 Şaban 1223 (M. 23 Eylül 1808 Cuma)	Şehzadebaşı Camisi	yok	Suriçi
9 Şaban 1223 (M. 30 Eylül 1808 Cuma)	Osmaniye Camisi	var	Suriçi
16 Şaban 1223 (M. 7 Ekim 1808 Cuma)	Eyüp Camisi	var	Suriçi
23 Şaban 1223 (M. 14 Ekim 1808 Cuma)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
1 Ramazan 1223 (M. 21 Ekim 1808 Cuma)	Laleli Camisi	var	Suriçi
8 Ramazan 1223 (M. 28 Ekim 1808 Cuma)	Yeni Cami	var	Suriçi
15 Ramazan 1223 (M. 4 Kasım 1808 Cuma)	Yeni Cami	var	Suriçi
22 Ramazan 1223 (M. 11 Kasım 1808 Cuma)	Mahmud Paşa Camisi	yok	Suriçi
30 Ramazan 1223 (M. 18 Kasım 1808 Cumartesi)	Sultan Selim Camisi	var	Suriçi
7 Şevval 1223 (M. 26 Kasım 1808 Cumartesi)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
14 Şevval 1223 (M. 3 Aralık 1808 Cumartesi)	Sultan Camisi	var	Suriçi
21 Şevval 1223 (M. 10 Aralık 1808 Cumartesi)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
28 Şevval 1223 (M. 27 Aralık 1808 Cumartesi)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
5 Zilkade 1223 (M. 23 Aralık 1808 Cuma)	Tophane Camisi	var	Beşiktaş

12 Zilkade 1223 (M. 30 Aralık 1808 Cuma)	Yeni Cami	var	Suriçi
19 Zilkade 1223 (M. 6 Ocak 1809 Cuma)	Sultan Mehmed Camisi	var	Suriçi
26 Zilkade 1223 (M. 13 Ocak 1809 Cuma)	Gül Camisi	yok	Suriçi
4 Zilhicce 1223 (M. 21 Ocak 1809 Cumartesi)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
18 Zilhicce 1223 (M. 4 Şubat 1809 Cumartesi)	Humbarahane Camisi	var	Beşiktaş
1 Safer 1224 (M. 18 Mart 1809 Cumartesi)	Süleymaniye Camisi	var	Suriçi
22 Safer 1224 (M. 8 Nisan 1809 Cumartesi)	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
29 Safer 1224 (M. 15 Nisan 1809 Cumartesi)	Hekimoğlu Ali Paşa Camisi	var	Suriçi
6 Rebiülevvel 1224 (M. 21 Nisan 1809 Cuma)	Sultan Selim Camisi	var	Suriçi
13 Rebiülevvel 1224 (M. 28 Nisan 1809 Cuma)	Galata Valide Sultan Camisi	var	Beşiktaş
20 Rebiülevvel 1224 (M. 5 Mayıs 1809 Cuma)	Koca Mustafa Paşa Camisi	var	Suriçi
25 Rebiülahir 1224 (M. 9 Haziran 1809 Cuma)	Üsküdar Yeni Valide Camisi	var	Üsküdar
16 Cemaziyelevvel 1224 (M. 29 Haziran 1809 Perşembe)	Beylerbeyi Camisi	var	Üsküdar
15 Cemaziyelahir 1224 (M. 28 Temmuz 1809 Cuma)	Üsküdar Ayazma Camisi	var	Üsküdar
15 Receb 1224 (M. 26 Ağustos 1809 Cumartesi)	Galata Arap Camisi	var	Beşiktaş

20 Receb 1224 (M. 31 Ağustos 1809 Perşembe)	Top Arabacıları Kışlası Camisi	yok	Beşiktaş
19 Şaban 1224 (M. 29 Eylül 1809 Cuma)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
2 Şevval 1224 (M. 10 Kasım 1809 Cuma)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
13 Zilhicce 1224 (M. 19 Ocak 1810 Cuma)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi
7 Muharrem 1225 (M. 12 Şubat 1810 Pazartesi)	Arabacılar Kışlası Camisi	yok	Beşiktaş
25 Cemaziyelahir 1225 (M.28 Temmuz 1810 Cumartesi)	Üsküdar Valide-i Atik Camisi	yok	Üsküdar
29 Şaban 1225 (M. 29 Eylül 1810 Cumartesi)	Üsküdar Ayazma Camisi	var	Üsküdar
27 Cemaziyelahir 1226 (M. 19 Temmuz 1811 Cuma)	Süleymaniye Camisi	var	Suriçi
22 Şevval 1226 (M. 9 Kasım 1811 Cumartesi)	Nur-ı Osmaniye Camisi	var	Suriçi
23 Cemaziyelahir 1227 (M. 4 Temmuz 1812 Cumartesi)	Yahya Efendi Camisi	var	Beşiktaş
27 Ramazan 1227 (M. 4 Ekim 1812 Pazar)	Üsküdar Yeni Valide Camisi	var	Üsküdar
4 Şevval 1227 (M. 11 Ekim 1812 Pazar)	Beylerbeyi Camisi	var	Üsküdar
18 Şevval 1227 (M. 25 Ekim 1812 Pazar)	Selimiye Camisi	var	Üsküdar
21 Cemaziyelevvel 1228 (M. 22 Mayıs 1813 Cumartesi)	Beylerbeyi Camisi	var	Üsküdar
10 Receb 1228 (M. 9 Temmuz 1813 Cuma)	Yahya Efendi Camisi	var	Beşiktaş

15 Ramazan 1228 (M. 11 Eylül 1813 Cumartesi)	Üsküdar Ayazma Camisi	var	Üsküdar
1 Şevval 1245 (M. 26 Mart 1830 Cuma)	Küçüksu Camisi	yok	Üsküdar
14 Muharrem 1250 (M. 23 Mayıs 1834 Cuma)	Ayasofya Camisi	var	Suriçi

H. 5 Cemaziyelahir 1223 (M. 29 Temmuz 1808 cuma) günü, selamlık Ayasofya Camisi'nde* gerçekleştirildikten sonra, buradan Hasan Paşa Kasrı'na geçilmiştir (Beyhan, 2007). Yeni Cami'de** H. 12 Cemaziyelahir 1223 (M. 5 Ağustos 1808 Cuma) günü gerçekleştirilen selamlıktan sonra, Sultan Abdülhamid'in türbesi ziyaret edilmiş ve Halife Yeri'nden Topkapı Sarayı'na dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 19 Cemaziyelahir 1223 (M. 12 Ağustos 1808 Cuma) günü, cuma selamlığı için sandalla Beylerbeyi Camisi'ne*** gelinmiş, namazdan sonra filika ile Yalı Köşkü'ne dönülmüştür. Buradan da, atla Şimşirlik'ten harem-i hümayuna geçilmiştir (Beyhan, 2007). Selamlık H. 26 Cemaziyelahir 1223 (M. 19 Ağustos 1808 Cuma) günü, Beyazıt Camisi'nde gerçekleştirilmiş, namazdan sonra türbe ziyareti yapılmış ve Topkapı'ya dönülmüştür (Beyhan, 2007).

H. 4 Recep 1223 (M. 26 Ağustos 1808 Cuma) günü, Sultan Mehmed Camisi'nde**** selamlık yapılmış, namazdan sonra Topkapı'ya dönülmüş ve ikinci zamanına kadar istirahat edilmiştir (Beyhan, 2007). H. 11 Recep 1223 (M. 2 Eylül 1808 Cuma) günü ise, selamlık için Sultan

* Ayasofya Camisi'nin hünkar mahfili, III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır (Öz, 1997a). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, “*duvar dahilinde olan mahfil-i hümayunun III. Ahmed'in emr-i hümayunuyla şahnişin olduğunu*” belirtmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

** Söz konusu cami, “Bahçekapısı Valide Camisi” olarak da adlandırılmaktadır. Yeni Cami'nin ilk banisi Safiye Sultan'dır, ancak çeşitli nedenlerle yapımı uzun süren cami (1597-1663), Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır ve hünkar mahfili ile hünkar kasrı bulunmaktadır (Öz, 1997a). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, bunlardan “*mahfil-i hümayun*” ve “*daire-i hümayun*” olarak bahsetmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Yine Tanman da, camide mihrabın solunda kemerli hünkar mahfilinin bulunduğunu belirtmektedir (Tanman, 1994b).

*** I. Abdülhamid tarafından yaptırılmış olan 1778 tarihli caminin, diğer selatin camileri gibi “*mahfil-i hümayun ve mehafil-i sa'ire ve minber ve abdest muslukları ....*” bulunmaktadır (Öz, 1997b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

**** “Fatih Camisi” olarak da adlandırılmaktadır. İnşasına Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463 yılında başlanılan ve 1470 yılında tamamlanan caminin, ahşap hünkar mahfili Sultan Bayezid tarafından yaptırılmıştır (Ayvansarâyî hüseyin Efendi, 2001). III. Mustafa tarafından 1767-1771 yılları arasında kapsamlı bir onarımdan geçirilmiş ve bu onarım sırasında, geniş bir rampa ile girilen mermer bir hünkar mahfili eklenmiştir (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

Selim Camisi'ne* -kara yoluyla- atla gelinmiş, namazdan sonra Cibali'den sandalla deniz -yoluyla- Saray-ı Amire'ye dönülmüş ve ikinci vaktine kadar Topkapı'da istirahat edilmiştir (Beyhan, 2007). Câbî Ömer Efendi'nin 18 Recep 1223 (M. 9 Eylül 1808 Cuma) günü tarihli kaydına göre, II. Mahmud selamlık için Süleymaniye Camisi'ne** gelmiş ve dönüşünde Ağa Kapısı önünden geçerek, alışlagelen gelenekler -kanun-ı kadim- gereğince Ağa Kapısı önünde Kılaribaşı Ağa'nın elinden şerbet içmiş ve daha sonra Topkapı Sarayı'na dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003; Beyhan, 2007). Selamlık H. 25 Recep 1223 (M. 16 Eylül 1808 Cuma) günü, Sultan Camisi'nde*** gerçekleştirilmiş ve namazdan sonra Topkapı'ya gelinerek, oradan da Ağa Bahçesi'ne geçilmiştir (Beyhan, 2007).

H. 2 Şaban 1223 (M. 23 Eylül 1808 Cuma) günü, selamlık Şehzade Camisi'nde (Beyhan, 2007) ve H. 9 Şaban 1223 (M. 30 Eylül 1808 Cuma) günü ise Osmaniye Camisi'nde**** yapıldıktan sonra Topkapı'ya dönülmüştür (Beyhan, 2007). Selamlık için H. 16 Şaban 1223 (M. 7 Ekim 1808 Cuma) günü, sandalla Hazreti Halid'in Camisi'ne gelinmiş, namazdan sonra filika ile yine Topkapı'ya dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 23 Şaban 1223 (14 Ekim 1808 Cuma) günü, Ayasofya Camisi'nde gerçekleştirilen selamlıktan sonra, Halife Yeri'nden harem-i hümayuna dönülmüştür (Beyhan, 2007).

H. 1 Ramazan 1223 (M. 21 Ekim 1808 Cuma) günü, selamlık için alayla Laleli Camisi'ne gelinmiş, namazdan sonra Saray-ı Hümayun'a yürüyerek dönülmüştür (Beyhan, 2007). Selamlık H. 8 Ramazan 1223 (M. 28 Ekim 1808 Cuma) günü, Yeni Cami'de yapıldıktan sonra, türbe ziyareti gerçekleştirilmiş ve ve Saray-ı Amire'ye dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 15 Ramazan 1223 (M. 4 Kasım 1808 Cuma) günü yine Yeni Cami'de (Beyhan, 2007) ve H. 22 Ramazan 1223 (M. 11 Kasım 1808 Cuma) günü ise Mahmud Paşa Camisi'nde yapılan selamlıklardan sonra Topkapı'ya dönülmüştür (Beyhan, 2007). Cuma namazını kılmak için H.

---

* 1522 tarihli Sultan Selim Camisi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından babası I. Selim için yaptırılmıştır (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001) ve mihrabın solunda lentolu bir hünkar mahfiline sahiptir (Tanman, 1994b).

** Öz, Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan 1557 tarihli Süleymaniye Camisi'nin cümle kapısından başka, iki yanında ikişer kapısının daha bulunduğunu ve bunlardan birinin hünkar mahfiline çıktığını belirtmektedir (Öz, 1997a). Benzer biçimde, Ayvansarâyî Hüseyin Efendi de, caminin mahfil-i hümayunu bulunduğunu kaydetmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Kemerli olan hünkar mahfili, mihrabın solunda bulunmaktadır (Tanman, 1994b).

*** Söz konusu cami, "Zeynep Sultan Camisi" olarak da adlandırılmaktadır. Öz, "Ruhi Sultan Camisi" olarak da adlandırıldığını belirtmekteyse de (Öz, 1997a), bu çalışmada kullanılan metinlerde ve kaynaklarda bu isme rastlanmamıştır. Banisi III. Ahmed'in kızlarından Zeynep Sultan olan 1769 tarihli caminin hünkar mahfili bulunmaktadır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

**** Söz konusu cami, Nur-ı Osmaniye Cami'dir. I. Mahmud tarafından inşasına başlanan ve III. Osman tarafından tamamlanan 1756 tarihli caminin, mihrabının sol tarafında, büyük bir rampa ile çıkılan ve odaları bulunan bir mahfil-i hümayunu bulunmaktadır (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

29 Ramazan 1223 (M. 18 Kasım 1808 Cuma) günü, alayla Soğukçeşme’de bulunan Sultan Camisi’ne gelinmiş, namazdan sonra Saray-ı Hümayun’a dönülmüştür (Beyhan, 2007).

Cuma namazı H. 7 Şevval 1223 (M. 26 Kasım 1808 Cumartesi)* günü, Ayasofya Camisi’nde kılınmış ve namazdan sonra Kuşhane’den harem-i hümayuna geçilmiştir (Beyhan, 2007). H. 14 Şevval 1223 (M. 3 Aralık 1808 Cumartesi)** günü, selamlığın Yeni Cami’de yapılacağı duyurulmuşsa da, yağmur nedeniyle selamlık Sultan Camisi’nde gerçekleştirilmiştir. Camiye tebdilen alayla gidilmiş ve namazdan sonra Halife Yeri’nden harem-i hümayuna gelinmiştir (Beyhan, 2007). Cuma selamlığı, H. 21 Şevval 1223 (M. 10 Aralık 1808 Cumartesi)*** günü, alayla gelinerek Ayasofya Camisi’nde gerçekleştirilmiş ve namazdan sonra Kuşhane’den harem-i hümayuna dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 28 Şevval 1223 (M. 17 Aralık 1808 Cumartesi)**** günü, yine Ayasofya Camisi’ndeki selamlıktan sonra Halife Yeri’nden harem-i hümayuna dönülmüştür (Beyhan, 2007).

Câbî Ömer Efendi, cuma selamlığının H. 5 Zilkade 1223 (M. 23 Aralık 1808 Cuma) günü Tophane Camisi’nde***** gerçekleştirildiğini belirtirken (Câbî Ömer Efendi, 2003), diğer bir kaynakta sandalla Tophane-i Amire Camisi’ne gelindiği ve namazdan sonra filika ile Yalı Kasrı’na dönüldüğü kaydedilmiştir (Beyhan, 2007). H. 12 Zilkade 1223 (M. 30 Aralık 1808 Cuma) günü ise, selamlık için alayla Yeni Cami’ye gelinmiş (Beyhan, 2007) ve H. 19 Zilkade 1223 (M. 6 Ocak 1809 Cuma) günü cuma namazı Sultan Mehmed Camisi’nde gerçekleştirilmiş ve türbe ziyartı yapılmış, her iki selamlıktan sonra Topkapı’ya dönülmüştür (Beyhan, 2007). Cuma namazı için H. 26 Zilkade 1223 (M. 13 Ocak 1809 Cuma) günü, atla Gül Camisi’ne***** gelinmiş, namazdan sonra Cibali iskelesinden sandalla Yalı Kasrı’na gelinerek Topkapı’ya geçilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003; Beyhan, 2007).

* Orjinal metinde H. 7 Şevval 1223 Cuma günü olarak kaydedilmiştir (Bkz. Beyhan, 2007).

** Orjinal metinde H. 14 Şevval 1223 Cuma günü olarak kaydedilmiştir (Bkz. Beyhan, 2007).

*** Orjinal metinde H. 21 Şevval 1223 Cuma günü olarak kaydedilmiştir (Bkz. Beyhan, 2007).

**** Orjinal metinde H. 28 Şevval 1223 Cuma günü olarak kaydedilmiştir (Bkz. Beyhan, 2007).

***** Söz konusu cami, “Kılıç Ali Paşa Camisi” olarak da adlandırılmaktadır. 1580 tarihli cami, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır ve sol tarafında ahşap bir hünkar dairesi yer almaktadır (Öz, 1997b). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, “*fevkani bir mahfil-i hümayunu*” olduğunu belirtmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

***** Ayakapı’da bulunan Gül Camisi, bir Bizans kilisesiyken II. Selim döneminde camiye çevrilmiştir. II. Mahmud döneminde büyük bir onarım geçiren camiye, bu dönemde bir hünkar mahfili eklenmiştir (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Ayrıca, Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, “*sol canibinde olan Sultan Mahmud Han-ı Adli kapusını bend itdirüb .....*” ifadeleriyle bu onarımdan bahsetmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Ancak, hangi tarihte eklendiği tespit edilememiştir. II. Mahmud döneminde, camilere ve diğer askeri veya devlet kurumları yapılarına hünkar kasırları ve hünkar mahfillerinin, özellikle 1830’lu yıllarda eklendiği önüne alınırsa, söz konusu ekleme 1809 yılında henüz yapılmamış olmalıdır. Dolayısıyla, selamlığın gerçekleştirildiği tarihte, bu camide de hünkar mahfilinin olmadığı düşünülmektedir.

Cuma namazı için H. 4 Zilhicce 1223 (M. 21 Ocak 1809 Cumartesi)* günü, Ayasofya Camisi'ne gelinip namazdan sonra Darphane-i Amire Kapısı'ndan Topkapı'ya geçilmiştir (Beyhan, 2007). Câbî Ömer Efendi'nin H. 18 Zilhicce 1223 (M. 4 Şubat 1809 Cumartesi) tarihli kaydına göre, selamlık Humbarahane Camisi'nde** gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Yine H. Safer ayının başlangıcı 1224 (M. 18 Mart 1809 Cumartesi) tarihiyle kaydedilen bilgiye göre, selamlık Süleymaniye Camisi'nde gerçekleştirilmiş ve bu sırada alışlageldiği gibi Ağa Kapısı önünde şerbet içerek gerekli merasim tekrarlanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 22 Safer 1224 (M. 8 Nisan 1809 Cumartesi) tarihli kayda göre ise, selamlık Nur-ı Osmaniye Camisi'nde gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Selamlığın Hekim-zade Ali Paşa'nın*** camisinde gerçekleştirildiği ve bu sırada Hekim-zade Türbesi'nin de ziyaret edildiği H. 29 Safer 1224 (M. 15 Nisan 1809 Cumartesi) tarihiyle kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 6 Rebiülevvel 1224 (M. 21 Nisan 1809 Cuma) tarihli kayda göre, Sultan Selim Camisi'nde (Câbî Ömer Efendi, 2003) ve H. 13 Rebiülevvel 1224 (M. 28 Nisan 1809 Cuma) tarihli kayda göre sie, selamlık Galata Valide Sultan Camisi'nde**** gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Selamlığın Koca Mustafa Paşa Camisi'nde***** yapıldığı ve bu sırada Aksaray sokaklarının "*millet-i mesfur*" ile dolu olduğu ve bağırarak arzuhallerini padişaha ulaştırmaya çalıştıkları H. 20 Rebiülevvel 1224 (M. 5 Mayıs 1809 Cuma) tarihiyle kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

---

* Orjinal metinde, H. 4 Zilhicce 1223 Cuma günü olarak kaydedilmiştir (Bkz. Beyhan, 2007).

** Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, söz konusu camiden "Humbaracıyan Kışlası Cami" ve "Mihrişah Valide Sultan Cami" olarak bahsetmekte (Bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi), Öz ise ayrıca "Halıcıoğlu Cami" ifadesini kullanmaktadır (Bkz. Öz, 1997a).

Mihrişah Valide Sultan tarafından, Humbaracılar Kışlası'nın ortasında 1794 tarihinde yapılmış olan caminin, hünkar mahfili bulunmaktadır (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

H. 1 Rebiülahir 1209 (M. 26 Ekim 1794) tarihinde caminin inşasının tamamlanmasından sonraki ilk cuma günü, III. Selim cuma namazını söz konusu camide kılmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi).

*** Söz konusu cami, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'dir. 1734 tarihli caminin banisi Hekimoğlu Ali Paşa'dır (Öz, 1997a). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi "... mahfil-i hümayunu derununda iki çeşmesi vardır..." ifadeleriyle (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001), hünkar mahfilinin varlığından söz etmektedir. Özgün hünkar mahfiline sahip nadir vezir yapılarından biri olan caminin hünkar mahfili, mihrap girişisinin solundaki duvarda, küçük bir ahşap çıkma şeklinde tasarlanmıştır (Tanman, 1994b).

**** Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, "Valide Cami" adıyla bahsettiği caminin, "Galata Yeni Cami" olarak bilindiğini belirtmektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Dolayısıyla, bu cami Câbî Ömer Efendi'nin "Galata Valide Sultan" adıyla ifade ettiği cami olmalıdır.

1697 tarihli Valide Camisi, III. Ahmed'in annesi Gülnuş Emetullah Sultan tarafından yaptırılmıştır ve hünkar mahfili bulunmaktadır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Öz, yerini Galata, Camii Cedit Sokak, Osmanlı Bankası önü olarak belirttiği caminin, zamanla harap olduğunu ve tamamen yıkıldığını ifade etmektedir (Öz, 1997b).

***** Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından 1489 yılında kiliseden camiye çevrilmiştir (Öz, 1997a). Hünkar mahfili bulunmaktadır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

H. 25 Rebiülahir 1224 (M. 9 Haziran 1809 Cuma) tarihiyle kaydedilen bilgiye göre, Üsküdar Balaban İskelesi'nde bulunan, Sultan Ahmed Han-ı Gazi'nin annelerinin camisine* selamlıkta bulunulmuştur (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 16 Cemaziyelevvel 1224 (M. 29 Haziran 1809 Perşembe) tarihli kayda göre, selamlık Beylerbeyi Camisi'nde gerçekleştirilmiş, daha sonra Beşiktaş'a dönülmüştür ve tebdilen Eyyûb-i Ensârî tarafına gidilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Diğer bir selamlığın ise Üsküdar Ayazma Camisi'nde** gerçekleştirildiği, H. 15 Cemaziyelahir 1224 (M. 28 Temmuz 1809 Cuma) tarihi ile kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 15 Receb 1224 (M. 26 Ağustos 1809 Cumartesi) tarihli kayda göre ise, selamlık Galata Arap Camisi'nde*** gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 20 Receb 1224 (M. 31 Ağustos 1809 Perşembe) tarihli kayda göre, selamlıktan "*Beyoğlu verasında, atlu topcuyan için bina vü inşa olunan kışla-i cedit derununda, bina olunan cami-i şerife selamlık olunup*"**** ifadeleriyle bahsedilmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 19 Şaban 1224 (M. 29 Eylül 1809 Cuma) tarihli kayıttan anlaşıldığına göre ise, bir buçuk aydır devam etmekte olan onarımının bitmesiyle selamlık Ayasofya Camisi'nde gerçekleştirilmiştir. Hatta aynı kayıta, bu onarım sırasında caminin hasırlarının da yenilendiği belirtilerek, bu nedenle padişahın çizme ile gelmesine rağmen yeni hasırları çiğnememek için

* Söz konusu cami, Üsküdar'daki Gülnuş Emetullah Sultan Camisi, diğer bir adıyla Üsküdar Yeni Valide Camisi'dir. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, "Valide-i Cedit Cami" adıyla kaydetmiştir (Bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

1708 tarihli Üsküdar Yeni Valide Camisi, III. Ahmed tarafından annesi Gülnuş Emetullah Sultan adına yaptırılmıştır ve mihrabın solunda kemerli bir hünkar mahfili bulunmaktadır (Tanman, 1994b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

** III. Mustafa tarafından yaptırılan Üsküdar Ayazma Camisi ise, 1760 tarihlidir ve hünkar mahfilinin yanısıra bir de hünkar kasrı bulunmaktadır (Tanman, 1994b; Öz, 1997b). III. Ahmed tarafından yaptırılan camiden Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, "*diğer selatin camileri gibi bütün levazımının mükemmel*" olduğundan bahsetmektedir. Ancak yalnızca mahfil-i hümayunun varlığını ifade etmekte ve hünkar kasrından söz etmemektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

*** Hünkar mahfili bulunan cami, 1222 (1807) yılında bir yangında tahrip olmuş ve yenilenmiştir (Öz, 1997b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

**** Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, "cami-i meşta-yı gerdunekaşan" adı ile anlattığı caminin, Tophane-i Amire tarafında, deniz kıyısında ve Arabacılar Kışlası içinde bulunduğunu belirtmektedir. Ancak, banisinin II. Mahmud olduğunu ifade ettiği caminin, kitabesine dayanarak H. 1225 (M. 1810) tarihli olduğu ifade edilmişse de, söz konusu kitabe hünkar mahfilinin kitabesidir. Bu durum da, burada bir cami bulunduğunu ve 1810 tarihinde, söz konusu camiye II. Mahmud tarafından yalnızca hünkar mahfili eklendiğini düşündürmektedir. Diğer bir ifadeyle, selamlığın gerçekleştirildiği 1809 yılında, söz konusu camide bir hünkar mahfili bulunmamaktadır.

*"Revnâk-ı câmi'-i dîn şâh-ı Felâtûn-ı temkîn
Nâsr-ı şer'-i mübîn hazret-i Sultân Mahmûd
Sarf-ı nakdîne-i ihlâs-ı hümayûnu ile
Yapdı bu câmi'-i lillah idüüb isbât-ı vücûd
İntihâ-yı leb tahsîn ile târihi Refî'
Oldı nev bu eser-i mahfil-i Sultân Mahmûd
1225 (1810)"* (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001)

çizmelerini çıkararak camiye girdiğine, ancak Enderun ağaları ve Çukadar-ı Şehriyari'nin aynı özeni göstermeyerek çizmeleriyle yeni hasırları çiğnediklerine dikkat çekilmektedir. Onarımı için 800 kese akçe masraf olan Ayasofya Camisi'nin eski hasırları da, Bahçekapı Valide Camisi, Sultanahmed Camisi ve Üsküdar Balaban İskeleyi'ndeki Valide Camisi'ne döşenmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, II. Mahmud tarafından camide büyük bir onarım* yapıldığını, bu sırada mahfil-i hümayunun da yeniden inşa edildiğini belirtmekte ancak tarih vermemektedir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Dolayısıyla, söz konusu selamlık, yapılan yenilemenin ardından yapılan ilk selamlık olmalıdır ve tamiratın bittiğini halka duyurma amacını da taşımaktadır.

H. 2 Şevval 1224 (M. 10 Kasım 1809 Cuma) günü (Câbî Ömer Efendi, 2003) ve H. 13 Zilhicce 1224 (M. 19 Ocak 1810 Cuma) günü cuma namazı Ayasofya Camisi'nde kılınmış ve Ağa Bahçesi'nde cirit ve diğer oyunlarla eğlenilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Yine H. 7 Muharrem 1225 (M. 12 Şubat 1810 Pazartesi) tarihiyle kaydedilmiş bilgiye göre, II. Mahmud *"kendi bina ve ihya buyurduğu"* Tophane'deki Arabacılar Kışlası Camisi'ne** selamlık gerçekleştirmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 25 Cemaziyelahir 1225 (M. 28 Temmuz 1810 Cumartesi) tarihli kayda göre selamlık Üsküdar Valide-i Atik Camisi'nde*** (Câbî Ömer Efendi, 2003), H. 29 Şaban 1225 (M. 29 Eylül 1810 Cumartesi) tarihli kayda göre Üsküdar Ayazma Camisi'nde (Câbî Ömer Efendi, 2003) ve H. 27 Cemaziyelahir 1226 (M. 19 Temmuz 1811 Cuma) tarihli kayda göre ise Süleymaniye Camisi'nde gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Selamlığın Nur-ı Osmaniye Camisi'nde yapıldığı ve namazdan sonra Saray-ı Hümayun'a dönüldüğü H. 22 Şevval 1226 (M. 9 Kasım 1811 Cumartesi) tarihiyle kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Bir diğer selamlık ise, H. 23 Cemaziyelahir 1227 (M. 4 Temmuz 1812

---

* *"..... Sultan el-Gazi Mahmud Han-ı Adli efendimiz hazretleri zaman-ı şevketlerinde layığı vechile tamirine dikkat ve mihrab üzerinde olan kubbe-i lanazire som yıldız ile kebir kubbe dahi atik yıldızlı serçlerini tamir ve kubbe kemerlerini som yıldız ile tezyin ve divarlarının tamire muhtac olan mahallerin yeşil ve semai ve sair guna elvan taşlar ile tamir-i tezyin ve mahfil-i hümayunu müceddeden bina olunmuştur ....."* (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

** Bu selamlık, 1810 yılında camiye hünkar mahfilinin eklenmesinden sonra gerçekleştirilen ilk selamlık olmalıdır.

*** III. Murad'ın annesi Nur Banu Sultan tarafından 1583 tarihinde yaptırılmıştır (Öz, 1997b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Tanman, hünkar mahfilinin camiye yaklaşık olarak 1835 yılında II. Mahmud tarafından eklendiğini belirterek, bu ahşap hünkar mahfilinin, yapının üslubu ile uyumsuzluğunun altını çizmektedir (Tanman, 1994b). Dolayısıyla, selamlığın gerçekleştirildiği 1810 tarihinde, söz konusu camide bir hünkar mahfili yer almamaktadır.

Cumartesi) tarihiyle kaydedilmiştir. Buna göre, Beşiktaş'ta Yahya Efendi'nin camisinde* selamlık gerçekleştirilmiş, oradan saltanat ile Yıldız Köşkü'ne gelinerek, akşama kadar hem tüfek hem de pehlivan güreşleriyle vakit geçirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Benzer biçimde H. 27 Ramazan 1227 (M. 4 Ekim 1812 Pazar) tarihiyle kaydedilmiş bilgiye göre, cuma günü selamlık Üsküdar'da iskele yakınında bulunan Valide-i Cedid Camisi'nde gerçekleştirilmiş ve bu sırada hünkar mahfilinde, bulunan “iki kebir acem hattı ile mushaf-ı şerif” zamanla eskimiş olduğundan, Yazıcı Efendi getirilerek tamir edilmeleri emredilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Yine H. 4 Şevval 1227 (M. 11 Ekim 1812 Pazar) tarihli kayda göre selamlık Beylerbeyi Camisi'nde** (Câbî Ömer Efendi, 2003) ve H. 18 Şevval 1227 (M. 25 Ekim 1812 Pazar) tarihli kayda göre ise Üsküdar'da Selimiye Camisi'nde*** gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Selamlığın Beylerbeyi Camisi'nde yapıldığı H. 21 Cemaziyelevvel 1228 (M. 22 Mayıs 1813 Cumartesi) tarihiyle (Câbî Ömer Efendi, 2003), Yahya Efendi Camisi'nde yapıldığı ise H. 10 Recep 1228 (M. 9 Temmuz 1813 Cuma) tarihiyle kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 15 Ramazan 1228 (M. 11 Eylül 1813 Cumartesi) tarihiyle kaydedilmiş bilgiye göre, ramazanın onbeşinci günü cuma gününe rastlamış ve tamiri tamamlandığı için selamlık Üsküdar Ayazma Camisi'nde gerçekleştirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Ahmed Lûtfî Efendi, saltanatın Tarabya'da bulunduğunu ancak şiddetli kış nedeniyle, bayramlaşma töreninin Göksu Kasrı'nda gerçekleştirilmesi için devlet erkanının çeşitli zahmetlerle sabah vakti orada bulduklarını ve padişah II. Mahmud'un da Tarabya'dan vapur ile gelerek söz konusu kasırdaki bayramlaşma töreninin gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bu nedenle de, söz konusu gün, bayram cuma gününe rastladığı için cuma selamlığı Küçüksu Camisi'nde**** gerçekleştirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bayramın

* Söz konusu cami, Yahya Efendi Mescidi'dir. Yahya Efendi tarafından yaptırılmış olan, ancak kesin olarak inşa tarihi bilinmeyen, fakat yanında bulunan 1538 tarihli çeşmeye dayanarak, aynı tarihte yapılmış olabileceği düşünülen caminin, hünkar mahfili bulunmaktadır (Öz, 1997b).

** Câbî Ömer Efendi, “... imam-ı sultani minber önünde otururken, Kozbekçibaşı, mahfil-i hümayundan bir tezkire getirüp, imam efendiye verüp yine mahalline avdetde tamam-ı hutbe okunup ....” ifadeleriyle, söz konusu selamlık sırasında II. Mahmud'un hünkar mahfilinde bulunduğunu belirtmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

*** 1805 tarihli cami, III. Selim tarafından yaptırılmıştır ve caminin yanında müstemilatlı bir hünkar dairesi bulunmaktadır (Öz, 1997b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

**** I. Mahmud tarafından H. 1165 tarihinde yaptırılan Küçüksu Kasrı Hümayunu, III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında kapsamlı bir yenileme geçirmiştir. Göksu olarak adlandırılan alanda bir bostancı ocağı ve ocağa mahsus bir mescid bulunmaktadır. “Bu nüzhetgâh-ı mezbûrde müstakil bostancı ocağı ve usta var idi. Şimdi asker-i hassa-i şâhâne me'murlardır. Ve mahall-i mezbûrde bir mescid-i şerif vardır ki, ve mescide karib bir kuyu ve abdest muslukları ve levâzımât-ı sâ'iresi mevcûddur. Cum'alarda ricâl ve nisâ ile kazâ-yı mezbûr

ramazan ayının bitimiyle başladığı düşünülürse, söz konusu selamlık H. 1 Şevval 1245 (M. 26 Mart 1830 Cuma) tarihli cuma selamlığı olmalıdır.

Benzer biçimde, H. 15 Muharrem 1250 (M. 24 Mayıs 1834 Cumartesi) günü Beşiktaş Sahilsarayının inşasının bitmesiyle cuma günü selamlığın Ayasofya Camisi'nde yapıldığını belirtmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Söz konusu selamlık, H. 14 Muharrem 1250 (M. 23 Mayıs 1834 Cuma) tarihli cuma selamlığı olmalıdır.

Daha önce de açıklandığı gibi, II. Mahmud dönemi cuma selamlıklarını kaydeden gerek Câbî Ömer Efendi, gerekse de Sırkatibi Feyzullah Efendi'nin kayıtlarında her cuma namazı için "selamlık" ifadesi kullanılırken, Câbî Ömer Efendi'nin yalnızca iki gün için "namaz" ifadesini kullandığı dikkati çekmektedir. Ancak, Câbî Ömer Efendi'nin, H. 2 Şevval 1224 (M. 10 Kasım 1809 Cuma) ve H. 13 Zilhicce 1224 (M. 19 Ocak 1810 Cuma) tarihli cuma namazları için neden bu ifadeyi kullandığı ile ilgili olarak, sözkonusu metninde herhangi bir veri bulunmamaktadır (Bkz. Câbî Ömer Efendi, 2003).

II. Mahmud'un selamlıklarının yalnızca adlandırma ve bununla bağlantılı törensel nitelikleri bağlamında değil, gerçekleştirildikleri camilerin kent içerisindeki konumları ve hünkar mahfilleri bağlamında da, önceki dönemlere göre büyük değişimlere işaret etmektedir. III. Selim'in ve IV. Mustafa'nın cuma namazı için gittikleri her camide hünkar mahfili bulunduğu, biraz yukarıdaki tablolarda görülmektedir. Oysa, II. Mahmud'un namaz kıldığını bildiğimiz kimi camilerde, selamlığın gerçekleştirildiği tarihlerde hünkar mahfilleri bulunmamaktadır. Bu durum, cuma namazının, hükümdarın hünkar mahfilinde bulunduğu ve cemaatin de girebildiği bir camide kılınması zorunluluğu göz önüne alındığında, II. Mahmud'un nerede namaz kıldığı sorusunu akla getirmektedir. Bu bağlamda, II. Mahmud büyük ihtimalle cemaatle birlikte, cemaat saffında namaz kılmış olmalıdır. Ancak, bu durum, padişahın halkla teması bağlamında, kent içerisinde görünürlük kazanma problemi bölüm sonunda daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Ayrıca, yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Câbî Ömer Efendi'nin II. Mahmud'un namaz kılmak amacıyla gerçekleştirilen selamlıklarının bir kısmının tarihi olarak, cuma gününü değil de, çarşamba, perşembe, pazar vb. gibi diğer günleri verdiği görülmektedir. Bu durum, II. Mahmud'un cuma dışındaki günlerde de öğle namazları için, camilere namaz kılmak için selamlıkla mı gittiği ya da genel literatürde yer aldığı gibi "selamlık" ifadesinin yalnızca cuma

---

mâlâmâl olur, ekseri teşrif-i hümayûn da vukû' bulur. Ve etrâfi bostânlardır ve bu nüzhetgâh-ı dilârâya karîb Göksu nâm mesîregâh vardır ki, beyân olunur: Mahall-i mezbûrde dahi bir küçük mescid ve bir köprü ve müte'addid çeşme-i mâ-i lezîzler vardır....." (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

değil de, herhangi bir gün gerçekleştirilen öğle namazına mı işaret ettiği sorusunu akla getirmektedir. Ancak, bu konuyla ilgili, genel literatürde herhangi bir bilgiye ulaşılamamasının yanısıra, Mehmet Ali Beyhan, Baha Tanman, İlber Ortaylı ve Mehmet İpşirli de kendileri ile yapılan görüşmelerde, bugüne kadarki çalışmaları sırasında “selamlık” kavramının cuma dışındaki bir gündeki öğle namazına işaret ettiği yolunda herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, söz konusu durum, en azından bu çalışma kapsamında yeterli veri elde edilememesi nedeniyle ucu açık bırakılmak zorunda kalmıştır. Ancak, yine de, Câbî Ömer Efendi’nin kayıtları üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmış olan Mehmet Ali Beyhan’ın, bu çalışmada da kaynak olarak kullanılan kitabında, Câbî Ömer Efendi’nin III. Selim döneminin H. 1203 ile H. 1222 yılları arasındaki olayları ruzname tarzında kayda almadığını, II. Mahmud döneminin H. 1223 ile H. 1229 yılları arasındaki olayları ruzname tarzında ve her olayın tarihiyle birlikte kaydedildiğini belirttiğini ifade etmeliyim (Bkz. Câbî Ömer Efendi, 2003).

2.1.2.2 Ramazan Ayındaki Namazlar

H. 6 Ramazan 1223 (M. 26 Ekim 1808) günü, II. Mahmud tebdil kılıkta Beyazıd Camisi’ne gelerek, cemaat saffında ikindi namazı kılmış ve Kur’an okuyan huffâzâna ve dersi’âm ve meşâyiha bolca ihsanda bulunmuştur (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 10 Ramazan 1223 (M. 30 Ekim 1808) gecesi, teravih namazı Sultan Beyazıd Camisi’nde kılınarak, Saray-ı Hümayun’a dönülmüştür (Beyhan, 2007). H. 11 Ramazan 1223 (M. 31 Ekim 1808) günü gecesi ise, yine Beyazıd Camisi’ne teravih namazını kılmak için selamlıkta bulunmuştur (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 12 Ramazan 1223 (M. 1 Kasım 1808) günü, II. Mahmud tebdil kılıkta ikindi namazı için Sultan Mehmed Camisi’ne gitme arzusuyla, Tebdil Hasekisi’ne “*Sultan Mehmed Camisi’ne gitmesini ve eğer kendisi ikindi namazına yetişemezse, caminin zabitanın kendisi gelinceye kadar namazı ertelemesini*” söylemiştir. Bunun üzerine, Haseki Sultan Mehmed Camisi’ne gelerek, Kayyumbaşı’ya “*padişahın geleceğini, ancak eğer ikindi namazına kadar gelemese cemaati bir süre bekletmesinin emr-i hümayun*” olduğunu ifade etmiştir. II. Mahmud’un ikindi namazı vaktinde camiye ulaşamaması nedeniyle, Kayyumbaşı namazı ancak altı yedi dakika ertelemiş ve namaz kılınarak tamamlanmış, II. Mahmud ancak namaz sonrasında tespih çekilirken camiye gelmiştir. Bunun üzerine Tebdil Hasekisi, huzura çağırılmış ve II. Mahmud’un “*ben sana, beni cemâ’ata beklesinler, işte ben de vardım deyü söylemedim mi? Kani cellâd*” sözleri üzerine, Haseki Kayyumbaşı’na söylediğini ve ona sorulması gerektiğini

ifade etmiştir. Heman Kayyumbaşı'yı çağdırmaya giderken, tebdil hasekileri de durumu gizlice Yeniçeri Ağası'na bildirmişlerdir. Yeniçeri Ağası'nın da II. Mahmud'un yanına gelmesiyle, Haseki, Kayyumbaşı'nı göstererek *“caminin zabitanın kayyumbaşılar olduğunu, kendisinin söylemesine rağmen, suçun Kayyumbaşı'da olduğunu ve kendisinin haksız yere neden öldürüleceğini”* ifade etmiştir. Kayyumbaşı da, *“Haseki'nin kendisine söylediğini ancak zaman geçtiği için müezzinlerden namaza başlanmasını istediğini”*ni söylemesi üzerine, katledilmesi emredilmiştir. Ancak, Yeniçeri Ağası'nın *“bu mübarek günde, sevap için gelip de, çocuklarını öksüz bırakmamasını, bu eşekliği için çocuklarının yetim kalmamasını”* belirten sözlerinin hoşuna gitmesiyle, Kayyumbaşı bağışlanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 14 Ramazan 1223 (M. 3 Kasım 1808) gecesi, selamlık ile Süleymaniye Camisi'ne gelerek, teravih namazını kılmıştır (Beyhan, 2007). Câbî Ömer Efendi'nin H. 15 Ramazan 1223 (M. 4 Kasım 1808) tarihli kaydına göre, II. Mahmud, teravih namazı için Süleymaniye Camisi'ne gelmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 21 Ramazan 1223 (M. 10 Kasım 1808) gecesi, teravih namazı için selamlıkla Yeni Cami'ye gelmiştir (Beyhan, 2007). H. 27 Ramazan 1223 (M. 16 Kasım 1808) gecesi, kadir gecesi* olması nedeniyle, teravih namazı için alayla Ayasofya Camisi'ne gelmiş, namazdan sonra Saray-ı Hümayun'a dönmüştür (Beyhan, 2007).

H. 5 Ramazan 1224 (M. 14 Ekim 1809) günü gecesi, Bahçekapısı'nda bulunan Valide Camisi'ne, saltanat ile gelerek, namazdan sonra Saray-ı Hümayun'a yürüyerek dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 7 Ramazan 1224 (M. 16 Ekim 1809) günü gecesi ise, teravih namazı için, saltanat ile Sultan Ahmed Camisi'ne gelmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Bu bağlamda, Câbî Ömer Efendi, II. Mahmud'un ramazan ayı boyunca her gün, tebdil kılıkta cemaat saffında Ayasofya, Sultan Ahmed, Sultan Mehmed ve Sultan Beyazıt camilerine ve diğer büyük camilere, halkın durumunu incelemek ve kendi gözleriyle görmek için gittiğini ve fakirlere de ihsanlarda bulunduğunu kaydetmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 10 Ramazan 1225 (M. 9 Ekim 1810) günü ise, tebdil kılıkta Beylerbeyi Camisi'ne teravih namazı için gitmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 11 Ramazan 1227 (M. 18 Eylül 1812) günü, II. Mahmud tebdil kılıkta Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na gelerek, ikinci namazında Ayasofya Camisi'ne gelmiştir. Bu sırada, camide çok fazla cenazenin bulunması ve padişahların cenaze namazı kılmaları kanun olmayıp, ancak *“padişahlar cenaze namazı kılarlarsa hastalığın tamamen ortadan kalkmasına*

---

* Bilindiği gibi, Ramazan ayının yirmiyedinci günü gecesi, kadir gecesi olarak kabul edilmektedir ve kadir geceleri Ayasofya Camisi'nde namaz kılmak geleneği yıllardır uygulanmaktadır.

sebepe olacağı” yolundaki yaygın inançla, birkaç kez Ayasofya’da ikinci namazıyla birlikte cenaze namazı da kılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 25 Ramazan 1227 (M. 2 Ekim 1812) günü, II. Mahmud, Beşiktaş’taki Yahyaefendi’de Dereağzı adlı yerdeki Genç Ali Paşazade İbrahim Beyefendi’nin yalısı önünden gece geçerken, teravîh namazı kıldıran imamın sesini beğenmiş ve bunun üzerine imam olan bir haseki Beylerbeyi Sarayı’na götürülmüştür. II. Mahmud da, teravîh namazını kılmak üzere babası I. Abdülhamid tarafından yaptırılan Beylerbeyi Camisi’ne gelmiş, ancak caminin asıl görevli imamının “II. Mahmud’un babasının çiragi olması sebebiyle, imamlığı mutlaka kendisinin yapacağını ve başkasına kesinlikle yaptırmayacağını” belirtmiş, Silahdar Ağa ve yanındakilerin “padişahın bu camiye gelmesinin tek nedeninin bu imama teravîh namazı kıldırmak olduğunu ve kendisine bolca hediye verileceğini” söylemelerine rağmen, teravîh namazını kıldırmıştır. İbrahim Bey’in imamı kederle geri dönmüş, ancak II. Mahmud ertesi gece özellikle Beşiktaş’taki Tekerlek Mustafa Efendi Camisi’ne gelmiş ve İbrahim Bey’in imamına imamlık ettirerek teravîh namazını kılmıştır. Ancak, imamın sesi İbrahim Bey’in yalısındaki gibi olmamakla birlikte, kendisine binbeşyüz kuruş ve bir bohça ihsan edilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 26 Ramazan 1227 (M. 3 Ekim 1812) günü ise, tebdil kılıkta Ayasofya Camisi’nde ikinci namazını kılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 27 Ramazan 1227 (M. 4 Ekim 1812) gecesi, Kadir Gecesi olması nedeniyle, Beşiktaş Sarayı’ndan Topkapı’ya gelerek, iftardan sonra, saltanat ile Ayasofya Camisi’ne gelerek teravîh namazını kılmış ve Beşiktaş Sarayı’na dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

II. Mahmud’un, Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle bir süredir Rami Çiftliği’nde bulunması, 1835 yılı ramazan ayında, kadir gecesinin Ayasofya Camisi’nde kılınması geleneğine engel olmuştur. Eyüp Sultan Camisi’nde kılınması ise yolların uygunsuz olması gece vakti güçlük teşkil edeceğinden, kadir namazını cemaatle birlikte terk etmesinde bir kötülük olup olmadığı yolunda meşihat makamına sorulmuş ve alınacak cevaba göre hareket edeceği bildirilmiştir. Gelen cevap, Ahmed Lûtfî Efendi’nin kayıtlarından anlaşıldığına göre, kadir namazının cemaatle birlikte kılınması zaten emr-i bid’at olduğu üzere, bu sene terk edilmesinde bir kötülük olmadığı yolundadır. Ancak, II. Mahmud’un Kaymakam Paşa’ya yazdığı hatt-ı hümayununda, terk edilmesinde kötülük olmamasına rağmen, bunca yıldır belirlenen usul gereğince eski kaidelerle gerçekleştirilmesini ve terk etmeyi uygun bulmadığını, bu amaçla Eyüp Sultan Camisi’ne giderek ancak yalnızca teravîh namazını kılacağını bildirmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

2.1.3 Kent İçindeki Denetlemeler

II. Mahmud'un kent içerisindeki gezileri büyük çoğunlukla, yeni kurulan veya yeniden düzenlenen askeri ve devlet kurumlarına yönelik yapılan teftiş amaçlı ziyaretlerden meydana gelmektedir. Bu gezilerin saltanatın henüz ilk yıllarında bile yapıldığı göze çarparken, büyük çoğunluğu özellikle, 1826 yılında yeniçeri örgütünün kaldırılarak yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun talimlerini seyretmek ve Tersane, Darphane, Baruthane gibi diğer kurumlardaki yeni makineleri ve yeniden inşa edilen mekanları görmek amacını taşımaktadır.

Bu bağlamda, Câbî Ömer Efendi H. 14 Recep 1223 (M. 5 Eylül 1808) tarihli kaydında, II. Mahmud'un tebdilen Tophane'ye geldiğini ve bir süre inceledikten sonra gönderilen atına binerek Galata'dan Tersane-i Amire'ye gittiğini belirtmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003). H. 13 Ramazan 1223 (M. 2 Kasım 1808) tarihli kayda göre ise, önceden Tersane-i Amire Emine Hasan Ağa'nın Tersane Emaneti'nde bir firkateyn yapması ve bayrama kadar bitirilmesi emredilmiş ve padişah bile ameleleri toplayarak çalışılmasına gayret göstermekteyken, II. Mahmud bir yortu günü tebdil, Tersane-i Amire'ye gelmiştir. Ancak firkateynde amele göremeyince, Bahriye Defterdarı ve Kaptan Paşa'ya durumu sorarak, ustasını hemen huzura getirtmiş ve korkudan yortu olduğu aklına gelmeyip, geldiyse bile söylemeyerek "yok" cevabı vermiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). 24 Recep 1224 (M. 4 Eylül 1809) günü, tebdil binişi ile Büyükdere'ye gelerek, bendleri incelemiş ve gezmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Yeniçeri örgütünün kaldırılmasından sonra ise, bu teftişlerden ilki, Darphane-i Amire meydanında gerçekleştirilmiştir. Vaka-i Hayriye'den birkaç gün sonra, bir iki takım olarak kurulan ve talime başlayan Asakir-i Mansure ordusunun nizamını bizzat görmek ve gerekli hizmetleri yerine getiren memurların gönlünü almak için üzerinde beyaz şal destâr olduğu halde askerlerin talimlerini dikkatle izlemiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Bilindiği gibi, Eski Saray'da bulunan harem Topkapı Sarayı'na nakledilerek, burası yeni ordunun yönetim merkezi Bab-ı Seraskeri olarak yeniden düzenlenmiştir. II. Mahmud da, 1826 yılında Bab-ı Seraskeri'yi teftiş ederek askerlerin talimlerini izlemiştir. Bab-ı Seraskeri'de talim yapmakta olan askerler, Serasker Hüseyin Paşa ve zabıtlar ve subaylardan, bir iki tabur asker Yeni Saray'a gönderilerek, Mısır kıyafeti giymiş olan II. Mahmud atlı olarak ve askerler de padişahın yanında "*nâşir-i anvâr-ı zînet*"* olarak Divanyolu'ndan Bab-ı Seraskeri'ye gelmişler ve padişahın huzuruna çıkmışlardır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

---

* Ziyet ışıltısı saçarak.

Cevdet Paşa bu ziyaretin tarihini H. 23 Zilkade 1241 (M. 29 Haziran 1826) olarak kaydetmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

1828 yılında ise, yeni kurulan ordunun nizamiye alaylarının çoğalması ve mevcut asker sayısının 12.000 kişiye kadar ulaşmasıyla birlikte, bu kadar kalabalık bir ordunun birarada talim yapmasına olanak sağlayan boş bir alan ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu amaçla, askerlerin talimlerine olanak sağlayacak büyüklükte düz ve geniş bir arazi arayışında, Ayastefanos (Yeşilköy) sahrası olarak adlandırılan yer Ahmed Lûtfi Efendi'nin ifadelerine göre padişah II. Mahmud'un aklına gelmiştir. Ayastefanos'un bu amaca uygun olup olmadığının incelenmesi amacıyla, 17 ile 26 Mart 1828 tarihleri arasında, yanında sadrazam ve beraberindeki görevliler olduğu halde, II. Mahmud, Mısır Kapı Kethüdası ve Baruthaneler Nazırı Necib Efendi ile birlikte söz konusu arazide incelemelerde bulunmaya gitmiştir. Burasının, gereken amaçlara uygun olduğuna karar verilerek, burada sadrazam tarafından bir kasrı âli binası yaptırılması padişah tarafından uygun bulunmuştur (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999).

Bu bağlamda, Ayastefanos'un yer seçiminde belirli bazı faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Boğaziçi kıyıları veya kentin daha uzak sayılabilecek yerlerinde böylesi alanlar bulunmasına rağmen, askerlerin talim alanının muhtemelen eski suriçi bölgesinden uzakta yer alması istenmemiştir. Ancak suriçindeki yerleşim yoğunluğundan dolayı böylesi bir alanın bulunmayışı da, surdışındaki boş arazilere yönelimini beraberinde getirmiştir. Zaten, II. Mahmud döneminde Rami Kışlası, Davutpaşa Kışlası ve Maltepe Asker Hastanesi gibi yeni ordunun yeni mekanlarının kent içerisindeki konumları göz önüne alındığında*, yeni talim alanının da söz konusu yerlerin yakınlarında olması anlam kazanmaktadır. Benzer biçimde, yine Ahmed Lûtfi Efendi'nin ifadeleri de, talim alanı için Dârü's-saltanat civarında bir yerin arandığını göstermektedir. Ayrıca, yer seçiminin uygunluğu amacıyla yapılan gezide, baruthanelerin Küçükçekmece ve Bakırköy'de bulunması nedeniyle, bu bölgeyi iyi bildiği söylenebilecek Baruthaneler Nazırı'nın da eşlik etmesi, gezinin amaç ve kapsamını daha açık biçimde ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan; Fischer, Moltke'nin mevcut haritaları ve mektupları üzerine yaptığı çalışmasında, Moltke ve Vincke'nin, yeni kurulan ordu için kışlak olarak kullanılacak boş bir alan bulmaları amacıyla görevlendirildiklerini, İstanbul'un batısındaki bölgeleri gezerek Ayastefanos'un uygun bir arazi olarak bulunduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Aralık

---

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

1837 tarihinde de bu bölgeye dair ayrıntılı bir harita çalışması yaptıklarını da ifade etmektedir (Fischer, 1944)*.

Ancak, konuyla ilgili olarak, Ayastefanos'ta inşa edilen kasr-ı hümayunun masrafına dair Hassa Mimarbaşısı Mahmud tarafından yapılan bir keşifnameye ilişkin H. 21 Recep 1244 (M. 27 Ocak 1829) tarihli belge (B.O.A. C.SM. 107.5382), yine Abdülmecid dönemine ait Fransız kralzadesinin söz konusu kasr-ı hümayunda karantinada bekletildiği, Tophane'den ve Matbah-ı Amire'den gerekli memur ve eşyaların getirildiği ve karantina süresi boyunca her gün Matbah-ı Amire'den mükemmel yemekler gönderilerek gerekli ikramın yapılmasına ilişkin H. 29 Zilhicce 1255 (M. 4 Mart 1840) tarihli belgeler (B.O.A. C.HR. 9.440; B.O.A. C.HR. 10.482; B.O.A. C.HR. 184.9151) bulunmaktadır. Dolayısıyla, 1829 yılı başlarında Ayastefanos kasr-ı hümayununun inşa edilmiş olduğu ve bölgenin daha 1828 yılında talim yeri olmasına karar verildiği açıklık kazanmaktadır.

Diğer taraftan, II. Mahmud'un kent içerisindeki denetlemeleri, bununla sınırlı kalmamış çeşitli askeri kurumlara yaptığı inceleme ve teftiş gezileri ile devam etmiştir. Bunlardan başlıcaları, 1836 yılında Tersane-i Amire'ye ve 1838 yılında Baruthane'ya yaptığı inceleme amaçlı gezilerdir. Bu denetleme gezilerindeki asıl amaç, yeniden düzenlenen kurumların nasıl işlediğini ve uygulamaya konulan yeniliklerin bizzat yerinde görülmek istenmesidir.

Öncelikle, 26 Kasım 1831 Cuma günü Babıali'ye ve birkaç gün sonra da Tersane'ye gelerek burada incelemelerde bulunmuştur (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Tersane işlerinin nasıl yürüdüğünü görmek ve ayrıca yapılan yenilikleri ve yeniden inşa edilen yerleri incelemek amacıyla 1836 yılında Tersane-i Amire'yi ziyaret etmiştir. Ahmed Lûtfî Efendi, II. Mahmud'un yeniden meydana getirdiği kara ve deniz ordusunun düzeninin devam ettirilmesi için bizzat çalıştığı ve özen gösterdiğini ekleyerek, Tersane-i Amire'yi teftiş ettiğini belirtmektedir. Bu geziden sonra, devlet ileri gelenlerinin de Tersane'yi görmeleri ve gezmeleri yolunda ferman çıkarılması dikkat çeken noktalardan biridir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Üsküdar tarafına geçirilen asakir-i şahaneye iltifat etmek amacıyla II. Mahmud'la beraber Serasker Paşa ve diğer askeri zabıtlar ile Üsküdar'a** gelmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

* Bu bölümde, "Fischer, 1944" referansı ile yer verilen tüm ifadeler, Bülent Tanju tarafından Almanca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

** Burada Üsküdar ile kastedilen Üsküdar'da bulunan Selimiye Kışlası olmalıdır.

Çoğu zaman vapurla* yapılan bu gezilerden biri, H. 11 Safer 1249 (M. 1 Temmuz 1833) günü, Rusya kara ordusu askerlerinin talimlerini izlemek için Hünkar İskelesi'ne gerçekleştirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Aynı amaçla daha önceki bir tarihte de, Büyükdere'de bulunan Rusya donanmasının askerlerini ziyaret etmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

II. Mahmud'un yine kent içerisinde gezilerde bulunduğu yerler, tamir edilen bazı önemli yapılar olmuştur. 1833 yılında, bir süreden beri tamir edilmekte olan Galata Kulesi'ni görmeye gitmiştir. Bu sırada, diğer büyük devletlerde olduğu gibi kulenin uygun bir yerine bir saat konulmasını istemiştir** (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Benzer biçimde, barut üretimi konusunu öğrenmek amacıyla Avrupa'ya gönderilen Barutçu Ovannes'in, bu bilgilerini uygulamaya geçirdiği sıralarda incelemeler yapmak üzere 1838 yılında Baruthane'yi denetlemiştir. Burada yapılan mekanları, makineleri ve yeni aletleri tek tek incelemiştir. Sonraki günlerde, devletin ileri gelenleri, vezirler, memurlar ve askerler özel günlerde gruplar halinde, meydana getirilen bu büyük icadı görmek amacıyla Baruthane'yi ziyaret etmişlerdir. Bu gezi için, Baruthane taraflarına vapurla gidilmesi dikkat çekicidir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Yine 1836 yılında, su bendlerini denetlemeye gitmiştir. Bu sırada, yaz aylarında suların çekilmesi nedeniyle İstanbul halkının su sıkıntısı çekmemesi amacıyla, su kaynaklarının temizlenmesine dikkat edilmesi gerektiğini düşünerek su nezaretinin gücü yeten bir kişiye verilmesini istemiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Bu gezileride, yeniden düzenlenen veya tamir edilen yerleri görüp gezdikten sonra, hala düzeltilmeye ve yenilenmeye ihtiyacı olduğunu düşündüğü çeşitli konularda yeni düzenlemelerin yapılması amacıyla çeşitli emirlerin verildiği görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen denetleme amaçlı ziyaretlerin dışında, II. Mahmud'un yine bazı askeri kurumlara tebdilen hazırlıksız teftiş gezilerinde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri

---

* Vapur (buharlı gemi), II. Mahmud'un gerek kent içi gerekse de kent dışına yaptığı gezilerde sıklıkla kullandığı ulaşım aracı olmuştur. Ancak, H. 1243 (M. 1827/1828) yılında kadar, Osmanlı Devleti tersanelerinde "vapurla gemisi" bulunmamaktadır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak, Mutlu'nun yayınladığı ve tahminen H. 1241 (M. 1825/1826) tarihli bir belge ise, satın alma girişimini göstermektedir (Mutlu, 1994). Halk arasında "buğ gemisi" adı verilen gemiyle (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999) ilgili olarak, dönemin tanıklarından Slade notlarında, 5 Haziran 1829 tarihinde bir fincan kahve içmek üzere padişahın maiyet vapuruna uğradığını ve önceden İngiliz donanmasında ikinci kaptan olan Mister Kelly'in bu vapurun kaptanlığını yaptığını belirtmektedir (Slade, 1945). Ayrıca, 1829 yılında, Tersane emaneti ile görevlendirilen Sadık Efendi'nin tersanede kullanılan buhur gemisinin (vapurla) idaresi için odun kullanılırsa, halkın ihtiyacı olan odunun ziyan edileceği, bunun yerine Silivri ve Çekmeceler civarında bulunan maden kömürünün kullanılması gerekliliği üzerine, bu amaçla hafif yevmiye ile görevlendirilen amelelerin çıkaracağı maden kömürünün kayıklarla tersaneye gönderilmesi için Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'yı memur etmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

** Daha detaylı Bilgi için Bkz. Bölüm 3.4 Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman.

1811 yılında Tophane'ye yapılan habersiz teftiştir. Saat yedibuçukta, tebdilen Tophane'ye gelmiş ve Top ve Arabacıbaşı ağalarının vekillerine hemen haber verilerek gelmeleri istenmiştir. Bu sırada, talim meydanında bulunan nöbetçi köşkünde oturan II. Mahmud, atlı topçular da dahil olmak üzere askerlerin ateş talimi yapmalarını istemiştir. Atlı topçuların da Beyoğlu Kışlası'ndan alay ile huzura gelmeleriyle birlikte, hemen ateş talimine başlanmıştır. Bu ani ziyaret, askerlerin kışlalarında mevcut olup olmadıklarının bizzat öğrenilmesi ve yerinde incelenmesi amacını taşımaktadır. Ayrıca, birkaç gün önce Tophane Nazırı tayin edilmiş olan Mehmed Emin Vahid Efendi'nin, hizmetlerini kuvvetlendirmek istemiş ve iki saat boyunca talim yaptırılmıştır. Böylece, askerler hazırlıksız bir biçimde denetlenerek, saray-ı hümayuna dönülmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 1223 (M. 1808/1809) yılında, tebdilen Galata'dan Yirmibeş sınırından Azapkapısı'ndan Tersane-i Amire'ye gelmiş, inşa edilen kalyon kızak üzerindeyken, kalafatı sınamak için, kalyonu tulumbalar yardımıyla kurşaklarına kadar su ile doldurup denemiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Yine H. 1223 (M. 1808/1809) yılında, Tersane-i Amire'ye tebdil giderek, Kaptan Paşa'ya kalyoncu askerlerinin serserilik edip itaata karşı hareketlerde bulduklarını duyduğunu, ancak onların da Yeniçeri örgütünden olduğunu ve Yeniçeri Ağası ile görüşerek bunların hadlerinin bildirilmesini ve cezalandırılmalarını istemiştir. Bunun üzerine, Kaptan Paşa, Yeniçeri Ağası'nı Tersane-i Amire'ye çağırarak, Altmışdört, Yetmişbeş, Yetmişbir, Yüz ve Yirmibeşinci ortaların Galata'dan getirilmesini zabitanlarına bildirilmiş ve sonrasında Kaptan Paşa kendisi kola çıkıp Galata'da bir çok kahve dükkanını mühürlemiş ve gece bile Kasımpaşa'da kol gezmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 1224 yılının Muharrem (M. Şubat/Mart 1809) ayında, yeni baştan inşa edilen altmışüç zira kalyon ayın onbirinde denize indirilecekken onbeşine ertelenmiş ve ayın ondördüncü günü padişah, tebdil Tersane-i Amire'ye gelerek, bazı eksikler varsa tamamlanarak onsekizinde denize indirilmesini emretmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 1224 (M. 1809/1810) yılında, tebdil Tophane'ye gelerek top dökümünü seyretmiş, ateş talimi ve top süratini inceleyerek, ihsanlar vermiş ve oradan kayık ile Boğaziçi'ne giderek, dönüşünde tamir edilmekte olan Beşiktaş Sarayı'nı seyretmiş ve oradan Saray-ı Hümayun'a dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Bu habersiz denetlemelerden birisi de, 1813 yılında Bab-ı Ali'ye düzenlenmiştir. Kış mevsiminin çok şiddetli geçmesi nedeniyle, Ebu Suud Efendi, oğlu ve yirmidokuz öğrencisine kışa uygun kalın giysiler ısmarlandıktan sonraki gün, II. Mahmud sabah namazını Ayasofya

Camisi'nde kılınmış ve buradan bizzat Bab-ı Ali'ye gitmiştir. Burada kıyafetlerin durumunu sorarak, hazır olduklarını öğrenmiş ve kıyafetlerin Silahdar tarafından Hazine'den getirilmesinden sonra, herbirini tek tek inceleyerek, gönderilmesini istemiştir. Bu sırada, Bab-ı Ali'nin sessizliği dikkatini çekerek, ne Kethüda Bey, ne de Reis Efendi ve tezkirecilerden bir kişinin bile gelmediğini, yalnızca Çavuşbaşı Ağa'nın Bab-ı Ali'ye gelmiş olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine, *“Çavuş yaşlı bir kişi olmasına rağmen, işlerini yerine getirmek için gelmiş, Kaymakam Paşa işi olduğu için halkın eti ve ekmeği için gece yarısı yaya olarak tebdile gitmiş. Ben padişahken, sabah namazını bu kışta Ayasofya'da kılıp, fakirlerin kıyafetleri için üşümesinler diye buraya geldim. Güneş zaten saat üçe yakın batıyor, günler bir avuç uzunluğunda. Bunlar erken gelseler, herkes mesaisine başlar. Silahdar ve Kapıcılar Kethüdası bile orada bulunmakla, Kaymakam Paşa'ya söyle, bunlar minnetle geliyorlarsa, benim bu işleri görmek üzere adamlarım vardır. Sabah namazını cami veya evinde kılıp, Bab-ı Ali'ye be herkesin memurluk yerlerine gelmelerini tenbih etsin”* (Câbî Ömer Efendi, 2003) diye, Bab-ı Ali memurlarının görevlerindeki aksaklıkları düzenlemeye çalışmıştır.

H. 21 Rebiülahir 1249 (M. 7 Eylül 1833) cuma günü, Hâfızırâhman aslı savaş gemisiyle Ayastefanos'ta talim yapmakta olan Asakir-i Mansure askerlerini teftiş ederek, gece burada konakladıktan* sonra, ertesi gün Beşiktaş Sahilsarayı'na dönmüştür (Özcan, 1991).

2.1.4 Devlet İleri Gelenlerinin Konaklarına Yapılan Ziyaretler

Bu denetleme amaçlı gezilerin haricinde, II. Mahmud'un devlet ileri gelenlerini yalılarında ziyaret ettiği de göze çarpmaktadır. Bu ziyaretlerden biri, 1832 yılında Defterdar Ali Bey'in Ortaköy'deki yalısına gerçekleştirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Bir diğeri, yine aynı tarihte, 1832 yılında, Seretıbbâ Behçet Efendi'nin Bebek'te bulunan yalısına yapılmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi, bu ziyaretleri *“zât-ı hazret-i pâdişahî bendegân ve dâ'iyândan ba'zılarının sâhilhânelerini teşrifle taltiflerine müsâade buyrulduğu misillü”* ifadeleriyle kaydederek, bu yalı ziyaretlerinin sıklıkla yapıldığına işaret etmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Hatta, Darphane Nazırı Ali Rıza Efendi'nin Vanıköy'de bulunan ve içerisi ve dışarısi kandillerle süslenmiş sahilhanesini ziyaret ederek, birlikte akşam yemeği yemiştir. Bu ziyaret, o kadar hoşuna gitmiştir ki, ancak gece saat üçbuçukta saraya dönmüştür (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

* Ayestefanos'ta 1828 yılında inşa edilmiş olan kasr-ı hümayunda kalmış olmalıdır.

Dönemin devlet ileri gelenlerine gösterilen bu yakınlık ve ziyaretleri daha anlaşılır kılmak için, yine Ahmed Lûtfî Efendi'nin, üzerinde tarih olmadığı için kime hitap edildiğini bilmediği bilgisiyle kaydettiği, bir hatt-ı hümayun oldukça dikkat çekicidir. Buna göre, II. Mahmud, bir sadrazamına hitaben, soğuk havalar nedeniyle birkaç gündür rahatsız olduğunu hekimbaşından duyduğunu, ancak merak edilecek önemli bir durum olmadığını öğrendiğini ve gün geçtikçe iyileştiğini duyduğundan memnun olduğunu belirterek, hatrını sormak amacıyla bu hatt-ı hümayunu yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca, bu hatt-ı hümayunla birlikte 500 kese akçelik altın da göndermiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

2.1.5 Açılış Törenleri

Bu açılış törenleri arasında en dikkat çeken Tıbbiye'nin açılış törenidir. Bu açılış töreni sırasında Tıbbiye öğrencilerine yönelik yaptığı konuşma –nutuk–, Osmanlı dünyasında ilk kez bir hükümdarın halkın karşısında onlara bizzat hitap etmesi bakımından oldukça önemlidir. Böylece, bir Osmanlı sultanı emirler, fermanlar vb. gibi veya devlet görevlileri gibi araçsallaşmış nesnelere olmaksızın, ilk kez halkının karşısına çıkmakta ve onlara bu *yeniliğin* nedenlerini ve amaçlarını anlatmaktadır. Yüzyıllar boyunca sarayından ender olarak ayrılan ve neredeyse payitahtından hiç çıkmayan sultan (Deringil, 2007), kendi saltanatının ve kutsallığının meşruiyet biçimini yeniden kurgulamaktadır. Bu nutuk, kabaca Lale Devri'nden başlayarak, 18. yüzyıldan geç 19. yüzyıla kadar, genel literatürde “*Osmanlı modernleşmesi*” olarak nitelendirilen, yaklaşık ikiyüz yıllık bir dönemin belki de en *modern* hamlesidir.

Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda 14 Mart 1827'de* öğretime başlayan Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Amire (Kumbaracılar, 1988), yeni ordunun askeri doktor ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur**. Ahmed Lûtfî Efendi'nin ifadelerine göre, “*Devlet-i Aliyye'de fenn-i tababetin kabul edilmesi için*” Tıbbiye Mektebi'ne Avrupa'dan özel öğretmenler getirilmiş ve her türlü eksiklikleri masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere giderilmeye çalışılmıştır. Bu sırada, Enderun Ağaları'nın kullandığı Galatasaray binası, Mekteb-i Adliye-i Tıbbiye-i Şahane olarak değiştirilmiş, 1839 yılında Viyanalı hekim Ambrois Bernard okulun başına getirilmiştir. Öğretmenler, öğrenciler ve memurların hazır

* Söz konusu tarih, modern tıp eğitiminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Cezar, 2002).

** “*Açılan sınıflardaki öğrencilerin eğitimlerine özel bir önem verilerek, yabancı dili öğrenmiş olan öğrencilerin tıp derslerine başlamaları uygun bulunmuş ve açılacak tıp sınıfı için bir asker öğretmenin atanması istenmiştir. Bu amaçla, Edirneli Tabib İstefan'ın fendeki marifeti nedeniyle, 750 kuruş maaş ve yövmiye olarak bir okka et ve üç adet ekmeç verilerek, memur atanmasını Hekimbaşı Behçet Efendi tarafından bildirilmiştir.*” (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

bulunduğu açılış töreninde, II. Mahmud, öğrencilerin heveslendirilmesi ve özendirilmesi amaçlı, tıp eğitiminin önemini ve tıbbı duyulan ihtiyacı, bu eğitimi alanların ulaşacakları itibarı anlatan bir konuşma yapmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

“Çocuklar, bu yüce binaları tıp okulu olmak üzere hazırlatarak adına Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane dedim. Burada, insan sağlığına hizmet gibi aziz bir iş görüleceğinden bu okulu bütün öteki okullardan üstün tuttum. Burada tıp ilimini Fransızca olarak tahsil edeceksiniz. Şimdi içinizde haklı bir soru doğduğunu hissediyorum. Bizim dilimizde ve bizim kitaplarımızda tıp ilmi yok mudur ki yabancı bir dilde tıp öğrenelim? Ben de bunu tasdik etmekle beraber, cevap olarak derim ki: Şimdilik zorluklar ve mahzurlar vardır. Ama bunların yakında giderilmesini ümit ve temenni ederim. Gerçi tıp ilmine dair bizde pek çok kitap vardır. Hatta Avrupalılar bile tababeti bu kitapları tercüme ederek öğrenmişlerdir. Ama, bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Bir zamandan beri İslam bilginleri bunları okumaya ve okutmaya itina etmemişler, ve fenni terimleri bilen adamlar azalmış olduğu için bunların mütaalasıyla uğraşp tıp ilmini asıl lisanımız olan Türkçe’ye nakletmek birçok tekellüfler ihtiyarına hem de uzun zamanlara muhtaçtır. Avrupalılar ise bu fenni Arap kitaplarından kendilerine nakledip 100 seneden ziyadedir bu ilimde ilerlemiş olduklarından tıp tahsilini kolaylaştırmışlar ve kendileri de birşeyler bularak kitaplarına ilave etmişlerdir. Şimdi onlara nispetle Arapça tıp kitapları bazı mertebe eksik görünür. Bu noksanın ikmalini göze alsak bile ilk anda Türkçe’ye çevrilmesi kabul olmayıp en az on sene Arapça öğrenmeye ve sonra en az beş altı sene tıp tahsili ile uğraşmaya bağlıdır. Bizim ise gerek askerlerimiz, gerek yurdumuz için hazik doktorlar yetiştirmeye ihtiyacımız vardır. Öte yandan tıp kitaplarını kamilen dilimize çevirip Türkçe öğretmeye gayret etmeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan muradım, Fransız dili tahsil ettirmek değildir. Ancak tıp ilmini öğretip, bu ilmi yavaş yavaş dilimize almaktır. Ve yurdumun her tarafında Türkçe olarak yaymaktır. “Yanında duran Profesör Bernard’ı işaret ederek” bu adamı sizin için bilhassa getirttim. Çok kabiliyetli bir adamdır. Avrupa’nın birinci derece hekimlerindedir. İşte bu adamdan ve öteki hocalardan tıp ilmini tahsile çalışın ve tedricen tıbbın dilimizde yerleşmesine gayret edin. Çünkü yabancı memleketlerden neydiği belirsiz adamların hekim diye gelip şuraya buraya sokulmasından hoşnut değilim. İnşallah siz tahsilinizi tamamlayıp diplomanızı aldıktan sonra büyük rütbelere nail olacaksınız. Mektepte bulunduğunuz müddetçe de bütün ihtiyaçlarınız sağlanacaktır.” (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).*

---

* II. Mahmud’un bu konuşması, yalnızca halka yönelik bir nutuk vermiş olmasından değil, aynı zamanda dilin geliştirilmesi çabaları için de ayrı bir önem taşımaktadır.

II. Mahmud'un katıldığı bir diğer açılış töreni ise, Nusretiye Camisi'nin açılışıdır. Firuzağa yangını sırasında yanmış olan Topçu Kışlası ve camisinin yerinde inşasına 1823 yılında başlanan Nusretiye Camisi*, Cezar'a göre aynı sahada kışla bölgesi camisi olarak yapılmıştır (Cezar, 2002). Henüz yeniçeri ordusu kaldırılmadan önce tamamlanmış olan caminin açılışında, 8 Nisan 1826 tarihinde büyük bir tören düzenlenmiştir (Cezar, 2002). Genel literatürde, bu tören sırasında, camiye gelirken II. Mahmud'un sol tarafında bulunan yeniçerilere bakmadığı ve sağ tarafında** bulunan topçu askerlerine selam verdiği sıklıkla kaydedilmektedir. Bu açılışta, cami hademelerine hediyeler verilmiş, selamlıktaki askerlere 5000, topçu askerlerine 20.000 ve arabacı askerlerine de 15.000 kuruş hediye verilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994)

Padişahın kent içinde tebdil-i kıyafet olmaksızın, sultan kimliği ile katıldığı en önemli olaylardan biri, Azapkapı ile Unkapanı arasında yapılan Hayratiye Köprüsü'nün*** açılış törenidir. 14 Ekim 1836 günü, devlet erkanı, bendegan ve daiyanın hazır bulunduğu rikab töreni gerçekleştirilmiş, kurbanlar kesildikten sonra, Tersane önünde hazır bekleyen gemilerden top atışı yapılmıştır. Sonrasında, ilk olarak, en başta II. Mahmud râkiben –ata binmiş olarak–, huzurda bulunan diğer kişiler de mâşiyen –yaya olarak– Azapkapı tarafından Unkapanı tarafına geçmişlerdir. Burada kapan naiblerine ayrılmış dairede dinlendikten sonra geri dönmüştür. Yine bu tören sırasında, gayret ve hizmetleri nedeniyle Fevzi Ahmed Paşa'ya mücevherli bir kılıç ile bir mücevher kutu ve Tersane takımına hediyeler verilmiş, divan Katibi Mümtaz Efendi'ye de rütbe-i salise nişanı verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Moltke, bu açılış törenini, “... evvelki gün bir araba ile Galata'dan Bayazıt Camisi'ne ilk giden Sultan Mahmut oldu. Köprü önce dini bir törenle açıldı, padişah, köprüünün eşğinde boğazlanacak olan onüç koyunu kesecek bıçağı eli ile dokunmak suretiyle kurban merasimini yaptı. Kaptan Paşa'ya elmaslı muhteşem bir kılıç hediye etti...” diye anlatmaktadır (Moltke, 1999). Bu amaçla, II. Mahmud tarafından Moltke'den Unkapanı'ndan Beyazıt'a araba ile

---

* Caminin mimarı, genel literatürde sıklıkla Kirkor Amira Balyan olarak yer almaktaysa da (Bkz. Tuğlacı, 1993), Cezar büyük ihtimalle mimarının Abdülhalim Bey olduğunu ifade etmektedir (Cezar, 2002). Ancak, Ahmed Lûtfî Efendi, Nusretiye Camisi'nin inşası sırasında, Karabet Kalfa'nın camiyi Selimiye'ye benzettiği için tehdit edildiği rivayetini kaydetmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

** Beydilli, Gerlach'ın ruznamesinde, II. Selim'in cuma namazına gidişini anlatırken, “şeref yeri” olan sağ tarafında Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın at sürdüğünü kaydettiğini belirtmektedir (Beydilli, 1990).

*** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.3 İstanbul'da İlk Kez Köprü Yapılması ve Meydan Düzenlemesi.

gidilmesine imkan verecek bir güzergah tanımlaması istenmiş ve bu amaçla yol üzerindeki yapıların bir kısmı yıkılarak, söz konusu yol açılmıştır* (Moltke, 1999).

II. Mahmud'un katıldığı diğer açılış törenleri de, inşa edilen kalyonların denize indirilme törenleridir. Bu törenlerden biri, H. 15 Zilkade 1223 (M. 2 Ocak 1809) günü, tamire ihtiyacı olan Fethiye adlı üç anbarlı kalyonun savaş sırasında kırılan yerleri ve bir iki yerinden omurgaları değiştirilerek tamamlanması üzerine, II. Mahmud Tersane'ye gelerek, kalyonun büyük havuzdan denize indirilmesi törenine katılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 18 Muharrem 1224 (M. 5 Mart 1809) günü, Meserret-i Bahri adlı kalyonun denize indirilmesini bir gemiden seyreden II. Mahmud, İngiliz ve Fransız balyozlarının Divan Tercümanı aracılığıyla saltanat-ı Osmanıyye'yi seyretme ricaları üzerine bir kalyon donatılmıştır. Erkan-ı devlet, Kaymakam Paşa, Şeyhülislam Efendi ve diğer rical ve Kaptan Paşa Tersane-i Amire'de bu şenlikleri seyretmiş ve kurbanlar kesilmiştir. İhsanlar verilip ve hilatlar giydirilip saat altıda gemi denize indirilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

H. 21 Zilhicce 1227 (M. 26 Aralık 1812) günü ise, Mahmudiye kalyonun denize indirilmesi törenine katılmıştır. Üç anbarlı geminin denize indirilmesi sırasında, padişah taht gemisinde bulunmakla, Kaymakam Paşa, Şeyhülislam Efendi ve diğer rical-i devletten herkes toplanmış ve eşref saati olarak belirlenen saat beşte, kalyonun indirilmesine başlandığı sırada yedi alabandası koparak, birçok mühendis, mimar ve tersane görevlileri çalıştıkları halde denize indirilmesi mümkün olmamıştır. Bunun üzerine, II. Mahmud kızgın bir şekilde saray-ı hümayuna dönmüştür. Tersane çalışanları, Mühendishane hocaları ve mimar ağa bütün gece çalışarak, nihayet ertesi sabah saat onbirde kalyonu denize indirmeyi başarmışlar ve padişaha sevinçli haber verilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Bir diğer açılış töreni ise, H. 1248 (M. 1832/1833) yılında Tersane-i Amire'de Aynalıkavak sahasında Amerikalı mühendis Fortel Roz** marifetiyle konulan tezgahta inşa edilen büyük geminin denize indirilme törenidir. Padişahla birlikte, vükela ve ulema ve memurların katıldığı törende, kurbanlar kesilerek hayırlı dualar edilmiş, gayretleri nedeniyle Kaptan-ı Derya Tahir Paşa ile mühendisine büyük iltifatlar edilerek, geminin indirilmesi sırasında ayağı sakatlananlara tersane hazinesinden 50 kuruş maaş verilmiştir. Tersane Müdürü Lebib

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.2 İstanbul'da İlk Planlama Girişimi.

** Amerikalı gemi inşa mühendisi Foster Rhodes'in gözetimi altında, Aynalıkavak Tersanesi'nde, 1828'de satın alınan ilk buharlı vapurdan sonra, II. Mahmud'un böyle gemiler yapılması isteğiyle, 1837'de denize indirilen ilk buharlı gemiye kadar birkaç ahşap gemi inşa edilmiştir. Nusretiye de, bu gemilerden biri olmalıdır. Ayrıca, II. Mahmud, 1837 yılında Rumeli taraflarına seyahatini Nusretiye kalyonu ile gerçekleştirecektir.

Efendi “*Nusretiyye ne güzel eyledi deryâya nüzûl*” olarak, Nusretiye adı verilen geminin tarihini, söylemiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Kabul edilen posta usulu gereğince, ilk olarak Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa tarafından Üsküdar’dan İzmit’e kadar bir posta yolu yaptırılmıştır. Kısa bir süre içerisinde tamamlanan posta yolunun resmi açılış törenine katılan II. Mahmud da faytonla ve maiyetinde bulunan bendegan ve memurlar da posta arabalarına binerek Üsküdar’dan Kartal’a kadar gitmiştir. Diğer yeniliklerde olduğu gibi, bu yeni posta yolunu da devlet ricalinin ve vezirlerin görmelerini istemiş ve grup grup görmeye gitmişlerdir. Üsküdar’dan İzmit’e kadar birçok postane binası yapılmış ve her onbeş dakikalık mesafede musanna ve üzerleri rakamlı direkler dikilmiştir. II. Mahmud, Kartal’a geldiğinde halk tarafından kendisine arzuhaller verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Bir önceki sene yeniden inşa edilmesine ve genişletilmesine başlanmış olan Üsküdar’daki Behçet Efendi dergahının tamirinin Pertev Efendi marifetiyle tamamlanmasından sonra, açılışı için davet edilen tüm erkan-ı devlet ve şeyhler, dervişler ve padişahın toplanmasıyla birlikte, dualarla açılışı yapılmış ve Pertev Efendi tarafından bir ziyafet verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

2.2 Başkentın Ülkesel Coğrafya Bağlamında Kavranışı Sorunsalı: Sultanın Yeni Mobilitesi ve Merkez Olarak İstanbul

İmparatorluğun kurulduğu ilk yıllardan beri, Osmanlı hükümdarları yalnızca imparatorluğun payitahtı olan başkentte yaşamışlar ve savaşlar haricinde hiçbir zaman kent dışına çıkmamışlardır. Bu bağlamda, örneğin özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda seferler nedeniyle, padişahların uzun süreli olarak Edirne’de buldukları bilinmektedir. Böylece, 18. yüzyıl öncesi dönemde sarayın Edirne’ye taşınması, Edirne’nin tıpkı bir başkent gibi çalışmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, 17. yüzyılda, *modern* bir başkent varlığından söz edilemez. Sultanın, yani sarayın taşınması, başkent taşınması anlamını taşır. 19. yüzyılda ise, başkent, artık kurumlara dayanan bürokratik yapısıyla, *modern* bir başkete doğru evrilir. Başkenti, sultan ya da saray değil, devletin yönetim kurumlarının bulunduğu kent tanımlamaya başlar. Bu bağlamda, II. Mahmud’un başkent dışına pek çok kez gezi amacıyla çıktığı görülür. Ancak, bu geziler, başkent de taşınması anlamına gelmez.

Diğer taraftan, 18. yüzyıldan itibaren, padişahların, orduyla birlikte seferlere bile katılmayarak, sürekli başkentte kalmayı tercih ettikleri görülmektedir. Yalnız III. Selim, cülusu sonrasında sefere çıkmayı düşünmesine rağmen, bunu gerçekleştirmemiştir (Mutlu,

1994). Dolayısıyla, Mutlu, bu süreçte, impartorluk sınırları içerisinde yaşayan halkla başkentteki yöneticiler arasındaki ilişkinin genellikle sınırlı yazışmalar ve resmi ilişkiler çerçevesinde sıkışıp kaldığını, ancak İstanbul halkının taşra halkından daha şanslı olduğunu belirtmektedir: padişah, başkentte gerek muhtelif camilere yapılan cuma selamlığı, gerekse tebdil geziler ve avlanma amaçlı gezilerle şehir içinde dolaşmaktadır* (Mutlu, 1994).

Bu doğrultuda, II. Mahmud'un kent dışı gezileri ile ilgili olarak, genel literatürde "başkent dışına çıkan ilk padişah" nitelendirmesi yapılmaktaysa da, genellikle yalnızca 1837 tarihli Rumeli gezisinden bahsedilmektedir. Oysa, biraz aşağıda inceleneceği üzere, II. Mahmud'un daha 1812 yılından başlamak üzere 1837 yılına kadar dokuz kez kent dışına seyahatlere çıktığı görülmektedir. Bu seyahatlardan kimi birkaç günlük olmak üzere kısa süreliken, kimi ise Çanakkale ve Rumeli gezisi gibi yaklaşık bir aylık bir süreyi kapsamaktadır.

Diğer taraftan, II. Mahmud'un, saltanatının ilk yıllarında, III. Selim'e benzer biçimde, sefere çıkma düşüncesinde olduğu görülmektedir. 18. yüzyıl sonlarından beri devam etmekte olan Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle, 1810 yılında Edirne'ye hareket kararı aldığı ve bu amaçla da hatt-ı hümayun** okunduğu bilinmektedir (Mutlu, 1994; Câbî Ömer Efendi, 2003). Ancak, asker yazılmasına başlandığı halde, alınan yenilgiler neticesinde, bu sefer gerçekleştirilememiştir.

2.2.1 Kilyos Gezisi

1812 yılında, II. Mahmud, Kilyos kalesini incelemek isteyerek, Enderun ağalarını bir gün önceden Kilyos'a göndermiş ve ertesi gün saltanat binişi ile Kilyos ve Macar Tabyası ve diğer yerler görülerek Beşiktaş'a dönmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003).

---

* Bu görüşe ihtiyatla yaklaşılması kanısındayım. Öncelikle, II. Mahmud dönemine kadar Osmanlı sultanlarının başkent içerisinde bile saray kapıları ardında kapalı bir yaşam sürdürmeleri, aslında 19. yüzyıl öncesinde halkla bir ilişki kurulması gibi bir problemin olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca, cuma selamlıklarının da III. Selim döneminde bile, kent içerisindeki çeşitli camilerde değil, belli başlı birkaç camide gerçekleştirildikleri yukarıda açıklanmıştı (Bkz. Bölüm 2.1.2.1 Cuma Selamlıkları). Kent içerisinde düzenlenen gezilerin ise birçoğu tebdil gezilerdir, yani, halk padişahın gerçek kimliğinden haberdar değildir. Dolayısıyla, bu tebdil geziler ile de bir ilişkinin kurulması mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan, başkentten gönderilen resmi yazışmalar, ancak taşra yöneticileri ile başkent yöneticileri arasında bir ilişkiyi tanımlayabilirler. Gerçekte, taşra halkı ile hükümdar arasındaki, aslında var olmayan, ilişki biçiminin başkentte farklılık gösterdiğini düşünmek yanlış olacaktır. Oysa, II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarından itibaren, gerek halkın neler yaptığını öğrenmek gerekse de kentteki durumu bizzat görmek amacıyla, kent içerisinde çeşitli geziler gerçekleştirdiği biraz yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır.

** Câbî Ömer Efendi, Bab-ı Ali'de saat üçte okunacak hatt-ı hümayunun dinlenmesi için ulema ve ocaklı ricalinin davet edildiğini, H. 5 Cemaziyelevvel 1225 (M. 8 Haziran 1810) tarihiyle keydetmektedir. Söz konusu hatt-ı hümayun için Bkz. Câbî Ömer Efendi, 2003.

2.2.2 Küçükçekmece ve Büyükçekmece Gezileri

Ekim 1827’de tekrar bir Edirne seyahati yapılması planlanmışsa da, kısa bir duraklamadan sonra tekrar başlayan Osmanlı-Rus savaşı yine bu gezinin gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Bu seyahatin amacı “*Devlet-i Aliyyem’le düvel-i ecnebiyye beyninde cereyan eden mu’amelât-ı hâliyyeden nâşi*” olarak açıklanmıştır (Mutlu, 1994). Ancak, sancak-ı şerif çıkartılarak, II. Mahmud Rami Çiftliği’ne* gelmiş ve 15 Eylül 1828 tarihinden 26 Mayıs 1830 tarihine kadar burada kalmıştır. Bu süreçte de, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Silivri gibi kent dışı olarak nitelendirilebilecek bölgelere çeşitli gezilerde bulunmuştur.

Bu gezilerden ilki, H. 16 Cemazeyilahir 1244 (M. 24 Aralık 1828) tarihinde, avlanmak amacıyla sekiz on kadar ağa ile birlikte Küçükçekmece’ye düzenlenmiştir. Bir diğeri ise, hemen birkaç gün sonrasında, H. 21 Cemazeyilahir 1244 (M. 29 Aralık 1828) günü, yirmi atlı ve yüz kadar piyade ile Büyükçekmece’ye yapılmıştır (Mutlu, 1994). Bu gezi, avlanmanın yanısıra, halkın durumunu teftiş amacını da taşımaktadır. Ayrıca, Büyükçekmece’ye yapılan bu gezi, bir başka açıdan da büyük önem taşımaktadır. Büyükçekmece’de bir gece konaklanmış, ertesi gece saat onikide İstanbul’a dönmüştür. Bu konaklama için Mutlu, Abdülhak Molla’nın Tarih-i Liva adlı eserinde, “*III. Ahmed’den II. Mahmud devrine kadar hiçbir Osmanlı padişahının İstanbul dışında gecelemediğini*” belirttiğini dipnot olarak düşmüştür (Mutlu, 1994).

Büyükçekmece’ye ikinci gezi ise, H. 19 Receb 1244 (M. 25 Ocak 1829) tarihinde, karayoluyla Küçükçekmece, Ayayorgi, Hadımköy, Garaldin Çiftliği güzergahı izlenerek gerçekleştirilmiştir. Bu seyahat sırasında da, avlanmanın yanısıra ve halka çeşitli ihsanlarda bulunarak, İstanbul’a beş gün sonra dönmüştür (Mutlu, 1994). Böylece, II. Mahmud’un, ikinci kez, ancak daha uzun süreli olarak, kent dışında konakladığı açıktır.

2.2.3 Silivri – Tekirdağ Gezisi

Yine, Çekmeceler ile o civarı görme amacını taşıyan bir diğeri, II. Mahmud tarafından H. 10 Şaban 1244 (M. 15 Şubat 1829)** tarihinde gerçekleştirmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ayrıca, bu gezi avlanma bahanesinin arkasında, savaş zamanında halkın durumunu görme

* II. Mahmud’un Rami Çiftliği’ndeki yılları, dönemin tanıklarından Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi’nin kayıtlarından ayrıntılarıyla takip edilebilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, 1999.

** Mutlu, Abdülhak Molla’nın Tarih-i Liva adlı eserinde H. 3 Şaban 1244 (M. 8 Şubat 1829) tarihini verdiğini belirterek, bu tarihi kullanmıştır. Ayrıca, söz konusu eserin müellifi tarafından temize geçirilmesi sırasında bazı tarihlerde on-onbeş gün kadar yanlış yapıldığı görüşünde olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde, Özcan ve Mutlu tarafından, Tarih-i Lûtfî’de de H. 3 Şaban 1244 tarihinin kullanıldığını belirtilmesine rağmen, eserin bu çalışmada kullanılan baskısında yer alan tarih H. 10 Şaban 1244 doğru olarak kabul edilmiştir. (Bkz. Özcan, 1991; Mutlu, 1994; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999)

amacını da taşımaktadır. Abdulhak Efendi, Musahib Abdi Bey, Said Efendi, Silahdar Ağa, Bostancıbaşı, avcılıkla meşhur ağaların ve mabeyncilerin de maiyetinde bulunduğu bu gezinin, vapurla gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir (Mutlu, 1994).

II. Mahmud bu gezisinde, Büyükçekmece ve Silivri'den Tekirdağ'a* kadar giderek, bir gece orada konaklamıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Büyükçekmece'de bir süre avlanıldıktan sonra, vapurla** Silivri'ye geçilmiş ve Pir Mehmed Paşa Camisi ve türbesi ziyaret edilerek, fakirlere çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. Gece ise Sefer Şah Ağa'nın hanesinde geçirilmiş ve ertesi sabah yine vapur ile Tekirdağ'a doğru yola çıkılmıştır. Tekirdağ eşrafından İbrahim Ağa'nın konağında da bir gece geçirilmiş (Mutlu, 1994) ve halka ihsanlarda bulunulmuştur. Bu sırada, Şumnu'ya gitmek üzere İstanbul'dan gönderilmiş ancak Tekirdağ'ın iskelesinde kalmış olan mühimmatı gören II. Mahmud, hemen sevk edilmesini sağlamıştır (Özcan, 1991). Bu işte görevli olan ancak ihmali görülen silahşör ağanın dirliği elinden alınarak cezalandırılmıştır (Özcan, 1991). Dönüş için vapur kömürü yerine odun alınarak (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), ertesi gün, seyahatin dördüncü günü, vapur ile hareket edilmiştir (Mutlu, 1994). Fırtına nedeniyle, Marmara tarafına dalgalar arasında sallanarak ve odunlar dökülerek yolculuk yapılmış, bu sırada, vapura bağlı olan tebdil ve bostancıbaşı kayıkları batmış, padişahın murassa şemşiyesi denize düşmüştür (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ahmed Lûtfî Efendi'ye göre ancak geceyarısı Silivri'ye ulaşılabilmiş ve onyediyi kulaç derinlikte demir atılarak, gece burada geçirilmiş ve sabah yola devam edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak, Mutlu, Abdülhak Molla'nın Tarih-i Liva eserine referans vererek, akşam üzeri kıyıya bir saat mesafede demir atıldığını ve sabah Silivri'ye gidilebildiğini belirtmektedir (Mutlu, 1994). Serasker Muzikası'nın İstanbul'dan Silivri'ye getirilmesiyle, akşam nöbetinde halka müzik dinletilmiş ve bir gece de Silivri'de kalındıktan sonra, yine vapurla yola çıkılmıştır. Müzik eşliğinde seyahatin altıncı günü*** Rami Çiftliği'ne dönülmüştür (Mutlu, 1994).

---

* Ahmed Lûtfî Efendi, Doğu Tekirdağ'ı olarak kaydetmektedir.

** II. Mahmud'un, 1828 yılında İngiltere'den satın alınan buharlı gemi gibi gemilerin inşa edilmesi ve bunları idare edebilecek kaptan ve askerler yetiştirilmesini istemesiyle (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), ilk buharlı Osmanlı vapur Aynalıkavak Tersanesi'nde inşa edilerek 1837 yılında denize indirilmiştir (Müller, 1992). Dolayısıyla, II. Mahmud 15 Şubat 1829 tarihinde gerçekleştirdiği Tekirdağ seyahatini Mister Kelly'nin kaptanlığını yaptığı Swift vapuru ile yapmış olmalıdır.

*** Ahmed Lûtfî Efendi, H. 10 Şaban 1244 (M. 15 Şubat 1829) pazar günü çıkılan seyahatten cuma günü saat dörtte dönüldüğünü belirtmektedir. Bu bağlamda, cuma günü seyahatin altıncı gününe denk gelmektedir. Dolayısıyla, seyahatin başlangıç tarihi ile ilgili, Ahmed Lûtfî Efendi'nin verdiği tarihi doğru olmalıdır.

2.2.4 Büyükçekmece – Küçükçekmece Gezisi

II. Mahmud, Tekirdağ gezisinde maiyetinde olan kişilerle birlikte, H. 21 Recep 1245 (M. 16 Ocak 1830) günü, yine vapurla Büyükçekmece'ye gitmiştir. Burada bir süre avlandıktan sonra, akşam köy kadınlarına beraberindeki muzıka takımını dinletmiştir. Buradan vapurla Küçükçekmece'ye gelmiş ve Barutçubaşı Arakel'in evinde konaklamıştır. Gezinin beşinci günü karadan Rami Çiftliği'ne dönmüştür (Mutlu, 1994).

2.2.5 Edirne Gezisi

Mevcut literatürde varlığından bahsedilmeyen bu gezinin varlığına, ilk kez, Mutlu dikkat çekmektedir. H. 20 Muharrem 1246 (M. 11 Temmuz 1830) tarihli bu gezinin, tahminen yirmi gün sürdüğünü ve II. Mahmud tarafından sade bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade ederken, Rus işgalinden sonra şehrin durumunu görmek için acelece yapılmış bir gezi iddiasını ortaya atmaktadır (Mutlu, 1994).

2.2.6 Gelibolu – Çanakkale – Edirne Gezisi

II. Mahmud, durumu teftiş etmek (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999) ve halkın durumunu kendi gözüyle görmek isteğiyle, 15 Mart 1831 tarihinde, Gelibolu ve Edirne taraflarına seyahata çıkmayı planlamıştır. Seyahata çıkmadan önce, İstanbul, Bilad-ı Selase ve Boğaziçi halkının, şehrin asayişini bozmamalarını, edepleri ile mesire yerlerine gidip gelebileceklerini ve buna uymayanların zabitan tarafından cezalandırılacaklarını belirten bir hatt-ı hümayun yayınlamıştır (Mutlu, 1994). H. 22 Zilhicce 1246 (M. 3 Haziran 1831) günü, Şeref-resân adlı firkateynle yola çıkılabilmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu gezide, II. Mahmud'a Sırkatibi Mustafa Nuri Efendi, Rodoslu-zade Ahmed Bey, Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa, Ferik-i Hassa Ahmed Paşa, Rikab-ı Hümayun Ağaları, Süvari Miralayı Hafız Bey, Reşid Bey, Abdülhak Molla Efendi, İmam-ı Sani Mustafa Nuri Efendi, Ordu-yı Hümayun Kadısı Çerkeşli Mehmed Efendi, Ser-müezzinan-ı Enderun Ahmed Ağa, dört nefer Hademe-i Mabeyn-i Hümayun, yetmiş muzıkacı, hediye dağıtılması için görevlendirilen Mahmed Sadık Rıfat Bey, Sarım Bey, Said Efendi, müezzinliğe memur dört kişi, taşra müezzinlerinden iki kişi, Hademe-i Hassa'dan bir bölük, bir binbaşı, Hasahur Hademeleri ve diğer bendeganların aralarında bulunduğu oldukça kalabalık maiyeti eşlik etmiştir (Mutlu, 1994). Bu gezi, otuzüç gün sürmüştür (Özcan, 1991).

Gelibolu'ya ancak yolculuğun üçüncü günü varılabılmış, halka çeşitli ihsanlarda bulunarak, yeni kıyafet biçimini halka bizzat göstermiştir*. 15. yüzyılın ediplerinden Muhammediyye müellifi Yazıcıoğlu Mehmed ve kardeşi Envârü'l-âşıkîn müellifi Ahmed Bîcan'ın türbelerini ziyaret ederek, maiyyetindeki müezzine Kur'an okutmuştur (Özcan, 1991). Daha sonra Bolayır'a geçmiş, Rumeli Fatihî Gazi Süleyman Paşa'nın türbesini ziyaret etmiş ve burada da fakirlere ihsanlarda bulunarak, Gelibolu'ya dönmüştür. Mirahur-ı Sani Salih Paşa-zade Mehmed Bey, mevcut tekkeleri ve fakir halkı tespit etmek amacıyla seyahatin altıncı günü görevlendirilmiş, tespit edilen beşyüzelli haneden, Müslüman hanelerine elli, reayadan olanlara otuz kuruş ihsan edilmiştir**. Aynı gün, evliyadan Yazıcı-zade Mehmed Efendi'nin türbesini ziyareti etmiştir. Ayrıca, Gelibolu'da harap durumda olan su yolları ile çeşmelerin (Mutlu, 1994), cami, mescid ve mekteplerin tamir edilmelerini emretmiştir (Özcan, 1991). Gelibolu Mevlevihanesi'ni de ziyaret ederek, maiyetinde bulunan Hammamizade İsmail Dede Efendi, Suyolcuzade Salih Efendi, İsmail Ağa, Müezzin Abdi Efendi gibi musikinaşlarına sema icra ettirmiştir (Özcan, 1991). Yöre ileri gelenleri, rahipler ve hahamı huzura kabul ederek hilatler ihsan etmiş, son geceyi gemide geçirmiştir*** (Özcan, 1991).

Kal'a-i Sultaniye'ye**** ancak seyahatin dokuzuncu günü gidebilmiştir (Mutlu, 1994). Boğaz muhafızlarından Hacı Mustafa Bey'in konağına giderken, yolun iki tarafına dizilen halkın sevgi gösterileriyle karşılaşmış ve aynı gün Çınarlık denilen yerde dolaşarak, burada bir hafta geçirme kararını vermiştir (Özcan, 1991). Halkın isteğiyle Çınarlı'daki akarsuyun üzerine bir köprü yapılmasını emretmiştir (Mutlu, 1994). Kilitbahir kalesini gezerek, zabıtlere burada ve etraftaki kalelerdeki toplarla atış talimi yaptırmıştır (Mutlu, 1994). Kale zabıtlerine, imamlara ve topçubaşıya hilatler giydirilmiş, kaledeki askerler ve sur içindeki ve dışındaki halka hediyeler verilmiştir (Özcan, 1991). Seyahatin onikinci günü ise, Seddülbahir, Kumkale ve Bozcaada'ya vapurla giderek, buralarda da denetlemelerde bulunmuş ve Sultaniye Kalesi'ne geri dönmüştür (Mutlu, 1994). Buralardaki kaleleri gezerek, askerlere top talimi yaptırmış, bizzat topları incelemiştir (Özcan, 1991).

* Berkes, *çağdaşlaşma* çabaları kapsamında ele aldığı, başlık ve kıyafet değişimi ile ilgili olarak II. Mahmud'un kendisini doğrudan doğruya örnek yaptığına dikkat çekmektedir (Berkes, 2006).

** Özcan, mahalle imam ve muhtarları, papazlar ve hahamlar tarafından defter olunan Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerden, Müslümanların herbirine 51, diğerlerine de 31 kuruş verildiğini ifade etmektedir (Özcan, 1991).

*** Özcan, II. Mahmud'un, gemicilerin zeytin salatasını, Kal'a-i Sultaniye Muhafızı Salih Paşa'nın ziyafetine tercih ettiğini belirtmektedir (Özcan, 1991).

**** Çanakale.

Ayrıca, Naraburnu ve bir reaya köyü olan Maydos'a* da giderek, Müslüman ve gayrimüslim halka ihsanlarda bulunmuştur. Maydos'ta köyü ve tabyaları dolaşmış, Naraburnu yakınındaki tekkede gömülü babayı ziyaret ederek, Kur'an okutmuş ve ovada ok atışları yapmıştır (Özcan, 1991).

Çanakkale'de saray önünde nevbet çaldırarak, halka dinletmiştir. Sorguçlu ve mücevherli fes, yaldızlı harvani ve sırmalı setre pantolonu ile şehrin en kalabalık caddesinden geçerek, cuma selamlığına gitmiştir (Özcan, 1991). Özcan, bu durumu, II. Mahmud'un yeni kıyafetleri halka göstererek onlara örnek olmak istemesi biçiminde yorumlamaktadır.

Çanakkale'den vapurla Gelibolu'ya dönen II. Mahmud, 18 Haziran 1831 günü, beygirler, araba ve develerle Edirne'ye doğru hareket etmiş ve güzergah üzerinde hazırlanmış olan yerlerde gecelemiştir (Özcan, 1991; Ahmed Lûtfi Efendi, 1999). Bolayır, Orşa, Kadıköyü, Kovan güzergahıyla Keşan'a gelmiş, yol üzerindeki her yerdeki fakirlere hediyeler ve bahşişler vermiştir. Keşan'da Müslümanlar ve reaya tarafından sevinç gösterileri ile karşılanan II. Mahmud, Ergene Köprüsü'ne gelerek, II. Murad'ın yaptırdığı cami ve köprüyü gezmiş, camilerin, yaya, atlı ve araba yollarının tamir edilmelerini istemiştir (Özcan, 1991). Ahmed Lûtfi Efendi, bu kentlerin sakinleri tarafından gösterilen sevinç ve coşku gösterilerinin fevkaladeliliğinden bahsetmektedir (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999).

Kara Kasım Çiftliği ve Solak Çeşmesi'ne ancak ertesi gün gelinebilmiş ve gece burada geçirildikten sonra, seyahatin yirminci günü, H. 11 Muharrem 1247 (M. 22 Haziran 1831), Edirne'ye halkın sevgi gösterileri arasında ulaşmıştır (Özcan, 1991; Mutlu, 1994). Yolun sağ tarafında hocaları ile beraber mektep çocukları, sol tarafında ise saygı elbiseleri ile rahipler ve hahamlar ve çocuklar dizildiği halde, herkesi selamlayarak yeni kıyafetiyle aralarından geçmiş, Silahdar Raşid Efendi'nin Selimiye civarındaki konağına gitmiştir (Özcan, 1991). Tıpkı Çanakkale ve Gelibolu'da da olduğu gibi, Edirne'de de top atışlarıyla karşılanmıştır (Özcan, 1991).

Edirne'deki ikinci günü, tamir edilen Edirne Sarayı'nı gezmiş ve kimi zaman şehrin sazandeleri eşliğinde eğlenceler düzenlemiştir. Ayrıca, Asakir-i Mansure kışlasını ziyaret etmiş ve kışla meydanında askerleri teftiş etmiştir. Mutlu, II. Mahmud'un her bölümün önünden geçerken askerlerin "çok yaşa" diye bağırarak kendisini selamladıklarını ifade etmektedir (Mutlu, 1994). Hastaneye giderek, buradaki hastaların ve doktorların sorunları ile

---

* Eceabat.

ilgilenmek üzere Abdülhak Molla'yı görevlendirmiştir (Özcan, 1991). Ayrıca, Meriç nehri üzerindeki büyük köprü'nün yeniden inşa edilmesini emretmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Cuma selamlığı için, Asakir-i Mansure ve Asakir-i Hassa askerleri yol üzerinde iki tarafa dizilmiş olduğu halde, mücevherli fes ve omuzlarında harvani ile Selimiye Camisi'ne gitmiştir. Camiye yaklaştığı sırada başlayan muzika, camiye girene kadar devam etmiştir (Mutlu, 1994). Daha sonra Hüseyin Paşa Çiftliği'ne giderek akşam yemeği yemiş ve orada nevbeti icra ettirmiştir. Buradan Tunca nehri kenarındaki Baş Fakih Dağdevirenzade Kadri Bey'in Çiftliği'ne gitmiştir. Ayrıca, tebdil kılıkta Ali Paşa Çarşısı'nı gezmiş ve alışveriş yapan halkı izlemiştir (Özcan, 1991).

Edirne'de de, daha önceki yerlerde olduğu gibi, yöre ileri gelenlerini saraya davet ederek, hediyeler vermiştir. Yine tebdil kılıkta Gazi Murad'ın kurduğu Mevlevihane'ye gitmiş, şeyhi Abdi Dede'yi ziyaret ederek, öğle namazını kılmıştır. Burada da, musikinaş ve müezzinlere ayinler yaptırmıştır. Buradan Gülşenihane'ye geçerek, türbe ziyareti yapılmıştır. Son cuma namazını Üç Şerefeli Cami'de kılmış ve sonrasında dönüş hazırlıklarına başlanmıştır (Özcan, 1991).

On gün boyunca Edirne'de kaldıkta sonra, halkın sevgi gösterileri ve top atışları eşliğinde, Sazlıdere, Havza (Havass-ı Mahmud Paşa), Babayıatik (Babaeski), Burgos (Lüleburgaz), Karışdırın, Çorlu, Silivri, Ayastefanos (Yeşilköy) güzergahını izleyerek, İstanbul'dan hareket edildikten otuzüç gün sonra Çırağan Sarayı'na dönmüştür (Özcan, 1991; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu sırada, yol üzerindeki kasabaların halkına hediyeler verilmiş, Babaeski'de Sokullu Mehmed Paşa Camisi ziyaret edilmiş, Silivri'deki caminin tamir edilmesi emredilmiş ve ekinleri biçilmemiş tarlalara orakçıların gönderilmesi istenmiştir (Özcan, 1991).

İstanbul'a dönüş günü, H. 24 Muharrem 1247 (M. 5 Temmuz 1831), İstanbul ve Bilad-ı Selase'de ne kadar Müslüman ve gayrimüslim mektep çocukları varsa yeni elbiseleriyle, Yedikule'den Sarayburnu'na ve Kadıköy'den Beylerbeyi'ne kadar nizamiye askerleriyle birlikte sahillerde toplanmışlardır. Padişahın geçişi sırasında, asker ve çocuklar sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ayrıca, Serasker Hüsrev Paşa, Şeyhülislam, Kazaskerler, yüksek rütbeli kadılar tarafından ve top atışları eşliğinde, Yenikapı'da Ermeni, Kumkapı'da Rum, Ahırkapı'da Yahudi, Kabataş'ta da Katolik halkın sevinç tezarühatları ile karşılanmıştır (Özcan, 1991). Müslüman mekteplerine 50.000, Rum mekteplerine 20.000, Ermeni ve Yahudi mekteplerine 7.500, Katolik muallim, kalfa ve

öğrencilerine 5.000 kuruş olmak üzere, mektep çocuklarının hepsine hediyeler dağıtılmıştır* (Özcan, 1991; Ahmed Lûtfi Efendi, 1999).

2.2.7 Gemlik – İzmit Gezisi

Yeşilköy'den Şerefresan adlı gemiyle, 9 Eylül 1833 pazar günü çıkılan seyahat, asıl olarak tersanelerde yapılmakta olan kalyon ve firkateynleri inceleme amacını taşımaktaysa da, aynı zamanda halkın yaşantısını bizzat yerinde gözlemlemek ve sorunları dinlemek de hedeflenmiştir. Her zamanki gibi, yol üzerinde halkın sevgi gösterileri ile karşılaşmış ve Gemlik'e saat onbir civarında ulaşabilmiştir. II. Mahmud, ertesi gün tersanede incelemelerde bulunarak, Dergah-ı Ali kapıcıbaşlarından Celaleddin Ağa'nın evinde dinlenmiştir. Burada, Bursa mütesellimi, kadısı, Mudanya voyvodası, kalyonların mimar ve mühendislerine, işçilere ve fakirlere ihsanlarda bulunarak, 11 Eylül 1833 günü yine vapurla İzmit'e doğru yola çıkmıştır (Özcan, 1991).

Geceyi İzmit mütesellimi ve firkateyn ve kereste nazırı Şükrü Bey'in sahilsarayında geçirerek, ertesi sabah İzmit tersanesinde incelemelerde bulunmuştur. Askerlere ihsanlarda bulunmuş ve henüz inşa halinde olan Feshane'yi ziyaret etmiştir. Bir haftalık bu seyahatten, İstanbul'a 13 Eylül 1833 perşembe günü dönmüştür (Özcan, 1991).

2.2.8 İzmit Gezisi

Kaptan-ı Derya Fevzi Paşa'nın İzmit'te inşa ettirdiği geminin denize indirilmesi ve inşa ettirdiği caminin açılış törenine katılmak amacıyla, Fevzi Paşa'nın daveti üzerine, II. Mahmud, H. 11 Şaban 1252 (M. 21 Kasım 1836) günü Üsküdar'dan yola çıkmıştır. Özel faytonuyla –karayoluyla– gerçekleştirdiği bu yolculukta, kendisine havâss-ı kurenâsiyle birlikte (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999), ayrı bir faytonda şehzade Abdülmecid ve Abdülaziz de eşlik etmiştir. Saat ikide Kartal'a gelinmiş ve akşam yemeği yenerek, akşam yedi buçukta tekrar yola devam edilmiş, ancak saat onda Gebze'ye ulaşılmıştır. Özellikle fakir halkın durumları ile ilgilenerak, gece yarısı Tavşancıl'a gelinmiş ve gece burada konaklanmıştır. Sabah namazından sonra yola çıkılarak, saat beşe doğru Soğucak'a ulaşılmış ve İzmit mütesellimi Osman Bey, Kocaeli sancağı Asakir-i Hassa Redifi Miralayı Hasan Bey, Bursa Miraları Hüseyin Bey'in yanısıra, İzmit kadısı, iki bölük hassa redif askeri, bando ve bir bölük süvari, Müslüman ve gayrimüslim mektep öğrencileri tarafından karşılanmıştır (Özcan, 1991).

---

* Takvimhane Nazırı Esad Efendi, II. Mahmud'un Gelibolu ve Edirne gezisini anlatan Sefername-i Hayr adlı bir seyahatname yazmıştır.

Top atışı ve “padişahım çok yaşa” alkışları eşliğinde İzmit’e gelmiş ve buradaki kasrı hümayunda bir gece konaklayarak, ertesi gün, 30 Kasım 1836 salı günü, Sultan Orhan Camisi’ni ve diğer kutsal mekanları, Nakşi Şeyhi Ahmed Arifi Efendi’nin türbesini ziyaret etmiştir (Özcan, 1991; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Fevzi Paşa’nın inşasını yaptırdığı Fevziye Camisi’ni ibadete açarak, daha sonra Tersane’yi ve denize indirilecek gemiyi incelemiş, ancak indirilmesini cuma gününe ertelemiştir (Özcan, 1991; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Damatları, serasker paşaları, hademe-i hassa ve imamları İzmit’e davet ederek, 1 Aralık 1836 günü Kiraz’daki Fes dikimhanesini gezmiştir (Özcan, 1991). Cuma selamlığından sonra, Tersane kapısı üzerinde yapılan daireye gelmiş ve gemi dualarla birlikte denize indirilmiştir. Söz konusu gemiye Fevziye adı verilmiş ve İzmit kadısı Said Efendi “*İndi Fevziye güzel sür’at ile deryâya*” diye tarihini düzenlemiştir. Bu sırada, hilatler giydirilmiş ve Tersane memurlarına ve fakir halka hediyeler verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ayrıca, kalyonun inşasında görev almış mühendis ve mimarlara, işçilere, deniz ve kara askerlerine de ihsanlarda bulunarak, Çenesuyu’nun kaynağına gitmiş ve burada incelemelerde bulunmuştur (Özcan, 1991).

Sultan Orhan Camisi’nin tamir edilmesini emrederek, şehri dolaşmış ve İstanbul’a dönmek üzere yola çıkmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi, o sıralarda Tersane’de padişahı İzmit’ten İstanbul’a getirecek derecede vapur bulunmadığı için, biri İngiliz diğeri Nemçe olmak üzere iki vapurun getirildiğini, İngiliz vapuruna padişahın, diğere ise memurların bindiğini belirtmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). 4 Aralık 1836 günü, akşam saat sekiz buçukta törenle Beşiktaş’a gelmiş ve vapurların mürettebatına kıymetli hediyeler verilmiştir (Özcan, 1991).

2.2.9 Rumeli Gezisi

II. Mahmud’un, Varna, Şumnu, Silistre, Rusçuk, Tırnova, Edirne güzergahıyla, Rumeli taraflarına yapacağı seyahat, özel evraklar ile önceden halka ve yabancı elçilere duyurulmuştur. Ayrıca, II. Mahmud söz konusu seyahata çıkmadan önce, Rumeli taraflarının düzeltilmiş bir haritasını talep etmiş ve bu harita Hendesehane Başhocası Ali Bay tarafından hazırlanmıştır. Mühendis Niyazi Bey, Hüsrev Paşa’nın seçimiyle padişaha ve yanındakilere eşlik etmek üzere memur olarak Rumeli’ye gönderilmiştir* (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

* Söz konusu gezinin güzergahının önceden belirlenerek, padişahın seyahatte uğrayacağı yerlerin yollarının, arabayla geçişine imkan verecek biçimde tanzim edilmesi istendiği ve bu nedenle köprüler ve yolların tamir edilerek, karşılamaya hazır hale getirildiği yolunda çeşitli belgeler bulunmaktadır (Bkz. B.O.A. HAT. 1264.48937; B.O.A. HAT. 1234.48035).

Maiyetinde, Hassa süvari zabıt ve neferleri, hademe-i hassa çavuşları, bando zabıt ve neferleri bulunduğu halde, H. 18 Muharrem 1253 (M. 24 Nisan 1837) günü, önceden eşref saat olarak belirlenen sabah 10.15'te* Nusretiye kalyonuyla (Moltke, 1876)**, iki Avusturya tüccar gemisinin eşliğinde İstanbul'dan yola çıkmıştır. Bu gezide, II. Mahmud'a ayrıca Prusyalı subay Moltke ve Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa da eşlik etmektedir. Ertesi gün, saat altı civarında atılan toplar eşliğinde II. Mahmud'un Varna limanına salimen ulaşmasıyla, Ahmed Paşa İstanbul'a dönmüştür (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999). II. Mahmud, Varna Muhafızı Necip Paşa, Varna Bina Emni Mehmed Ağa gibi şehrin ileri gelenleri tarafından törenle karşılanmış, Necip Paşa'nın konağında bir süre dinlendikten sonra, kendisi için yaptırılan konağa gitmiştir. Aynı gün, bina emininin inşa ettirdiği kışla, hastane ve demirhanede incelemelerde bulunmuştur. Ertesi gün, Teşrifiyye adıyla yapılan mabette namaz kılarak, yeniden inşa edilen hububat ambarı, yeni kale ve tabya, hendekleri dolaşarak yeni istihkamlar yapılması için incelemeler yapmıştır. Baruthane mahzenlerinin rutubetli bir yerde bulunmaları nedeniyle, yeni baruthaneler yapılmasını, bir hamam, eski kalede bir kaç cami ve şehir içinde bir hamam inşa edilmesini emretmiştir (Özcan, 1991). Moltke, padişahın bilgi almak için sorabileceği düşüncesiyle, bir gün önce kale ve etrafında incelemeler yapmış, kalabalık maiyetiyle kalede incelemeler yapmaya giden II. Mahmud da, Moltke'den şehre girişini ve şehirdeki gezisini gösteren bir çizim yapmasını istemiştir. Moltke, kastedilenin perspektif bir çizim olabileceğini düşünerek, karakalem bir eskiz yaparak, daha güzel bir resim yapması için İstanbul'daki bir ressama göndermiştir (Moltke, 1876).

Galata Burnu'nda Necip Paşa tarafından kendisi için yaptırılan köşke giderek, Köprü, Gümrük ve Yeni Kal'a'da deneme top atışlarını izlemiştir. Burada, Necip Paşa'ya murassa bir kutu, mirahurluk payesi ve nişanı verilerek harvaniler giydirilmiş, huzura gelen ileri gelenlere de kaftanlar verilmiştir. Müslüman ve gayrimüslim mektep çocukları ile fakirlere hediyeler vererek, Varna'daki gölün karşısında bulunan Peynirli Çiftliği'nde bir süre dinlenmiş ve kalede incelemeler yapmıştır (Özcan, 1991).

H. 27 Muharrem 1253 (M. 3 Mayıs 1837) günü, alışlageldiği üzere top atışları ve halkın sevgi gösterileri arasında, üç gün kaldığı Varna'dan yola çıkarak, geceyi Yassıtepe menzilinde

---

* Bu tarih, Moltke'nin mektuplarının Türkçe çevirisinde, 21 Nisan 1837 saat 10.15 (Bkz. Moltke, 1999), Ahmed Lûtfi Efendi'nin kayıtlarında 29 Nisan 1837 (Bkz. Ahmed Lûtfi Efendi, 1999) olarak yer alırken, Özcan 29 Nisan 1837 saat 14.00 (Bkz. Özcan, 1991) olarak ifade etmiştir.

** Bu bölümde, "Moltke, 1876" referansı ile yer verilen tüm ifadeler, Bülent Tanju tarafından Almanca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

geçirmiştir*. Sabah tekrar yola devam edilerek, Şumnu'ya yarım saat mesafedeki gölgelikte dinlendikten sonra, yine top atışları ve halkın coşkusu eşliğinde, 4 Mayıs 1837'de (Moltke, 1999) Şumnu'ya gelmiştir. Cuma namazı için, murassa fes, mücevher yaka ve harvani olduğu halde, Asakir-i muntazama ve halkın “padişahım çok yaşa” bağrısları** arasında Şerif Paşa Camisi'ne gelmiş, sonrasında zahire ambarı, cebehane, süvari Asakir-i Mansure kışlasını dolaşmıştır. Kamçı suyu üzerinde bir köprü yapılmasını emrederek, ertesi gün, şehir dışında inşası tamamlanmak üzere olan Çal, Medayi ve Çengel tabyalarını dolaşmıştır, bu sırada redif askerlerinin savaş manevralarını izlemiştir*** ve askerlere, mektep çocuklarına ve fakirlere hediyeler vermiştir**** (Özcan, 1991).

Bu sırada, II. Mahmud'un Şumnu'da Başkatip Vassaf Efendi aracılığıyla verdiği nutuk oldukça dikkat çekicidir. “Siz Rumlar! Siz Ermeniler! Siz Yahudiler! Hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız; dinleriniz başka başkadır, fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindediniz. Siz tarh edilen vergileri ödeyin, bunların kullanılacakları maksatlar sizin emniyetiniz ve sizin refahınızdır.” Ayrıca, buraya halkın durumunu görmek için geldiğini, şehirleri ve kaleleri yeniden inşa ettirmek, memlekette nizam ve refahı bizzat sağlamak arzusunda olduğunu, kanun ve adaletin sadece başkentte

* “Kendisi için oniki günde bir köşk kurulmuş ve tamamıyla döşenmiş olan bir köyde geceyi geçirdi. Ayın 4'ünde kendisine bir çeyreklik saat uğrayış için de bir ev yapıp döşemiş oldukları, başka bir köyde kahvaltı etti....” (Moltke, 1999).

** “Anlaşılan karşılama töreni her yerde birbirinin aynı. Haşmetli imparator mavi setresinin yerine malum kırmızı üniformasını giymek için, şehre bir çeyreklik yerde kurulan bir çadıra iniyor. Fakat bu tuvaleti kim için yapıyor bilmem; bizim taraflarda hikimdarın debdebesinin, etrafındaki büyükler ve kudretlilerin şaşasıyla daha da parlaklık kazanmasına alışılmıştır. Burada ise yalnız bir efendi var, geri kalanların hepsi kul, ben de onun gecelik hirkasından başka bir şey giymek zahmetine neden katlandığını anlamıyorum. Padişah atına biner binmez çevrenin dağlarındaki taş ocaklarından br alay lağım atıyorlar. Yolun iki tarafında şehrin ileri gelenleri selama duruyor: sağda Müslümanlar, solda reaya. En başta, güzel beyaz sarıklarını hala muhafaza eden mollalar, yani ruhaniler bulunuyor. Onları da dünyevi büyükler takip ediyor. Solda, önce defne dallarıyla Rumlar, sonra balmumlarıyla Ermeniler, nihayet zavallı, alaya, ezilmeye maruz Yahudiler geliyor, bunlar burada köpekten biraz üstün fakat attan aşağı sayılıyorlar. Müslümanlar kollarını karınları üzerinde kavuşturmuş olarak dik duruyorlar. Fakat reaya, hatta psikopos ve papazlar, ellerinde mukaddes kilise takımları olduğu halde yere kapanyo ve padişah önlerinden geçinceye kadar alınlarını yerden kaldırmıyorlar; padişahın yüzüne bakmalarına izin yok. Böyle bir hal gerçi Türklerin gururunu besler ama artık daha uzun zaman devam etmez ve etmeyecektir. Birçok yerlerde padişah geçerken yedişer koyun kurban edildi; bunları boğazladılar.” (Moltke, 1999).

*** “Ayın 7'sinde padişah istihkamları atla dolaştı ve aynı zamanda redif taburunun talimlerinde hazır bulundu.... Harp gösterisini aşağı yukarı bin adımlık, uygun bir uzaklıktan seyrediyoruz. Padişah çadırdaki oturup çubuk içiyor. Bizler de etrafta yerde oturuyoruz. Bundan sonra Şumnu'nun ileri gelenlerinden altmışına merasimle kaftan giydirildi. Padişah muhteşem bir sayebanın altında bir sedire oturdu, bizler imparatorluğun büyükleri, onun iki yanında ayakta duruyorduk ....” (Moltke, 1999).

**** “Hiçbir fakirin ya da sakatın yanından geçmedik ki padişah, adamları aracılığıyla bir altın göndermiş olmasın. Yola çıkış sırasında Şumnu fakirleri için 10.000 gulden bıraktı ve bu paranın sahiden, kendisine özellikle adları bildirilmiş olanların ellerine geçmesi, dağıtanların parmakları arasına pek fazlasının yapışıp kalmaması için kesin emirler verdi. İmamlar bu husuta bilgi vereceklerdi. Ne zaman geriye baksam dilekçelerini başlarının üstüne kaldıran kadın grupları görüyorum. O zaman bir subay atını onlara doğru yürütüyor, kağıtları topluyor, bütünü bu postayı hüinkar imamına vermek üzere eyer ceplerine sokuyordu.” (Moltke, 1999).

değil, memleketin her yerinde uygulanması gerektiğini belirterek, reayanın şikayeti olup olmadığını ve kiliselerinin tamire ihtiyacı olup olmadığını sormuştur (Moltke, 1999).

8 Mayıs 1837 günü, Silistre'ye doğru yola çıkılmış, yol üzerindeki köylerin halkına hediyeler verilerek, gece Rahman-ışıkları menziline konaklanmış, ertesi gün devam edilerek, Silistre'ye yarım saat mesafede dinlenilmiştir. H. 5 Safer 1253 (M. 11 Mayıs 1837) günü, yeni yapılan kaleyi gezmiş, Moltke kalenin planını hazırlamıştır. Şehrin ileri gelenlerine hediyeler verilerek ve hilatler ihvan edilerek, gece fişek şenliği seyredilmiştir. Mektep çocuklarına paralar verilerek, İngiltere'nin Eflak'ın Yaş kasabasındaki konsolosu huzura kabul edilmiş ve mücevher kutu verilmiştir* (Özcan, 1991).

Silistre'de Selim Paşa Camisi'ndeki cuma namazından sonra, Avusturya tüccar gemisiyle Tuna nehrinden Rusçuk'a doğru yola çıkılmış, Tutrakan menziline gecelenerek, çalınan bandolar, redif piyade askerleri ve topçu taburları, naib, ayan ve halkın coşkulu tezahüratları arasında ertesi gün, H. 6 Safer 1253 (M. 12 Mayıs 1837), akşama doğru Rusçuk'a ulaşılmıştır. Ertesi gün, paşalar ve zabitlerle tophaneye giderek, top ve mühimmat ambarında incelemeler yapmış, sonrasında tersaneye giderek ambarını kontrol etmiştir. Özellikle, Vidin, Silistre ve Rusçuk önlerinde kullanılmak üzere küçük gemilerin inşa edilmesini emretmiş, yaptığı incelemelerle hububat ambarlarının sağlamlığını görerek, aynılarının İstanbul'da da inşa edilmesini istemiştir. Ayrıca, Avusturya imparatorunun gönderdiği elçi ile Avusturya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Prusya konsoloslarını kabul etmiştir (Özcan, 1991).

18 Mayıs 1837 günü (Moltke, 1999), yine halkın gösterileri arasında yola çıkarak, Tırnova'ya gelmiştir. Ulu Cami'de kılınan cuma namazından sonra şehir dışındaki gölgeliğe gitmiş, şehir ileri gelenlerine hilat ve harvaniler verilmiştir. 21 Mayıs günü, Tırnova'dan ayrılarak, ertesi gün Şıpka Balkan dağlarından** geçerek Kızanlık'a iki saat mesafedeki Şıpka köyünde bir süre dinlenmiş ve fakirlere paralar verilerek yöre halkı sevindirilmiş, sonrasında Kızanlık'a gelmiştir. Burada dinlenerek, naib, ayan, voyvoda ve her dinden tebaaya ihvanlarda bulunarak, 24 Mayıs günü buradan ayrılmış ve Zağra-i Atik'e gitmiştir. Burada da, ayanlardan Hacı Faris'in evinde kalarak, ileri gelenleri huzura kabul etmiş ve halka hediyeler vererek, halka hitap etmiştir. Buradan da, faytonla geldiği Karapınar köyünde geceyi geçirerek,

* *"Prens Ghika ile Prens Sturdza Boğdan ve Eflak'tan, efendilerine saygılarını sunmak için geldiler.... bu yarı hükümdarlar, padişah gelip çadırına ininceye ve tuvaletini yapınca kadar herhalde iki saat güneş altında beklediler. Sultan bu iki uyruğunu bir sayebanın altında, kadife minderlere oturmuş olarak kabul etti; arkalarından boyarları gelen prensler, kollarını karınları üzerine kavuşturmuş olarak yürüdüler, iki diz üstüne çöktüler ve Haşmetpenahın eteğini öptüler. O da kendisine onbin duka takdim etmelerine müsaade lütfunda bulundu. Buna karşılık presler şeref kürklerini, enfiye kutularını ve şallarını aldılar...."* (Moltke, 1999).

** *"Dağın eteğinde padişah için yeni yapılmış olan Şıpka şosesine vardık...."* (Moltke, 1999).

Mustafa Paşa Köprüsü'ne gelmiş ve sonrasında Edirne'ye ulaşmıştır. Eski Cami'de kılınan cuma namazından sonra, yeni yapılan köprüyü ve kışlayı inceleyerek, Asakir-i Muntazama'nın talimlerini seyretmiş, reaya ve halkın durumu hakkında bilgi edinmiştir. Meriç üzerinde inşa edilmekte olan köprüde ve kışlada incelemeler yaparak, redif askerlerinin manevralarını izlemiş ve ihsanlarda bulunmuştur. II. Bayezid Camisi'nde kılınan cuma namazından sonra, Edirne'de geçirdiği on günün sonunda, yola çıkmış ve ondört saat sonra Burgos'a gelmiştir. Geceyi Burgos'ta geçirerek, çeşitli menziller üzerinden Silivri'ye ulaşmıştır* (Özcan, 1991).

23 Mayıs 1837 günü, Sadrazam Mehmed Rauf Paşa, Şeyhülislam Mustafa Asım Efendi, Damat Halil Rıfat Paşa, Hassa Seraskeri Said Paşa ve diğer devlet ricali ile halk tarafından karşılanarak, İstanbul'a gelmiştir. Laleli Camisi'ni ve III. Mustafa'nın türbesini ziyaret ederek, namaz kılmış ve atla Bab-ı Seraskeri'ye gitmiştir. Buradan, Topkapı Sarayı'na giderek Hırka-i Şerif'i ziyaret etmiş ve kayıkla Beylerbeyi Sarayı'na geçmiştir (Özcan, 1991).

---

* Esad Efendi, bu geziyi anlatan “Âyât-‘l-hayr” adında bir seyahatname yazmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

3. İKTİDARIN KENT MEKANINDAKİ TEMSİLİ: KENTSEL BELLEĞİN YENİDEN İNŞASI

II. Mahmud dönemi İstanbul'unun kentsel ölçekteki fiziksel dönüşümünde, en belirleyici etmen, kentsel belleğin yeniden inşası olmuştur. Söz konusu kentsel belleğin yeniden üretilme süreci, şüphesiz dönemin siyasal, askeri ve sosyal olayları ile bağlantılı biçimde, iktidar tarafından yürütülmektedir. Aslında amaç, kentsel belleğin de bir parçasını oluşturduğu toplumsal belleğin dönüştürülmesidir.

Temel problem, III. Selim döneminde kurulmak istenen ancak başarıya ulaştırılmayan yeni düzene (nizam-ı cedid) iktidar tarafından meşruiyet kazandırılma isteğidir. Burada, gerek III. Selim, gerekse de II. Mahmud dönemlerinde, kentte meydana gelen tüm sorunların sorumlusu olarak görülen yeniçeri ordusunun kilit bir rol oynadığı görülmektedir. II. Mahmud dönemi, yeniçeri ordusunun varlığını sürdürdüğü eski düzen ve onunla ilgili her türlü anıyı kapsayan toplumsal belleğin yerine, her alanda gerçekleştirilen *islahat* hareketleriyle kurulmaya çalışılan yeni düzene ait yeni bir toplumsal bellek yaratılma sürecidir. Söz konusu toplumsal belleğin kentsel sahnedeki mimari izleri ve incelemeleri ise, ancak yeni bir kentsel bellek yaratılması ile gerçekleştirilebilecektir.

II. Mahmud döneminde, devlet ve kentsel yönetim mekanizmalarında, kılık kıyafet biçimlerinde, eğitim sisteminde, askeri düzende ve bununla bağlantılı olarak mimari anlamda yapı tiplerinde ve kentsel dokuda yapılan değişimler, her ne kadar toplumsal hafızadaki yerleri alsalar da, önceki dönemlere ait imgelemler de hala hafızadaki yerlerini korumaktadırlar. Eski ile yeni olanın vazgeçilmez savaşı, hafızada temsil edildiği biçimiyle geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki hesaplaşma biçiminde devam etmektedir. Ancak, yeni olanın yani şimdiki zamanın ve onun bellekte temsil ettiği imgelerin kayıtsız biçimde kabul edilmesi, eskiye üstünlük sağlaması, daha doğru bir ifadeyle yeninin meşruiyet kazanması, ancak eskinin, yani geçmişin varlığını bellekte sürdüregelen imgelemlerinin yok edilmesi ile yapılacak olan bir başlangıçla mümkün olacaktır. Kurulmak istenen yeni düzenin başlangıç noktasını ise, yeniçeri ordusunun ve onunla bağlantılı olabilecek her türlü siyasal, sosyal, kentsel ve mimari izin yok edilmesi tanımlamaktadır.

Burada da söz konusu olduğu gibi, tarihsel başlangıç noktalarında geçmişten alıp sürdürülecek herhangi bir şey bulunmaz (Connerton, 1999). Başlangıç yapma, geçmişe kalın bir çizgi çekme ve bu amaçla da bir sıfır noktası tanımlama politikası izler (Sancar, 2008). Başlangıç hiç yoktan belirivermiş gibidir (Connerton, 1999). Bu başlangıç yapanların temel hedefi ise, eski düzen ile yeni düzen arasında sürmekte olan savaşımın kesin bir sonuca

ulaştırılmasıdır. Çünkü yeni bir rejimin ilkelerine en sıkı biçimde sarılanlar, eski rejimden en çok zarar görenlerdir*. Eskinin yerine yeni bir toplumsal düzeni getirmek isteyen tüm rejimlerin önderleri, bir takım somut şeylerin düzeltilmesini istemekle yetinmezler. Bu da, ancak içinde yaşanılan dönemin, kendinden önceki dönemle kalın çizgilerle ayrılmasıyla sağlanabilir.

Eski rejimin yaptıklarının yargılanması ve yeni düzenin uğrayabileceği saldırılara karşı alınacak önlemler, yeni düzenin kurucu eylemi olur. Bu amaçla, geçmiş tarafından yeni bir başlangıcın altının oyulmaması için, sorumlu ve töhmet altındaki örgütlerin yasaklanması, faillerinin cezalandırılması, sorumlu ve töhmet altındaki kişilerin kamu görevlerinden uzaklaştırılması vb. gibi yolların izlenmesi gereklidir (Sancar, 2008). Çünkü gayrimeşru olarak kabul edilen eski düzene karşılık, yeni düzenin meşruluğunun bir an önce ve tamamen onaylanması gereklidir (Connerton, 1999).

Benzer doğrultuda, “gayrimeşru olduğu kabul edilen geçmişteki siyasal düzenin yeniden tesisini önlemeye, faillerin hesap vermesini sağlamaya, mağdurları rehabilite etmeye ve yeni meşru düzeni pekiştirmeye yönelik her türlü faaliyet”, geçmişle hesaplaşma problemine işaret eder (Sancar, 2008). Geçmişle hesaplaşma, yeni bir başlangıç yapma isteğiyle doğrudan ilintilidir. König’e göre, geçmişle hesaplaşmanın temel hedefi, geçmişin tekrarını önlemek ve gerçek anlamda yeni bir başlangıç yapmaktır. Diğer bir ifadeyle, olumsuz olduğu düşünülen geçmişin, bugün üzerindeki iktidarına bir son vermektir (Sancar, 2008).

Geçmişle hesaplaşma, hukuksal, siyasal, toplumsal, kültürel, bilimsel, estetik vb. gibi pek çok bileşeni içerir. Geçmişin beraberinde getirdiği yükün, yeni toplumsal ve siyasal düzene zarar vermesini önlemek de, biri doğrudan bugüne ve geleceğe yönelik, diğeri daha çok geçmiş konuları alan birbirinden farklı ancak paralel iki süreçte gerçekleştirilir. Bugüne ve geleceğe yönelik olan süreç, yeni yapıların ve programların meydana getirilmesidir. Yani, siyasal kurumların, ordunun ve polislin yeniden yapılandırılması, eğitim sisteminin yapılandırılması gibi çeşitli hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir**. Geçmişe yönelik süreç ise, siyasal

---

* Çoğu araştırmacı, II. Mahmud’un pek çok alanda uygulamaya koyduğu *islahat ve modernleşme* hareketlerindeki kararlılığını ve despot/otoriter yönetimini, amcası III. Selim döneminde yaşanan olaylara, III. Selim’in ölümüne tanıklık etmesine, Alemdar olayına ve bu sırada yaşanan kargaşadan zorlukla kurtulmasına bağlar. Bu amaçla, tüm bu olayların sorumlusu olarak gördüğü yeniçeri ordusunu kaldırmak istediğini vurgular.

** Bu noktada, devlet yönetim organizasyonlarında yapılan çeşitli değişiklikler ve bir çeşit bakanlık sisteminin getirilmeye çalışılması, düzenli ve eğitilmiş askerlerden oluşan yeni bir ordunun kurulması, modern polis teşkilatının temeli olarak kabul edilen karakolların açılması, medreselerdeki ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi olarak yorumlanan birtakım girişimler ve çeşitli eğitim kurumlarının açılması vb. gibi mevcut sistemi kökten değiştirmeye yönelik tüm çabalar II. Mahmud döneminde gerçekleştirildiğini hatırlatmak faydalı olacaktır.

ve bürokratik temizlik, suçluların yargılanması, cezalandırılması ve eski zihniyet yapısıyla mücadeledir* (Sancar, 2008).

II. Mahmud dönemi siyasal-sosyal olayları ve yeniçeri ordusunun kaldırılması, toplumsal bellek ve bu belleğin yeniden inşası ve kurulmak istenen yeni düzenle birlikte yapılmak istenen başlangıç doğrultusunda değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Geçmişle hesaplaşma problemi çerçevesinde, eski, olumsuz ve gayrimeşru düzenin failleri olarak atfedilen yeniçeri ordusu kaldırılarak cezalandırılmıştır. Geleceğe yönelik olarak da askeri, siyasal, toplumsal, mimari ve kentsel düzende kapsamlı bir dönüşüm başlatılarak, iktidarın meşruiyet zemini sağlamlaştırılmak istenmiştir.

Kentsel belleğin yeniden inşa süreci, tam da bu noktada belirgin biçimde önemli hale gelir. Yeni düzenin ve iktidarının kazandığı meşruiyet, kentsel mekanda yapılar ve mimari öğelerle temsil edildiği takdirde görsellik kazanacaktır. Çünkü, kültürel hafıza, inşa edilmiş bir hafızadır ve geçmişle hesaplaşmada, kültürel hafızanın biçimlenmesine yönelik çalışmalar en büyük paya sahiptir. Nesnelere dünyasının meydana getirdiği bu hafızanın en önemli araçları, anıtlar, heykeller, binalar, caddeler, meydanlar ve isimleri, edebiyat ve sanat eserleri, siyasal hitabetler, sancak ve bayraklar vb. simgesel ve kültürel yüzleşme alanlarıdır (Sancar, 2008).

Bu bağlamda, kültürel kodlama ve aktarma araçlarından biri olarak, kentsel bellek, kentsel mekanın görsel/fiziksel ve anlamsal/duyusal imgelemlerini içerir. Kentlinin, sosyo-psişik olarak deneyimlediği kent mekanına ilişkin her türlü veri, kentlinin belleğinde –kişisel bellek– anlamsal, görsel ve sözel kodlarla şifrelenir (Hayden, 1995). Bu kodlar da, temel olarak “yer”le, diğer bir ifadeyle kentsel mekanla veya kentsel mekanın bir parçasıyla bağlantılıdır.

Kentlinin çevrelerinde bulunan geçmiş dönem veya dönemlere ait yapılarla kurdukları fiziksel ve görsel temas, kişisel bellek oluşumlarında büyük rol oynar. Kentsel mekanın görsel öğelerinin gündelik yaşama dahil edilmesi, belleklerinin sürekliliğine yol açar. Bu anlık deneyimler, görsel imgelerin soyut imgelere göre daha zor yitirildiği göz önüne alınırsa (Hayden, 1995), şimdiki zamanla geçmiş zaman arasında koparılması güç bir ilişki kurar. Böylece, görsel olarak algılanan bu nesnelere bir araya gelmesiyle oluşan kentsel mekanda, sembolik olarak taşıdıkları nitelikler daha güçlü biçimde ortaya çıkar (Kepes, 1996).

Bu bağlamda, eski düzene ait süregelen kentsel belleğe referans olabilecek her türlü yapı ve yapı gurubu da yok edilmeli, yerine yeni düzene ait yeni görsel referanslar içeren yeni bir

---

* Tüm suçların sorumlusu olarak görülen yeniçeri ordusu mensuplarının büyük bir kısmı öldürülmüş, kalanlar da cezalandırılarak başkent dışına sürülmüş, devlet yönetiminde yer alan çoğu kişi de sürgüne gönderilmiştir.

kentsel bellek oluşturulmalıdır. Böylece, oluşturulan yeni başlangıç, kentsel mekandaki yerini alabilecektir. Bu amaçla, yeniçeri ordusunu ve onların kentsel mekandaki fiziksel izlerini içermekte olan mevcut kentsel bellek, çeşitli araçlar yardımıyla yok edilecek ve önceki döneme ait kentsel hiçbir iz barındırmayan yeni bir bellek inşa etme sürecine girilecektir. Bu yeni kentsel belleği oluşturacak olan her türlü kentsel öge de, doğal olarak önceki dönemlere ait hiçbir referans içermeyen ya da onlara atıfta bulunmayan yeni fiziksel ve mimari izler olmalıdır. Yeni iktidarın sahip olduğu üstün erk ve otorite, kent mekanında bu mimari sembollerle görsel olarak temsil edilecektir. Bu nedenle, söz konusu mimari ve kentsel yapılar da önceki dönemlerden farklılık göstermeli, yeni olmalıdır.

Bu amaçla, Beyazıt Meydanı, hünkar kasırları ve anıtsal ölçekli çeşitli yapı tipleri ve kuleler farklı biçimlerde II. Mahmud'un iktidarını temsil etmek üzere kentsel mekanda görünürlük kazanacaklardır. Beyazıt, yeni ve düzenli ordunun yönetim merkezi olarak bir meydana dönüştürülürken; dinsel ve kamusal yapılara eklenen ve yalnızca sultanın kullanımına ait olan hünkar kasırları da gerek boyutları gerekse de yeni işlevleri ile sultanın tartışılmaz otoritesini kentsel mekanda sıklıkla vurgulayacak; kışla ve karakol gibi kagir ve büyük ölçekli anıtsal yapılar ve kuleler de kent mekanındaki konumları ile iktidarın kent mekanındaki yeni temsiliyet nesnelere olacaktır.

3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği

Yeniçerilerin 1826 yılında ortadan kaldırılması, başkent İstanbul'un kent dokusunun dönüşümü açısından da önemli bir dönemece işaret etmektedir. Bir yandan kurulan yeni Mansure ordusuyla birlikte, kent içerisinde bu orduya ait yeni kurumlar açılmaya başlanırken, bir yandan da yeniçerilerin kentsel dokudaki izlerini silmeye yönelik pek çok yıkım gerçekleştirilmiştir*.

Yeniçerilerin kışla olarak kullandıkları Eski Odalar ve Yeni Odalar, Vaka-i Hayriye sırasında yanmış ve tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak yeniçerilerin izlerini silmeye yönelik bu faaliyetler yalnızca askeri amaçla kullanılan odalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda büyük bir hızla yeniçeriler tarafından işletilmekte olan kahvehane ve berber dükkanları da yıkılmaya başlanmıştır**.

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.4 Kent Mekanına Müdahale: Kavrayışın Değişimi.

** Yüzyıllardır Osmanlı ordusunu meydana getiren yeniçeriler, aynı zamanda orta sınıf tüccar halkın da büyük bir kesimini meydana getirmektedirler.

Yeniçeri ordusunun Vaka-i Hayriye ile yok edildiği gibi, onlara referans verebilecek her türlü sembol de bu yıkımlarla yok edilmek istenmiştir. Dolayısıyla, bu yıkımlar, yeniçerilerin fiziksel izlerinin kent yaşamından ve dokusundan silinmesine yönelik çabalardır. Ancak, söz konusu yıkımların gerçekleştirildikleri alanlar, birer kentsel boşluk olarak bırakıldıklarında, hala eskiye, yeniçerilere dair referanslar taşıyacaklardır. Oysa, asıl amaç, bu *eski ve istenmeyen* referansların kentsel imgelemden kaldırılmasıdır. Bu durumda, yeni referans örüntüleri tanımlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yeni referanslar, iktidara ve yönetime karşı gelen yeniçerilerle bağlantılı yapıların yerlerine veya yakınlarına yerleştirilecek ve yeni iktidar mekanizmalarını ve gücünü sembolize edecek yapılar olacaktır. Böylece, yeni ordunun gücü ve zaferi, kent mekanında temsil edilebilecektir. Bu durum, gerçekte yeniçerilerin de dahil olduğu süregelen kent belleğini dönüştürme çabaları ile ilintilidir. İktidarın bu yeni kentsel belleği inşa etme biçimi ve yeni temsiliyet nesnelere ile kent mekanında gösterilme biçimine işaret eden en önemli örnek, Beyazıt Meydanı'nın bir *meydana* dönüşüm sürecidir.

Ancak, cami avluları, zaten Osmanlı kamusal hayatının en canlı mekanlarından biriyken, neden hemen caminin ve avlunun yanı başında, üstelik avlunun dış duvarları yıkılarak, bir meydan yapılmak istenmiştir? Kent içerisinde pek çok cami ve avlusu bulunmaktayken, böyle bir meydan neden Beyazıt'ta yapılmaktadır? Dönemin İstanbul nüfusu göz önüne alınca, neden böyle büyük bir alana ihtiyaç duyulmaktadır? Avludan meydana dönüşüm, değişen bir kamusal anlayışına mı, bir işlev değişikliğine mi bağlıdır?

Bu durumda, öncelikle, Osmanlı dünyasında meydan kavramının 19. yüzyıldaki değişiminden söz etmek faydalı olacaktır. Örneğin, 19. yüzyıl ve önceki yıllara ait haritalarda veya Bostancıbaşı Defterleri'nde "hatap*" meydanı" ismine sıklıkla rastlanmaktadır. Oysa, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u gören seyyahlar, kent meydanlarının olmayışını vurgularlar. D'Ohsson, (1787) Osmanlı kentinde modern milletleri belirleyen meydanların, döşenmiş sokakların ve tasarlanmış yolların yokluğundan; Boué (1840) ise, meydanlarının seyrekliğinden ve kaldırımların kötü yapılmışlığından bahseder (Cerasi, 1999). Bu durum, Osmanlı kent örüntüleri içerisindeki meydan ile Batı'da tanımlanan meydan kavramlarının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, hatap meydanı, yalnızca gemilerle getirilen odunların kolaylıkla indirilmesi ve kent içerisine yayılımı için kolaylıkla yükleme yapılması için deniz kıyısında kendiliğinden oluşmuş bir boşluktur. Ancak, bu meydanlar çoğu çalışmada belirtilenin aksine, kamusal

---

* Odun.

işlevlerden yoksun değildir. Yalnızca, var olma biçimleri ve kent mekanında sahip oldukları anlamları farklıdır. Dolayısıyla, geleneksel Osmanlı meydanları ile 16. yüzyıl İtalyan piazzaları aynı anlamı taşımazlar. Piazzalar, etrafında, boşluğu sınırlayan veya çevreleyen bir yapı veya yapı topluluğunun yer aldığı kentsel açık alanlardır. Çoğu zaman bir katedral veya kilise gibi dini veya kent ileri gelenlerine ait bir konut olabilen bu yapılar, piazzalara referans oluştururlar. İnsanların bir araya toplanmalarına olanak veren bu alanlar, bu referans noktaları ile iktidar ve halkın iletişim mekanlarıdır. Geleneksel Osmanlı meydanlarının ise, meydan olabilmeleri için, iktidarı temsil eden herhangi bir yapı ya da yapı gurubu ile tanımlanmaları gerekmez. Ancak, bu durum kamusal işlevlerden yoksun oldukları anlamına da gelmez. Yalnızca sokak satıcılarının, tütün içenlerin bulunduğu, halkın bir araya gelerek sohbet ettiği bu açık mekanlar, Osmanlı'nın farklı kamusal örüntüleri bağlamında meydan karakteri gösterirler. Osmanlı dünyasının bu geleneksel meydan kavramı, kent mekanını kavrayış biçimlerinin değişimiyle birlikte, erken 19. yüzyılda farklılaşacaktır. Bu bağlamda, 1826 yılından sonra, artık –deyim uygunsuz– bir piazzaya dönüşecek olan kentsel boşluğun ilk örneği, Beyazıt Meydanı olacaktır.

Şekil 3.1 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası'nda Beyazıt Meydanı.

Beyazıt Meydanı'nın, henüz geleneksel bir Osmanlı meydanı olduğu durumu, 1812-1813 tarihlerinde Kulekapılı Seyyid Hasan tarafından hazırlanmış olan Beyazid Suyolu haritası yardımıyla okunabilmektedir. Haritaya göre, meydan, Beyazıt Külliyesi ile Eski Saray arasında kalan boşluğu tanımlamaktadır. Bu boşlukta yer alan yapı, yeniçerilere ait Fincancılar Kulluğu'dur. Bir 16. yüzyıl yapısı olan Beyazıt Külliyesi'nin, diğer klasik dönem külliyelerine göre sahip olduğu farklı plan şeması, medrese, hamam ve caminin birbirinden ayrı konumlanmalarını beraberinde getirmiştir. Külliyenin farklı işlevlerdeki yapıların bir arada bulunduğu ve bir bütün olarak sınırları kolaylıkla çizilebilen bir kompleks özelliği göstermemesi, medrese ile cami arasında bir boşluk yaratmıştır. Cami ile medrese arasındaki boşluğun, Evliya Çelebi tarafından da "Beyazıt Meydanı" olarak ifade edilmesi (Gürallar, 2003), bu alanın 16. ve 17. yüzyıllarda bile geleneksel bir *meydan* kimliği taşıdığını göstermektedir. Diğer taraftan, bu görüş, caminin dış avlu yerine bir meydana sahip olduğu yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Diğer bir görüş ise, Beyazıt Camisi'nin dış avlu duvarlarının II. Mahmud döneminde yıkılarak, söz konusu boşluğun genişletildiği ve kamusal bir meydan oluşturulduğu yolundadır.

Şekil 3.2 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası'nda Beyazıt Camisi'nin etrafındaki yıkılan dükkanlar

Haritada caminin bir dış avluya da sahip olduğu görülmektedir. Ancak caminin dış avlu sınırları duvarlarla değil, çeşitli dükkanlarla çevrelenmiştir. Bu dükkanlar haritada “kahve ve saz, kahveler, tavukçu, lekeci, nuhas (bakır) dükkanları” olarak gösterilmektedir (Çeçen, 1997).

Bu dükkanların bir bölümünün, Vaka-i Hayriye’den sonra yıkılması*, Beyazıt Meydanı’nın dönüşümü sürecinde ilk adımı oluşturmaktadır. Yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla beraber, kent içerisinde yeniçerilerle bağlantılı olan tüm dükkanlar, Bektaşî tekkeleri, kışlalar gibi yapılar da yıkılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Beyazıt Camisi’nin dış avlusunu meydana getiren dükkanlardan kahvehane ve usturacı dükkanları da yıkılmıştır (Gürallar, 2003). Böylece, birtakım çalışmalarda sözü edilen avlunun *dış duvarları* ortadan kaldırılmıştır. Böylece, bu alanda zaten mevcut olan boşluk, dükkanların yıkılmasıyla daha da genişlemiştir. Ancak, bu alandaki yıkımların, çeşitli araştırmalarda sözü edildiği gibi, kentsel anlamda *modern* bir meydan oluşturmak amacını taşımadığı açıktır. Asıl amaç, muhtemelen, yeniçerilere ait yapıların ortadan kaldırılmasından başka bir şey değildir.

Şekil 3.3 Bartlett’in 1836 tarihli, Beyazıt Camisi ve Serasker Kapısı gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Miss Pardoe, 1997)

* 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası’ndaki dükkanlar, 1837 tarihli Moltke haritalarında ve Bartlett’in 1836 tarihli gravürlerinde yer almamaktadırlar. Moltke haritaları için Bkz. Bölüm 4.5.1 Moltke’nin İstanbul’daki Haritacılık Etkinlikleri.

Bartlett'in 1836 tarihli gravüründe, caminin dış avlu sınırlarını oluşturan dükkanlardan yıkılmamış olan bakırcı dükkanları açık biçimde tespit edilebilmektedir. Bu gravür, usturacı dükkanları ve kahvehanelerin yıkılmasıyla, caminin dış avlusu ile mevcut boşluk arasındaki ilişkiyi gösteren en erken veridir. Söz konusu gravürde, Fincancılar Kulluğu mevcut olmadığı görülmektedir. Bu durumda, söz konusu kulluk 1826 ile 1836 yılları arasında yıkılmış olmalıdır.

Caminin etrafında yeniçerilere referans veren bazı dükkanların ve kulluğun yıkılması, yukarıda sözü edilen kentsel belleğinin dönüştürülmesi sürecinde, eski belleğin yok edilmesini tanımlarken, hızla yeni belleğin yaratılmasına çalışılacaktır. Bu amaçla, örgütlenen yeni iktidar kurumlarına sahip oldukları erkleri kent mekanında temsil edebilecekleri özel yönetim binaları tahsis edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Eski Saray alanı, yeni ordu Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin yönetim birimi olarak örgütlenen Bab-ı Seraskeri makamı için seçilmiştir. Buradaki harem halkı Topkapı Sarayı'na nakledilmiş ve Eski Saray binası, Bab-ı Seraskeri olarak işlevlendirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

İmparatorluğun askeri gücünün en üst mevki olan Seraskerlik makamı için, Eski Saray alanında hızla bu iktidarın göstergesi olacak yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. 1827 yılında, Serasker Hüseyin Paşa için tahsis edilen dairenin yapımının yanı sıra, bu alanda padişah II. Mahmud için de bir kasr-ı hümayun inşa edilmeye başlanmıştır (Gürallar, 2003). Beyazıt Meydanı'ndaki imparatorluğun en büyük iki erkini kamusal alanda temsil eden bu yapılar, yeni iktidar örüntülerinin kent mekanındaki ilk yansımalarıdır.

Diğer taraftan, yeniçerilerin kaldırılışıyla beraber, yeniçeri ağalarının kullandıkları Ağa Kapısı da kaldırılmış ve hatta bu adın kullanılması yasaklanarak yerine şeyhülislamlık makamı Bab-ı Fetva kurulmuştur (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu sırada, yeniçerilerle birlikte tulumbacıların da kaldırılmasıyla Ağa Kapısı yakınında bulunan ahşap yangın kulesi de yıktırılmış olduğundan (Batur, 1994), yeni bir kulenin inşa edilmesi istenmiştir. Bu yeni kule için de yeni bir yer tanımlanmış, artık Bab-ı Fetva olan Ağa Kapısı'nda değil, Bab-ı Seraskeri içerisinde yapılması uygun görülmüştür (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). 1826 yılında yaptırılan ahşap kulenin yeniçerilik yandaşları tarafından yakılmasıyla, ancak 1828 yılında oluşturulan yeni tulumbacı takımları için Bab-ı Seraskeri içindeki yerinde yeni kagir bir yangın kulesi inşa edilebilmiştir (Tuğlacı, 1993; Batur, 1994). Yeni kulenin*, eskiye göre farklı bir yerde, Bab-ı Seraskeri içerisinde inşa edilmesi, bu alandaki iktidarın temsiliyetinin

---

* Moltke, kentin en güzel noktasının Serasker kapısının güzel kulesi olduğunu belirtmektedir (Moltke, 1999).

arttırılması/vurgulanması ile ilintili görünmektedir. Benzer biçimde, söz konusu yıllarda, Beyazıt Yangın Kulesi'nin, suriçi bölgesinde en yüksek noktayı işaret ettiği düşünülürse, iktidarın kent mekanındaki sembolize edilme nesnelere vurgulanmasında kulenin, boyutlarıyla büyük rol oynamakta olduğu daha iyi anlaşılır*.

Ancak, Beyazıt Meydanı'nda iktidarı simgeleyen yapılar sürekli arttırmaya ve vurgulanmaya devam etmiştir. Bab-ı Seraskeri içerisindeki iki kışla, 1831 yılında Isparta mütesellimi Hacı Hasan Ağa yardımıyla tamir edilmeye başlanmış (B.O.A. C.AS. 398.16412) ve yarı kagir kışlalar için öngörülenden daha fazla masraf yapılmıştır (B.O.A. C.AS. 245.10282). “*Bab-ı Seraskeri dahilinde asakir-i mansure için iki kat gayet metin ve dilnişin bir bab kışla bina kılındı. Mezkur kışlaya ba'zı müverrihin tarafından tarihler inşad olundu. Meşhur Hoca Ayni Efendi'nin 'Mekanın bin iki yüz kırk sekizde bu kışla' mısra'ı güzel tarih olmuştur.*” ifadeleri (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), yeni ordunun yönetim mekanındaki iki katlı yeni kışlanın 1833 yılında tamamlandığını göstermektedir.

Ağustos 1836'da ise, Beyazıt Kağıtçılar Çarşısı'nda başlayan yangın, Tülbentçiler Çarşısı ve Mürekkebçiler Çarşısı'na da sıçramış ve etraftaki kağıtçı, tülbentçi, divitçi, mürekkepçi dükkanları ve birçok konak olmak üzere çeşitli binalar yanmıştır. Bu yangından sonra, yeni bir sokak düzenlemesi yapılarak, Mürekkebçiler Kapısı kaldırılmış ve yanan bölgeler etrafındaki alanlar da dahil edilerek, meydanın boyutları genişletilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Şekil 3.4 Moltke'nin 1837 tarihli “İstanbul haritası, banliyölerin, çevresinin ve Boğaziçi'nin haritası”ndan detay (Moltke, 1842a)

* Beyazıt Yangın Kulesi'nin II. Mahmud dönemine ait gravürü için Bkz. Bölüm 3.4 Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman.

Ancak, 1812-1813 tarihli Kulekapılı Seyyid Hasan haritası ile 1836-1837 tarihli Moltke haritası arasında, meydanın boyutlarını göstermesi açısından, medresenin konumu ile ilgili bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Benzer biçimde, Ünver de, medresenin meydana nazır olduğuna ve önünün kapalı olmadığına dikkati çekmektedir (Ünver, 1995). Bayezid Suyolu haritasında, medrese mevcut boşlukta yer almaktadır, önünde herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Ancak, Moltke haritasında, medrese ile boşluk arasında bir takım yapılar mevcuttur. Aynı yapılar, Bartlett'in 1836 tarihli gravüründe de görülmektedir. Dolayısıyla, buradaki ahşap dükkanlar 1813 ile 1836 tarih aralığında inşa edilmiş olmalıdır. 1836 yılındaki yangından sonra yeni bir sokak düzenlemesi yapıldığı göz önüne alındığında, dükkanlar bu sırada yapılmış olmalıdır (Gürallar, 2003).

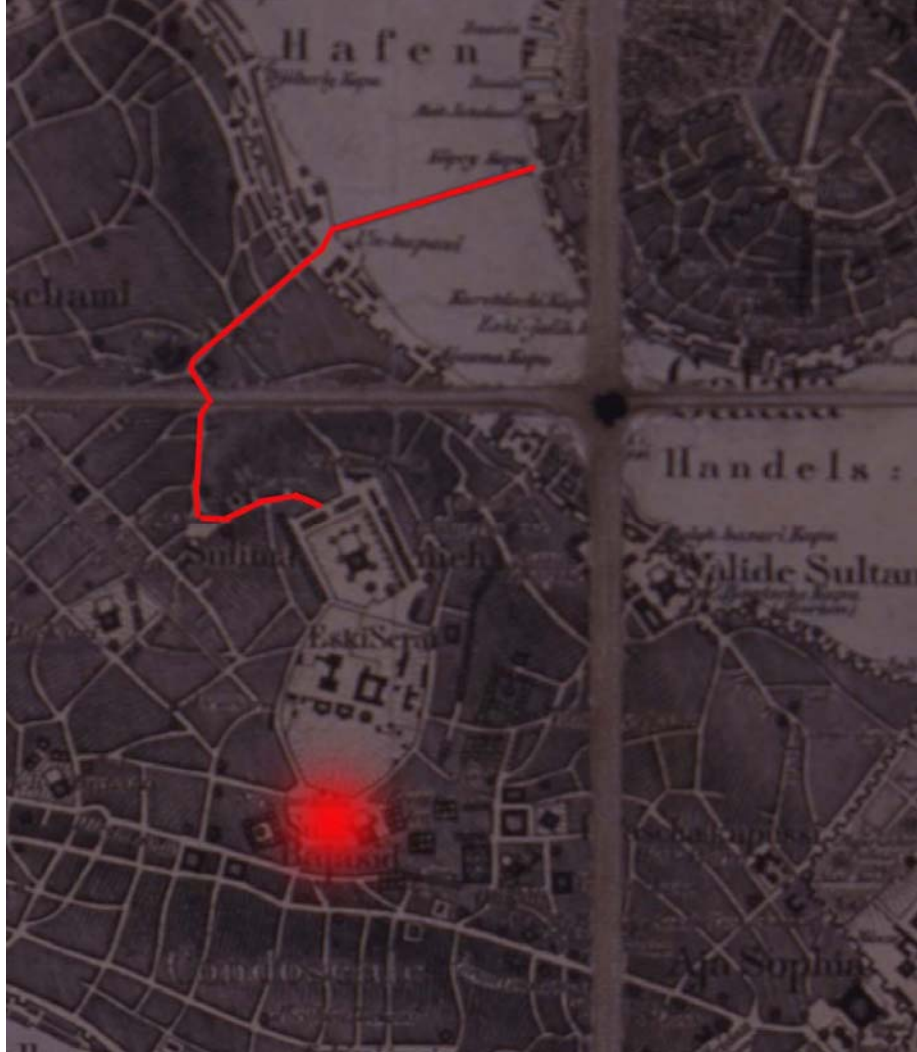
Şekil 3.5 Bartlett'in 1836 tarihli Eski Saray ve Beyazıt Camisi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Miss Pardoe, 1997)

1838 yılında, Beyazıt Camisi'nin hemen yanında yer alan ve Divanyolu'ndan meydana açılan* Kökçüler Kapısı Sokağı'nın dar olduğu gerekçesiyle genişletilmesi istenmiştir (B.O.A. HAT. 637.31394). Böylece, meydan kapladığı boşluk hacimsel olarak etrafında yer alan bazı kapıların kaldırılması ve sokakların genişletilmesi ile arttırılmıştır.

Diğer taraftan, II. Mahmud'un Beyazıt Meydanı'ndaki iktidar simgelerine, bir yenisini 1836 yılında İstanbul kent dokusuna yapılacak bazı müdahaleler ile eklenecektir. Bu amaçla, Beşiktaş'taki sarayından araba ile Hayratiye Köprüsü'nden geçerek, Serasker kapısına ve

* Beyazıt Meydanı'na açılan kapılar ve Divanyolu ile olan ilişkileri hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ünver, 1995; Gürallar, 2003.

oradan da Divanyolu'na gitmesini mümkün kılacak bir yol güzergahı çizmesi için Moltke'yi görevlendirmiştir. Yol üzerindeki dükkanlar, evler ve kahveler hızla yıkılarak, bu güzergah açılmış ve II. Mahmud, arabayla Galata'dan Beyazıt Camisi'ne gitmiştir (Moltke, 1999). İlk kez planlanan bir yol güzergahının açılması bağlamında*, II. Mahmud'un imparatorluğun yönetim merkezi Beşiktaş Sarayı ile ordunun yönetim merkezi Seraskerlik Makamı arasında, fiziksel izler aracılığıyla da bir bağlantı kurma çabasından söz edilebilir.

Şekil 3.6 1852 tarihli “darü'l-hilafetü'l aliyye ve civarı ve civarı haritası”nda muhtemel yol güzergahı (Moltke, 1852)

Bununla birlikte, II. Mahmud'un Bab-ı Seraskeri'ye gerçekleştirdiği ziyaretlerle de, Beyazıt Meydanı'na farklı bir kamusalılık kazandırmak istediğinden söz edilebilir. Örneğin, Serasker Hüseyin Paşa ve askerleri onurlandırmak adına Bab-ı Seraskeri'ye yaptığı ziyaret bu bağlamda önem taşımaktadır. Askerlerden bir iki tabur saraya gönderilerek, Mısır kıyafetleri

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.2 İstanbul'da İlk Planlama Girişimi.

ile II. Mahmud beraberindeki askerler ile Divanyolu'ndan Bab-ı Seraskeri'ye gitmiştir. Burada padişahın huzuruna çıkan askerlere sayısız iltifatta bulunulmuştur (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Beyazıt Meydanı'nın dönüşümü, II. Mahmud'un İstanbul kent mekanındaki ideolojik sembolizasyon politikalarının bir sonucudur (Gürallar, 2003). Vaka-i Hayriye ile birlikte, yalnızca yeniçeriler ortadan kaldırılmamış aynı zamanda onların kent içerisindeki sembolik izleri de yok edilmiştir. Dolayısıyla, bu alanda önceki dönemlere ait kamusal imgelemenin ideolojik ve politik olarak ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir yıkımlar dönemi başlamıştır (Doyduk, 2007). Ardından, Beyazıt Meydanı, yeni ordunun merkezi Seraskerlik Meydanı'na dönüştürülerek, yeni bir sembolik anlam kazandırılmıştır. Kent mekanında sahip olunan görsel güç, imparatorluğun özellikle 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda kaybettiği siyasal gücün yeniden kazanıldığının göstergesi olmuştur.

19. yüzyıl başlarında Ağa Kapısı, Eski Saray alanı, berber, kahvehane ve Fincancılar kulluğu gibi yeniçerilere ait yapıların tanımladığı Beyazıt Meydanı'nda, imparatorluk gücünün ilk göstergesi kasr-ı hümayun* olacaktır (Gürallar, 2003). Bu bağlamda, yeni örgütlenen kurumlara ait yapıların inşa edilmesiyle, Beyazıt Meydanı'nın II. Mahmud döneminde önemli bir alan olduğu açıktır. Buradaki boşluk etrafındaki yapılarıyla, iktidarın ve otoritenin – sultanın– gücünü kent dokusunda sembolize etmektedir.

Söz konusu yapım etkinlikleri, Beyazıt Meydanı'nın dönüşümü bağlamında, iktidarın kent mekanında temsiliyet problemine işaret etmektedir. Bu alan, yeni ordunun yönetim mekanı olarak seçilerek, özellikle düzenlenen siyasal yönetim mekanizmalarının, kentsel ölçekte sahip olduğu erk kamusal mekanda görselleştirilmek istenmiştir. Düzenli ordu için yeni kışla binaları, yangın kulesi gibi mimari yapılar, bu iktidarı sembolize etmektedirler. Seraskerlik kapısı gibi, suriçinin en yüksek yapısı olan yangın kulesi de, II. Mahmud'un kent mekanındaki bilinçli ve detaylı düşünülmüş işaretlerinden biridir** (Gürallar, 2003). Böylece, Beyazıt Meydanı'nın II. Mahmud döneminde, özellikle 1826 yılından sonraki süreçte, kavramsal olarak, kentsel bir boşluktan, sözcüğün bugünkü anlamında bir meydana dönüştüğünden söz edilebilir.

---

* Söz konusu kasr-ı hümayun, Beyazıt Camisi hünkar kasrıdır. 1810 tarihli yapı hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.2 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.4 Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman.

3.2 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi

Hünkar kasırları, genel literatürde, camilerde bulunan hünkar mahfillerinin 19. yüzyılda bağımsız bir yapıya dönüşmüş biçimleri olarak ele alınır. Bu bağlamda, hünkar mahfilleri, sultanların maiyetlerinde bulunanlarla birlikte namaz kılmaları amacıyla camilerin içerisinde yapılmış özel birimler olarak tanımlanır (Tanman, 1994b). Erken dönem camilerinde, hünkar mahfilleri bir galeriden meydana gelirler ve caminin batı duvarında yer alırlar (Batur, 1968). Ahşap kafeslerle çevrili ve cami zemininden daha yüksek bir konumda bulunan bu mahfiller, padişahın camide bulunduğu zamanlarda cemaatle temas etmesini engelleme amaçlı olarak yapılmışlardır (Pakalın, 1971b). Padişahın geldiğini belirtmek amacıyla, bu kafeslerin pencereleri açılır (Öz, 1997a). Örneğin, 15 Mart 1813 günü, Sultan Ahmed Camisi'nde okunan mevlid kandili duasını dinlemek için II. Mahmud'un camiye gelmesi ve kendine ayrılmış hümayun mahfilindeki yerini almasıyla, belirtilen kafesi açmıştır. Bu sırada, aşağıda devlet erkanı, mihrap yanında Kaymakam Paşa ve Şeyhülislam Efendi, bir yanda Kaptan-ı Derya Paşa ve Nakib Efendi olmak üzere herkes rütbesi gereğince cami içerisindeki yerini almıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003). Benzer biçimde, Tanman, görevlilerden birinin bu kafesi bir an için açmasıyla, sultanın geldiğini anlayan cemaatin sessizce ayağa kalkarak kendisini selamladığını belirtir (Tanman, 1990). Bu amaçla da, cemaatin kullandığı girişlerden bağımsız bir girişleri bulunmaktadır. 19. yüzyıl öncesinde, padişahların cuma ve bayram namazları, kadir gecelerinde yatsı namazlarını kılmak amacıyla buldukları kentteki camilere gitmeleri bir gerekliliktir. Klasik dönem sultanlarının, genellikle başkent dışına çıkmamaları ve yaşamlarını saray duvarları ardında sürdürmeleri nedeniyle, hünkar mahfilleri daha çok başkentte bulunan selatin camilerinde görülür.

Hünkar mahfilleri, 17. yüzyılda caminin güneybatı köşesine yerleştirilen ek yapılara dönüşmüşlerdir. Geç 18. yüzyılda ise, çeşitli fonksiyonel ve biçimsel amaçlar, hünkar mahfillerinde birtakım değişikliklere neden olmuştur. Bu amaçların temelinde, sultanın maiyetinin kalabalıklaşması ve cuma selamlıklarında meydana gelen değişimler gösterilir (Batur, 1968). Bu doğrultuda, padişahın camileri ziyaretlerinde, padişahın dinlenmesi ve ibadet öncesinde veya sonrasında devlet adamlarını huzura kabul edip görüşebilmesi için bir mekana ihtiyaç duyulmasıyla, hünkar kasırları yapılmaya başlanmıştır (Cezar, 2002). Örneğin, yeniçeri ordunun kaldırılması kararı Sultan Ahmed Camisi hünkar kasrında yapılan toplantılar sonucunda alınmıştır (Öz, 1997a). Cevdet Paşa da, yeniçerilerin kaldırılması sırasında mahfel-i hümayunda yapılan toplantılardan bahseder (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). H.

1225 (M. 1810/1811) yılında Rus generalinin sadrazama gönderdiği bir mektup üzerine, II. Mahmud, Şeyhülislam, Kaymakam Paşa ve devlet ileri gelenlerinin bulunduğu danışma meclisini Fatih Camisi'nde toplamıştır. Önce sadrazamın yazısı, sonra gönderilen mektubun tercümesi okunmuş ve II. Mahmud'un da bizzat katılacağı sefer hazırlıklarına başlanmasına karar verilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Söz konusu meclis, Fatih Camisi hünkar kasrında toplanmış olmalıdır.

Böylelikle, hünkar mahfilleri namaz amaçlı mütevazı fonksiyonunu ve yerini kaybetmiş ve hünkar kasrının bir locası haline dönüşmüşlerdir (Sudalı, 1958). Kimi zaman yalnızca bir odadan meydana gelen hünkar kasırları, kimi zaman ise bir hela-abdestlik biriminden meydana gelen küçük ölçekli barınma birimleri şeklinde inşa edilmişlerdir (Tanman, 1994a). Bu tanımıyla, hünkar kasırlarının başkentteki ilk örnekleri 17. yüzyılda inşa edilen camilerden Sultan Ahmed Camisi ve Eminönü Yeni Cami'de, 18. yüzyılda inşa edilen Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Nuruosmaniye Camisi ve Üsküdar Ayazma Camisi'nde görülür*. Her zaman hünkar mahfili ile bağlantılı olarak yapılan hünkar kasırları, genellikle caminin son cemaat mahallinin yer aldığı bölümde bulunurlar (Cezar, 2002). Söz konusu hünkar kasırlarının, geç 18. yüzyılda hacimsel olarak genişleyerek, camilerin giriş, yani kuzey, cephelerini kaplar hale gelmesiyle ilinti olarak, cami içerisindeki hünkar mahfillerinin harimin kuzey duvarına alınmaya başladıkları görülmektedir (Tanman, 1994b). Böylelikle, son cemaat yeri ve üst katında bulunan hünkar kasrı bağımsız bir bütüne dönüşerek, camilerin giriş cephelerinin tekrar ele alınmasına neden olmuştur (Batur, 1968).

Yücel ve Batur ise, hünkar kasırlarını, mimarlık tarihi literatüründe yapılageldiği üzere, *19. yüzyıldaki Batılı etkiler* çerçevesinde değerlendirir. Yücel, Tanman'la karşıtlık oluşturacak biçimde, hünkar kasırlarının 17. yüzyılda ayrı bir yapı görünüşünde olduklarını, ancak mimari biçimlenişlerinin değişmesiyle 19. yüzyılda “kendi başlarına müstakil bir yapı olma durumundan uzaklaştıkları”ni belirtir (Yücel, tarihsiz). Benzer biçimde, Batur da, “son cemaat yerinin kapalı mekan olarak yapı içine alınması, hem yapıya girişteki hazırlayıcı mekanı ortadan kaldırdığını, hem de caminin bütününün anıtsallığının zedelendiği”ni ifade eder (Batur, 1968). Özellikle, Osmanlı mimarisinde görkemli kubbelerle vurgulanan dini yapılara, daha çok sivil mimaride görülen kırma çatılı kasırların eklenmesi, Batur'a göre, dini yapıların anıtsal ifadesini zayıflatmaktadır. 19. yüzyılda Batı'dan gelme mimari anlayışın etkilerinden biri olarak yorumladığı bu durum, yani dini mimarinin sivilleştirilmesi, “Avrupa'da yetişmiş

---

* Cezar, söz konusu camilerdeki, hünkar kasırlarının caminin mihrap duvarına bağlanmış özel mekanlar olduğunu belirtir. Son cemaat mahallerinin kapalı mekan haline getirilerek bir oda biçiminde yapılan hünkar dairelerinin ilk örneğinin Selimiye Camisi'nde görüldüğünü ifade eder (Cezar, 2002).

ya da Avrupalı mimarlar aracılığıyla, toplumun üst katı tarafından ve yine üst katı için gerçekleştirilmiş ithal malı bir oluşturmaktadır.” (Batur, 1968). Yücel’e göre de, artık 17. yüzyıldaki gibi rampalı girişleri olmayan 19. yüzyıl hünkar kasırlarının, “Avrupalı tarzda saray merdivenleri” bulunmaktadır (Yücel, tarihsiz). Aynı biçimde, Sudalı da, 18. yüzyılda başlayan Avrupa ile sıkı temaslarla Batı’dan gelen barok, rokoko ve ampir üsluplarının ve yabancı sanatkarların etkisiyle, Osmanlı sanatın değiştiğini ve hünkar mahfillerinin de “cami içerisinde en müsait bir tatbik sahası” olduğundan bahseder (Sudalı, 1958).

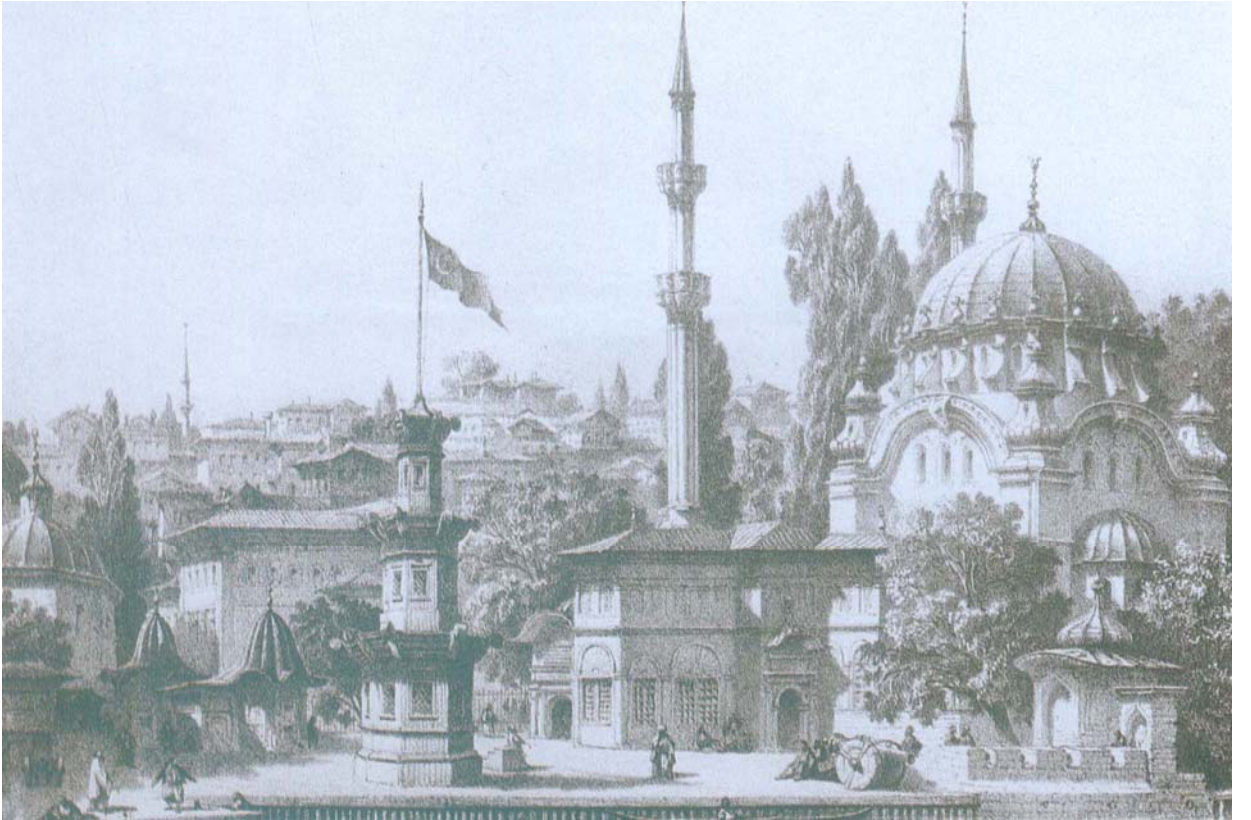
Bu bağlamda, 19. yüzyıl öncesi sultanlarının yalnızca ibadet amaçlı olarak kentsel mekanda görünürlük kazandıkları göz önüne alınırsa, hünkar mahfilleri ve kasırlarının genellikle yalnızca dini yapılarda bulunduğu söylenebilir. Benzer biçimde, inşa edilme amaçlarına uygun biçimde, yalnızca padişahın cuma namazı için gidebileceği sınırlı sayıdaki selatin camilerinde yer almaktadırlar. Ancak, II. Mahmud’un cuma selamlıkları için klasik dönemdeki gibi sınırlı bir kentsel mekanda bulunan selatin camilerini değil de, neredeyse kentsel coğrafyanın tümüne yayılacak biçimde konumlanmam camileri tercih etmesi, söz konusu erken dönem camilerine sultana ait bir birim inşa edilmesine neden olmuştur. Bu amaçla, II. Mahmud döneminde bazı camilere hünkar mahfili veya bazılarında kasrı eklenmiş, yeni yapılan camiler de hünkar mahfili veya kasrıyla birlikte inşa edilmişlerdir.

Dönem içerisinde yapılan camilerin hünkar mahfili içerecek biçimde inşa edildikleri görülmektedir. Bu camiler, Bahçekapı, Üsküdar, Arnavutköy gibi kent coğrafyasının farklı alanlarında konumlanmaktadır. 1814 yılında II. Mahmud tarafından yaptırılan Hidayet Camisi, cuma namazlarının kılınmasına olanak verecek biçimde hünkar mahfili ile birlikte yapılmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Hidayet Camisi, bekar odalarının bulunduğu ve bu nedenle bir fuhuş yuvası olarak tanımlanan bölgenin kötülüklerden temizlenmesi üzerine inşa edilmiştir. II. Mahmud iktidarının sağladığı kent asayişinin ve kent düzeninin kentsel mekandaki sembolik bir referansı olan camide hünkar mahfilinin bulunması, padişahın varlığının vurgulanmasıdır. Abdullah Paşa’nın 1818-1819 yıllarında yaptırdığı İskele Camisi’nin de hünkar mahfili bulunmaktadır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Benzer biçimde, Şemsi Paşa Kasrı yenilendiği sıralarda, II. Mahmud’un kasrın yakınında bir cami yapılması isteği üzerine, 1816-1817 yıllarında, cuma namazı kılmaya uygun şekilde hünkar mahfili olan Adliye Camisi inşa edilmiştir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). 1832 yılında Arnavutköy’de bir karakol-kışla ile birlikte II. Mahmud tarafından inşa ettirilen Tefikiye

Camisi* de, hünkar mahfili ile birlikte yapılmıştır (Öz, 1997b) ve diğer selatin camileri gibi vaiz ve hademeler atanmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Diğer taraftan, inşa edilen bazı camiler ise, cami yapısından bağımsız bir hünkar kasrı içerecek biçimde yapılmışlardır. Aynı zamanda Top ve Top Arabacıları Kışlası'nın içinde yer alan 1826 tarihli Nusretiye Camisi, aynı yerde III. Selim tarafından yaptırılan kışla caminin 1823 yılı Tophane yangınında harap olması üzerine (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001), hem bir hünkar mahfili hem de bağımsız bir hünkar kasrı ile birlikte inşa edilmiştir. Tanman, Nusretiye Camisi'nin bir istisna oluşturarak, hünkar mahfilinin doğu duvarında yer aldığını belirtir (Tanman, 1994b). Caminin, biri avluya diğeri hünkar mahfiline ayrılmış iki kapısı bulunmaktadır. İki katlı olan kasrın, aynı zamanda esas katı olan üst katı tamamen sütunlar üzerinde yer alır ve zemin kat yalnızca giriş ve merdivenlerden meydana gelir. Kasrın girişinin deniz tarafındaki güney cephesinde yer alması, sultanın camiye deniz yoluyla gelmesi ile bağlantılı olmalıdır (Batur, 1968).

Şekil 3.7 Flandin'in Nusretiye Camisi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

* "Akıntıburnu Camisi" olarak da adlandırılmaktadır (Öz, 1997b).

Caminin inşaatının tamamlanmasıyla, 08.04.1826 cuma günü II. Mahmud'un bulunduğu bir açılış töreni yapılmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Açılış günü, sultan denizden gelmiş ve yollara halılar ve şallar döşenmiştir (Öz, 1997b). Nusretiye Camisi, II. Mahmud'un selatin camisi olması nedeniyle, bir takım farklı sembolik referanslara sahiptir. Örneğin, mevlid kandili duasının Sultan Ahmed Camisi'nde okunması alışkanlığına rağmen, 1837 yılında Sultan Ahmed Camisi'nin devam eden onarımı nedeniyle, söz konusu dua Nusretiye Camisi'nde okunmuştur (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Benzer biçimde, Ahmed Lûtfî Efendi, hünkar kasrı ve mimari yapısıyla da farklılık gösteren caminin 1823 yılında başlayan inşaatı devam ederken, yeniçerilerin Garabet Kalfa'nın camiye Selimiye Camisi'ne benzettiği için yeniçeriler tarafından tehdit edildiğine dair bir rivayetten bahseder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Cezar'a göre de, Nusretiye Camisi, hem kışlalar hem de askeri sanayi alanlarıyla çevrili bir bölgede, padişahlar tarafından sık sık ziyaret edilecek bir kentsel konuma sahip olduğu için hünkar kasrı ile birlikte yapılmıştır (Cezar, 2002). Son biçimini 1839 yılında alan Asariye Camisi*, kagir bir yapı olmasına rağmen, dış görünüşüne egemen olan ve kuzeybatı köşesinde bir çıkma yapan ahşap hünkar kasrı ve bir son cemaat yeri bulunmaktadır (Okçuoğlu, 1994b; Öz, 1997b).

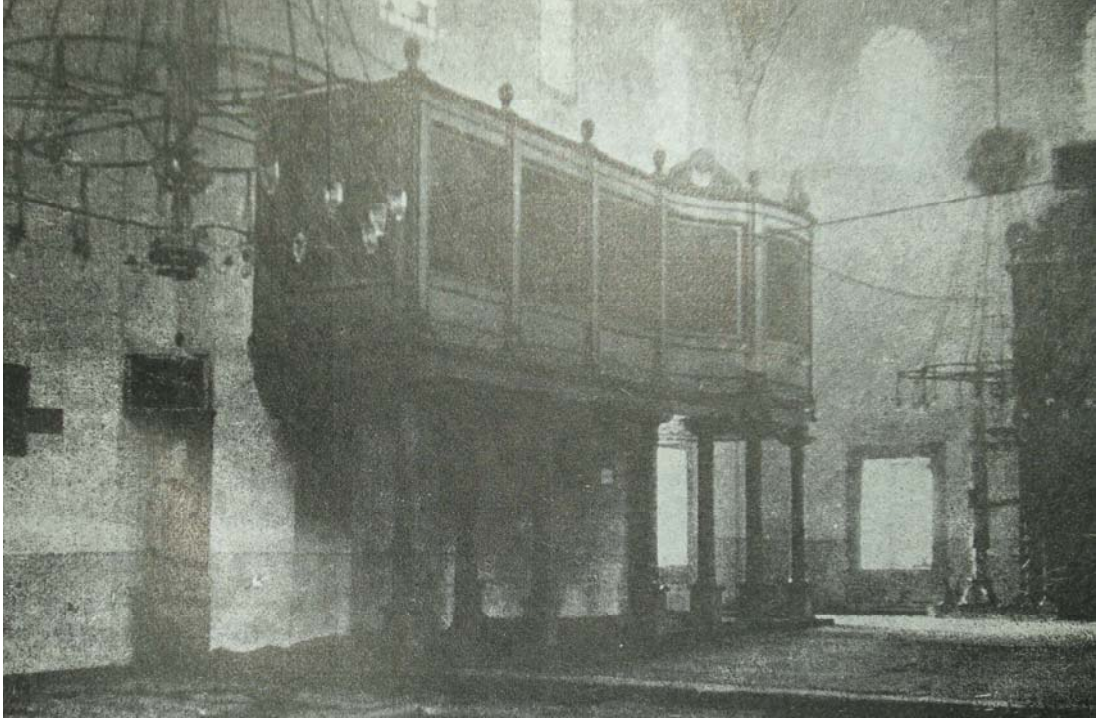
Bu yapıların yanı sıra, II. Mahmud döneminde, Mahmudpaşa, Unkapanı, Fındıklı, Tophane, Kuleli, Beşiktaş, Fatih gibi çeşitli kentsel alanlarda bulunan bazı camilere de hünkar mahfilleri eklendiği görülmektedir. Kiliseden camiye çevrilmiş olan ve III. Selim döneminde minare eklenerek tüm gerekleri ile bir camiye dönüştürülen Gül Camisi'ne, II. Mahmud döneminde tamir edildiği sıralarda bir hünkar mahfili eklenmiştir (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Mahmud Paşa Camisi'ne ise 1828 yılında bir hünkar mahfili eklenmiştir (Öz, 1997a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Unkapanı Camisi'nin hünkar mahfili ise bir miktar genişletilmiştir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Çorlulu Ali Paşa Camisi, tamir edilerek yenilendiği sırada bir hünkar mahfili eklenmiştir (Öz, 1997b; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). 1823 yılındaki Tophane yangınında harap olan Fındıklı Camisi tamir edildiği sıralarda, hünkar mahfili de genişletilerek yenilenmiştir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Benzer biçimde, Kulelibahçe Mescidi'ne** de, son cemaat yeri üzerindeki kitabesine göre 1837 yılında II. Mahmud tarafından bir hünkar mahfili eklenmiştir (Çelebi, 1994; Öz, 1997b). 1834-1835 yıllarında yeniden yaptırılan Abbasağa Camisi'ne bir

* "Kılıç Ali Paşa İskelesi Camisi" olarak da adlandırılmaktadır (Öz, 1997b).

** "Kuleli Ocağı Mescidi" (Öz, 1997b) veya "Kaymak Mustafa Paşa Camisi" (Çelebi, 1994) olarak da adlandırılmaktadır.

hünkar mahfili eklenmiştir (Okçuoğlu, 1994a). Sofular Camisi içerisindeki ahşap hünkar mahfili de II. Mahmud döneminde inşa edilmiştir (Naza, 1994).

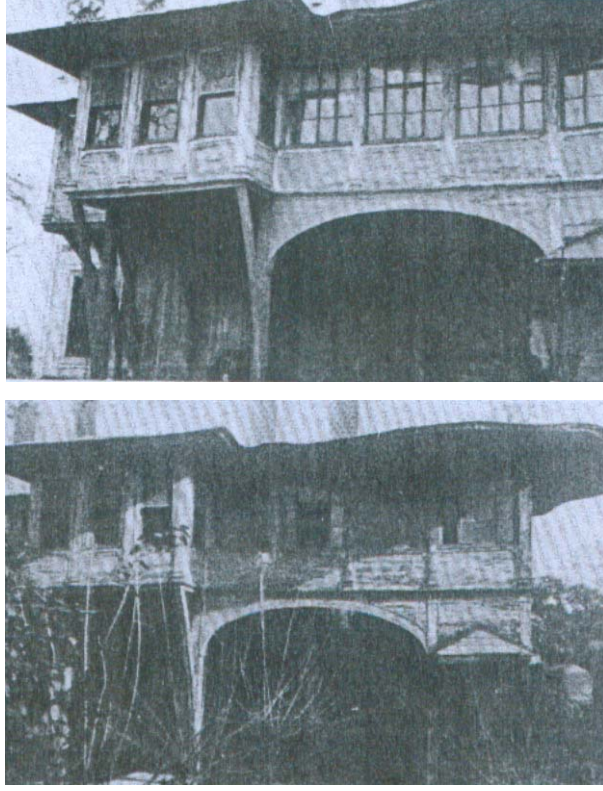

Şekil 3.8 Mahmudpaşa Camisi hünkar mahfili (Sudalı, 1958)

Diğer taraftan, yine II. Mahmud döneminde, çeşitli klasik dönem camilerine, üslupları ile uyum göstermeyen ve kagir harim kitlesine eklenmiş çıkmalar biçiminde olan ahşap hünkar kasırlarının eklendiği görülmektedir (Tanman, 1994a). Bu bağlamda, II. Mahmud döneminde ilk hünkar kasrı eklenen yapı, 1505 yılında inşa edilen ve II. Beyazıd'ın selatin camisi olan Beyazıd Camisi'dir. 1810 yılında inşa edilen bu ahşap köşk*, II. Mahmud'un Beyazıd Meydanı'nda imparatorluğun gücünü simgeleyen ilk ürünlerinden biridir (Gürallar, 2003). Beyazıd Camisi'ne bir hünkar kasrı eklenmiş olması, Beyazıd çevresindeki alana II. Mahmud döneminde yüklenen sembolik anlam iktidarın kentsel mekandaki temsiliyet problemi çerçevesinde göz önüne alınırsa anlam kazanmaktadır.**

* Kuban, Beyazıt Cami Kaşıkçılar Kapısı karşısında 1810 yılında II. Mahmud Kasrı olarak bilinen bir imaret kasrının yapıldığını belirtir (Kuban, 1998). Kuban'ın bahsettiği imaret kasrı, Beyazıt Cami hünkar kasrı olmalıdır.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.

Şekil 3.9 Beyazıd Camisi Hünkar Köşkü (Eldem, 1986)

Atık Valide Camisi'ne de bir hünkar kasrı eklenmiştir* (Tanman, 1994a). Selimiye Camisi'nin taş işçiliği ile karşıtlık oluşturan ahşap hünkar kasrı da, II. Mahmud döneminde eklendiğinin bir kanıtı olarak yorumlanır. Yapının batı tarafından özel bir kapı ile girilen hünkar kasrı ile camide zaten mevcut olan hünkar mahfili arasındaki bağlantı, sonradan açılan bir geçitle sağlanmıştır** (Cezar, 2002). Hünkar dairesi eklenen bir diğer cami ise, I. Abdülhamid tarafından 1778 yılında yaptırılan Beylerbeyi Camisi'dir. Yapıya, 1811 yılında bir son cemaat mahalli eklenmiş ve üzerine de bir hünkar kasrı inşa edilmiştir (Batur, 1968; Tanman, 1994a; Cezar, 2002). Caminin yöneliminden dolayı, deniz kıyısında yer alan ana girişi ve son cemaat

* Câbi Ömer Efendi'nin, Üsküdar'da bulunan Atık Sultan Camisi'nin II. Mahmud tarafından tamir ettirildiğini ve gerçekleştirilen selamlığa dair kaydı H. 10 Receb 1228 (M. 9 Temmuz 1813) tarihlidir (Câbi Ömer Efendi, 2003). Dolayısıyla, camiye hünkar mahfili bu yenileme sırasında eklenmiş olmalıdır.

** Cezar, aynı çalışmasında yalnızca birkaç sayfa sonra, söz konusu hünkar kasrının II. Mahmud döneminde eklendiği yolundaki ifadeleri ile karşıtlık oluşturacak biçimde, şu ifadelere yer verir; "*Reformcu padişah III. Selim, gerek inşaat devam etmekteyken gerek daha sonra askeri siteleri sık sık ziyaret etmekte ve uzun saatler buralarda kalmaktaydı. Askeri sitelerin en geniş ve en ayrıntılı Üsküdar'daki site idi. Padişah, burada kendi adına bir cami yaptırdığına göre, elbette camiini de sık sık ziyaretten geri kalmayacaktı. Padişahın bu ziyaretlerinde, ibadet öncesi ya da sonrasında, devlet adamlarını kabul için ya da istirahat yeri olarak kullanılmak üzere, bir mekana ihtiyaç duyulması, camilerde Hünkar Köşkü ya da Hünkar Dairesi diye adlandırılan bir bölümün ihdasına yol açmıştı. Hünkar Dairesi uygulamasına ilk defa Selimiye Camii'nde yer verildiği anlaşılıyor*" (Cezar, 2002).

yerinin bu konumuyla, padişahın camiye çoğu zaman deniz yoluyla gelmesine de imkan tanımaktadır (Batur, 1968).

Şekil 3.10 T. Allom'un Selimiye Camisi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Allom, 1838)

Benzer biçimde, I. Mahmud tarafından yaptırılmış olan Rumelihisarı Hisarı Camisi'ne de, II. Mahmud tarafından bir hünkar kasrı eklenmiştir. Ahmed Lûtfî Efendi, H. 1249 (M. 1833/1834) tarihini vererek, II. Mahmud'un "adıgeçen caminin dışında yeni bir mahfil dairesi inşa ettirdiği"ni ve inşaatın bitiminde söz konusu camiye gelerek cuma selamlığını gerçekleştirdiğinden bahseder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Diğer taraftan, II. Mahmud döneminde, özellikle 1830'larda çeşitli tekke yapılarına da hünkar mahfili eklendiği görülmektedir. Tanman, tekkelerde bulunan hünkar mahfilleri ve hünkar kasırlarının işlevlerini, yapı içerisindeki konumlarını ve mekansal bağlantılarını detaylarıyla anlatır:

"Padişah ya da hanedan üyelerinden biri tekkeye geldiğinde maiyeti ile birlikte cümle kapısında karşılanacak, 'hünkar girişi' denilen özel bir kapıdan geçerek hünkar dairesine, buradan da hünkar mahfiline dahil olacaktır. Ayinden önce veya sonra padişah ile şeyhin hünkar mahfilinde görüşmesi söz konusu olduğundan tevhidhane ile hünkar dairesi/mahfili arasında irtibat kurulması gerekmektedir. Keza hanedan ya da saraya mensub hanımların

bacılar mahfiline geçebilmesi, ayrıca bacılar mahfilindeki hanımların padişahı ziyaret edebilmesi için söz konusu mahfille hünkar mahfili arasında da belirli bir bağlantının bulunması icab edecektir. Sonuçta hünkar daireleri ve bunlara bağımlı hünkar mahfillerinin daima ibadet bölümleri ile iç içe olması, ayrıca bacılar mahfili ile irtibatlandırılmaları tercih edilecektir.” (Tanman, 1990). Örneğin, Câbî Ömer Efendi, H. 6 Cemazeyilahir 1224 (M. 19 Temmuz 1809) tarihli kaydında II. Mahmud’un Beşiktaş Mevlevihanesi’ni ziyaret ettiğini belirtir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

İstanbul tekkelerinde yer alan bu hünkar mahfilleri ve kasırları, başkent tekkelerini diğer kentlerde bulunan tekkelerden ayıran özelliklerden biridir. Ayin mekanının güneydoğu veya güneybatı köşelerine, yani mihrabın sağına ya da soluna, yerleştirilen hünkar mahfillerinin harime bakan yüzeyleri, tıpkı camilerdeki gibi ahşap kafeslerle çevrelenmiştir (Tanman, 1990). Hünkar kasırları da, camilerdekine benzer biçimde hünkar mahfilinin arkasında bulunurlar. Ancak geç dönem camilerine oranla, daha iddiasız biçimde yapının dışına taşan bu ahşap hünkar daireleri, sultan ve maiyetindekilerin dinlenmesine hizmet eden en az iki oda, bu odaların açıldığı bir sofa ve bir abdestlik mekanlarından meydana gelir (Tanman, 1990).

Bu bağlamda, Eyüp’te bulunan Şah Sultan Tekkesi, II. Mahmud döneminde yeniden inşa edildiği sırada bir de “kafes-i hümayun” yapılmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Tanman, bu tamiratın 1835 tarihli olduğunu, dolayısıyla hünkar mahfilinin de aynı onarım sırasında yenilendiğini belirtir (Tanman, 1994f). II. Mahmud tarafından 1815 yeniden inşa edilen Beyoğlu’ndaki Hasırızade Tekkesi’ne, 1836 yılındaki daha geniş kapsamlı onarımı sırasında bir hünkar mahfili eklenmiştir (Tanman, 1994e7; Şimşek, 2003). Yine Eyüp’te bulunan ve II. Mahmud döneminde yenilendiği anlaşılan Taşlıburun Tekkesi’ne padişahın ayini izlemesi için kafesli bir bölüm yapılmıştır (Işın, 1994). Eyüp’teki Ümmi Sinan Tekkesi, 1826-1839 tarihleri arasında yenilenmiş bu sırada bağımsız bir girişi olan küçük bir hünkar kasrı ve hünkar mahfili eklenmiştir (Tanman, 1994g). Merkez Efendi Tekkesi’ne ise, 1836-37 yılında bir hünkar mahfili ve bir hünkar kasrı eklenmiştir (Tanman, 1990). İlk defa 19. yüzyıl başlarında bir cami-tekke olarak yapılan Fatih’teki Küçük Efendi Tekkesi, 1825 yılında II. Mahmud tarafından tamir ettirilmiştir. Yapının iç mekanını çevreleyen galeri biçimindeki mahfillerinin kuzey cephesinde üst katta yarım daire biçiminde dışarıya taşan ve ahşap kafeslerle örtülmüş olan bölümü hünkar mahfilidir (Şimşek, 2003). Yine Fatih’te bulunan Nureddin Cerrahi Tekkesi’ne 1818 yılındaki onarımı sırasında bir hünkar mahfili eklenmiştir (Şimşek, 1993).

Yenikapı Mevlevihanesi'nin 1816 yılında başlayan onarım faaliyetlerinin 1817 yılında bitirilmesi ile düzenlenen açılış törenine II. Mahmud'un da katıldığı bilinmektedir. Hünkar kapısı üzerinde yer alan, 1837-1838 yılında semahane türbe binalarının tekrar yenilenmesine ait kitabe ile bağlantılı olarak, hünkar mahfili ve hünkar giriş kapısının bu ikinci yenileme sırasında eklendiği sanılmaktadır (Şimşek, 2003). 1834-1835 yıllarında II. Mahmud tarafından kapsamlı bir onarımdan geçirilen Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne bağımsız bir girişi olan hünkar dairesi yapılmıştır (Şimşek, 1993).

Diğer taraftan, II. Mahmud'un yeni düzenlenen kurumları denetleme ve yeni ordunun talimlerini izleme amaçlı kışlalara ve okullara yaptığı kent içi gezileri, bu yapılarda padişaha özel bir bölüm yapılması gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum da, işlevsel olarak, çeşitli kışla ve okul binalarında söz konusu hünkar mahfilleri ve kasırlarının inşa edilmesine neden olmuştur.

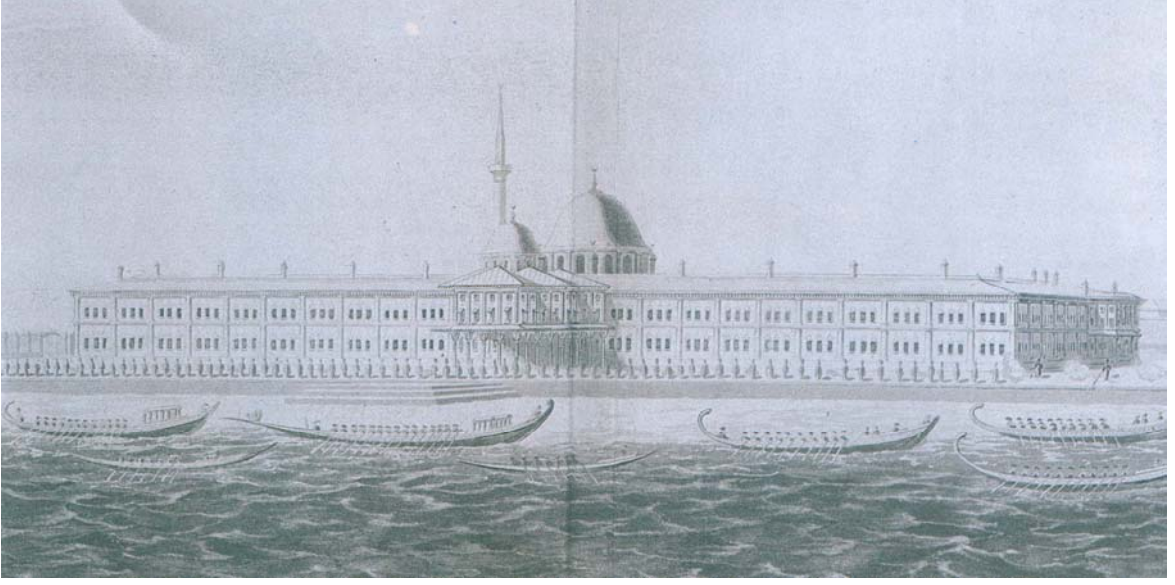
Allom'un, "Boğaziçi kıyılarında süvariler için inşa edilmiş muhteşem kışla" (Allom, 1838) olarak nitelendirdiği Kuleli Kışlası, 1828-1829 tarihlidir. Cezar, II. Mahmud döneminde kışlanın ahşap, Abdülmecid döneminde kagir olarak yapıldığını ifade ettiği yayınında, muhtemelen söz konusu gravürü Abdülmecid dönemine tarihlemiş olduğu için, Kuleli Kışlası'na Abdülmecid döneminde bir padişah dairesinin eklendiğini belirtir (Cezar, 2002). Söz konusu gravürde, kagir kışla yapısının ortasında bulunan ve deniz tarafındaki giriş kapısının üzerinde yer alan bölüm hünkar kasrı olmalıdır. Ancak, Allom'un gravüründe resmettiği Kuleli Kışlası'nın giriş kapısı üzerinde sütunlar üzerinde yer alan kırma çatılı kasır ile Humbaracılar Kışlası hünkar kasrı arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. Bu durum, Kuleli Kışlası'nın bir hünkar kasrı ile birlikte inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Benzer biçimde, Arslan da, çeşitli kaynaklarda kışlanın ilk olarak tek katlı inşa edildiği yolunda bilgiler yer aldığını belirtir. Ancak, Allom'un gravürünü göz önüne alarak, eğer kışlanın 1837-1838 yıllarındaki onarımları sırasında ikinci bir kat inşa edilmediyse, ki iki kat arasında kat ayrımını belirleyen herhangi bir eleman bulunmamaktadır, gravürdeki hünkar kasrının da yapının ilk inşası sırasında mevcut olduğunu ifade eder (Arslan, 1992).

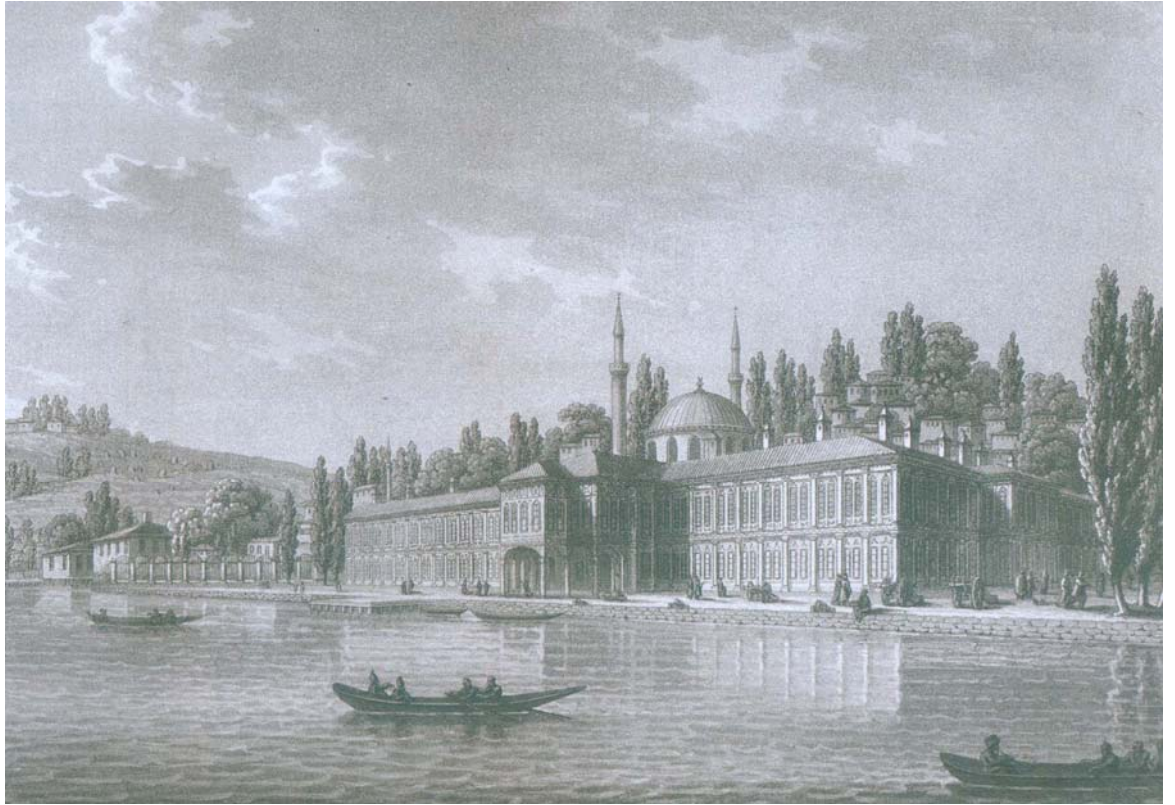

Şekil 3.11 T. Allom'un Kuleli Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Allom, 1838)

III. Selim döneminde inşa edilmiş olan Humbaracılar Kışlası da, II. Mahmud döneminde yenilene kışla binaları arasındadır. Bu bağlamda, yapıyı III. Selim döneminde resmeden Hobhouse'un gravürü ile II. Mahmud döneminde resmeden Préault'un gravürü arasında çeşitli değişiklikler göze çarpmaktadır. Bunlardan biri de, III. Selim döneminde kışla yapısının ana cephesinde yer alan ortadaki üç çıkmalı olan esas giriş kapısının üzerindeki hünkar kasrıdır. II. Mahmud döneminde yenilene söz konusu hünkar kasrı, dönemin diğer örneklerinde olduğu gibi sütunlar üzerine oturmaktadır ve kırma çatılıdır. Ayrıca III. Selim döneminde hünkar kasrı üzerinde bulunan kubbenin de kaldırıldığı görülmektedir (Arslan, 1992). Préault'un gravürünün yer aldığı Pertusier'in kitabının 1817 yılında basıldığı göz önüne alınır, söz konusu yenileme bu tarihten önce yapılmış olmalıdır.

Şekil 3.12 Hobhouse'un Humbaracılar Kışlası gravürü, III. Selim dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Şekil 3.13 Préault'un Humbaracılar Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Bu doğrultuda, Câbî Ömer Efendi'nin kayıtları, kışla yapılarında giriş kapısı üzerinde bulunan hünkar kasırları ile ilgili çeşitli bilgiler sağlamaktadır. 21 Eylül 1812 tarihli kaydına göre, Beyoğlu Topçu Kışlaları tamamen tamir edilmekle birlikte, daha önceden kışla kapısı üzerinde inşa edilmiş olan alafranga Frenk tarzındaki hümayun köşkü*, söz konusu yerden tebdil geçişi sırasında, hükümdarın zevkine uygun olmadığı için, II. Mahmud'un dikkatini çeker. Bunun üzerine, sultanın, Bina Emini eski Kethüda Katibi es-Seyyid İbrahim Efendi'ye, Silahdar-ı Şehriyar-ı .... Ağa'yi** göndererek, hemen mermer sütunlar ısmarlanmasını ve koyu çivid rengine boyanmasını istediğini belirtir. Bunun üzerine, yağ, sirke, pekmez ve tuz gibi çeşitli ilaçlar yardımıyla istenilen lacivert renk bulunarak, eski usul bir hünkar köşkü inşa edilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Şekil 3.14 Préault'un Taksim Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Préault'un, Pertusier'nin 1817 tarihli kitabında yer alan gravürü, kışla yapısının 1811 yılından sonraki durumunu gösterir. Kışlanın üç bölümden oluşan ana cephesi kemerli galerilerle

* Câbî Ömer Efendi, "tahtgâh-ı humâyûn köşkü" ifadesini kullanmaktadır (Bkz. Câbî Ömer Efendi, 2003).

** Kaynak olarak kullanılan yayında, söz konusu isim okunamadığı için bu biçimde yer almaktadır (Bkz. Câbî Ömer Efendi, 2003).

birbirine bağlanır. Bu cephenin ortasında yer alan, sütunlar üzerine oturan üç çıkmalı bölüm hünkar kasrıdır (Arslan, 1992).

Aynı zamanda, yeni ordu için inşa edilen kışlalara, hünkar mahfili bulunan bir de cami yapılmaktadır. Söz konusu camilerde hünkar mahfilinin bulunması, sultanın yeni ordunun talimlerini veya eğitimlerini denetlemek ve izlemek amacıyla, bu kışlaları ziyaret etmesiyle bağlantılıdır. Bu bağlamda, 1810 tarihinde Top Arabacılar Kışlası içerisinde bulunan camiye, bir hünkar mahfili, minber ve minare inşa edilmiştir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). 1823 yılında meydana gelen büyük Tophane yangında söz konusu kışlaların yanması üzerine, yeni kışlaların inşasına başlanmıştır. 1823-1826 yılları arasında bu kışla yapılarının ortasına bir inşa edilen Nusretiye Camisi de, yukarıda belirtildiği üzere hünkar kasrına sahiptir ve aslında bir kışla camisidir. Ayrıca, 1827-1828 tarihli Rami Kışlası'nın ortasına da bir cami ile birlikte bir kasr-ı hümayun inşa edilmiştir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

Bu bağlamda, Allom'un Kuleli Kışlası gravüründe, kışla yapısının bulunduğu kısımda herhangi bir minare görünmemektedir. Bu durum, kışlada bir caminin inşa edilmediğini düşündürmektedir. Ancak, gravürde sağda görünen cami, Kulelibahçe Mescidi olmalıdır. Kışlanın inşa edildiği tarihte, bu cami mevcut olduğuna göre, yeni bir cami yapılmasına ihtiyaç duyulmamış, var olan caminin yakın konumu nedeniyle kışla camisi gibi işlevlendirilmiş olmalıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, söz konusu camiye 1837 yılında bir hünkar mahfili eklenmesi bu görüşü doğrular niteliktedir.

H. 1250 (M. 1834/1835) tarihinde Hassa Müşiri Fevzi Efendi tarafından inşa ettirilen (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999) Mekteb-i Harbiye kışlasının ortasına mahfil-i hümayunu olan bir cami yapılmıştır* (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Ancak, Pardoe'nun Mekteb-i Harbiye ziyaretini anlatırken kullandığı ifadeler, söz konusu mahfille bağlantılı bir de hünkar kasrı inşa edildiğini düşündürmektedir**. Pardoe, güneş ışığının hünkar mahfilinin kafeslerine

* Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, camiden "İdadiyye Cami" olarak bahseder (Bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001).

** Pardoe'nun hünkar mahfili ve hünkar kasrını anlattığı bölümler, 1837 yılında Londra'da iki cilt halinde basılmış olan "The City of the Sultan; and Domestic Manners of the Turks, in 1836" adlı eser kaynak alınarak kullanılmıştır. Söz konusu eser, Türkçe'ye çevrilerek 2004 yılında "Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı" adıyla yayınlanmıştır. Ancak, orijinal İngilizce kitap ile Türkçe çevirisi olan diğer yayın arasında ciddi çeviri hataları tespit edilmiştir. Bu nedenle, bu bölümlerde Pardoe referansı ile yer alan ifadelere, İngilizce metin Türkçe'ye çevrilerek yer verilmiştir. Ancak, söz konusu İngilizce yayındaki ve Türkçe yayındaki ifadeler de dipnotlarda yer verilerek, konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

yansıdığından* ve caminin içerisini dolaştıktan sonra, hünkar katına** çıkmak için girişe döndüğünden bahseder (Miss Pardoe, 1837).

Şekil 3.15 Mekteb-i Harbiye, II. Mahmud dönemi gravürü (Miss Pardoe, 1837)

Pardoe, küçük bir koridor ve İngiliz halıları döşenmiş merdivenlerden bir ön odaya çıktığını ve buradaki bol saçaklı perdelerin örttüğü dört kapının padişaha ve onun hünkar dairesine ait olan odalara açıldığını kaydeder***. Hünkar mahfilinde**** bulunan altın renkli perdelerin çevredeki eşyalara günbatımı ışıltısı verdiğinden bahsederek, mekanın betimlemesini yapar. Buna göre, odanın bir tarafında bir sedir yer almaktadır ve zemin de Brüksel halıları ile kaplanmıştır. Yıldızlı kafesin bazı bölümleri isteğe göre açılıp kapanmaktadır. (Miss Pardoe, 1837).

Pardoe, hünkar dairesi ile ilgili ayrıntılar vermeye devam eder: “Hünkar dairesine ait olan galeri mahfilin bitişiğindedir, yanındaki Sultan’ın dinlenme odasıdır, ki ibadetine başlamadan

* Pardoe’nun kitabında, “*the glittering lattices of the Imperial closet*” (imparator hücresinin ışıldayan kafesleri) olarak ifade ettiği mekan, hünkar mahfili olmalıdır (Bkz. Miss Pardoe, 1837).

** Pardoe kitabında, “*Sultan’s gallery*” (sultan galerisi) olarak ifade etmektedir (Bkz. Miss Pardoe, 1837).

*** Pardoe kitabına, “*appropriated to the Sultan and his suite*” ifadesini kullanmaktadır (Bkz. Miss Pardoe, 1837). Ancak bu ifadeler, kitabın Türkçe çevirisi olan yayında “*Padişah’a ve maiyetindekilere ayrılmış*” biçiminde tercüme edilmiştir (Bkz. Miss Pardoe, 2004).

**** Pardoe, kitabında “*imperial closet*” ifadesini kullanmaktadır (Bkz. Miss Pardoe, 1837). Ancak, söz konusu kitabın Türkçe çevirisi olan yayında, “*padişahın odası*” olarak çevrilmiştir (Bkz. Miss Pardoe, 2004).

önce, burada abdest işlemlerini gerçekleştirir. Genel etki açısından mahfilden daha az ihtişamlı, ama Boğaziçi ve Marmara Denizi'nin tepe manzarasına hakim.”*

Pardoe'nun orijinal kitabında yer alan ifadeler göz önüne alınırsa, caminin içinde bir hünkar mahfili, mahfille bağlantılı, biri padişahın dinlenme odası olmak üzere, dört odadan meydana gelen bir hünkar kasrı bulunmaktadır.

Ayrıca, okulun dersliklerini de gezme imkanı bulan Pardoe, matematik sınıfından bahsederken, çok sayıda genç adamın ülkenin etrafını çeviren çeşitli bölgelerin haritalarını renklendirmekle uğraştıklarını kaydeder. Söz konusu sınıfta, sıraların amfityatro gibi dizildiğini ve bunların tam ortasında bulunan masada küreler, haritalar ve ders için gerekli diğer eşyaların yer aldığını belirtir. Pardoe, sınıfın diğer ucunda üst katta bulunan galerinin, sultanın kullanımına ait olduğunu ve sultanın Ermeni bir ressam tarafından yapılmış bir portresinin asılı olduğunu vurgular (Miss Pardoe, 1837). Pardoe'nun bu ifadeleri göz önüne alınırsa, II. Mahmud'un derslerin ve okulun işleyişini denetlemek amacıyla, yeni kurduğu okulun dersliklerinde kendi için özel mahfiller yaptırmış olduğu düşünülebilir.

Bununla birlikte, II. Mahmud döneminde, kent içerisinde bir takım bağımsız köşkların (kasrı hümayun) de inşa edildiği görülmektedir. Gerçekte, Osmanlı sultanlarının kentsel mekanın farklı yerlerinde çeşitli köşklar yaptırdıkları bilinmektedir. Örneğin, Bebek kasrı hümayunu (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), Ayazağa kasrı (Şimşek, 2003), Kalender köşkü (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), Göksu kasrı ve Tarabya kasrı (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), Yıldız köşkü (Câbî Ömer Efendi, 2003) bu tip köşklere aittir. Ancak, Darphane binaları, Bab-ı Seraskeri binaları, Yeşilköy talim alanı ve Tersane yakınında sultanın kullanımına ait olmak üzere inşa edilmiş köşklar, yeniden düzenlenen bazı kurumların hemen yanında yer almaktadır. Söz konusu köşkların, kentsel mekandaki bu konumları ve II. Mahmud'un yeni düzenlenen kurumlara sıklıkla yapmış olduğu denetim amaçlı gezileri, bu yapıların birer hünkar kasrı olduklarını düşündürmektedir. Dolayısıyla, diğer köşk yapılarından bu nitelikleri ile ayrılan söz konusu kasırlar, hünkar kasrı olarak ele alınmışlardır.

---

* Pardoe, kitabında bu bölümü şöyle kaydeder: “*The gallery appropriated to the Imperial suite adjoins closet, and beyond this is the retiring-room of the Sultan, wherein he performs his ablutions, previously to the commencement of the service. It is less gorgeous in its general effect than the closet, but commands a noble view of the Bosphorus, and the Sea of Marmara.*”(Bkz. Miss Pardoe, 1837).

Ancak, eserin Türkçe çevirisi olan kitapta bu bölüm “*Padişah'ın maiyetine ayrılmış bölüm hemen onun odasının bitişiğinde, bunun da yanında dinlenme odası var. Padişah ibadetini başlamadan önce burada aptes alıyor. Bıraktığı genel etki açısından diğerlerinden daha az ihtişamlı, ama Boğaz'ı ve Marmara Denizi'ni kapsayan harika bir manzarası var.*” biçiminde tercüme edilmiştir (Bkz. Miss Pardoe, 2004).

Ahmed Lûtfî Efendi, 12.000 askerinin talim yapmasına izin verecek geniş ve düzlük bir alan aranırken, II. Mahmud'un Ayastefanos (Yeşilköy) sahrasının uygun bir alan olduğunu düşünerek, 17-26 Mart 1828 tarihinde sadrazam, Mısır Kapısı kethüdası ve Baruthaneler Nazırı Necib Efendi ile birlikte inceleme yapmak üzere Ayastefanos'a gittiğini kaydeder. Söz konusu alanın uygun olduğuna karar verilerek, buraya sadrazam tarafından bir kasrı-ı ali binası yapılması istenmiştir* (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Moltke ve Vincke tarafından 1837 yılında hazırlanmış olan Ayastefanos Talim Alanı haritasında, deniz kıyısında "padişah köşkü" olarak ifade edilen bir yapının mevcut olduğu görülmektedir**. Dolayısıyla, Ahmed Lûtfî Efendi'nin bahsettiği köşk, bu olmalıdır.

Bir diğer kasır ise, Tersane Divanhanesi olarak adlandırılan yapıdır***. 18. yüzyılda yapılan divanhane binasının harap olması üzerine, yıkılarak buraya yeni bir divanhane yapılmıştır. Söz konusu, 18. yüzyıl yapısının kazıklar üzerine oturan deniz cephesinin bir ucunda kaptan paşalar için bir köşk, diğer ucunda ise padişahlar için yapılmış bir kasır bulunmaktadır. 1818 yılında yeniden inşa edilen divanhane de, padişaha ait bir kasır içermektedir (Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargah Binası, tarihsiz). Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, H. 1235 (M. Ağustos 1820) tarihinde Divanhane'nin yenilenmesine başlanmasına rağmen, caminin binasına daha sonra başlandığını H. 1237 (M. 1821/1822) tarihinde inşaatın bitirilmesi üzerine, 30.11.1821 tarihinde teşrif-i hümayun ile açıldığını kaydeder (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Ahmed Lûtfî Efendi, İngiltere elçisinin Tersane-i Amire limanında bulunan gemisinde düzenlediği baloya davetli olanların, yatsı namazını Tersane Divanhanesi'nde kıldıktan sonra sandallarla gemiye gittiklerini belirtir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Aynı divanhane binası, 1834 yılında Kaptan-ı Derya Tahir Paşa tarafından tekrar inşa edilmiştir. Yapının inşaatının tamamlanmasıyla, Tahir Paşa tarafından hazırlanan akşam ziyafetine II. Mahmud da katılmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak, bir diğer kaynakta, H. 1250 yılının Zilkade ayının (M. Mart 1835) üçüncü cuma günü, II. Mahmud'un cuma selamlığını Divanhane Camisi'nde yaparak, yeni binayı gezdiği belirtilmektedir (Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargah Binası, tarihsiz).

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 2.1.3 Kent İçindeki Denetlemeler.

** Söz konusu harita için Bkz. Bölüm 4.3 Değişen Kent Mekanı Kavrayışı: Değişen Temsiliyet Teknolojisi.

*** Tanman, "devlet yönetim merkezi niteliğindeki saraylarda devlet işlerinin görüşüldüğü, divanın toplandığı, ayrıca elçi kabulü gibi birtakım önemli törenlere tahsis edilen mekanları" tanımlayan divanhanelerin, İstanbul'daki çeşitli hanedan yapılarında bulunduğunu belirtir (Tanman, 1994d). Ancak, söz konusu Tersane Divanhanesi, padişaha ait özel bir kasır içermesi nedeniyle çalışma kapsamına alınmıştır.

Şekil 3.16 Brindisi'nin Tersane gravüründen bir ayrıntı, Tersane Divanhanesi, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Şekil 3.17 Bartlett'in Pera Sırtlarından Tersane gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Bir diğerkasır ise, Darphane Köşkü'dür. Tanman, 1832 tarihli köşkü, “Darphane-i Amire binalarının bünyesinde barındırdığı hünkar dairesi” olarak niteler. Resmi binaların, kışlaların ve mekteplerin bünyesinde yer alan benzerlerinden farklı olarak, bağımsız bir yapı biçiminde tasarlandığını vurgular (Tanman, 1994c). Bu köşk de, tıpkı Tersane Divanhanesi gibi, III. Ahmed dönemi yapısının harap olması üzerine tekrar inşa edilmiştir (Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargah Binası, tarihsiz; Tanman, 1994c).

Yeni düzenlenen kurumlar içerisinde en önemlilerinden biri olan ordunun yönetim merkezi olan Bab-ı Seraskeri içerisinde de, padişaha ait bağımsız bir kasır inşa edilmiştir*. 1827 tarihli kasr-ı hümayun, Beyazıt Meydanı'na açılan giriş kapısının hemen yanında yer almaktadır (Gürallar, 2003). II. Mahmud'un gerek ordunun talimlerini izlemek üzere, gerekse denetleme amaçlı olarak Bab-ı Seraskeri'ye ziyaretler yaptığı bilinmektedir**. Es'ad Efendi, II. Mahmud'un Bab-ı Seraskeri'ye teşrif ederek orada mevcut olan hünkar kasrında Mansure askerlerinin talimlerini izlediğini kaydeder (Es'ad Efendi, 2000).

Şekil 3.18 Bab-ı Seraskeri içerisindeki hünkar kasrı, Robertson'un fotoğrafı (Eldem, 1979)

Ahmed Lûtfî Efendi, 1829 yılı ramazan bayramında bayramlaşma töreninin Rami Çiftliği Kışlası'nda yapıldığını kaydeder. Tören için, hükümdar tahtının padişah köşkünün altında bulunan kapının altına yerleştirildiğini ve II. Mahmud'un da “murassa' sorguçlu fes ve mâî çukadan potur ve yaka ve şemseleri murassa' harvânî” giymiş olarak namazdan önce tahttaki yerini aldığını belirtir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Benzer biçimde, yukarıda da belirtildiği üzere, Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 1827-1828 tarihli Rami Kışlası'na bir kasr-ı hümayun

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 2.1.3 Kent İçindeki Denetlemeler.

inşa edildiğini kaydeder (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Bu ifadelerden, Rami Kışlası'nda da diğer kışla binaları gibi hünkara ayrılmış bir köşk bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, ne Ahmed Lûtfî Efendi ne de Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, köşk ve kasır olarak ifade ettikleri mekanla ilgili ne yazık ki herhangi bir detay vermemektedir. Ne yazık ki, söz konusu yapıyı resmeden herhangi bir dönem gravürüne ulaşılamamıştır. Dolayısıyla, söz konusu hünkar köşkünün, Kuleli Kışlası'ndaki gibi kışla binasına bitişik bir hünkar kasrı mı yoksa Bab-ı Seraskeri içerisindeki gibi bağımsız bir kasır mı olduğunu söylemek güçtür. Ancak, Ahmed Lûtfî Efendi'nin II. Mahmud'un aralıklarla olmak üzere uzun süre Rami Kışlası'nda ikamet ettiği yolundaki kayıtları, söz konusu köşkün bağımsız bir hünkar kasrı olduğunu düşündürmektedir.

Ayrıca, Ahmed Lûtfî Efendi, 1829 yılı olaylarını anlattığı kayıtlarında, rikâb resminin kurban bayramının ikinci günü Kuleli Kasrı'nda gerçekleştirildiğinden, bu sırada II. Mahmud'un mücevherli fes, "hümâ ve koyu darçînî renk harvânî" giydiğinden bahseder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Şimşek ise, çalışmasında, Kuleli Kışlası'nın üzerinde bulunan Talimhane Kasrı'nın, 1828 yılında inşa edildiğini belirtir. Kışlanın bulunduğu yerde askerlerin talim yapmasına uygun nitelikte bir yer olmadığı için, kışlanın üzerinde yer ana geniş arazinin kullanıldığını ve sık sık askerlerin talimlerini izleyen II. Mahmud'un dinlenmek üzere bu kasrı kullandığından bahseder (Şimşek, 1993). Bu durum, Ahmed Lûtfî Efendi'nin bahsettiği Kuleli Kasrı ile Şimşek'in bahsettiği Talimhane Kasrı'nın aynı yapı olduğunu düşündürmektedir. Ancak, Kuleli Kışlası hünkar kasrı ile karıştırılmamalıdır.

Benzer biçimde, Câbî Ömer Efendi'nin, H. 14 Zilkade 1226 (M. 30 Kasım 1811) tarihli II. Mahmud'un Galata Sarayı'na geldiğini belirten kaydı (Câbî Ömer Efendi, 2003), burada da bir hünkar kasrı olduğunu düşündürmektedir. Ancak, kaydın tarihi göz önüne alınırsa, söz konusu kasır daha önceki dönemlerde inşa edilmiş olmalıdır. Benzer biçimde, Şimşek de, Galata Sarayı olarak bilinen Enderun Mektebi'nin 1820 yılında yanması üzerine, geniş çaplı bir onarımdan geçirildiğini ve hünkar köşkünün yenilendiğini belirtir (Şimşek, 1993). Ayrıca, Davutpaşa Sarayı Hünkar Kasrı olarak ele aldığı yapının, 1810 yılında Kirkor, Foti ve Todori kalfaların yaptığı bir onarım keşfinden sonra, II. Mahmud tarafından ilk olarak 1812 yılında Mehmed Emin Ağa'ya, daha sonra ise 1827 yılında tekrar onarttığını ifade eder (Şimşek, 1993). Dolayısıyla, Davutpaşa Kışlası yapıları içerisinde yer alan söz konusu bağımsız kasır yapısı, tıpkı Galata Sarayı hünkar köşkü gibi, daha erken tarihlidir ancak II. Mahmud döneminde tamir edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, II. Mahmud döneminde pek çok dini, askeri ve idari yapılara hünkar mahfilleri ve hünkar kasırlarının eklendiği açıkça görülmektedir. Bizzat sultanın kullanımına hizmet eden bu mekanların, erken 19. yüzyılda böylesi fazla sayıda yapılmaları, gerçekte sultanın kamusal görünürlüğü ve erkin kentsel mekandaki temsiliyeti problemine işaret etmektedir. II. Mahmud'un, tüm yaşamını sarayda geçiren, yalnızca cuma selamlıkları sırasında halkla bir ölçüde bir araya gelen, kent mekanını ancak tebdil-i kıyafet biçiminde kullanan klasik dönem sultanları ile karşıtlık oluşturan "varlığı"nın bu durumda etkili olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bu bağlamda, daha önce de belirtildiği üzere, II. Mahmud kentsel mekanın tümünü çoğu zaman tebdil-i kıyafet olmaksızın kullanmakta, namazlar için birbirinden farklı kentsel konumlardaki camileri tercih etmekte, yeni düzenlenen kurumlara denetleme gezileri yapmaktadır. Örneğin, artık camilere yalnız ibadet amacıyla gitmemekte, ibadet öncesi veya sonrasında burada çeşitli görüşmeler yapmakta ve buralarda daha uzun süreli olarak bulunmaktadır. Ya da, çeşitli devlet kurumlarının açılış törenlerine katılmaktadır. Basit bir ifadeyle, günlük yaşamını saray duvarları ardında değil, kent içerisinde sürdürmektedir. Dolayısıyla, bu durum, bulunduğu her kurumda ya da yapıda kendisine ait özel mekanlar, tanımlanması gereğini beraberinde getirmiştir. Gerek sultanın söz konusu yapılarda geçirdiği sürenin artması, gerekse de kentsel mekanın erk ideolojileriyle bağlantılı biçimde kullanılması isteği hünkar kasırlarının adeta ilk yapıdan bağımsız bir hale dönüşmelerine neden olmuştur.

Bu bağlamda, sultan ve sahip olduğu iktidara ait referanslar, padişahın görünürlük kazandığı her türlü kentsel mekanda temsil edilmelidir. Bu temsil probleminin dini, askeri, idari yapı gruplarındaki ifadesi ise hünkar kasırları olacaktır. Söz konusu yapılar zaten hizmet ettikleri işlevler, sahip oldukları mimari özellikler ve kentsel konumları ile iktidar sembolleridir. Ancak, genellikle yapı dış yüzeylerinden dışarıya doğru taşan veya kütle olarak yapının sınırlarının dışında yer alan bağımsız hünkar kasırlarının, birebir sultanın mutlak otoritesine işaret ettikleri söylenebilir.

3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri

Osmanlı başkentini ve 19. yüzyıl İstanbul'unu konu alan çalışmalarda, sıklıkla vurgulanan konulardan biri kışla yapılarının mevcut kent strüktürüne getirdikleri mimari değişimler olmuştur. Büyük boyutları, yapı düzenleri ve yabancı üslupları gibi mimari özellikleri ile kışla yapıları, Osmanlı *Batılılaşması* olarak nitelendirilen bu dönem için kentsel strüktürün en

önemli *Batılı* sembolleri olarak ele alınmışlardır. “19. yüzyılın kozmopolit başkentinin görsel hazırlayıcıları” olarak tanımlanan bu askeri yapıların, genellikle “kentten mimari çevresini bütünüyle değiştiren mimari ve sanatsal üslup”larıyla, “alışılmamış boyutlarıyla kent peyzajını tümüyle” başkalaştırdıkları vurgulanmıştır (Bkz. Kuban, 1998, 2000). Benzer biçimde, bu kışla yapıları, orduda gerçekleştirilen yeniliklerin bir yansıması olarak kent görüntüsüne eklenmiş yeni anlayışın habercisi olan ilk örnekler olarak da yorumlanmıştır (Bkz. Can, 1999).

Diğer taraftan, Osmanlı dünyası için bir yenilik olarak II. Mahmud döneminde ortaya çıkan karakolların da, 19. yüzyıl konulu çalışmalarda üslupları ile *Batılılaşma* kapsamında ele alındıkları görülmektedir (Bkz. Çiftçi, 1996). Yeniçerilerin kaldırılmasıyla, kent güvenliği probleminde bir çözüm sağlamak amacıyla kentte çeşitli yerlerinde karakol binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Karakol yapıları da, tıpkı kışlalar gibi, mimari üslupları ile kentsel strüktürün en önemli *Batılı* sembollerinden biri olarak ifade edilmiştir*.

Denel’e göre, kent fizyonomisini değiştiren karakol ve kışlalar gibi yeni bina türleri (Denel, 1982), genellikle askerlik, eğitim ve idari anlamda *Batı*’yı örnek alan Osmanlı yönetiminin reformlarının bir sonucu olan yeni mimari anlayış çerçevesinde yapılandırılmışlardır**. Bu bağlamda, dönemin kışla ve karakol yapıları ampir veya neo-klasik üslupları, yabancı kaynaklı proje ve tipolojileri, farklı ölçekleri ile reformcu sultanların getirmeye çalıştığı yeni düzenin sembelleri olarak değerlendirilmiştir.

Ancak, yeniçerilerin kaldırılmasıyla mevcut kentsel belleği yok etme ve yeni bir kentsel bellek oluşturma politikaları çerçevesinde, II. Mahmud döneminin en temel problemi, dönemin ideolojilerinin İstanbul kent mekanındaki sembolizasyonu olmuştur. Kışla ve karakol yapıları da, bu ideolojiler çerçevesinde, iktidarın kentsel mekandaki temsiliyet araçları olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda, kışla ve karakol yapılarının, imparatorluğun askeri gücü olan yeniçeri ordusunun, aynı zamanda başkent İstanbul’un güvenlik ve

---

* “Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra II. Mahmud şehrin içinde ve civarında, kendilerine mahsus bir mimari ile belli olan karakol binaları inşa ettirmiştir. Cephelerinde sütunlar ile kaba bir empire üslubunda olan bu küçük binaların cümle kapıları üstünde uzunca kitabeleri olduktan başka, alınlıklarında yeni ihdas edilmiş olan Osmanlı arması da, taşa işlenmiş olarak bulunuyordu. Böylece bu küçük binalar devlet otoritesinin temsilcisi oluyordu..... Mimari bir hüviyete sahip karakolhane binaları ile şehrin bir köşesini süslemek fikri uzun zaman devam etmiş ve şehrin diğer kısımlarında da böyle binalar inşa edilmiştir.” (Eyice, 2006)

** Kuban bu durumu, “Sultan –devlet– mülk idantitesi, sultanlar batılılaşmayı istedikleri oranda İstanbul fizyonomisine batılı yapı olarak yansımıştır. 19. yüzyılın seçmeci ve kozmopolit İstanbul’unda ordu, sultan ve çevresinin ifadesi olan saray ve kışlalar, yukarıdan saptanan bu gelişmenin görsel ve işlevsel parametreleridir.” biçiminde açıklar (Kuban, 1998).

asayişinden de sorumlu olmaları nedeniyle, kaldırıldıkları 1826 yılından sonra hızla inşa edilmeye başladıkları görülür.

1828-1829 tarihli Kuleli Kışlası* (Şimşek, 1993; Cezar, 2002), 1826 tarihli Davutpaşa Kışlası (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999; Cezar, 2002), 1827-1828 tarihli Rami Kışlası (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001), 1827 tarihli Maltepe Kışlası** (Şimşek, 1993), 1838 tarihli Kasımpaşa Mekteb-i Bahriye Kışlası*** (Şimşek, 1993), 1829 tarihli Heybeliada Mühendishane-i Bahri-i Hümayun Kışlası (Şimşek, 1993; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), 1834 tarihli Maçka Mekteb-i Harbiye Kışlası**** (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001), 1837 tarihli Yeşilköy talim alanı***** (Fischer, 1944; Moltke, 1837b; Moltke, 1837c) gibi.

---

* Dönemin resmi tarihçisi Ahmed Lûtfî Efendi'nin kayıtlarında yapılan incelemelerde, Rami, Davutpaşa, Selimiye, Bab-ı Seraseki kışlalarının inşası ve tamiri ile ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak, Cezar'ın da belirttiği üzere, Kuleli Kışlası ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Cezar, Mehmet Raif'in H. 1314 tarihli Mir'at-ı İstanbul adlı eserini Kuleli Kışlası'nın ilk inşası hakkındaki ana kaynak olarak kabul eder. Söz konusu kitaba göre, II. Mahmud'un kışlayı ilk kez ahşap olarak yaptırdığını, kışlanın Abdülmecid döneminde yandığını ve yarı ahşap yarı kagir olarak yeniden inşa edildiğini belirtir (Cezar, 2002). Yapımına ilişkin teklifin 1827 yılında verildiğini ve 1829 yılında inşa edilmiş olması gerektiğini ifade eder. Şimşek de çalışmasında, Mehmed Raif'i referans göstererek, kışlanın 1828 tarihli olduğunu belirtir (Şimşek, 1993). Ancak, Cezar, Kuleli Kışlası'nın bir gravürünü yapan Thomas Allom'un, İstanbul'a 1838 yılında geldiğini ve söz konusu "Constantinople and the Scenery of the Seven churches of Asia Minor" adlı eserin 1841 yılında Londra'da basıldığını ifade eder. Ayrıca, "*Allom'un Kuleli Kışlası gravürüne bakılırsa, kışla binası daha sonraki yenilemelerde dış görünüşü itibarıyla önemli bir değişikliğe uğramamıştı.*" bilgisini verir (Cezar, 2002). Ancak, Allom'un iki cilt olan kitabı üzerinde yapılan incelemelerde yayın tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, kitap üzerine 1838 tarihi düşülmüştür. Allom'un gravürü için Bkz. Bölüm 3.2. İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi.

** Şimşek, inşa tarihini, kapı kitabesini referans göstererek H. 1243 (M. 1827) olarak verdiği kışla binasının Kartal-Maltepe'de bulunduğunu belirtir (Şimşek, 2003). Şimşek, büyük ihtimalle, kışlanın adı nedeniyle bu yanlışlığa düşmüş olmalıdır. Oysa, Moltke tarafından hazırlanmış olan haritada da gösterilmiş olan kışla binası, Eyüp sırtlarında Maltepe denilen yerde bulunmaktadır. Harita için Bkz. Bölüm 4.5.1 Moltke'nin İstanbul'daki Haritacılık Etkinlikleri.

*** Ahmed Lûtfî Efendi, 1828 yılı olaylarını anlattığı kayıtlarında, Kasımpaşa'nın arkasında Sakızağacı denilen yerde bahriye askerleri için büyük bir hastane ve Heybeliada'da büyük bir Hendesehane-i Bahri inşaatına başladığını ifade eder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Şimşek çalışmasında, Kasımpaşa'da bulunan Cezayirli Hasan Paşa Konağı veya Hüseyin Paşa Sarayı adıyla bilinen yapının yıkılarak, yerine Mekteb-i Bahriye binasının 1838 yılında inşa edildiğini ve bazı kaynaklarda hastane binası ile okul binasının karıştırıldığına dikkat çeker (Şimşek, 1993).

**** Pardoe, kitabında okul binası ile ilgili ayrıntılara yer verir. Buna göre, ana yapı bir avlunun üç tarafını kaplamaktadır ve dördüncü tarafın ortasında köşk-benzeri zarif bir bina yer almaktadır, burası taşbaskı matbaalara aittir (Miss Pardoe, 1837). Kitabın Türkçe çevirisinde, "*ana bina bir karenin üç tarafını oluşturuyor*" ifadeleri kullanılmaktadır (Miss Pardoe, 2004). Bu durum, Pardoe'nun İngilizce kitabında avluyu tanımlamak amacıyla kullandığı "*square*" kelimesinin yanlış bir çevirisi olmalıdır. Hem Pardoe'nun ifadelerinde kışla yapısının kare planına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanmamış, hem de kitabın içerisinde yer alan gravürde kışlanın yalnızca tek cephesinin resmedildiği saptanmıştır. Dolayısıyla, kışlanın kare formuna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu gravür için Bkz. Bölüm 3.2 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi.

***** Ahmed Lûtfî Efendi, Ayastefanos (Yeşilköy) sahrasında bir talim alanı yapılması amacıyla 1828 yılında söz konusu bölgeye bir inceleme gezisi yapıldığını ve amaca uygun olduğuna karar verildiğini kaydeder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Fischer ise, Moltke ve Vincke'nin kışlak olarak kullanılacak bir alan bulmaları amacıyla II. Mahmud tarafından görevlendirildikleri ve Yeşilköy'ün uygun bulunarak bir harita hazırladıklarından bahseder (Fischer, 1944). Çalışma kapsamında, "Ayastefanos'taki talim alanının konum planı" başlıklı söz konusu

1827 tarihli Bostan iskelesi karakolu* / Eyüp (Arslan, 1997), 1831 tarihli Hasanpaşa karakolu / Kadıköy (Çiftçi, 1996), 1831 tarihli Bahçekapı karakolu / suriçi (Arslan, 1997), 1831 tarihli Odunkapısı karakolu / suriçi (Çiftçi, 1996), 1831 tarihli Şehzadebaşı karakol / suriçi (Çiftçi, 1996)** , 1831-1832 tarihli Aksaray karakolu / suriçi (Arslan, 1997), 1832-1833 tarihli Tefikiye-Arnautköy karakolu / Arnautköy (Şimşek, 1993), 1834-1835 İstinye karakolu / İstinye (Şimşek, 1993), 1831-1832 Zindankapısı-Babacafer-Bab-ı Cafer karakolu / suriçi (Ergin, 1995; Arslan, 1997), 1834-1835 tarihli Küçüksu-Göksu karakolu / Göksu (Çiftçi, 1996; Arslan, 1997), 1835 Eyüp Otakçılar karakolu / Eyüp (Arslan, 1997), 1838 Çarşamba karakolu / suriçi (Çiftçi, 1996), 1838 Üsküdar'da karakol / Üsküdar (Çiftçi, 1996), 1838 Çapa karakolu / suriçi (Çiftçi, 1996), 1838 Fatih karakolu / suriçi (Şimşek, 1993; Arslan, 1997), 1839 Nuhkuyusu karakolu / Bağlarbaşı-Kadıköy (Çiftçi, 1996)*** , Yenibahçe karakolu / suriçi, Bostancı-Bostancıbaşı karakolu / Bostancı (Çiftçi, 1996) ve Şemsipaşa-Adliye karakolu / Üsküdar**** gibi.

II. Mahmud dönemi kışla ve karakol yapılarının kentsel mekandaki konumları dikkat çekicidir. Yeniçeri kışlaları ile Mansure ordusunun kışlalarının birbirinden oldukça farklı kentsel alanlarda konumlandıkları görülmektedir. Bilindiği gibi Eski Odalar Şehzadebaşı'nda ve Yeni Odalar da Aksaray civarında***** yer almaktadır. İnşa edildikleri klasik dönem

---

haritanın hazırlandığı 1837 yılı kabul edilmiştir. Haritalar için Bkz. Bölüm 4.3 Değişen Kent Mekanı Kavrayışı: Değişen Temsiliet Teknolojisi.

* Arslan, 1827 yılına tarihlenen karakolun eski bir fotoğrafına göre kagir malzemeye inşa edildiğini ve kagir karakol binalarının 1831 yılında inşa edilmeye başlandığını ifade eder. Bu bağlamda, karakolun muhtemelen 1827 yılında ahşap malzeme ile inşa edildiğini daha sonra kagire dönüştürüldüğünü belirtir (Arslan, 1997).

** Arslan'a göre Bahçekapısı, Şehzadebaşı ve Odunkapısı karakolları kagir olarak inşa edilen ilk karakol yapılarıdır (Arslan, 1997). Söz konusu çalışmada, Hasanpaşa karakoluna yer verilmez.

*** Yapı, Arslan'ın çalışmasında Abdülmecid dönemi karakolları ile birlikte ele alınmıştır. Üsküdar Bağlarbaşı'nda bulunan ve Nuhkuyu-Pazarbaşı karakolu olarak adlandırdığı karakolun, 1842 tarihli Üsküdar Selamsız-Çinili karakol ile benzer mimari özelliklere sahip olduğunu, yapı ile ilgili 19. yüzyıl sonuna ait bir fotoğraf dışında hiçbir görsel ve yazılı kaynak bulunmaması nedeniyle, tam olarak yerinin tespit edilemediğini belirtir (Arslan, 1997). Ancak, Çiftçi, çalışmasında, Nuhkuyusu karakolunun, Bağlarbaşı'na giderken cadde üzerindeki 1839 tarihli karakol olduğunu belirtir (Çiftçi, 1996).

**** Arslan, söz konusu karakolun Tayyar-Zâde tarafından II. Mahmud dönemine, Mehmed Raif tarafından Abdülmecid dönemine H. 1258 (M. 1842) yılına tarihlendiğini belirtir. İnşa tarihi olarak II. Mahmud dönemi tarihçisi Tayyar Zâde'nin verdiği bilginin daha doğru olabileceğinden hareketle, yapının II. Mahmu döneminde inşa edildiği ve 1842 yılında yenilendiğini kabul eder (Arslan, 1997). Ancak, Çiftçi, çalışmasında karakolun inşa tarihi olarak 1842 yılını verir (Çiftçi, 1996).

***** Yeni Odalar kışlasının tam sınırları bugün bilinmemekle birlikte; 18. ve 19. yüzyıl haritaları yardımıyla en azından kışlanın bulunduğu alan saptanabilmektedir. Yeni Odalar, F. Kauffer & Le Chevalier tarafından hazırlanan 1776-1786 tarihli İstanbul ve Çevresi Şehir Planı adlı haritada "Quartier des Janisseries" (yeniçeri mahallesi/bölgesi), Stolpe tarafından 1860 yılında hazırlanan haritada ise söz konusu tarihte var olmadıkları halde, "yeniçeri bölgesi" biçiminde gösterilir. Bu haritalara dayanarak, kışlanın kuzeyinde Fenari İsa Camisi, kuzey batısında Eski Ali Paşa Camisi, biraz ilerisine isabet etmek üzere doğu tarafında Firuz Ağa Camisi, güney doğu tarafında Murad Paşa Camisi arasında kalan alanda yer aldığı söylenebilir (Cezar, 2002). "*Kamuni Süleyman devrinde kurulan ve pek çok tarihi olaylara sahne olan Yeni Odalar adlı esas büyük kışla, Aksaray'ın batısında Yenibahçe vadisinde, Etmeydanı denilen yerde idi. Yeni Odalar Kışlası Nasuh es-Silahi'nin (Matrakçı*

İstanbul'un merkezini saray alanının tanımladığı suriçi bölgesinden meydana geldiği düşünülürse, söz konusu kışla yapıları tam da yerleşim bölgelerinin ortasında bulunmaktadır. Oysa, yeni ve düzenli ordunun kışlalarının inşası için Rami, Davutpaşa, Çengelköy, Heybeliada, Maçka, Eyüp gibi farklı kentsel alanlar tercih edilmiştir*. Cezar, bu durumu, bir gerekçe göstermeksizin, yalnızca II. Mahmud'un *modern* ordu kurulurken yeni ve *modern* kışlaların da şehrin varoşlarında inşa edilmesinin tercih edilmesi ile açıklar** (Cezar, 2002). Eyice'ye göre ise, Avrupa'daki ordulara benzer bir ordu kurma girişimleri ile bağlantılı olarak, devri için oldukça ileri ve yeni sayılabilecek mükemmellikteki *modern* askeri tesisler olan kışlalar tarihi şehrin dışında inşa edilmiştir (Eyice, 2006).

İstanbul'u tasvir eden minyatüründen anlaşıldığına göre, 16. asırdaki hali ile birbirine bitişik, ortaları avlulu iki büyük binadan ve önünde duvar ile sınırlanmış bir saha bulunan bir cümle kapısından ibaretti. Yeniçeri ayaklanmalarında sık sık adı geçen ve büyük yangınlarda birçok defa harap olan bu kışlada 140 bölük barınıyordu. Yeni odalarda 368 ocaklı oda, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 20 köşk, 4 tekke ve 158 ahırdan başka, ufak bir baruthane ve ayrıca cami-i miyane denilen ve müstahdemi yeniçerilerden seçilen Orta Camii bulunuyordu." (Eyice, 2006).

Eski Odalar kışlasının bulunduğu alan ise, Kulekapılı Seyyid Hasan tarafından 1812-1813 yıllarında hazırlanmış olan II. Bayezid Suyolu Haritası'nda görülmektedir. "*Fatih'in yaptırdığı Şehzadebaşı'ndaki içinde 26 bölük barındıran Eski Odalar yeniçeri kışlası, 47 ocaklı oda, 55 ocaklı kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahır ihtica ediyor, burada bir kasr-ı hümayun ve müteaddit kapılar bulunuyordu..... Bir avluyu çeviren hücrelerden ibaret bir tesis olduğu anlaşılıyor.*" (Eyice, 2006).

Kauffer Haritası, Matrakçı Nasuh'un minyatürü, II. Bayezid Suyolu Haritası için Bkz. Bölüm 4.3 Değişen Kent Mekanı Kavrayışı: Değişen Temsiliyet Teknolojisi.

* Ancak, III. Selim dönemi yapılarından olan Üsküdar'daki Selimiye Kışlası ve Tophane'deki Top ve Top Arabacıları Kışlası, farklı nitelikleri ile bu değerlendirmenin dışında kalmaktadır. Çünkü, Selimiye Kışlası, III. Selim dönemi Nizam-ı Cedid hareketleri kapsamında, talimli yeni askerler yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Top ve Top Arabacıları ise, Vaka-i Hayriye sırasında yeniçerilerin karşısında yer alarak II. Mahmud'a destek olmuşlardır. Her iki kışla da, II. Mahmud döneminde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Top ve Top Arabacıları Kışlası ve askerlerine verilen önemi Cevdet Paşa, Nusretiye Camisi'nin açılış töreni sırasında "*Padişah camiye gelirken, sağ tarafta yer almış olan topçu askerine selam vermiş; sol taraftaki yeniçerilere iltifat etmemiştir. Cami hademelerine hediyeler verildiği gibi selamlıktaki neferlere 5000, topçu askerine 20.000, arabacı askerine 15.000 kuruş hediye verildi.*" diye kaydeder (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Shaw ise, III. Selim hükümdarlığının sonlarına doğru güçlü bir savaş gücüne dönüşen Topçu ve buna bağlı Top Arabacıları birliklerini, daha önce reformlardan yararlanan, şimdi ise disipline girmeyi ve kuvvetlerinin çoğaltılmasını kabule hazır eski birliklerden en başarılı olanlarından biri olarak yorumlar. 1826 yılında, 10.000 topçu ve 4400 arabacı askerinden meydana gelen bu ordunun padişah bağlılıklarından ve yeniçerilere karşı etkinliğinden, ayrıca Batılı biçimde eğitilmiş ve örgütlenmiş 1000 kişilik bir bindirilmiş topçu birliğinin de kurulduğundan bahseder (Shaw, 2006). Her iki kışla da II. Mahmud döneminde çeşitli onarımlar geçirmiştir. Selimiye Kışlası'nın ilk tamirâtı 1809 yılında yapılmış (Câbî Ömer Efendi, 2003), 1828 yılında başlanan diğer bir onarım ise 1829 yılında bitirilmiş (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), Tophane ve Arabacı Kışlaları'nın tamirâtı da 1812 yılında tamamlanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003). Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Ramazanoğlu, 2003.

Benzer biçimde, Bab-ı Seraskeri olarak ilk önce Beyazıt'ta bulunan Eski Saray binaları kullanılmış, 1831 yılında kışla binalarında çeşitli tamiratlar yapılmış ve yeni kışla binaları 1833 yılında inşa edilmiştir. Ancak, ordunun yönetim birimi olan Bab-ı Seraskeri ve Beyazıt'ın kent içerisindeki simgesel önemleri bağlamında, bu değerlendirmenin dışında bırakılmışlardır. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.

** Cezar, bu durumu alışlageldiği üzere 19. yüzyıl *modernleşme* hareketleri kapsamında ele alır. III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i ile aynı özelliklere sahip olduğunu belirttiği modern askeri birliklere sahip Mansure ordusunun, yeniçerilerden boşalan kışlalara yerleştirilmediklerini, yeni ve modern birliklerin yeni ve modern kışlalarda değiştirilmesinin tercih edildiğini belirtir (Cezar, 1991).

Gerçekte bu durum, II. Mahmud döneminin bazı temel problemleri ile ilintili görünmektedir. Bunlardan ilki, artık kent olarak tanımlanan coğrafyanın değişen fiziksel sınırlarıdır*. Bir diğeri ise, kentsel mekanların yeniden inşa edilmeye çalışan belleğin bir parçası olmasıdır. Kentsel alanlar, kentlinin belleğinde, sahip oldukları işlevler aracılığıyla kodlanırlar. Bir diğeri ifadeyle, kentsel mekanlar, işlevleri ile özdeşleşerek bellekte tanımlanırlar ve kentsel bellekte de bu biçimleriyle yer alırlar. Ancak, tıpkı II. Mahmud dönemi gibi, mevcut kentsel belleğin değiştirilmeye ve yeni ideolojiler çerçevesinde yeni bir bellek oluşturulmaya çalışıldığı durumlarda, yer ile işlev arasındaki bu özdeşliğin de hiçbir anımsamaya yol açmayacak biçimde ortadan kaldırılması gerekir. Bunun için, yapılması gerekenlerin başında, o kentsel mekana eskisinden farklı işlevler kazandırmak gelir. Bu doğrultuda, 1826 yılında yeniçeri ordusu kaldırılırken, Eski Odalar ve Yeni Odalar da yakılıp yıkılmış ve arazilerinin de boş – işlevsiz– kalması uygun bulunmayarak farklı işlevler kazandırılmıştır. Yeni Odalar'ın arazisine konutlar, dükkanlar ve bostanlar, Eski Odalar'ın arazisine ise konutlar inşa edilmesine karar verilmiştir (B.O.A. HAT. 339.19389; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999)**. Böylece, zaten yoğun bir konut dokusunun bulunduğu bir alanda yer alan kışla arazileri de, bölgenin olağan dokusu içerisinde eriyecek ve hatırlanabilirliğini yitirmesi sağlanacaktır. Diğer taraftan, bu büyük ölçekli arazilere kolaylıkla kamusal bir işlev kazandırılabilirken, mülkiyet yapısının tamamen değiştirilmiş olması da dikkat çekicidir. Örneğin, bu alanlar, yeni ordunun yönetim merkezi Bab-ı Seraskeri veya yeniden yapılandırılan herhangi bir devlet kurumu için, saraya, limana ve surdışı alanlara yakın konumları nedeniyle oldukça uygundur. Ancak, söz konusu arazilere konut alanı vb. gibi işlevler verilerek özel alan haline getirilmiştir. Böylece kentsel mekanın toplumsallığı içerisinde kaybolarak, kentsel bellekte de görünmez kılınmaları yolu tercih edilmiştir.

Bir diğeri etken de, yeni işlevlere hizmet etmek amacıyla yeni kentsel mekanlar belirlenmesi olmuştur. Çünkü, yeniçerilere kışla olarak hizmet eden kentsel alanlar, yeni orduya da kışla olarak hizmet etmeye devam ettikleri takdirde, kentsel bellekteki izleri süregidecektir. Yani, yeni kurumların kentsel ölçekteki konumları, ancak eski ile hiçbir bağlantısı olmayacak şekilde düzenlendiği takdirde, kentsel mekanda sahip oldukları erki sembolize edecek ve meşruiyet kazanacaklardır. Dolayısıyla, yeni askeri gücün kentsel mekandaki sembolleri olan kışla ve karakollar, gerek boyutları, gerek mimari üslupları ile zaten yeni referanslara sahiptir, ancak kentsel konumlarıyla da yeni referanslar içermelidir.

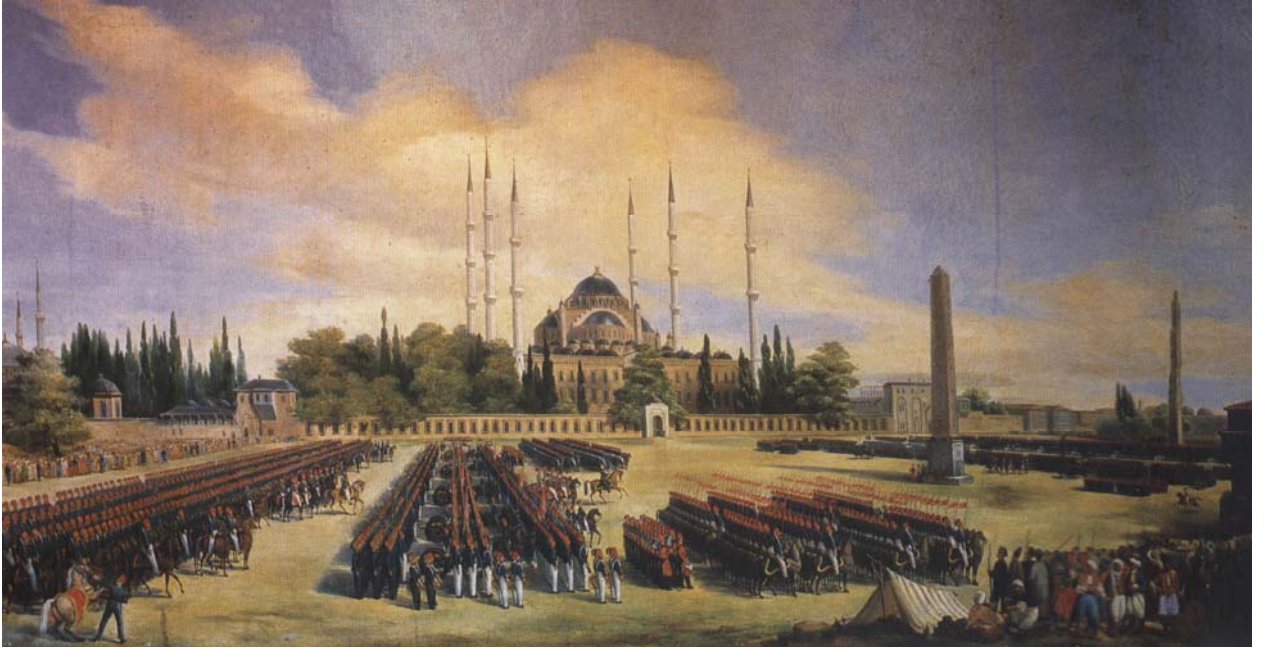
---

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.1 Değişen Kent ve Kent Merkezi Tanımı.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.4.2 Yıkımlar.

Ayrıca, kurulan yeni ordu, yeniçeri ordusuna göre, daha profesyonel bir askeri örgütlenme yapısına sahiptir. Yeniçeri ordusunu meydana getiren bireylerin, aynı zamanda kentin tüccar kesimiyle sıkı organik bağlar içinde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de, aslında kentli halkın ta kendisi olan yeniçerilerin çoğunluğu, kışlalarda değil, aileleri ile birlikte özel konutlarında yaşamlarını sürdürmekteydi. Oysa, Mansure ordusunun kurulmasındaki temel hedeflerden biri, yeniçeri ordusu ile karşıtlık oluşturacak biçimde “gerçek” eğitilmiş askerlere sahip olmaktır.

Bu ordu bireylerinin ilk meslekleri askerliktir, bu nedenle de gündelik yaşamlarını yeniçeri ordusu ile karşıtlık oluşturacak biçimde, kışlalarda sürdürmektedir. Ahmet Cevdet Paşa bu konuyla ilgili olarak, ordudaki sekiz binbaşından ikisinin Bab-ı Seraskeri’de kalması şartıyla, diğer altı binbaşının askerleri ile birlikte Davutpaşa ve Üsküdar’da yapılmakta olan kışlalara yerleşmesinin istendiğini kaydeder (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

Şekil 3.19 Asakir-i Mansure-i Muhammediye Sultanahmed Meydanı’nda, François Dubois’ın yağlı boya resmi, Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonu (Cezar, 2002)

Dolayısıyla, yeni ordunun kışlalarının kentsel mekanda sahip oldukları alanlar, bir arada bulunan bütün ordu bireylerine yaşama alanı tanıyacak büyüklükte olmalıdır. Ayrıca, temel hedef doğrultusunda, tüm ordu bireylerinin eğitim yapabilmelerine imkan verecek biçimde, geniş talim alanlarına ihtiyaç vardır. Ancak, gerek yoğun bir dokuya sahip olan eski yeniçeri kışlalarının konumlandığı alanlar, gerekse de yerleşimin bulunduğu diğer alanlar, bu büyüklükte boş arazilere sahip değildir. Mansure ordusu ile birlikte değişen askerlik

eğitiminin yapılabileceği boyutta kentsel mekanlar*, ancak yerleşimin bulunmadığı kentin çeperleri sayılabilecek alanlarda yer almaktadır. Bu bağlamda, yeni ordunun kışlalarının Rami, Davutpaşa, Çengelköy, Yeşilköy gibi boş arazilerde inşa edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır**.

Şekil 3.20 Sultan II. Mahmud, Asakir-i Mansure-i Muhammediye ile bir tören sırasında, Anonim (Cezar, 2002)

Bir diğer etken de, 19. yüzyılda meydana gelen tüm kentsel huzursuzlukların temel nedeni olarak görülen yeniçeri ordusu ile kentli halk arasındaki bütünleşik durumun ortadan kaldırılması isteği olmuştur. Yeniçeri ordusu, Mansure ordusu ile karşıtlık oluşturacak biçimde, kentli halk ile organik bağlara sahiptir. Ancak, gerçek askerlerden meydana gelen Mansure ordusu, artık kentli halktan kopuk olması öngörülmüş bir mesleki grubu oluşturmaktadır. Yani, yeniçerilerin kentli halkla var olan bağları koparılmalıdır. Dolayısıyla, askeri grup ile kentli halk arasındaki bu toplumsal statü ayrılığı, kışlalar ile konut alanlarının kentsel mekanda birbirinden koparılmaları gerekliliğine yol açmıştır. Ayrıca, yeni ordunun kışlaları da gerek hizmet ettikleri işlevler, gerek barındırdıkları kalabalık gruplar, gerekse gündelik yaşamda kullanılma biçimleri ve boyutları ile artık gerçek askeri yapılarıdır. Bu

* Moltke ve Vincke, 1837 yılında, II. Mahmud tarafından, yeni kurulan ordu için, kışlak olarak kullanılmak üzere boş bir alan bulmaları amacıyla görevlendirilmiştir. Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.3 Değişen Kent Mekanı Kavrayışı: Değişen Temsiliet Teknolojisi.

** Cezar, bu kışlaların “tarihi yarımada dışında yapılmalarının, İstanbul’un yeni gelişecek ve nüfuslanacak bölgelerinin nereleri olacağına işaretlerini” verdiğini belirtir (Cezar, 2002). Ancak, bunların en azından 19. yüzyılda böyle bir gelişmeyi tetiklediğini gösteren ipuçları yer almamaktadır.

amaçla, kışlaların kentin dışı sayılabilecek alanlarda inşa edilerek çeperlere taşınmaları, gündelik yaşamdan uzaklaştırılmaları zorunlu bir hale gelmiştir.

Diğer taraftan, kışlalara göre daha küçük ölçekli karakol yapıları da, kent güvenliğinin sağlanması ve denetim altına alınması amacıyla, devlet otoritesini temsil eden simgeler olarak inşa edilmişlerdir*. Yeniçerilerin kaldırılmasıyla birlikte kentin güvenliği de, Serasker'in yönetimindeki Mansure ordusuna bırakılmıştır. 1826 yılında, İstanbul'da bir karargahta 150 kavas (polis) ve 500 profesyonel olmayan seymenden meydana getirilen özel polis birimi, Osmanlı İmparatorluğu'na kurulan ilk bağımsız güvenlik teşkilatıdır. Burada, polisler dışında polis mahkemeleri de bulunmaktadır (Shaw, 2006). Söz konusu tarihe kadar, kent güvenliğinden sorumlu olan yeniçerilerin ahşap kulluklarının ihtiyaca uygun olmadıkları dikkati çekmiş, H. 1247 (M. 1831/1832) tarihinde kentsel mekanda bazı yerlerde kagir ve yeni karakollar inşa edilmesi uygun görülmüştür (Ergin, 1995). Ancak, 1826 yılında yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla, kent içerisinde bulunan kulluklara topçu askerleri yerleştirilmiş ve gece mahallelerde kol gezmek üzere memurlar tayin edilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Dolayısıyla, söz konusu ahşap yeniçeri kullukları, 1831 yılında kagir karakol binalarının yapımına kadar Mansure askerleri tarafından kent güvenliğini sağlama amacıyla kullanılmış olmalıdır.

Ayrıca, Ergin'in yayınladığı H. 25 Cemazeyilevvel 1247 (M. 1 Kasım 1831) tarihli bir belgeye göre, karakolların inşasında düzenlemeler yapılarak, yeni karakolların yapılmasına başlanmıştır. Asakir-i Mansure askerlerinin kullanımlarına verilen karakol binalarının o zamana kadar ahşap olmalarına rağmen, bu tarihten sonra inşa edilecek olan tüm karakolların kagir olarak inşa edilmeleri istenmektedir. Bu doğrultuda, ilk olarak Bahçekapı, Odunkapısı ve Şehzadebaşı karakollarının kagir olarak inşalarına başlandığı kaydedilmektedir (Ergin, 1995).

Diğer taraftan, kentsel mekanın neredeyse tümüne yayılmış çok sayıdaki karakol yapılarının da, kendi içerisinde çeşitlilik gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kimi karakollar, saray, kışla ve

---

* II. Mahmud döneminde salgın hastalıklarla mücadele amacıyla kabul edilen karantina usulü gereğince, hastanelere giriş çıkışları kontrol etmek amacıyla hastane kapılarında oluşturulan denetim noktaları da karakol olarak adlandırılmıştır. Ancak, çalışma kapsamında, bu tür karakol noktaları değil, kent asayişinin sağlanmasına yönelik olarak inşa edilen karakollar ele alınmaktadır.

Ahmed Lûtfî Efendi, karantina usulünün Frenk adeti olduğu ve Müslüman halkın buna uymasının caiz olmadığı yolunda ortaya çıkan söylentilere karşı, yeni sağlık usulünün doğruluğunun ispatlanması amacıyla Takvim-i Vekayi'nin 164. sayısında ayrıntılı bir bend yayınlanarak halkın düşüncesinin yanlışlığının düzeltilmeye çalışıldığını belirtir. Aynı sıralarda meydana gelen kolera salgımından, karantina usulüne uyularak nasıl korunulabileceğini gösteren ve Hakimbaşı Behçet Efendi tarafından kaleme alınan bir risalenin de Matbaa-ı Amire'de basılarak, tüm askerlere ve ahaliye bedava dağıtıldığını kaydeder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

tabya karakolu olarak nitelendirilebilir. Bu durum, söz konusu karakolların askeri yapıya denetimli giriş noktasını tanımlayan bir çeşit “nizamiye” amacını taşıdığını düşündürmektedir. Örneğin, H. 29 Zilhicce 1244 (M. 2 Temmuz 1829) tarihli Cebhane-i Amire hududundaki karakolun tamirat masraflarına ilişkin (B.O.A. C.AS. 1.11), H. 14 Receb 1254 (M. 3 Ekim 1838) tarihli Serasker kapısında karakol hizmetinde bulunanlara ilişkin (B.O.A. HAT. 320.18828), H. 18 Şevval 1249 (M. 28 Şubat 1834) tarihli Tophane'nin Beyoğlu ve aşağı kışlalarının ahırların ve Tophane hududundaki karakolların tamirlerinin bittiğine ilişkin (B.O.A. C.AS. 492.20566), H. 09 Zilkade 1251 (M. 26 Şubat 1836) tarihli Yeni Saray'da inşa edilen karakola ilişkin (B.O.A. C.SM. 146.7349), H. 28 Zilhicce 1250 (M. 27 Nisan 1835) tarihli Karaağaç'ta yeniden inşa edilen karakol ve lağımcı askerlerinin talim alanında bulunan kasrın etrafındaki duvarları ile önündeki iskelenin tamirine ilişkin (B.O.A. C. AS. 18.797), H. 20 Şaban 1247 (M. 24 Ocak 1832) tarihli Selimiye Kışlası içinde Ebniye-i Hassa Müdürü'nün keşfiyle yapılan tamirat ve inşa edilen nöbet karakoluna ilişkin (B.O.A. C.AS. 219.9336) belgelerde söz edilen karakollar, bu tip karakol yapıları olmalıdır.

Kimi karakolların ise, hiçbir yerleşmenin bulunmadığı boş araziler üzerinde inşa edildikleri görülmektedir. Bu karakollar da, kente giriş çıkışları kontrol etmek amacıyla oluşturulan denetim noktaları olmalıdır. H. 29 Zilhicce 1230 (M. 2 Aralık 1815) tarihli Büyükdere'de Zazo adlı yerde gelip geçenlerin emniyeti için bir karakol binasının inşa edilmesine izin verilmesine ilişkin (B.O.A. HAT. 1254.48500), H. 06 Şaban 1247 (M. 10 Ocak 1832) tarihli Büyükdere yolu ve civarındaki karakolların tamir edilmesine ilişkin (B.O.A. C.ZB. 59.2922), H. 25 Şaban 1246 (M. 8 Şubat 1831) tarihli Üsküdar'a bağlı Erenköy'de inşası bitirilen karakolun masrafına dair (B.O.A. C.AS. 3.80), H. 21 Rabiulevvel 1237 (M. 16 Aralık 1821) tarihli Tarabya yakınında yapılacak karakolun keşfine ilişkin (B.O.A. C.AS. 148.6537), H. 15 Rebiulahir 1247 (M. 23 Eylül 1831) tarihli Baruthane'de yapılacak olan binalar ile muhafaza ile görevli askerlerin oturmasına ayrılmış dört karakolun masrafına ilişkin (B.O.A. C.AS. 203.8705), H. 28 Receb 1249 (M. 11 Aralık 1833) tarihli Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli taraflarındaki Asakir-i Mansure karakollarının çürük çerçeveleri ve kırık camlarının tamirine ilişkin (B.O.A. C.AS. 447.18633) belgelerde söz edilen karakollar, denetim amaçlı olmalıdır. Bu bağlamda, Arslan, Çengelköy, Küçüksu, Çubuklu, Büyükdere, Bebek ve Kuruçeşme gibi kıyı semtlerinin güvenliği amacıyla Bostancı Ocağı'na ait binaların bulunduğunu ve II. Mahmud döneminde bu yapıların ya karakola dönüştürüldüklerini ya da yıkılarak yerlerine karakol inşa edildiğini belirtir (Arslan, 1997). Ayrıca, Üsküdar, Bostancıbaşı, Nuhkuyusu, Hasanpaşa karakollarının buldukları alanlar, kente giriş noktalarını tanımlamaktadır. Yine

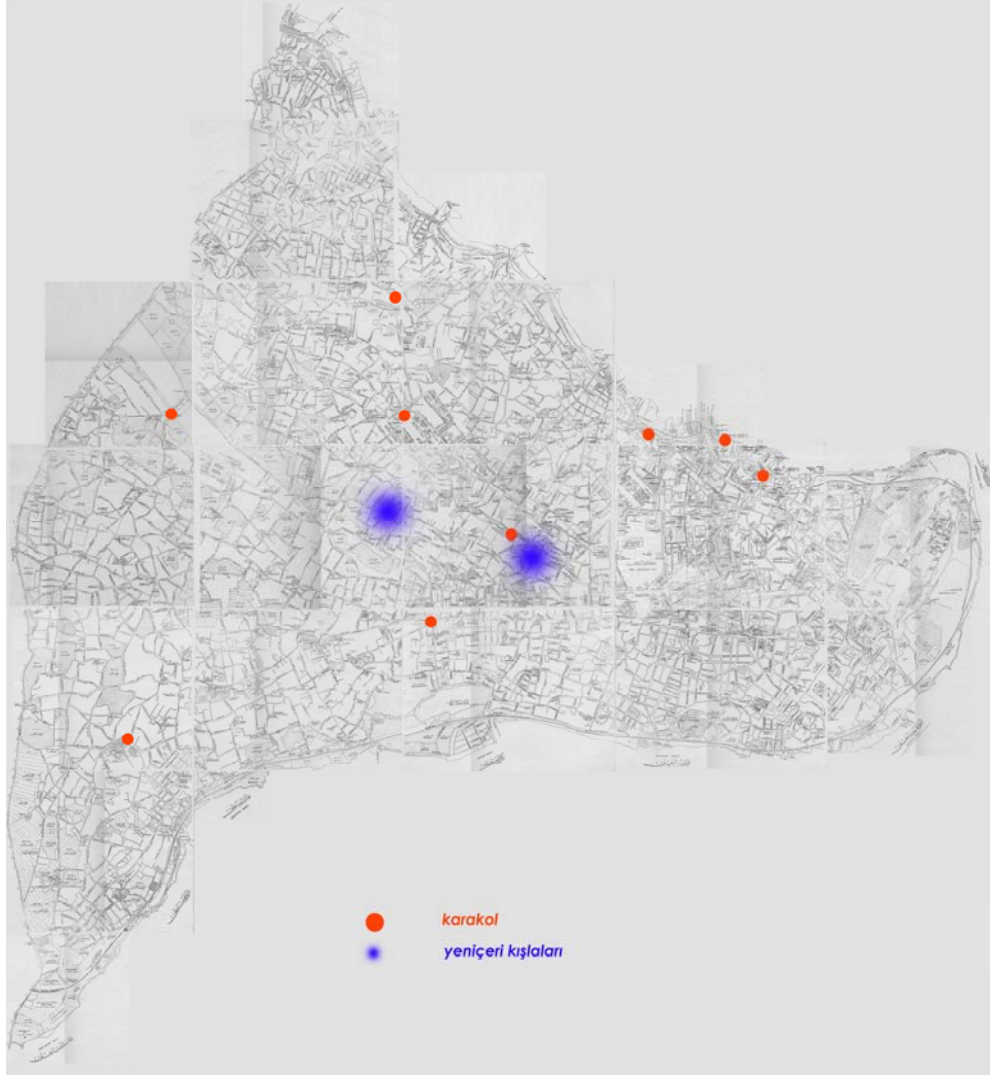
benzer biçimde 1831-1832 tarihinde Yedikule Hisarı'ndaki uygun binalar karakol haline getirilmiştir (Arslan, 1997). Belli ki, karakolların inşası için bu kentsel mekanların seçiminde, kente giriş çıkışların denetim altına alınması isteği etkili olmuştur*.

Bir diğer tip karakollar ise, iktidarın kentin daha küçük birimi olan mahalle ölçeğindeki sembolik yapıları olacaktırlar**. Bu tür karakolların, yoğun yerleşim alanlarının bulunduğu alanlara inşa edildikleri görülmektedir. Düzensiz, daralıp genişleyen, yön değiştiren, çıkmaz sokağa dönüşen yol ağıyla meydana gelen sokak dokusunun, yerleşim yerlerinin denetimde güçlülere neden olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (Çiftçi, 1996). Bunlar, nokta karakollar olarak halkın güvenliğini ve belki de daha çok denetimini sağlama amaçlıdır. H. 13 Receb 1254 (M. 2 Ekim 1838) tarihli Fatih Sultan Mehmed Cami avlusunda yapılmakta olan karakolun masrafına ilişkin (B.O.A. C.ZB. 81.4016), H. 06 Zilhicce 1254 (M. 20 Şubat 1839) Bahçekapı karakolunun tamir masraflarının sonuçlandırılmasına ilişkin (B.O.A. C.AS. 341.14155), H. 29 Zilhicce 1253 (M. 26 Mart 1838) tarihli Baltalimanı karakolunun yeniden inşasına ilişkin (B.O.A. HAT. 1328.51840), H. 09 Cemazeyilevvel 1251 (M. 2 Eylül 1835) tarihli Eyüp'te Çömlekçiler, Çınar ve Otakçılar karakollarının Ebniye-i Hassa Müdürü tarafından yaptırılmasına ilişkin (B.O.A. C.ZB. 29.1416), H. 29 Receb 1250 (M. 1 Aralık 1834) tarihli İstinye'de yeniden yapılan karakolda geçici olarak bırakılan asker ve zabıtların maaşlarına ilişkin (B.O.A. C.AS. 698.29286), H. 17 Receb 1253 (M. 17 Ekim 1837) tarihli Yenibahçe'den Aksaray karakoluna kadar Bayrampaşa deresinin temizlenmesine ilişkin (B.O.A. C. BLD. 78.3871), H. 29 Zilhicce 1251 (M. 16 Nisan 1836) tarihli Mansure mirlivalarından Necib Paşa'nın İstinye'de inşa ettirdiği karakolun masrafının verilmesine ilişkin (B.O.A. HAT. 1305.50944) belgelerde söz edilen karakollar, yerleşim alanlarında yer almaktadır.

---

* Başkente giriş ve çıkışların denetim altına alınması amacıyla, mürur tezkiresi uygulamaya konmuş ve kontrol noktaları oluşturulmuştur. Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.2 Kent Yönetimine İlişkin Yeni Sorunsallar: Eski Yönetimsel Yapının Tasfiyesi.

** II. Mahmud döneminde şehrin içerisinde ve civarında belirli bir mimari anlayışın ürünü olan, resmi devlet yapısı karakolların inşası ve tamiri gibi işler önceleri mimarbaşının, mimarbaşılığın kaldırılmasından sonra ise Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün sorumluluğuna bırakılmıştır (Çiftçi, 1996).

Şekil 3.21 Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası (Ayverdi, 1958) üzerinde II. Mahmud dönemi karakolları ve Yeniçeri kışlalarının konumları

Suriçi bölgesinde yer alan Çarşamba, Çapa, Zindankapısı, Odunkapısı, Şehzadebaşı'nda bulunan karakollar ile İstinye ve Tevfikiye karakollarının kentsel mekandaki konumları yerleşim alanlarının güvenliğini sağlanması problemi işaret etmektedir. Hatta, mahallelerin güvenliğinin sağlanmasına ne derece önem verildiği, orduda bulunan sekiz binbaşından ikisi Bab-ı Seraskeri'deki kışlada bulunmak üzere, İstanbul'daki tüm karakollara birer yüzbaşının gönderilerek, mahalle ve sokakların muhafazasına özen göstermeleri istenmesi ile anlaşılmaktadır (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

Özellikle suriçi bölgesinde yer alan karakol yapılarının kentsel mekandaki konumları dikkat çekicidir. Söz konusu karakollardan bazıları, yıkılan yeniçeri kışlalarının yakın çevresinde kurulmuşlardır. Bu durum, aslında dönemin geçmişi yok etmekle kalmayıp, yerine bugünün

iktidarını pekiştirmeye yönelik farklı referanslar koyma çabalarıyla ilintili görünmektedir. Yani, yeniçeri kışlaları yıkılarak kentsel alandan ve bellekten yok edilmiştir. Herhangi bir özdeşliğe yol açmamak için söz konusu alanlara yeni ordunun kışlalarının inşa edilmesi mümkün değildir. Ancak, bu alanlar yeni iktidarı temsil edecek nesnelere ilişkilendirilmediği sürece, toplumsal bellekteki varlıkları hala eski referansları ile devam edecektir. Buralara yeni iktidar örüntülerini temsil edebilecek yapılar inşa edildiği takdirde, bu kentsel mekanlar hafızada yeni referansları ile kodlanacaklardır. Şehzadebaşı, Aksaray, Çarşamba karakolları muhtemelen bu yeni referansları sembolize etmektedir.

Benzer biçimde, bu tip nokta karakolların çeşme, sebil, mezarlık, saray yapısı, çarşı, dini yapı gibi kentsel mekanda sosyal hareketlilik merkezi olan çeşitli noktaların yakınlarına inşa edildikleri görülmektedir. Bu yer seçimi, halkın güvenlik içerisinde yaşamasını sağlayarak kolaylıkla denetlemek amacıyla ilintili görünmektedir. Karakolların bir arada bulunan bu yapı gruplarıyla ilişkisi, gündelik hayatın odak noktası haline gelerek, bir çeşit kamusal ve sosyal merkez niteliğine sahip olmalarına neden olmuştur (Çiftçi, 1996). Bu bağlamda, Göksu/Küçüksu karakolunun çevresinde Küçüksu Kasrı, Bostancılar Ocağı, Sıbyan Mektebi, Ahmed Efendi Çeşmesi bulunmaktadır ve Küçüksu Kasrı'nın güvenliğini sağlamak için yapılmıştır (Çiftçi, 1996). Bostancı/Bostancıbaşı karakolunun yakınında, II. Mahmud çeşmesi ve namazgah bulunmaktadır (Çiftçi, 1996). Fatih karakolu ise, Fatih Külliyesi'nin avlusunda inşa edilmiştir.

1826 yılına kadar, kentin güvenliğinin sağlanmasından yeniçeriler sorumludur. Bu amaçla, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'nin uygun yerlerinde içlerinde yeterli sayıda asker bulundurdukları yeniçeri kulluğu veya kolluk adı verilen, bir çeşit güvenlik noktaları bulunmaktadır (Ergin, 1995). Bu kulluklardan en bilineni bugünkü Beyazıt Meydanı'nda yer alan Fincancılar Kulluğu* olmakla birlikte, en azından suriçi bölgesinde bulunan kullukların yerleri 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası yardımıyla tespit edilebilmektedir. Kimi kaynaklarda, karakolların yeniçeri kullukları ile aynı yerde inşa edildiklerini, bu yer seçiminin aynı yerde emniyet biriminin varlığını sürdürmesini ve halk tarafından benimsenmesini sağladığını ifade edilir (Bkz. Çiftçi, 1996). Ancak, dönemin belleğe dayalı ideolojileri kapsamında bu görüşün doğruluğu yansıttığından söz etmek zordur.

---

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.

Şekil 3.22 II. Beyazıt Suyolu Haritası üzerinde Yeniçeri Kullukları

Ayrıca, söz konusu harita üzerinde yapılan detaylı incelemelerde II. Mahmud dönemi karakolları ile yeniçeri kulluklarının aynı kentsel mekanda konumlanmadıkları tespit edilmiştir. Çeçen, haritada yer alan yapıların ayrıntılı bir dökümünü çıkardığı çalışmasında kullukların yerlerini belirtmiştir (Bkz. Çeçen, 1997). Buna göre, suriçi bölgesinde beş adet kulluk bulunmaktadır. Suriçinin ticaret bölgesi Kapalıçarşı civarında Mahmud Paşa Cami yakınlarında bir*, bugünkü Beyazıd Meydanı'nda Beyazıd Cami karşısında bir**, Zeyrek Kilise Cami arkasında bir***, Edirnekapısı'ndan kente giren Edirne Kapısı Caddesi üzerinde de iki**** adet kulluk bulunmaktadır. Oysa, II. Mahmud döneminde suriçi bölgesinde yapılan karakollar, Fatih Cami karşısında, Şehzade Cami karşısında, Aksaray Meydanı'nda, Haliç kıyısında Zindankapı'da, Bahçekapı'da, Odunkapısı'nda, Çarşamba'da, Yenibahçe'de ve Çapa'dadır. Yani, karakolların yeniçeri kullukları ile aynı kentsel mekanda inşa edildiklerine dair görüş hiçbir şekilde doğruyu yansıtmamaktadır.

Diğer taraftan, Kuban, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ilk mezunlarından Seyyid Hasan'ın 1826 tarihinden önce yapmış olduğunu belirttiği haritada, “birisi Bahçekapı'da, diğeri Mısır Çarşısı ile cami arasındaki meydanda iki tane kulluk” bulunduğunu ifade eder (Kuban, 1998). Kuban'ın bahsettiği harita, Çeçen'in de oldukça detaylı incelemesi yapmış olduğu II. Bayezid Suyolu Haritası olmalıdır. Ancak, Çeçen'in araştırmasında ve söz konusu harita üzerinde yapılan incelemelerde Kuban'ın belirttiği yerlerde kulluk bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda, erken 19. yüzyıl kışla ve karakol yapılarının mimari üslupları ve farklı ölçekleri dışında kentsel mekandaki sembolik konumları da, özellikle II. Mahmud döneminde inşa edilmeye çalışılan kentsel bellek bağlamında belirleyici olmuştur. Çünkü, kışlalar, imparatorluğu ayakta tutacağı varsayılan ordunun simgesel olarak da sahip olduğu erki temsil eden yapılar olarak kentsel mekanda yer alacaklardır. Ancak, kışla ve karakolların sahip oldukları farklı üslup, boyut, kagir malzeme vb. gibi mimari özellikleri her ne kadar kent peyzajına bir farklılık getirmişse de, bu durumun yalnızca *Batılı* semboller olarak ele alınması doğru olmayacaktır. Bir diğer ifadeyle, kışla ve karakollar *modern Batılı* kompleksler olarak değerlendirilmemelidir. Buradaki temel problemin, kent peyzajı veya fizyonomisinde bir

---

* Haritada “kulluk” olarak ifade edilmiştir, 132 numara ile işaretlenmiştir (Bkz. Çeçen, 1997).

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Piyale Paşa tarafından Uzunçarşı başında Mercan Çarşısı Kulluğu yanında bir sebil ve bir sibyan mektebi yaptırıldığını kaydeder (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001). Bu kulluk, Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin “Mercan Çarşısı Kulluğu” olarak ifade ettiği kulluk olmalıdır.

** Haritada “kulluk, fincanı” olarak ifade edilmiştir, 211 numara ile işaretlenmiştir (Bkz. Çeçen, 1997).

*** Haritada, “çırçır, kulluk” olarak ifade edilmiştir, 331 numara ile işaretlenmiştir (Bkz. Çeçen, 1997).

**** Haritada, “kulluk” olarak ifade edilmişler, 444 ve 453 numaralarla işaretlenmişlerdir (Bkz. Çeçen, 1997).

değişiklik yapmak olmadığı açıktır. Muhtemelen asıl amaç, dönemin ideolojileri ve iktidar örüntüleri çerçevesinde, kentsel mekanda simgesel önemi olan yapıların daha vurgulanır hale getirilmesidir. Yani, külliye, saray, cami vb. gibi klasik dönemin simgesel önemine sahip yapıları ile yeni düzenin simgesel yapıları arasındaki farkın kentsel mekanda görünür kılınması isteğidir. Kışla ve karakol yapıları, iktidarı ve sahip olduğu erki temsil eden yapıların diğer sivil mimari ürünlerinden tamamen ayrılmış olduğu bir kent görünümü yaratma çabalarının bir ürünü olarak görünmektedir.

3.4 Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman

II. Mahmud döneminde, kentsel mekanın çeşitli noktalarında birbirinden farklı nitelikler gösteren kuleler yapılmıştır. Kimi zaman askeri yapıların köşe noktalarını vurgulayan bu kuleler, kimi zaman bağımsız yapılar olarak yer almakta ve farklı işlevlere hizmet etmektedirler. Ancak, pek çok çalışmada, erken 19. yüzyılın kent fizyonomisini değiştiren en önemli yapılar olarak kışlalar ele alınırken, kule yapılarının varlıkları ve önemleri gözden kaçırılmıştır.

Şekil 3.23 Flandin'in Nusretiye Camisi ve Haliç girişi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

İstanbul'un kentsel mekanındaki en önemli simgelerinden olan kulelerden biri, Galata Kulesi'dir. Ahmed Lûtfî Efendi, II. Mahmud'un, Cenevizliler dönemine inşa edilmiş olan kulenin devam eden tamiratını denetlemek amacıyla kuleye geldiğini ve ülkenin diğer bazı kentlerinde mevcut olduğu üzere, kuleye bir saat konmasını istediği bilgisine, 1833 yılı kayıtları arasında yer verir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak bu ifadelere ve saat kulesi kavramının Osmanlı dünyasına yabancı olmamasına rağmen, kuleye bir saatin eklenip eklenmediği bilgisine ulaşamamıştır. Arseven, Tarih-i Ata'yı referans göstererek, H. 990 tarihlerinde rasathane olmak üzere tamir edilen ancak sonradan harap olan Galata Kulesi'nin daha önceden başlanmış olan tamiratının H. 1235 (M. 1819/1820) yılında Galata Sarayı'nın inşası sırasında tamamlandığını belirtir (Arseven, 1989).

Eyice ise, en üst katında bir kahvehane bulunan kulenin Galata yangını sırasında yandığını, kapı kitabesine göre H. 1248 (M. 1831) yılında tamir edildiğini, bu sırada en üst katın biçimlenişinin değiştirilerek kemerli ve pencereli büyük bir kat yapıldığını ve üzerine de kurşun kaplı sivri bir külah eklendiğini ifade eder. Ayrıca, Ahmed Lûtfî Efendi'nin ifadelerine benzer biçimde, II. Mahmud'un kuleye bir saat konulmasını istediğini, bu sırada kuleye konulmuş olan bir saatin bugün Arkeoloji Müzesi'nde bulunduğunu belirtir (Eyice, 1994).

Şekil 3.24 Allom'un Kız Kulesi gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Allom, 1838)

Diğer bir kule olan, Kız Kulesi ise, 1832-1833 yıllarında tamir edilmiş ve bu tamirat sırasında, dilimli bir kubbe ve bu kubbe üzerine de bir sancak direği ilave edilmiştir (Şimşek, 1993; Elgin, 2000).

II. Mahmud döneminde inşa edilen kuleler içinde, kentsel mekanda en dikkat çekici olan yapı Beyazıt Yangın Kulesi'dir. 1826 yılında yeniçeri ordusunun kaldırılışı sırasında tulumbacı ocağının da kaldırılmasıyla birlikte yangın kulesi olarak kullanılan yapı da yıktırılmıştır. Ancak, hemen sonrasında meydana gelen Hocapaşa yangını nedeniyle, bir yangın kulesi ihtiyacının fark edilmesiyle, 1826 yılında tekrar ahşap bir kule inşa edilmiştir. Yeniçeri yandaşları tarafından tekrar yakılan bu kulenin yerine, Bab-ı Seraskeri içerisinde inşasına 1828 yılında Serasker Hüseyin Paşa tarafından başlanan kagir bir yangın kulesi, Hüsrev Mehmed Paşa'nın seraskerliği döneminde tamamlanmıştır (Şimşek, 1993). Kulenin en üst bölümünde, yangın gözetleme amacıyla çepeçevre pencereli, kurşun kaplı sivri külahlı bir kagir köşk yer almaktadır (Tuğlacı, 1993).

Şekil 3.25 Bartlett'in Galata Köprüsü gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Topkapı Sarayı içerisinde yer alan Adalet Kulesi de, II. Mahmud döneminde onarılmıştır. Kitabesine göre, 1819 yılında Kubbealtı'nın onarımı sırasında, söz konusu kule de tamir edilerek ahşap üst örtüsü değiştirilmiştir. Bu sırada, mevcut kulenin kagir alt kaidesi

korunmakla birlikte, üzerine ahşap bir köşk inşa edilmiştir. Kule, yüksek konik bir külahla örtülmüş ve külahın her yüzeyine küçük birer tepe penceresi açılmıştır (Şimşek, 1993). Beyazıt Yangın Kulesi ile Adalet Kulesi'nin mimari özellikleri arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir.

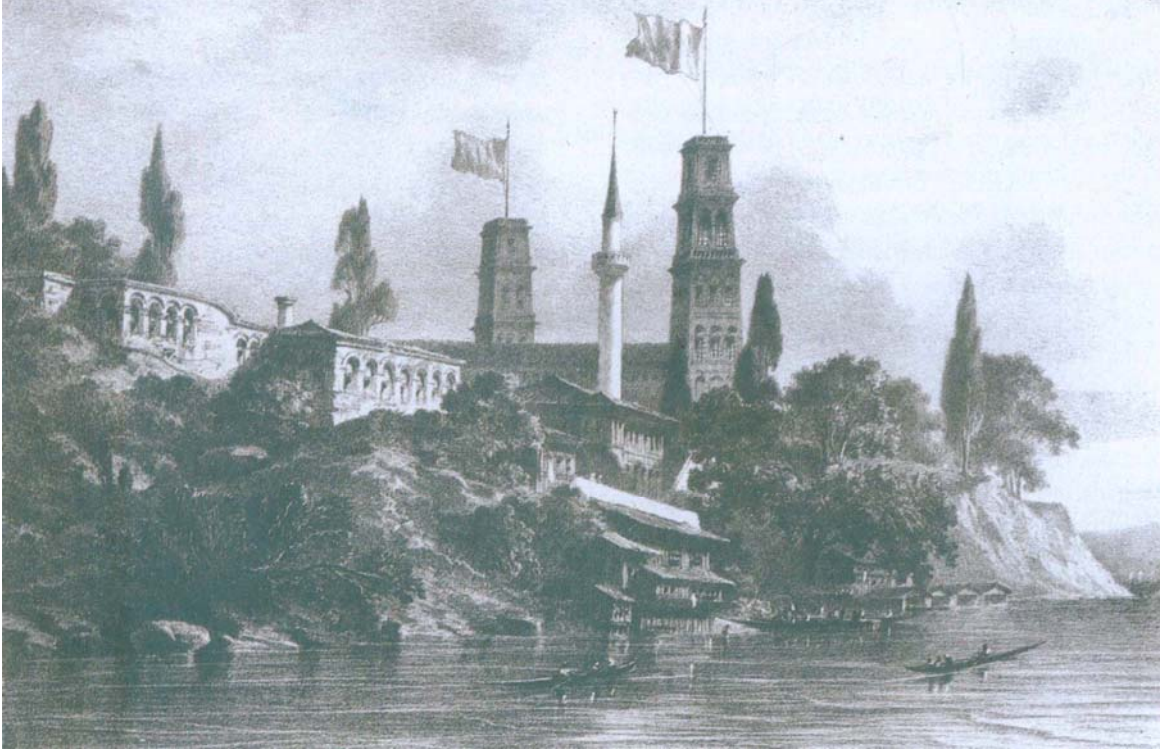
Şekil 3.26. Flandin'in Sarayburnu gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Bu bağımsız kulelerden başka, bazı kışlaların köşe noktalarına da kuleler eklendiği görülmektedir. Kule eklenen askeri yapılardan biri, III. Selim döneminde inşa edilmiş olan Selimiye Kışlası, II. Mahmud döneminde 1828-1829 yıllarında yeniden yapıldığı sıralarda, kışlanın dört köşe noktasına kuleler eklenmiştir.

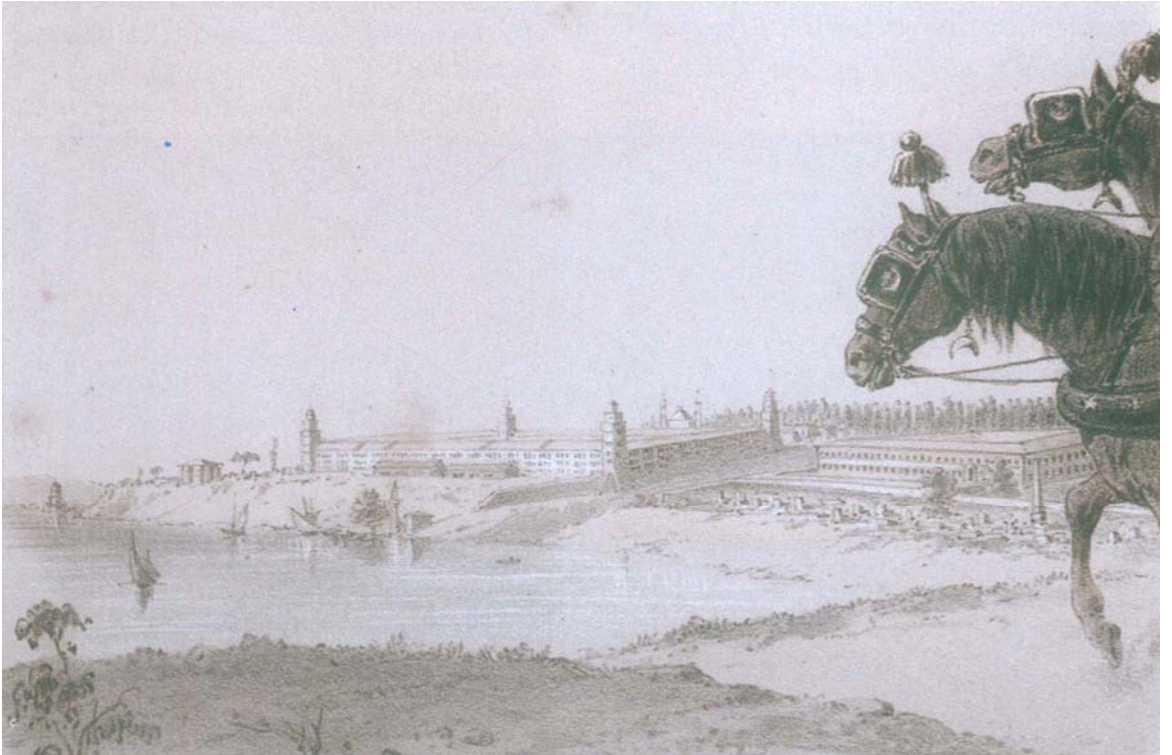
Bu bağlamda, Ramazanoğlu, kimi çalışmalarda kulelerin Abdülmecid döneminde yapıldığına yer verilmesine karşın, 1826 tarihli ön keşif ve 1829 tarihli kesin hesap kayıtlarına göre kulelerin ilk kez II. Mahmud döneminde yapıldığını belirtir (Ramazanoğlu, 2003). 1833 Temmuz'unda kışla binasını görmüş olan Marchebeus'a göre, kışlanın köşelerinde birer kule bulunmaktadır. Kulelerin tonozlarla örtülü olan alt bölümleri, barut ve silah ambarları olarak

kullanılmaktayken, üst bölümleri ise kışlanın kumandanı olan iki paşa ve subayların ikametlerine tahsis edilmiştir (Ramazanoğlu, 2003).

Şekil 3.27 Flandin'in Selimiye Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan,1992)

Şekil 3.28 Brindisi'nin Selimiye Kışlası gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Bir diğerk kışla yapısı ise, ilk kez II. Mahmud döneminde 1829 yılında inşa edilmiş olan Çengelköy Süvari Kışlası'dır. Kuleli Kışlası olarak da bilinen yapı, köşenoktalarında bulunan kuleler nedeniyle bu biçimde adlandırılmış olmalıdır. Diğerk kışla yapıları gibi ortası avlulu dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan kışla binasının, denize bakan cephesinin iki köşesinde kuleler yer almaktadır. Beş katlı olan kuleler, sivri külahlarla örtülmüştür.

Şekil 3.29 Kuleli kışlası, II. Mahmud dönemi gravürü (Allom, 1838)

Bir diğerk askeri yapı ise, bugün Kasımpaşa Deniz Hastanesi olarak kullanılan, Mekteb-i Bahriye binasıdır. Ahmed Lûtfî Efendi'nin Kasımpaşa sırtlarında yer alan Sakızağacı'nda Bahriye askerleri için 1827 yılında inşa edilmeye başlandığını kaydettiği hastane yapısı (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), pek çok çalışmada okul binası ile karıştırılmaktadır. Okul binası, Cezayirli Hasan Paşa Konağı ya da Hüseyin Paşa Sarayı adıyla bilinen yapının yıkılmasıyla, 1838 yılında inşa edilmiştir. On iki yıl süreyle okul binası olarak kullanılan yapı, okulun Heybeliada'ya taşınmasıyla hastane olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şimşek, 1993). Şimşek'e göre, bugün hastane olarak kullanılan yapı, II. Mahmud döneminin Mekteb-i Harbiye binasıdır. Diğerk kışla binalarında da olduğu gibi ortası avlulu iki katlı yapının deniz cephesindeki giriş bölümünün üzerine iki kat daha eklenerek bir kule biçiminde düzenlenmiştir (Şimşek, 1993). Acun, kapı kitabesine göre 1827 tarihli olan yapının güney

cephesindeki orta kapısının üzerinde, kare prizma biçiminde iki katlı bir saat kulesinin yükseldiğini belirtmektedir (Acun, 1994). Cansever ise, muhtemelen okul binası ile hastane binasını karıştırması nedeniyle, 1827 yılında yapımına başlandığı ve 1838 yılında tamamlandığını belirttiği hastane binasının, katları arasında balkonların yer aldığı üç katlı kare bir blok biçimindeki saat kulesinin yassı bir kubbe ve bayrak direği ile tamamlandığını ifade eder (Cansever, 2009).

Şekil 3.30 Brindisi'nin Tersane gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Yine dönemin gravürleri incelendiğinde, Top ve Top Arabacıları Kışlası'nın camisi olarak 1823-1826 yılları arasında inşa edilen Nusretiye Camisi'nin hemen önünde bir kulenin yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda II. Mahmud'un selatin camisi olan yapının, deniz tarafında yer alan kulenin inşa tarihi veya kullanım amacıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, III. Selim dönemi gravürlerinde söz konusu yerde bir kulenin resmedilmemiş olması, caminin 1826 tarihli olduğu ve kulenin de Allom'un 1838 tarihli gravüründe resmedildiği göz önüne alındığında, kule bu tarih aralığında inşa edilmiş olmalıdır.

Şekil 3.31 Allom'un Nusretiye Cami gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Allom, 1838)

Kimi kaynaklarda Nusretiye Saat Kulesi olarak yer verilen kule, sıklıkla aynı yerde Abdülmecid döneminde inşa edilen 1848-1849 tarihli Tophane Saat Kulesi ile karıştırılmaktadır. Bazı çalışmalarda, II. Mahmud dönemi saat kulesinin Tophane Kışlası önünde, Nusretiye Camisi'nin güneyinde deniz kenarında bulunduğu ifade edilmiştir (Bkz.

Acun, 1994). Bazı çalışmalarda ise İstanbul'un en erken tarihli ilk saat kulesi olarak nitelendirilen Tophane Saat Kulesi'nin, daha önce Nusretiye Camisi'nin merkezinde olduğu kışla kompleksi içerisinde yer aldığı ve asıl olarak Abdülmecid döneminde Nusretiye Kasrı'nın saat kulesi olarak inşa edildiği belirtilmiştir (Cansever, 2009). Ayrıca, 1950'li yıllardaki yol açma çalışmaları sırasında kasrın yanındaki yerinden alınarak bugünkü yerine taşındığından söz edilmekteyse de, Abdülmecid dönemi Tophane Saat Kulesi bugün hala mevcut olduğu yerde inşa edilmiştir.

Şekil 3.32 P. Balnchaw'un Nusretiye Camisi gravürü, Abdülmecid dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Oysa, gerek II. Mahmud, gerekse de Abdülmecid dönemi gravürleri incelendiğinde, aynı yerde farklı iki kule yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre, Abdülmecid döneminde inşa edilen kulenin üst kısmında iki cephesinde birer saat yer almaktadır. Ancak, Nusretiye Camisi'nin güney tarafında deniz kenarında yer alan II. Mahmud dönemi kulesinin mimari özellikleri farklılık göstermektedir. Altıgen bir plan şemasına sahip olan kulenin, her katı pencerelerle çevrilidir. Her ne kadar, resmedilen dönem gravüründe kulenin bir cephesi görünmemekteyse de, cephe biçimlenişi göz önüne alınarak, kulenin üzerinde herhangi bir saatin yer almadığı düşünülebilir.

Diğer taraftan, II. Mahmud dönemi kulesinin mimari nitelikleri ile özellikle 18. yüzyılda çeşitli Avrupa kentlerinde düzenlenen kraliyet botanik bahçeleri (royal botanic gardens) içerisinde yapılan pagodalar arasında büyük benzerlik görünmektedir. Gerçekte pagodalar, Çin, Japonya, Kore, Nepal vb. gibi Asya ülkelerinde, genellikle Budist tapınaklarında yer alan geniş saçaklı ve çok katlı kuleleri ifade etmek için kullanılan terimdir. Pagodalar, dini bir fonksiyona sahiptir ve genellikle tapınak komplekslerinin içerisinde veya yakınında inşa edilirler.*

Her ne kadar söz konusu Avrupa pagodaları ile II. Mahmud'un Nusretiye Camisi yanındaki kule arasında mimari açıdan büyük benzerlikler bulunmasına rağmen, böylesi bir yapının hangi amaçla yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Avrupa pagodaları botanik parkları içerisinde yer alırken, Nusretiye Camisi yanındaki kule bir kışla kompleksinin içerisinde bulunmaktadır. Bu durum, kulenin gerek mimari üslubuyla gerekse de konumuyla birlikte, dönemin erk ideolojileri bağlamında iktidarın kentsel mekanda temsiliyeti problemiyle ilintili olabileceğini akla getirmektedir.

II. Mahmud dönemi kulelerinden bir diğeri ise, yukarıda bahsedilen örneklere göre farklılık gösteren işaret kuleleridir. İmparatorluk genelinde henüz telgraf usulü uygulanmamakla birlikte, iletişimin kolaylıkla sağlanabilmesi için, işaret çekilerek haberleşme amacıyla başkentten Silistre'ye kadar birer saat aralıklarla kuleler inşa edilmesi yolunda padişaha bir layiha sunulmuştur. Ahmed Lûtfî Efendi, söz konusu işaret kulelerinin Ortaköy, Kuzguncuk, Rumelihisarı, Çakalburnu ve Yuşa tepelerine (Beykoz) birer sütun konularak uygulamaya geçirildiğini bazı evraklarda gördüğünü belirtir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Diğer taraftan, II. Mahmud dönemine ait gravürlerde, Kız Kulesi'nin üzerindeki sancak direği ile, Nusretiye Camisi yanındaki kulenin, Kasımpaşa Deniz Hastanesi Saat Kulesi'nin, Selimiye Kışlası kulelerinin üzerlerinde bir sancak direği ve bayrakla resmedilmiş olmaları dikkati çekmektedir. Bu durum, II. Mahmud döneminde, *modern* devletlerin ideolojik simgelerinden biri olan bayrağın, *modern* anlamıyla var olmaya başladığını akla getirmektedir. Oysa, geleneksel Osmanlı dünyasında sancaklar, devlete değil, padişaha dair

---

* Çalışmalarda, pagodalar, genellikle "Chinoiserie" konusu altında ele alınmaktadır. 17. yüzyıldan itibaren, Avrupa sanat üsluplarının Çin sanatının niteliklerine dair çeşitli referanslar içermeye başladığı görülmektedir. Özellikle, Hollanda, Portekiz ve İngiltere gibi ülkelerde, Hindistan aracılığıyla ilk olarak çini ve porselenlerle birlikte görülmeye başlayan bu akıma "Chinoiserie" (Çin üslubu) adı verilmiştir. Mimari, iç dekorasyon, mobilya, bahçe düzenleme ve edebiyat gibi geniş ölçekte yayılım bulan akım, Çin sanatına dair referansların birebir taklit edilmesine dayanmaktadır. Bu akımın, bahçe düzenleme alanlarındaki ilk örnekleri de, 18. yüzyıl botanik parkları olmuştur. Londra ve Münih gibi çeşitli kentlerde yapılan botanik parklarının içerisine birebir aynı ölçekte ancak yalnızca dekoratif amaçlı pagodalar yapılmaya başlanmıştır.

referanslar içerirler ve sultanların adlarıyla tanımlanırlar. “Sancak-ı şerif” olarak nitelenen bu geleneksel dönem bayrakları, Osmanlı sultanları sefere gideceği zaman çıkarılırlar ve diğer zamanlarda kentsel mekanda kullanım ya da görünürlük alanına sahip olmazlar. Benzer biçimde, Yeniçeri ordusunun kaldırılış sırasında da, 1826 yılında, Topkapı Sarayı’ndan sancak-ı şerif çıkarılmıştır.

Ancak, Ahmed Lûtfî Efendi H. 1242 (M. 1826/1827) yılı kayıtları arasında bayrağı “Devlet-i Aliyye nişanı” olarak tanımlar ve bu tarihten sonra söz konusu nişanın ortasına ay ve yıldız şekli konulmasının istendiğini belirtir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu bağlamda, geç 18. yüzyıla kadar Osmanlı sancakları üzerinde yalnızca hilal bulunmaktayken, ilk defa III. Selim döneminde, 1793 kurulan Nizam-ı Cedid alayları sancaklarında, sancağın rengi yeşilden kırmızıya dönüştürülmüş (Kurtoğlu, 1987) ve hilalin yanına sekiz köşeli bir yıldız eklenmiştir* (Fevzi, 1933). Ancak, III. Selim’in öldürülmesinden sonra sancaklarda yer alan yıldız kaldırılmıştır. II. Mahmud dönemi başlarında sancaklarda yalnızca bir hilal yer almaktadır. Örneğin, 1824 yılında Osmanlı donanması sancağında bir hilal bulunmaktadır** (Türk Bayrağı, 1929). Ahmed Lûtfî Efendi’nin işaret ettiği durum, sancaklarda bulunan hilalin yanına sekiz köşeli bir yıldızın eklenmesidir.*** Benzer biçimde, yine Ahmed Lûtfî Efendi, 1827 yılında, askeri nizamiye subaylarına ayrılmış olan ay yıldızlı nişanların, bazı araba ve kayıklarda resmedilmesinin, hürmet derecesinin küçülmesine neden olacağı gerekçesiyle yasaklanması yolunda çıkarılan hatt-ı hümayunların mahalle imamları aracılığıyla herkese duyurulduğunu belirtir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Ahmed Lûtfî Efendi’nin ifadelerinde, tanımladığı “Devlet-i Aliyye nişanı”nın bir sancağa değil, doğrudan devletin resmi bayrağına işaret ediyor olmasıdır. Bu durum, II. Mahmud döneminde, sultana ve onun iktidarına referans veren geleneksel sancağın yerine, yöneticinin kimliğinden özerkleşmiş bir devlet bayrağının

---

* Çeşitli kaynaklarda, III. Selim döneminde askeri yenileşme hareketleri kapsamında sancak ve bayraklar ile ilgili olarak da birtakım değişiklikler yapıldığı belirtilmesine rağmen, söz konusu düzenlemenin detayları hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Hilalin yanına yıldız eklenmiş olduğu kesinlikle tespit edilebilmekle birlikte, bayrak kavramına atfedilen anlamla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.

** Konuyla ilgili yazılı literatürde, kullanılmakta olan sancak ve bayrak kavramları arasında bir karışıklığın mevcut olduğu belirtilmelidir. Sancaklar, Osmanlı dünyasında, çeşitli askeri unvanlara sahip kişilere ve kurumlara ait olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Donanma-yı Hümayun kalyonları sancağı, Kaptan-ı Derya’ya ait sancak, Tophane-i Amire’ye ait sancak, tüccar gemilerine ait sancak vb. gibi çeşitli sancaklar (Kurtoğlu, 1987), Osmanlı dünyasında her zaman kullanılmıştır. Hatta, bugün bile aynı biçimde askeri örgütlenmelerde çeşitli sancaklar bulunmakta ve kullanılmaya devam etmektedir.

*** Bayrağın bu hilal ve yıldız içeren biçimi, Abdülmecid döneminde de kullanılmaya devam edecek, 1842 yılında sekiz köşeli yıldız yerini, beş köşeli yıldız bırakacaktır (Tosyevî zade Rıfât Osman, 1931). Yukarıda yer verilmiş olan Tophane Saat Kulesi’ne ait Abdülmecid dönemi gravüründe, bayrağın üzerinde resmedilen beş köşeli yıldız kolaylıkla seçilebilmektedir.

tanımlanmış olduğunu düşündürmektedir.* Bu tanımlamanın da hemen Yeniçeri ordusunun kaldırılışından sonraki bir tarihte, 1827 yılında yapılması oldukça anlamlıdır. Yeni devlet düzenini ve devlet erkini temsil edecek her türlü yapı ve simgesel elemanın hızla kentsel sahnede inşa edilmeye başlandığı bu dönemde, bayrak da bu temsiliyet araçlarından biri olarak kurgulanmış olmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, yeni iktidarın kazandığı meşruiyetin temsil edilmesi problemi, kültürel hafızanın biçimlenişi ve geçmişle hesaplaşma problemine işaret etmektedir. Sancak ve bayraklar da, bunun en önemli araçlarından ve yüzleşme araçlarından biridir.**

Bu bağlamda, II. Mahmud döneminde, kentsel mekanda görünürlük kazanmaya başlayan kuleler ve üzerlerindeki bayrak direkleri ile bayraklar bir bütün olarak devlete ve erkine dair yeni anlamlar taşımaktadır. Nusretiye Camisi yanındaki kule, bugünkü adıyla Kasımpaşa Deniz Hastanesi, Kuleli Kışlası ve Selimiye Kışlası gibi yapılarda yer alan kuleler, daha çok simgesel anlamlarla görselleştirmektedir. Beyazıt Yangın Kulesi ve işaret kuleleri ise, fonksiyonel amaçlı olarak inşa edilmişler, Kız Kulesi, Galata Kulesi ve Adalet Kulesi örneğinde olduğu gibi mevcut kuleler farklı biçimlerde yeniden inşa edilmişlerdir. Dönemin en temel problemlerinden biri, devletin iktidarının temsiliyeti ve yeni ordunun ve düzenin varlığının kentsel mekanda her türlü yapı ile sembolizasyonu olmuştur. Dolayısıyla, söz konusu kulelerin kentsel mekanda erk ideolojileri ile ilintili olarak inşa edilmeye başladıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

---

* Bayrağın taşıdığı bu yeni referanslar ve anlamların başlangıç noktasını, III. Selim dönemindeki düzenlemeler tanımlıyor olmalıdır. Ancak, bu durumun, III. Selim ve II. Mahmud dönemi ile ilgili genel literatürde her türlü değişim hareketinin anlatılageldiği üzere, hiçbir biçimde Batı'dan örnek alınmadığı belirtilmelidir. Modern anlamdaki ilk bayrak olarak nitelendirilen Fransız bayrağının, III. Selim dönemindeki düzenlemeler ile eşzamanlı olarak, Fransız Devrimi'nden hemen sonra oluşturulduğunu hatırlatmak yararlı olacaktır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne ait bir bayrağın oluşturulması süreci, Cumhuriyet yıllarına kadar tamamlanamayacak ve devam edecektir.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3. İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Kentsel Belleğin Yeniden İnşası.

4. İSTANBUL'DA KENTSEL KAVRAYIŞIN DEĞİŞİMİ

4.1 Değişen Kent ve Kent Merkezi Tanımı

Klasik dönem İstanbul'u, yönetsel olarak bir şehir ve üç belde olmak üzere dört kadılığa ayrılmıştır. Esas şehri meydana getiren sur içi yerleşim bölgesi, Dersaadet veya Mahrusa-i İstanbul olarak adlandırılmaktadır. Bilad-ı Selase olarak adlandırılan Galata, Üsküdar ve Eyüp ise kentin dış mahalleleridir ve İstanbul'dan ayrı sayılırlar (Ahmet Refik, 1998). Yetki alanları coğrafi olarak sınırlandırılan kadılıklardan suriçi bölgesinden sorumlu olan kadılık, daha üstün sayılmış ve yöneticisi "İstanbul Efendisi" olarak adlandırılmıştır*. Söz konusu bölge, yönetim erkini elinde bulunduran sultanın yaşadığı saray alanı ve yakın çevresini kapsamaktadır.

Eyüp, ilk surdışı yerleşimlerin görüldüğü bölgedir. Galata ise uzun yıllar "karşı yaka" olarak ifade edilmiştir ve daha küçük bir alanı kaplarken, surlar içerisinde daha yoğun bir nüfusa sahiptir. Devlet ileri gelenleri ve tüccarların bahçe içerisindeki konakları, sultanların ve devlet ricalinin yalıları Boğaziçi'nde ve Üsküdar'da yer almaktaysa da, Üsküdar en düşük nüfus yoğunluğunu barındırmaktadır (Çelik, 1998). Bu çerçevede, 19. yüzyıl öncesi başkent, sultan ve onun sarayının egemenliği altındadır. Sultanın yakın ve geniş kapı halkı mensupları, devlet ricali, gittikçe büyüyen halkalar biçiminde sultanın etrafında toplanmıştır (Göçek, 1999). Boğaziçi kıyılarındaki köyler birbirinden ayrı tutulmaya çalışılmış Türk, Ermeni, Rum, Musevi yerleşmelerinden meydana gelir. Birbirinden farklı sosyal hiyerarşinin düzenleyici olduğu Osmanlı sosyal düzeni, Boğaziçi sahillerinde, kişilerin ve grupların devletle ilişkisi temelinde çok belirgin olarak mekansal düzene yansır (Artan, 1994b).

Bu bağlamda, İstanbul olarak adlandırılan suriçi yerleşiminin merkezini de Topkapı Sarayı ve yakın çevresi tanımlamaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda yerleşim alanlarının Boğaziçi kıyılarına doğru yayılım gösterdiği bilinmekteyse de, kent merkezi iktidar örüntüleri çerçevesinde aynı kalmıştır. Ancak, erken 19. yüzyıl İstanbul kenti ve kent merkezi üzerine birbirinden farklı yorumlar bulunmaktadır. Örneğin, Çelik'e göre; 19. yüzyıl başlarında "*İstanbul, en geniş alanı kaplayan ve ona kubbelerle minarelerin belirlediği ünlü silüetini kazandıran çok sayıda anıtlarla bezenmiş ana kenttir.*" (Çelik, 1998) ve en yoğun yerleşim sur içi bölgesinde görülür (Ahmet Refik, 1998). Hatta, 1840'lara kadar camiler, külliye, saraylar ve çarşılar gibi kentin başlıca anıtsal mimari eserleri olan yapılar İstanbul tarafında yapılmıştır ve Galata hala

---

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.2 Kent Yönetimine İlişkin Yeni Sorunsallar: Eski Yönetimsel Yapının Tasfiyesi.

büyük ve önemli olmayan küçük bir dış semt kimliği taşımaktadır (Çelik, 1998). Denel'e göre ise; suriçi bölgesi büyük ölçüde bir Müslüman yerleşimi kimliğine sahipken, gayrimüslimlerin genellikle surdışında bölgelere, Haliç'in kuzey kıyılarına ve Boğaziçi'ndeki köylere yerleşmeye özendirilmişlerdir (Denel, 1982). Kuban'a göre ise; 19. yüzyıl öncesinde*, Galata, barındırdığı gayrimüslim nüfus nedeniyle, kente dahil olamamış bir yerleşim alanıyken, Üsküdar ise, Türk nüfusu ile bir uydu kent niteliği taşır. Boğaziçi kıyılarında yer alan birbirinden kopuk köylerde ise, sahilsaraylar ve yalılar yer alır ve bir çeşit yazlık yerleşim alanıdır (Kuban, 2000). Kuban bu durumu, *“Topkapı Sarayı gibi bir kent-saray tüm haşmetiyle kentin merkezini işgal ederken, Beşiktaş Sarayı gibi kıyılarda yapılan sarayların hükümdarlığa özgü kaprisler”* olduğu yorumunu yapar (Kuban, 2001).

Bir diğer görüş ise; saray alanının ve yerleşmelerin 19. yüzyılda kentin açık alanlarına doğru yayılım göstermesiyle, kentin ana bölümünün Haliç'in karşı kıyısına, Galata- Beşiktaş bölgesine doğru kaydığı yolundadır. Böylece, sonraki yıllarda Boğaziçi kıyıları ve surdışı bölgesinde bulunan yerleşmelerin yoğunluğu da artacak, söz konusu yerlerdeki köylerin içine kapanık niteliklerinden kurtularak kent yaşamına dahil olacaklardır (Denel, 1982). Bu görüşün temel dayanağı da, erken 19. yüzyılda, II. Mahmud'un Beşiktaş kıyılarında yeni bir saray inşa ettirmesi ile saray alanının kentsel mekanda yer değiştirmesidir. Beşiktaş Sahilsarayı, her ne kadar önceleri yaz aylarında kullanılmışsa da, bir süre sonra Topkapı Sarayı tamamen terk edilmiştir**. Üstelik hemen yakınlarında Çırağan Sarayı'nın (Artan, 1994a) ve Beylerbeyi Sarayı'nın inşasına başlanmış, böylece imparatorluğun iktidar merkezi Boğaziçi kıyılarına taşınmıştır.

Bu yorumlara göre, ana kentin Batı yönündeki bu yayılımıyla birlikte Haliç üzerinde köprü yapılması ihtiyacının ortaya çıkmıştır ve köprü***, kentin Beşiktaş çevresindeki yeni merkezinin en büyük göstergesi olacaktır. Bu bağlamda, Mantran, modern yaşamın bir göstergesi olarak padişahların yeni düzenlemeler yaparak başka mekanlara taşındıklarını ve kentin ana bölümünün ve merkezinin Galata-Beşiktaş aksına kaydığından bahseder (Mantran,

* Kuban'ın “19. yüzyıl” olarak ifade ettiği dönem, gerçekte 19. yüzyılın ikinci yarısıdır. Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerini konu alan çalışmalarda, “19. yüzyılın ikinci yarısı” veya “geç 19. yüzyıl” yerine, II. Mahmud dönemini de kapsayacak biçimde 19. yüzyıl ifadesinin kullanılması mimarlık tarihi literatüründe sıklıkla rastlanan bir yanıltır.

** Cezar, yeni bir saray yapılmasının temelinde, çağdaşlaşma hareketleri kapsamında, yeni bir döneme, yeni bir yaşam biçimiyle ve yeni binalar içinde girme çabalarının bulunduğu bahseder. Çünkü, Cezar'a göre, hükümdar sarayı için İstanbul'daki en uygun yerin Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alan olmasına rağmen, yeni saray alanı olarak Beşiktaş kıyılarının seçilmesinde padişahların yenilik arayışı etkili olmuştur. Bu bağlamda, geleneksel değerlere saygılı olan Osmanlı padişahlarının, bu yeniliği, Topkapı Sarayı'nı oluşturan eski binaları yıkıp yerlerine yenilerini yapmaları biçiminde gerçekleştiremeyeceklerinden bahseder (Cezar, 1991).

*** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.3 İstanbul'da İlk Kez Köprü Yapılması ve Meydan Düzenlemesi.

2005). Benzer biçimde, sıklıkla, Bilad-ı Selase'nin bütünleşme yolunda büyümesinin ve böylece İstanbul–Galata–Üsküdar yerleşmelerinin birbirine yaklaşması ile gelişen ulaşım ağı arasında bağlantı kurulur (Denel, 1982). Hatta, birbirinden farklı fonksiyonlara sahip iki kenti birleştiren köprünün, kenti tek parçalı bir yapıya dönüştürmek amacıyla inşa edildiği iddia edilir (Cansever, 1993). Bu durumda, kent merkezinin artık yer değiştirdiği ve suriçi bölgesinin değil de, Beşiktaş ve yakın çevresinin yeni merkez olduğu düşünülebilir.

Kimi kaynaklarda ise, saray alanı her ne kadar Dolmabahçe'ye taşınmış olsa da, köprünün sultanın özel günlerde İstanbul'a inmesinin ve camiye gitmesinin yarattığı sorunları çözmek amacıyla yapıldığından ve merkezin hala suriçi bölgesi olduğundan bahsedilir (Kuban, 2000). 19. yüzyıl ortalarına kadar, Haliç'in kuzeyinde boyutları ve üsluplarıyla İstanbul tarafının anıtsal eserleriyle aşık atacak yapıların inşa edilmemesi de bunun göstergesi olarak ele alınır (Çelik, 1998).

Ancak, tüm bu iddiaların ortak noktası, II. Mahmud döneminde, artık kent olarak tanımlanan coğrafyanın fiziksel sınırlarının değiştiğinin göz ardı edilmesidir. Bu bağlamda, Kayra'nın yayınladığı İstanbul haritaları oldukça önem taşımaktadır (Bkz. Kayra, 1990a). 19. yüzyıl öncesinde veya erken 19. yüzyılda hazırlanmış haritaların başlıkları detaylı biçimde incelendiği takdirde, İstanbul olarak tanımlanan coğrafyanın sınırları daha açık biçimde anlaşılmaktadır. Buna göre, söz konusu haritalarda, yalnızca suriçi bölgesi ve oldukça yakın çevresinden meydana gelen bir coğrafyayı kapsayan alanların "İstanbul Haritası" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Diğer taraftan, coğrafi alan suriçi ve Boğaziçi kıyıları kapsadığı durumlarda, haritaların "İstanbul ve Boğaziçi", "İstanbul–Boğaziçi ve yöresi" ve "İstanbul ve çevresi şehir planı" gibi başlıklar taşıdığı görülmektedir*. Örneğin, F. Kauffer ve C. Gauffier tarafından 1786 tarihinde hazırlanmış olan harita, "İstanbul kenti ve kent dışı mahalleleri" başlığını taşımaktadır. Harita, suriçi bölgesi, Eyüp, Galata ve Üsküdar bölgelerini kapsamaktadır (Bkz. Kayra, 1990a). Buna göre, 19. yüzyıl öncesinde, İstanbul olarak adlandırılan kent yalnızca suriçi bölgesinden meydana gelmektedir. Suriçi yerleşimi dışında kalan Eyüp, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi gibi diğer alanlar ise, henüz kentsel mekana katılmamıştır. Birbirinden ayrılmış biçimde meydana gelmiş ikincil yerleşim alanlarıdır. En azından harita lejandlarında öyle nitelenir.

---

* Söz konusu çalışmada da yer verilmiş olan Stolpe'nin 1863 tarihli "İstanbul ve yöresi" başlığını taşıyan haritası bu değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Çünkü söz konusu harita üzerinde yeniçeri kışlalarından olan Yeni Odalar "yeniçeri bölgesi" biçiminde gösterilmektedir. Oysa, bu odalar 1826 yılında yıkılmıştır ve haritanın hazırlandığı tarihte mevcut değildir. Stolpe, harita üzerindeki kentsel mekanlara dair bilgileri, muhtemelen daha önceki dönemlere ait haritalardan kopyalamıştır.

Oysa, II. Mahmud'un görevlendirmesi üzerine Moltke tarafından hazırlanmış olan haritayla, İstanbul kentinin coğrafi sınırlarına yeni bir tanımlama getirdiği görülmektedir. Buna göre, dönemin en önemli haritacılık etkinliklerini gerçekleştirmiş olan Moltke, 22 Şubat 1837 tarihli mektubunda, "*İstanbul'un planını bitirdim. Muhakkak ki başka hiçbir başşehrin sokaklarında, burada olduğu gibi hiç rahatsız edilmeden çalışamazdım....*" (Moltke, 1999) ifadelerine yer vermektedir. Ayrıca, yine Moltke'nin 6 Şubat 1836 tarihli mektubuna göre, harita, Karadeniz ağzından Marmara Denizi'ne doğru beş millik uzaklığa kadar olan bölümü ve Boğaziçi'nin her iki tarafından da 1-1,5 mil içeriye kadar olan bölümü kapsamaktadır (Fischer, 1944)*. Büyükdere, Tarabya, İstinye, Hisarlar, surlarla İstanbul, Saray, Pera ve Galata, Kadıköy, Davutpaşa gibi yerleşim alanları da harita üzerinde gösterilmektedir**. Söz konusu Moltke haritasında, İstanbul diye adlandırılan kent, suriçi, Eyüp, Yeşilköy, Galata, Üsküdar, Boğaziçi kıyıları gibi geniş bir kentsel alana işaret etmektedir. Harita üzerinde gösterilmiş olan coğrafya, kenti bütüncül bir anlayışıyla ele almaktadır.

Kentin fiziksel sınırlarına da bir tanımlama getiren bu durum, İstanbul kentinin Galata, Üsküdar ve Boğaziçi kıyılarını da kapsayacak biçimde geniş ölçekli bir coğrafyadan meydana geldiğini göstermektedir. Söz konusu alanlar, artık sur dışı yerleşimleri değil, kentsel mekanın birer parçasıdır. Erken 19. yüzyıldaki İstanbul kenti, artık merkezi oluşturan bir şehir ve beldelelerden meydana gelmez. Kent belirli bir merkez ve ona eklenen farklı yerleşim bölgelerinden oluşmaz. Kent, alt birim olan mahallelerin bir araya gelmesiyle oluşan, önceki dönemlere göre coğrafi sınırları çok daha geniş bir alana yayılan bir fiziksel bütündür. Zaten kent yönetiminde yapılan, kadılıkların kaldırılması ve mahalle muhtarlıklarının kurulması gibi, değişiklikler de bu duruma işaret etmektedir***.

Bu bağlamda, II. Mahmud döneminde inşa edilen çeşitli iktidar yapılarının kentsel mekandaki konumları da bunu doğrular niteliktedir. Örneğin, yeni ordunun kışlaları için Çengelköy, Maçka, Davutpaşa, Rami, Yeşilköy gibi alanlar tercih edilmiştir. Benzer biçimde, kent güvenliğinin sağlanması amacıyla kurulan karakolların konumları da kentsel mekanda geniş bir coğrafyayı tanımlamaktadır. Bu durum, söz konusu alanların, artık kent dışı bölgeler değil, kente dahil olan, kent çeperleri olarak kabul edildiğini göstermektedir. Çünkü, iktidarın sahip olduğu erki görselleştiren en büyük sembollerinden biri olan kışlaların ve karakolların,

* Bu bölümde, "Fischer, 1944" referansı ile yer verilen tüm ifadeler, Bülent Tanju tarafından Almanca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

** Moltke tarafından hazırlanmış olan İstanbul haritaları ve Moltke'nin haritacılık çalışmaları ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.1 Moltke'nin İstanbul'daki Haritacılık Etkinlikleri.

*** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.2 Kent Yönetimine İlişkin Yeni Sorunsallar: Eski Yönetimsel Yapının Tasfiyesi.

dönemin ideolojik yapısı göz önüne alındığında, kentsel mekanın dışına atıldıklarını düşünmek yanlış olacaktır*.

II. Mahmud iktidarının temel amaçlarından biri, bir bütün olarak kente egemen olmaktır. Bir bütün olarak tüm kentin asayişini sağlamak istenmektedir. Söz konusu sembolik yapılar da, bu siyasal iktidarın kentsel mekandaki çeşitli göstergeleri olacaktır. Bir anlamda, karakol ve kışla yapıları ile işaretlenmiş bir kent bütünü ortaya konacaktır. Bu bağlamda, kent asayişini, kadılığın yalnızca yargı işlerinden sorumlu olması, muhtarlıkların kurulması vb. gibi kente dair tüm olgular, iktidar tarafından kurulacak yeni bir bütünün parçası gibi yorumlanmış olmalıdır.

Aynı doğrultuda, sultan da önceki dönemlerle karşıtlık gösterecek biçimde, söz konusu kent coğrafyasını bütünsel olarak kullanmaktadır. Klasik dönem kent merkezi, sultanın yaşadığı saray ve gittiği cami vb. gibi iktidarla ilintili olarak, sultanın kullandığı kısıtlı kentsel mekanla belirlenmiştir. Oysa, II. Mahmud, neredeyse gündelik yaşamını tüm coğrafyaya yayılan bir kentsel mekanda sürdürmektedir. Kimi zaman orduyla birlikte Rami veya Davutpaşa'daki kışlalarda kalmakta, kimi zaman namaz için Üsküdar'a, Galata'ya ya da Bebek'e gitmekte, kimi zaman da denetleme veya gezinti amaçlı olarak kent içerisinde dolaşmaktadır**. Sultan gündelik yaşamın herhangi bir anında, kentin herhangi bir yerinde bulunabilmektedir. Dolayısıyla, kentsel mekanda sultana referans veren herhangi bir belirgin merkez bulunmamaktadır. Kent, artık bütünüyle sultanın veya iktidarın sahip olduğu erke ait tümel referansları taşımaktadır.

Bu noktada, erken 19. yüzyıl kenti, bütünlük anlayışıyla klasik dönem kentinden ayrılır. Cemaatçi biçimde örgütlenmiş klasik dönem kentinin çok bileşenli ve merkezli yapısı, II. Mahmud döneminde varlığını sürdürmez. Coğrafi olarak birbirinden ayrı yerleşim bölgeleriyle birbirine gevşekçe eklenmiş ve siyasal iktidarın merkezini tanımladığı kent strüktürü ortadan kalkar. Erken 19. yüzyıl kenti artık, çok parçalı değil, yeni bütünlüğünü arayan bir yapıya sahiptir. Bu durum, iki soruyu akla getiriyor: Dönemin yürütülen kentsel politikalar kapsamında, merkezi yönetim bütünüyle merkezi bir kent yapısı mı kurmaya çalışmaktadır? Yoksa, kentin bir bütünlüğe işaret eden sisteminin yeni kurulmaya çalışıldığı ve henüz tam anlamıyla çalışmadığı göz önüne alınırsa, yalnızca modernleşmeye başlayan kentin olağan evrimi mi söz konusudur?

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 2. Sultanın Kamusal Görünürlüğünün Sahnesi Olarak Başkent.

Bu bağlamda, kentin bu bütüncül yapısının, yüzyılın ikinci yarısında bozuntuya uğradığı ve kentin tekrar, ancak farklı karakterde bir merkez edindiği görülmektedir. Aslında bu yeni merkezin ikili bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayacak olan, Bankalar Caddesi, Karaköy limanı ve Galata, Eminönü ile birlikte kentin ticari merkezini meydana getirecektir. Gerçekte bu ticari merkezi, tek bir merkez gibi çalışmaya başlayacak olan, Eminönü–Galata Köprüsü–Karaköy aksı tanımlayacaktır. II. Mahmud döneminde örgütlenmesine rağmen, söz konusu dönem içinde henüz yeterince erke sahip olmayan, Bab-ı Ali ise kentin idari merkezini meydana getirecektir. Bu dönüşümün ilk nüvelerinin, II. Mahmud döneminde başladığını söylemek yanlış olmaz. Ancak, bu dönemde ne Bab-ı Ali ne de Galata henüz merkez olarak nitelendirilebilecek kadar iktidara sahip değildir. Dolayısıyla, klasik dönemden 20. yüzyıla doğru, çok merkezli geleneksel kentin II. Mahmud döneminde merkezsiz bir kente, 19. yüzyıl sonlarında ise ticari ve idari merkezini Bab-ı Ali–Eminönü–Galata Köprüsü–Karaköy aksının tanımladığı tek merkezli bir kente doğru evrildiği söylenebilir.

4.2 Kent Yönetimine İlişkin Yeni Sorunsallar: Eski Yönetimsel Yapının Tasfiyesi

Klasik Osmanlı kent yönetim sistemi, bireyi ve genelde kentler bütününe değil, cemaati esas almaktadır. Bu bağlamda, kente dair belediye hizmetleri de tanımlanmış yönetim birimleri tarafından değil; dini, etnik ve mesleki cemaatler tarafından yürütülmektedir. Bu uygulama biçimi de, yasalaşmış belediye tüzük ve yönetmeliklerine değil de, çoğu kez fermanlar, adli hükümler* ve gelenekler gibi yazılı olan veya olmayan kaynaklara dayanmaktadır (Çelik, 1998). Kent yönetimini beş temel elemandan, siyasal ve dini temsil, mal nakliyesi, korunma, yapı, çevre ve mimari kontrol, asayiş, oluşmaktadır. Diğerleri ise sultana, yani devlete, orduya ve vakıflara bırakılmışlardır (Cerasi, 1999).

Başkent İstanbul'da ise, kent yönetim mekanizmalarında, sadrazam yönetiminde hiyerarşik bir yönetim örgütlenmesi oluşturulmuştur**. İstanbul'da beledi hizmetlerin yerine getirilmesinde kadılar, subaşılardan, bostancı ocakları, tulumbacı ocağı, ihtisab ağaları, şehreminler ve mimarbaşılardan ön plana çıkmaktadır. Ancak, II. Mahmud döneminde, özellikle 1826 yılında yeniçeri örgütünün kaldırılmasından sonra, bu geleneksel yönetim

* Örneğin, İstanbul sokaklarının kaldırılmalarının bozulduğu ve bu durumun geçiş sırasında zorluğa neden olduğunun işitilmesi üzerine, bozuk olan kaldırılmaların kimin hanesi ve dükkanı hizasında ise konut ve dükkan sahipleri tarafından mı ya da ne şekilde tamir edileceğine dair gerekli tüm fikirlerin ve tedbirlerin hemen bildirilmesi konusunda İstanbul kadısına hitaben yazılmış H. 1111 tarihli bir hüküm bulunmaktadır (Bkz. Ahmet Refik, 1930).

** Kuban, İstanbul'un bir başkent olarak, sadrazamın denetimi altında laik bir yönetime sahip olduğunu belirtmektedir (Kuban, 2000).

mekanizmalarının da kaldırıldığı ve yerlerini yeni örgütlenen başka kurumlara bıraktıkları görülmektedir. Bu bölümde, dönemin değişen kent anlayışının bir parçası olarak, söz konusu yeni kent yönetim kurumlarının dönüşümünün, *modern* bir belediye örgütlenmesi kapsamında mı, yoksa siyasal ve kurumsal değişimlere bağlı bir zorunluluk olarak mı ele alınmasının daha doğru olacağı tartışılacaktır.

4.2.1 Kadılar

İstanbul, bir şehir ve üç belde olmak üzere dört kadılığa ayrılmıştır: “Dersaadet” veya “Mahrusa-i İstanbul” olarak adlandırılan şehir ve “Bilad-ı Selase” olarak adlandırılan Galata, Üsküdar ve Eyüp (Ergin, 1995; Cezar, 2002). Bu kadılıkların yetki alanları coğrafi sınırlarla belirlenmiştir. Buna göre; Eyüp kadısı*, suriçinden karadan Çatalca’ya kadar olan alanda; Galata kadısı, Boğaziçi’nin Rumeli sahili ve devamındaki Kırklareli sınırına kadar olan sahillerde ve Bandırma civarındaki Kapıdağı Yarımadası’nda; Üsküdar kadısı, Boğaziçi’nin Anadolu sahilleri ve devamındaki İzmit sınırına ve Gebze’ye kadar olan alanda tek yöneticidir (Ergin, 1995). Ancak, suriçindeki kadılık diğerlerinden daha üstün sayılmıştır** ve diğer kadılardan farklı olarak “İstanbul Efendisi” olarak adlandırılmıştır (Ergin, 1936; Kuban, 2000).

Kadı yalnızca şer’i kanunların yürütülmesinden değil, aynı zamanda henüz ayrışmamış olan kolluk işleri, mali görevler ve şehir yönetiminden de sorumludur (Ortaylı, 1985; Tekeli, 1994). Kentin mülkiye, zabıta ve belediye işleri, kadıların görevi olarak belirlenmiştir (Ergin, 1995). Kadılar, ceza ve hukuk alanındaki temel görevlerinin yanı sıra, kentin temizlik ve güvenliğinin sağlanması, inşaat faaliyetlerinin denetlenmesi***, çarşı ve pazar gibi ticari alanlardaki etkinliğin denetlenmesi, esnaf ve zanaatkarların kontrolü, fiyatların tespit edilmesi****, loncaların düzenlenmesi vb. gibi beledi hizmetlerin yerine getirilmesinden de

* Eyüp kadılığı, kimi kaynaklarda “Haslar kadılığı” olarak yer almaktadır (Bkz. Kuban, 2000).

** Cezar, derece derece olan kadılığın en yüksekinin İstanbul kadılığı olduğunu ifade etmekte, ancak dört kadının da eşit rütbelere sahip olduğunu ve her birinin doğrudan sadrazamlığa bağlı olduklarını belirtmektedir (Cezar, 2002).

*** H. 1131 (M. 1718/1719) tarihli, İstanbul’daki konutların malzeme seçimleri, yükseklikleri ve bunun uygulanmasına yönelik mimarbaşı ve kadıya hitaben yazılmış bir hüküm, kadınların bu görevini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre, suriçi ve surdışında yanmış ve diğer yerlerde hanlar ve bekar odaları yaptırmak isteyenlerin, taştan kagir yaptırmaları ve kesinlikle ahşaptan yaptırmalarına izin verilmemesi, bundan sonra menzil binası yapacakların damların saçaklarını tuğladan kirpi biçiminde yapmaları, kesinlikle ağaç saçak yapılmaması, ayrıca Hıristiyan ve Yahudi cemaatine iki kattan fazla yükseklikte konut yaptırılmayıp, üç kat yapılmasına izin vermeyerek, bunun bina sahipleri ve amelelere bildirilmesi ve uygulanmasına özen gösterilmesi mimarbaşından istenmektedir. Kadıdan ise, bu emr-i şerifin bir suretinin düstur kılınmak üzere kaydedilmesi ve mimarbaşı tarafından uygulanması istenmektedir (Bkz. Ahmet Refik, 1930).

**** Kadılar, satılan mallara “narh” koymak, diğer bir ifadeyle, malların satılacağı en üst fiyat sınırını belirlemek ve satışlarda bunun uygulanmasını sağlamakla görevlidirler (Cezar, 2002).

sorumludurlar. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı idaresinde, kadı, hem mülki ve idari, hem beledi ve mahalli iktidarın merkezi konumundadır (Ergin, 1936). Bu görev tanımlarıyla, aslında kadılar, ayrışmış uzmanlık alanları göz önüne alındığında, modern terminolojiyle, aynı zamanda vali, hakim ve belediye başkanı olarak görev yapmaktadırlar (Çelik, 1998).

Kadıların kent içindeki görev ve yetkilerine örnek oluşturması açısından, 1828 tarihinde semt halkı tarafından Eyüp kadısına yapılan şikayet ve sorunun çözümü için yapılan girişimler dikkat çekicidir. Buna göre, Eyüp'te Karlık ve Topçular bayırlarında uzun süredir biriken molozlar, derenin akışına engel olmakta ve bu nedenle, yağmur yağdığı zaman kasabaları su basmakta ve sel meydana gelmektedir. Bu sorunun çözümü için, kasaba halkı mahkemeye gelerek dönemin kadısı Kamil Bey'e şikayette bulunmuşlar ve Kamil Bey de durumu Bab-ı Ali'ye bildirmiştir. Tersane'deki hapisanede bulunan mahkumlar tarafından, İstabl-ı Amire'den katırlar ve Cebehane'den de gerekli eşyalar ve sepetler getirilerek, söz konusu alan temizletilmiştir (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999).

İstanbul'da kadıların bu hizmetleri yerine getirebilmeleri için, kent içinde "idari hizmet mekanları" olarak tanımlanmış resmi bir makamları bulunmamaktadır, diğer bir ifadeyle, belediye veya mahkeme gibi kurumsallaşmayı temsil eden ofisleri bulunmamaktadır (Ortaylı, 1985). Görevlerini ikamet ettikleri konaklarında sürdürmektedirler (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999; Ortaylı, 2005). Kadılar hangi binada oturlarsa, orası hem mahkeme hem de belediye binası gibi işlev kazanmaktadır, dolayısıyla yeni bir kadı göreve geldiğinde kadılık binasının kent içerisindeki yeri de değişmektedir. Örneğin, H. 1252 (M. 1836/1837) yılında Edirnekapı'da bulunan İstanbul Mahkemesi, ertesi yıl kadının değişmesi üzerine Ayasofya'ya nakledilmiştir (Ergin, 1995; Ahmed Lûtfi Efendi, 1999). Benzer biçimde, şeyhülislam da, görevlerini yerine getirmek için ikamet ettiği konağı kullanmaktadır. Oysa, aynı dönemde, Yeniçeri Ağası, Süleymaniye Külliyesi yakınlarındaki Ağa Kapısı'nı, hükümetin üst düzey yöneticileri de Bab-ı Ali binalarını yönetim merkezi olarak kullanmaktadır.

Osmanlı kent yönetiminde, idare merkezi olabilecek, herhangi bir *özel* yapı belirlenmemiştir. Diğer bir deyişle, bu kamu –beledi– hizmetlerin sağlandığı yapılar, kent içinde hükümet tarafından tanımlanmış bir resmi bina değillerdir. Hizmetten sorumlu kişilere bağlı olarak sürekli yer değiştiren kişisel mülklerdir. Bu durum, kentsel yönetim kurumlarının, gerçekte kent içerisinde mimari anlamda bir temsiliyet kazanamadıklarını göstermektedir. Bu da, belediye ve hukuk düzeni gibi, kentsel yönetim mekanizmalarının aslında kurumsallaşmaktan henüz ne kadar uzak olduğunun açık bir göstergesidir.

Bu durum, H. 1253 (M. 1837/1838) yılında, kadılık makamının kaldırılışına kadar devam edecektir. Mahkemelerin her sene farklı yerde hizmet etmesinin, davalar ve iş sahiplerine zorluğa neden olmasından dolayı, şeyhülislam kapısının mahkemeleri içerebilecek uygun bir yere sahip olduğu gerekçesiyle, kadıların dairelerinin toplanarak mahkeme işlerinin kolaylaştırılması istenmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Böylece, İstanbul Mahkemesi ve kadılık, yeni örgütlenen Bab-ı Meşihat'a devredilmiştir (Ergin, 1995).

4.2.2 Subaşılar

Kadılar, asayiş ile ilgili konuları, subaşılar, bostancıbaşılar ve Yeniçeri Ağası aracılığıyla yürütmektedirler (Cezar, 2002). Bu amaçla, kadının bulunduğu her yerde, ona bağlı olarak görev yapmakta olan bir de subaşı bulunmaktadır. Yeniçeri ordusunun üyelerinden olan subaşılar (Tekeli, 1994), hem belediye hem de zabıta işleri ile sorumludurlar. Gündüzleri çarşı, pazarları ve mahalle aralarını gezerek bu yerlerin temizliğini sağlamak, bozulmuş kaldırımları tamir ettirmek* ve yıkılmak üzere olan binaları mimarbaşıya bildirmek, geceleri de kent içinde gezerek uygunsuz kişileri tutuklamak, subaşının görevleri arasındadır. Şehir ve çöplük subaşılığı olmak üzere iki çeşit subaşı bulunmaktadır (Ergin, 1995).

Klasik Osmanlı kentinde çöplerinin toplanması, sokak ve çarşıların temizliği gibi işler, herhangi bir kurum tarafından değil, şahıslar, yani ev ve dükkan sahipleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla, çeşitli fermanlar çıkarıldığı görülmektedir. Bunlardan biri, H. 1227 (M. 17 Ağustos 1812) tarihli, halkın sokakta tütün içmemeleri, sokaklarını ve dükkanlarının önlerini süpürerek, bu çöpleri denize atmaları yolundaki fermanıdır (Câbî Ömer Efendi, 2003).

1838 yılında ise, sokakların temizliğinin kabul edilen karantina usulü gereğince, devlet tarafından gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Bu amaçla İstanbul ve Bilad-ı Selase'nin temizlenmesi için gerekli paranın, "süpründü parası" adı altında bir vergi ile, herkesin durumuna göre her ay halktan alınması yoluna gidilmiştir. Ancak, halkın bu parayı ödemekte zorlanması üzerine, sokakların temizliği için gerekli masrafların farklı şekillerde karşılanması kararlaştırılmış ve bu verginin kaldırıldığı halka müjdelenmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

4.2.3 Mahalle İmamlarından Muhtarlara

Klasik bir Osmanlı kentinde olduğu gibi, başkentte de, kentsel örgütlenme açısından, temel yerleşme birimi, aynı etnik köken veya aynı din mensuplarının oturduğu, mahalledir (Cerasi,

* Yolların bozulmuş olan kısımların düzeltilmesini etraftaki ev ve dükkan sahiplerinden istemek (Cezar, 2002).

1999). Mahalleler aynı zamanda, birer toplumsal ve fiziksel kentsel birim olarak algılanmaktadır (Kuban, 2000). Dini bir merkez –cami– etrafından örgütlenmiş olan mahallelerde, İslami düzenin bir sonucu olarak, kadının temsilcisi cami imamıdır*. Camiler, mahallelerin ve imamların idare merkezidir (Ergin, 1936).

İmamlar, sahip oldukları hem dini yetkileri hem de idari yetkileri ile, 1829 yılına kadar, mahallelerin en üst otoritesini tanımlamışlardır. İmamların, doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve nakil gibi nüfus işlerinin yanı sıra, halkın medeni durumunun kayıtlarını tutmak ve ölü gömme iznini imzalamak gibi sorumlulukları bulunmaktadır. Ayrıca, mahallenin ahlak zabıtası görevini de üstlenmişler ve mahalle içerisinde olan olaylardan sorumlu tutulmuşlardır. Mahalle halkı arasındaki küçük sorunları çözüme kavuşturmak da imamların yetki alanına bırakılmıştır. Mahalle idaresine dair bütün bu işler, camide ve onun harimindeki binalarda yerine getirilmektedir (Ergin, 1936).

Mahalleye ait sokak temizliği ve güvenlik gibi hizmetler de imamın önderliğinde mahalle halkı tarafından örgütlenmektedir. İmamların yönetsel olarak karşılığı, gayrimüslim mahallelerinde cemaatin dini lideri, ticaret bölgelerinde ise lonca reisleridir (Çelik, 1998). Bu durum, Osmanlı Devleti'nin, toplumu ve dolayısıyla kent kurgusunu, din adamlarının rehberlik ettiği hücreler haline düzenleme ve bölümlere ayırma çabaları ile ilintilidir (Cerasi, 1999).

Bir anlamda, klasik Osmanlı kent düzeninde, temel belediye hizmetleri yerel bölge sakinleri tarafından yerine getirilmekte, ancak kent yönetimi tarafından denetlenmektedir (Çelik, 1998). Modern belediye örgütlenmeleri ile karşıtlık gösteren bu sistem, gerçekte II. Mahmud döneminde belediye ve kamu hizmetlerinde yapılan çeşitli düzenlemelerle değişime uğramıştır.

Bu değişimin ilk adımı, mahalle halkı ile devletin ilişkisini sağlama aracılığının, dini temsilci olan imamlar yerine, hükümetin yerel temsilcisi olan muhtarlar verilmesidir. Bu yeni mahalle yönetiminde, “muhtar-ı evvel” ve “muhtar-ı sani” ünvanları ile iki muhtar seçime göreve gelmektedir. Öncelikle, Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de, erkeklerin sicil defterlerine kaydedilmesi, mahalleye giriş ve çıkışların kontrol edilmesi sisteminin devamının sağlanması ve imamların müsamaha edememesi amacıyla, güvenilir kişilerden muhtarlar atanmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ergin’e göre, mahallenin tek amiri ve hakimi olan imamların, mahalle sakinlerini istedikleri gibi idare etmelerini ve çoğu zaman uyguladıkları şiddeti

---

* İmamların atanma ve azilleri, kadınların yetkileri arasındadır (Cezar, 2002).

engellemek, halkı bu durumdan kurtarmak ve karşılıklı görüşmelerle mahallelerin yönetilmesini sağlamak amacıyla muhtarlıklar kurulmuştur (Ergin, 1936).

Halkın hükümetle olan ilişkilerinde aracılık yapmak üzere kurulan muhtarlıklara (Karal, 1970), mahallelerin güvenliğinin sağlanması, mahalleye yeni yerleşenlerin ve ayrılanların kontrol altında tutulması gibi görevler verilmiştir. Kısaca, esas olarak dinin temsilcisi olan imamların daha önce üstlendikleri görevlerden din dışı olan hizmetler, artık muhtarlar tarafından yerine getirilmektedir.

Böylece, 1829 yılında ilk olarak İstanbul'da kurulan bu muhtarlık örgütlenmesi ile, kent yönetiminde değişim başlamıştır. Bu noktada, muhtarların mahalle halkı arasında yapılan seçimle göreve geldiklerine dikkat çekilmelidir. Söz konusu değişim yalnızca, kenti yöneten kurumlar, kişiler veya örgütlerin adları, biçimleri, sorumlulukları vb. alanlarda değil, temel olarak yönetsel ve toplumsal mekanizmaların pratiklerinde meydana gelmektedir. Osmanlı yönetiminde, hükümet görevlileri ilk kez halk tarafından seçilerek göreve gelmektedirler.

1830'lu yıllarda ise, imparatorluğun genelinde, vergi ve askere alınacakları belirleme amacıyla uygulanmaya başlanan nüfus sayımı gereği, her kentte ve her Müslüman ya da Müslüman olmayan mahallede bir muhtarlık kurulmasına çalışılmıştır. Böylece, 1836 yılından itibaren ülke genelinde her mahallede, merkezi devletin bir temsilcisi bulunacaktır (Shaw ve Kural Shaw, 2006).

4.2.4 Bostancı Ocakları

Kente dair bir diğer beledi hizmet sağlayan kurumun, klasik Osmanlı kentindeki karşılığı Bostancı Ocakları'dır. Temel olarak bu örgütün görevi, İstanbul'un bağ, bostan, bahçe gibi yeşil alanların gelişmesini, kent kıyılarının ve kırsal bölgelerin güvenlik hizmetlerini sağlamaktır (Sakaoğlu, 1994c). Aynı zamanda, hassa bahçelerinde çalışmakta, sorumlu oldukları bölgelerde, padişaha ait saray-ı hümayunlar ile kasr-ı hümayunların bekçiliğini yapmaktadırlar (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Modern terminolojiyle, bostancılar, bir çeşit "inzibat amiri" konumundadırlar (Özcan, 1988).

Bostancı Ocağı'nın en üst düzey yöneticisi olan bostancıbaşılar, Yalı Köşkü'nde otururlar ve Sarayburnu bölgesinin, yani saray alanının güvenliğinden sorumludurlar (Sakaoğlu, 1994c). Bunun dışında, her ne kadar İstanbul'un ana yerleşim bölgelerinin güvenliği Yeniçeri Ocağı'na bırakılmışsa da, kentin büyük bir kısmının asayişinden bostancılar sorumludurlar. Temel olarak, kentin asayişi dört idari bölgeye ayrılmış ve dört ayrı örgüt tarafından

sağlanmaktadır. Saray-ı Hümayun –Topkapı Sarayı– civarı, Ayasofya, Hocapaşa ve Ahırkapı civarının zabıtası cebecibaşılar; Kasımpaşa ve Galata'nın zabıtası Kaptan Paşa; Tophane tarafları ve Beyoğlu semtleri Topçubaşı; Üsküdar, Eyüp, Kağıthane, Boğaziçi'nin iki kıyısı, Kadıköy, Adalar ve Yeşilköy taraflarının zabıtası da bostancıbaşılara verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Ayrıca, bostancıbaşılar, kısmen liman reisliğinden de sorumludurlar (Ergin, 1995). Padişahın bindiği kayığın dümeninin kullanmak (Ergin, 1995), Marmara Denizi'nden Boğaz'a girişleri ve liman girişlerini denetlemek, Boğaz sularındaki güvenliği sağlamak, Boğaziçi'nin her iki yakasındaki iskelelerin ve köylülerin güvenlik hizmetlerini sağlamak (Sakaoğlu, 1994c), İstanbul civarındaki ormanların, miri yeşil alanların ve buralardaki kara ve deniz avcılığının denetimi (Özcan, 1988) görevleri arasındadır. İstanbul için sık sık ve sürekli olarak felaketlerle sonuçlanan yangınların söndürülmesinde de, Yeniçeri Ağası ile birlikte bostancılar da görev yapmaktadırlar (Özcan, 1988; Ergin, 1995; Cezar, 2002). Diğer bir ifadeyle, klasik Osmanlı kentinin itfaiye hizmetleri, Bostancı Ocağı tarafından karşılanmaktadır. Bunların dışında, saray ait binaların tamirat işleri, idareleri altında bulunan yerlerdeki arabacı esnafının nizamı gibi konular da bostancıbaşının görevleri arasındadır (Özcan, 1988).

Bostancıların Boğaziçi kıyılarının güvenliğine dair en önemli görevlerinden biri de, Boğaziçi'nde ev, yalı, iskele, kayıkthane, dükkan veya kahvehane vb. yapıların inşası ve açılmalarının bostancıbaşının iznine bağlı olmasıdır. Bu yapıların izinlerinin takibi ve kıyı denetimleri de, büyük olasılıkla Bostancıbaşı Defterleri ile sağlanmaktadır (Sakaoğlu, 1994c). Bostancıbaşı Defterleri*, Sarayburnu'ndan başlayarak Haliç kıyılarını, Boğaz'ın Rumeli ve Anadolu kıyılarını kapsayan, Üsküdar ve Haydarpaşa'ya kadar olan yerleşimlerin ev, yalı, işyeri, resmi ya da dinsel yapılar olarak kayıt altına alındıkları belgelerdir (Kayra ve Üyepazarcı, 1992).

1821 yılında, bostancılar, kent içi güvenliğin sağlanmasına yönelik olarak yeni bir görev daha tanımlanmıştır. Bu tarihte, İstanbul'a kent dışından gelenlerin denetim altına alınabilmesi amacıyla bugünkü Bostancı ve Küçükçekmece semtlerinde birer kontrol noktası oluşturulmuştur. Anadolu'dan gelenlerin Bostancıbaşı Köprüsü Ocağı ustasına, Rumeli'den

---

* Cezar, bostancıların sorumlu oldukları bölgeleri iyi tanımak ve asayişini sağlamada kolaylık olması amacıyla, bu bölgelerde oturan halkın isimlerini bir deftere kaydettiklerini ifade etmektedir (Cezar, 2002). Cezar, Kayra ve Üyepazarcı'nın söz konusu kitabında kopyalarını ve transkripsiyonlarını yayınladıkları bu defterlerde yer alan “.....'nın arsası”, “.....'nın dükkanı”, “.....'nın hanesi” vb. gibi ifadeler nedeniyle bu yanlışla düşmüş olmalıdır.

gelenlerin de Küçükçekmece Köprüsü Ocağı ustasına başvurarak, kimliklerini tespit ettirmeden başkente girişlerine izin verilmemektedir (Sakaoğlu, 1994c). Kente yeni gelenler, bir hafta içerisinde bostancıbaşıya müracaat ederek, kefillerini bildirmek ve mürur tezkirelerini göstermek zorundaydılar. Mürur tezkirelerinde, kişilerin İstanbul'a hangi amaçla ve hangi iş için geldikleri belirtilmektedir. Bunu yapmayanlar, işsiz-güçsüz kabul edilerek, bostancıbaşı tarafından kent dışına çıkarılır ve memleketlerine geri gönderilirlerdi (Özcan, 1988).

Yeniçerilerin kaldırılışıyla beraber, 5 Ağustos 1826'da çıkarılan bir kanunname ile (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), bu ocak içinde de çeşitli düzenlemeler yapılmış ve yetki alanlarına bazı sınırlamalar getirilmiştir. Gerçekte, bostancıların oldukça geniş olan sorumlulukları ayrılmış, bahçe işleri ve inzibat işleri olarak bir çeşit uzmanlaşma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, bostancıların güvenlikle ilgili görevlerine son verilmiş, görevleri yalnızca hassa bağ ve bahçelerinin bakımıyla sınırlandırılmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Diğer taraftan, kentin asayişi ise, Bostancı Ocağı'ndan alınan bostancılarla kurulan ve Mansure ordusuna bağlı olan Asakir-i Hassa Taburları'na bırakılmıştır (Sakaoğlu, 1994c). Böylece, İstanbul'un asayişini sağlamak amacıyla, 1826 yılında, kentte 150 profesyonel polis -kavas- ve 500 profesyonel olmayan seymenden oluşan özel bir polis birimi kurulmuştur. Bu birimde, bulunan polis mahkemelerinde, yasalara karşı gelenler çavuşlar tarafından yargılanıp cezalandırılmaktadır. Ancak, ordunun komutanı olan Serasker, bu polis örgütünü denetlemeye devam etmektedir (Shaw ve Kural Shaw, 2006). Bu örgüt, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk ayrı polis kuvvetinin temelini oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Bostancıların görevleri arasında yer alan, yeniçerilerden oluşan Tulumbacı Ocağı ile birlikte kentte çıkan yangınların söndürülmesi de, bu tarihten sonra Hassa ordusuna bırakılmıştır. Daha önceleri, sadrazam ve yeniçeri ağası yangın yerinde bulunarak, yangının söndürülmesi için her türlü önlemleri almaları ve uygulamaları gerekmekteydi. Büyük yangınlarda, padişahlar bile yangın yerine giderlerdi (Ergin, 1995). Hocapaşa yangınından sonra, 1827 yılında meydana getirilen tulumbacı takımları (Cezar, 2002), her ne kadar İstanbul'daki yangınları söndürme görevini üstlenmişlerse de, bu sistem yangınların söndürülmesinde yeterli olmamış ve yeni bir düzenlemeye gidilmesi gerekmiştir. Kentte yalnızca Bab-ı Seraskeri'de bulunan tulumbaların ancak gerektiği zaman bu konuda profesyonel olmayan bir toplulukla idare edildiği, her ne kadar askerleri eğitime çalışılsa da bu şekilde yürütülmesindeki düzensizlik vurgulanmıştır. Yeniçerilerin kaldırılmasından önce, her dairenin tulumbalarına nezaret eden, yeniçeri askerlerinden meydana gelen Tulumbacı Ocağı

ve görünürde yeniçeri olmayan Bostaniyan-ı Hassa Tulumbacıları olmak üzere yangınların söndürülmesinde özel memurların görev aldıkları dikkate alınarak, bir müdür tayin edilmiş ve her tulumbaya dışarıdan askerler yazılmasına karar verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Böylece, 1828 yılında hükümet tarafından kentin belirli noktalarında harik tulumbaları – itfaiye istasyonları– kurulmuş ve sivil tulumbacılar yetiştirilmeye başlanmıştır (Shaw ve Kural Shaw, 2006).

4.2.5 Muhtesib–İhtisab Ağalığı

Değişen beledi hizmetler kapsamında ele alınan bir diğer örgüt de, İstanbul'un zabıta ve çarşı-pazar düzeninden sorumlu olan ihtisab örgütüdür. İstanbul kadısına bağlı olan bu örgüt, bir çeşit belediye zabıtası olarak, bu konuda kadının uygulama memuru görevini yapmaktadır (Sakaoğlu, 1994b; Ergin, 1995). Belediye işlerinden birinci derecede sorumlu olan kadının bulunduğu her yerde, bir de muhtesib bulunmaktadır (Ergin, 1995). Ancak, uygulama ve belediye zabıtası işleri muhtesiblere bırakılmıştır ve bu yönüyle muhtesibler derece olarak kadınlardan aşağıda bir mevkiye sahiptirler (Ergin, 1995).

İhtisab Ağası'nın, dükkanlarda satılan malların ölçü, hijyen vb. gibi kurallara uygunluğu, esnafın kılık ve kıyafetinin düzeni, işyeri açma ruhsatının verilmesi, kente gelen her türlü ticari malın kontrol edilmesi gibi ticari etkinliklerin ve esnaf loncalarının denetlenmesi ve uygun olmayanların cezalandırılması gibi görevleri bulunmaktadır (Sakaoğlu, 1994b).

İhtisab Ağası, işçilerin kente giriş çıkışlarının, bekar odalarına yerleşmelerinin denetlenmesi ve kolluk kuvvetlerine yardımcı olunması gibi kent güvenliğinin sağlanması gibi sorumluluklara da sahiptir (Sakaoğlu, 1994b). Ortaylı, İstanbul'da ve tüm kentlerde, vergi toplamaktan kolluk görevlerini yerine getirmeye kadar çeşitli işlerin sorumlusu olan bu ihtisab görevlilerini, Ortaçağ despotluğunun tipik temsilcileri olarak yorumlamaktadır (Ortaylı, 2005).

Çalışma kapsamında özellikle, ihtisab ağalarının ticari etkinliklere dair görevleri değil de, kent güvenliğinin sağlanmasındaki görevleri önem taşımaktadır. İstanbul kadısı aracılığıyla, ihtisab ağası, mahallelerde ve çarşılarında, bekar odalarında, hanlarda yoklamalar yaparak yakalanan kaçakların, serserilerin ve işsizlerin memleketlerine gönderilmeleri sağlamaktadır. Bunların dışında, kadınlarla erkeklerin birlikte aynı kayıklara binmelerine, fazla taşıma ücretlerinin alınmasına engel olmak gibi günlük yaşam pratiklerine dair de bir takım görevler üstlenmişlerdir. Shaw, ihtisab ağalarının, bu denetleme yetkileriyle, kentin tüm halkını tek bir makamın kapsamına alma olanağı verildiğini ifade etmektedir (Shaw ve Kural Shaw, 2006).

Ancak, kısa süre sonra, kentsel yönetime dair tanımlanan hizmetlerin klasik Osmanlı sisteminin bu geleneksel rgt ile yürütülemeyeceği anlaşılarak, H. 1242 (M. 1826) yılında, yayımlanan İhtisab Ağalığı Nizamnamesi ile kentsel yönetim alanında çeşitli düzenlemelere gidilmiştir (Cezar, 1995). Böylece, hem bu kurumun genişletildiği hem de sorumluluk alanlarının arttırıldığı görülmektedir. İhtisab Ağası'na da, "İhtisab Nazırı" nvanı verilerek İhtisab Nezareti kurulmuştur (Ergin, 1995). İhtisab Nezareti, II. Mahmud döneminde şehirciliği ilgilendiren örgütlenmeler arasında, *modern* anlamdaki belediye kurumlarının çekirdeğini oluşturmuştur (Cezar, 1995).

Humbaracıbaşı Mustafa Ağa'nın İhtisab Ağası tayin edilmesinin yanı sıra, İhtisab Ağalığı için bir yönetim merkezi de tanımlanmıştır. Öncelikle, ardak'ta bulunan ve önceden ihtisab ağaları tarafından kullanılan yerin yanması ve arazilerinin bir kısmının da kuruyemişilere satılmasıyla, kalan arazinin yeterli olmayacağına karar verilerek, kuruyemişilere satılan arazilerin ederleri karşılığında alınacaktır. ardak iskelesi yakınında olan yeniçerilerin 56. Ortası'na ait kahvehanesi de ihtisab ağalığına tahsis edilerek, ihtisab ağası yeri karşısındaki  dört dükkanın da denizden gelen giden kayıklara nezaret etmek amacıyla alınarak, defterdar efendi aracılığıyla bina sahiplerine bildirilmesi ve mimar ağa tarafından ihtisab ağalığı dairesi inşa edilecektir (Ergin, 1995).

Ancak, nceden 56. Orta'nın ihtisab ağasına bağlı olarak görev yapması, yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla beraber ihtisab işlerini kimin yerine getireceği sorununu ortaya çıkmıştır. Mevcut dört beş nefer koloğlanı ve onbeş nefer mülazım ile, ihtisab hizmetinin yerine getirilemeyeceği fark edilmiş, ancak İstanbul halkının koloğlanlarına olan alışkanlıkları sayesinde ihtisab malının alınması nedeniyle, bu kişilerin işe yaramaz oldukları düşünülse de, zamanla iyi bir biçimde kovulmalarına karar verilmiştir. Koloğlanlarının sadrazam, İstanbul kadı efendisi, ihtisab ağası ve dört kadı naibi idaresinde çalışmaları ve yine muhtesib ile kol gezmek ve terbiyeye ihtiyacı olanları cezalandırmak için 56. Orta'nın yerine ihtisab neferi adıyla yeterli miktarda nefer alınması hem askerlerin hem de masrafların çoğalmasına neden olacaktır. Bu nedenle, Serasker tarafından ardak'a yerleştirilen Asakir-i Mansure yüzbaşı takımı askerlerinden yirmi otuz nefer ihtisab ağası için tahsis edilmiştir. İki veya üç onbaşı ile otuz neferin ihtisab ağası tarafından kol gezmek ve yakalama konularında istihdam edilecek, ihtisab ağasının bu kişilere ihtiyacı olmadığı zamanlarda da yine yüzbaşı takımının yanında çalışacaklardır. Ayrıca, İstanbul kadısının konağında günlük nöbetle dört kavas bekleyecek; kadının kol gezeceği zamanlarda ise, Bab-ı Ali'ye bildirilerek sekiz kavas daha gönderilerek,

böylece kadının önünde yürüyecek toplam oniki gümüş değnekli kavas yakalama ve cezalandırma konularında eğitileceklerdir (Ergin, 1995).

Nizamname ihtisab görevlilerinin çalışma biçimlerini belirlemesinin yanı sıra, başkent halkı üzerinde de sıkı bir denetim mekanizması öngörmektedir. Buna göre, namaz kılmayanların, Ramazan ayında oruç tutmayanların bunları yerine getirmelerini sağlamak, dinlemeyen ve karşı gelenleri bildirmek ihtisab görevlilerinin, bu kişilerin gerekli biçimde terbiye edilmeleri de ihtisab ağasının sorumluluğundadır (Ergin, 1995).

Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulduğu zaman, eski orduya göre daha fazla masrafa ihtiyaç duyan bu yeni ordu için yeni bir vergi –rüsüm-u cedide– çıkarılmış ve yeniçeriliğin tekrar ortaya çıkmaması için de özellikle İstanbul’da sıkı bir güvenliğin sağlanması istenmiştir. Söz konusu nizamname, teşkilatın bu amaçla kurulduğunu belirtmektedir (Ergin, 1995). Bu verginin halka çok ağır gelmesi, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde isyanlara yol açtığı için H. 1249 (M. 1833) ve H. 16 Cemazeyilevvel 1254 (M. 7 Ağustos 1838) tarihli iki ferman ile, bu vergi hafifletilerek kısmen kaldırılmıştır (Ergin, 1995).

Bu nizamname ile, ihtisab ağalarının, bekar ve serserilerin kente girişleri ve denetlenmeleri yolunda da düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre, İstanbul’da işsiz ve boş gezen serserilerin ayrıldığı yerden mürur tezkiresi alması ve bu tezkireyi İhtisab Nezareti’ne kaydettirmesi zorunlu hale getirilmiş; bu tezkireye sahip olmayanlardan da evli olanların mahalleleri tarafından kefil göstermeleri, bekar olanların ise memleketlerine gönderilmeleri; çalışmaya başladıklarında ise tezkiresini İhtisab Nezareti’ne teslim ederek, kimin yanında çalıştıklarının kaydedilmesi yolunda kanun çıkarılmıştır. Buna gerekçe olarak da, yeniçerilerin kaldırılışı sırasında serserilerin tamamının memleketlerine gönderilerek, kentten kovulmalarıyla başkent in olması gerektiği gibi *temizlendiği** halde, onlara yardım edenler için özel bir zabıta kurumu bulunmadığı için işsiz olanların başıboş gezmeleri gösterilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Başkent in asayiş ve güvenliğinin, İstanbul halkının ve dışarıdan gelecek kişilerin kayıt altına alınmaları ile sağlanacağı öngörülmüştür. Serseri ve başıboş kişilerin Dersaadet’e gelerek yerleşmeleri istenmemiş, İstanbul halkının da sayılması ancak şimdilik Anadolu ve Rumeli’den gelecek kişilerin ya geliş amaçları ya da bir işe girecek olanlardan da, o iş sahasında gereğinden fazla kişi bulunmaması amacıyla kayıt altına alınması istenmiştir.

* “*Vak’a-i Hayriyye’de serseri gürûhu memleketlerine def’le Dersa’âdet gereği gibi tathîr kılınmış ise de .....*” (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Öncelik İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne kadar hamal ve kayıkçı, hamamlarda ne kadar tellak ve natır, dükkanlarda ne kadar esnaf ve şakird bulunduğunun tespitine verilmiştir. Bu amaçla, mahkeme ve ihtisabdan sayım yapmak üzere güvenilir kişiler tayin edilerek, her bir İstanbul esnafın kethüda ve yiğitbaşılar yardımıyla kefilleri belirlenerek, isim, eşkal ve kefilleri açık şekilde ifade edilmek üzere deftere kaydedilmesi ve bu defterin ihtisab ağasına verilmesi istenmiştir (Ergin, 1995).

Başka yerlerden Dersaadet'e geleceklerin tespit edilmesi amacıyla, Rumeli taraflarından gelenleri kaydetmek üzere Küçükçekmece, Anadolu'dan gelenleri kaydetmek üzere Bostancıbaşı Köprüsü'ne birkaç nefer ile ihtisab ağasının güvenilir bir adamı yerleştirilmiştir. Ayrıca, Tavukçu yolundan gelen meçhul kimselerin durumlarını öğrenmek için, ihtisab ağasının Yarımburgaz'a da bir adamını yerleştirmesi istenmiştir. Bu kişilerin görevleri, dışarıdan geleceklerin ellerinde bulunan geçiş tezkirelerine, asker ya da ticaret yazılarak ne amaçla geldiklerinin beyan edilmesi ve tezkirelere "ihtisaba" yazılarak işaretlenmesidir. (Ergin, 1995)

Derbentçilerin yanında bulunacak olan bu görevliler, gelen kişilerin nereden geldikleri, adları ve unvanlarını bir deftere kaydetmek ve bu defteri de haftada bir kez ihtisab ağasına takdim etmekle sorumludurlar. Bu defter haricinde, ihtisab ağası konağında da Rumeli ve Anadolu defteri adıyla iki ayrı defter daha bulunacaktır. Tezkirelerine "ihtisaba" diye işaret konanlar, Çardak'ta bulunan ihtisab ağası konağına gelerek bunları gösterecekler ve ad, eşkal, geldiği gün ve vilayet, geliş amacı bu defterlere de kaydedilecektir. Bu iki defter ile köprülerde kaydedilen defterler karşılaştırılarak, tezkiresini ihtisab ağasına göstermeyenler tespit edilecektir. Ayrıca, başkente deniz yoluyla gelenler de, ihtisab ağasının limanda ve Yenikapı'da bulunan adamları tarafından aynı biçimde kaydedilecektir (Ergin, 1995). Diğer taraftan, gelen kişilerin kötü niyetli veya serseri olduğundan şüphelenilirse tezkiresine "adeta istihaba" yazılarak, rakam veya benzeri biçimde bir işaret konulacak, tezkiresini ihtisab ağasına göstermeye geldiğinde ihtisab ağası bu işareti görünce uygunsuz olduğuna karar verirse Bab-ı Ali'ye bildirecek ve o kişiler başkent dışına çıkarılacaktır (Ergin, 1995).

Söz konusu nizamname ile, başkentteki bekarların durumlarına ve bekar odalarına da bir çözüm getirilmek istendiği görülmektedir. Başkente gelecek olan bekarların uygun semtlerde Müslüman reaya halka karışarak ikamet edebilmeleri için, İstanbul'da üç dört, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te ise bir iki han tahsis edilecektir (Ergin, 1995). Ancak Adalar halkının bu kapsamın dışında bırakıldığı dikkati çekmektedir. Adalar'dan gelenlerin, Anadolu veya

Rumeli halkı ile karışmaları uygun görülmeyle, mevcut hanlardan birisi onlara tahsis edilecektir (Ergin, 1995).

Kente yeni gelen bekarlar, ihtisab ağası aracılığıyla uygun olan hanlara gönderilecek ve çalışacağı esnaf grubundan kendisine bulduğu kefil ihtisab ağası huzuruna getirecektir. Eğer bu kişilerin silahları varsa, fişekleri alınmak üzere silahının kendisinde kalmasına izin verilecektir. Hangi dükkanda, hamamda veya iskelede çalışacaksa, adı orada çalışanların daha önce kaydedildiği defterin altına kaydedilmesine, ancak istediği yerin mevcut çalışanları yeterliyse deftere kaydedilmemesine ihtisab ağasının dikkat etmesi istenmiştir. Deftere kayıtlı olanlardan başkentten ayrılmak isteyenler ise, kadıdan alacakları mürur tezkiresini ihtisab ağasına getirerek, defterdeki adı silinecek ve tezkiresine “kaydı bozulmuştur” diye işaret konulacaktır. İhtisab ağasına da “İstihab-ı İstanbul” diye bir mühür yaptırılacak, tezkirelerinde bu mühürden bulunmayanların derbentlerden çıkışlarına izin verilmeyecektir (Ergin, 1995).

Ayrıca, bekarların kendilerin tahsis edilen hanlar dışında herhangi bir bekar odası oluşturmalarına izin verilmeyecek, bu kişilerin akşam iş bitiminde hanlara girmelerine ve ancak sabah işe gitmeleri için çıkmalarına dikkat edilecektir. Ahşap olacak bu hanlarda, cephanelerin ve kadınların saklanmamasına, saklandığı takdirde hanın odabaşısı ve hancısının ihtisab ağasına bildirilerek cezalandırılmasına özen gösterilecektir (Ergin, 1995).

Nizamnamenin dikkati çeken bir özelliği de, kent içi yolcu taşımacılığının bir düzene sokulmak istenmesidir. Buna göre, İstanbul’daki arabacı esnafının isimleri belirlenerek kaydedilecek, mutlaka kefil gösterilecek ve arabalarının bulunduğu yerlerde çırak adı altında gereğinden fazla insan bulundurulmayacaktır. Ayrıca arabacılar ve çırakların kıyafetlerinde de bir takım düzenlemeler yapılmış, henüz sakalı çıkmamış gençlerin arabacılık yapamayacağı belirtilmiştir. Arabasına kadın müşteri alan arabacı, arabanın ya önünden ya da arkasından gidecek, pencere yanında durmayacaktır. Bu konulara uygun davranmayan arabacılar, ihtisab ağası tarafından cezalandırılacaklardır (Arabacılar, 1994).

Benzer şekilde, İhtisab Nezareti’nin görevlerinin daha da açıklığa kavuşturulabilmesi açısından, 1830 yılında İhtisab Nazırı Katibzade Efendi’nin Serasker Hüsrev Paşa’ya sunduğu layiha dikkat çekicidir. Öncelikle, Dersaadet’te bulunan Müslüman ve gayrimüslim bekar ve işsizlerin otuz gün içerisinde tüm işlerini hallederek memleketlerine dönmeleri, hancılara tenbih edilmiş ve kayıtları talep edilmiştir. Ayrıca, numara sistemi gereğince, bir levha yazılarak hanelere konulması için bir layiha sunulmuştur. Ancak Ahmed Lûtfî Efendi, yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra devletin idari ve askeri teşkilatının ıslah edilmesi

çalışmalarına girişilmişse de, mevcut düzenin değişmesinin hemen mümkün olamayacağını vurgulamaktadır. Hanelere numara konulması gibi hayırlı bir işin, o zaman uzaktan görünmeye başladığını belirterek, ancak diğer mekanlara numara konulabildiğini ifade etmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

4.2.6 Şehreminliği ve Mimarbaşılık'tan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne

İstanbul'un idari yönetimindeki bu kurumlardan başka, mimari ve inşaat işleriyle ilgilenen geleneksel örgüt, şehreminliği ve Osmanlı mimarlık örgütü Hassa Mimarlar Ocağı'dır. Mimarbaşılardan hem kentte hem de imparatorluk dahilinde mimari etkinliklerdeki görev alanları oldukça geniştir. Padişah saraylarının, camilerin ve diğer hayır eserlerinin inşa edilmesi, savaş sırasında ordu ile birlikte giderek yıkılan kalelerin ve tahrip edilen köprülerin tamir edilmesi, mimarbaşının sorumluluğundadır (Ergin, 1995). Mimarbaşılardan, cumbaların genişliği, sokakların darlığı, debbağhane ve çömlekçi gibi yangın tehlikesi oluşturabilecek yerlerin surdışında konumlanmaları gibi inşaata yönelik faaliyetleri kontrol etmektedirler. Ancak, mimarbaşının kararlarının uygulanması için kadı tarafından onaylanması gerekmektedir (Tekeli, 1994).

Ayrıca, mimarbaşılardan kentteki mimari etkinliklerinin yanı sıra beledi hizmetlerdeki görev alanlarının daha anlaşılır kılınabilmesi açısından, 1828 yılında çıkarılan karar oldukça ilginçtir. Buna göre, yanmış yerlerin yol üzerinde bulunan bazı bina duvarları yıkılmaya yüz tutmuştur ve keşif sırasında on sekiz ayrı yerde bu durumda olan duvarlar tespit edilmiş, yoldan geçen halka zarar verebilme ihtimallerine karşı, bu duvarların yıkılmış taşlarının arsalara içine konulmaları padişah tarafından mimarbaşına tenbih edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Hassa mimarlarının, saraydaki ve imparatorluk dahilindeki devlet inşaat ve tamirat işlerini yürütmekle görevli olan şehreminliğine bağlılığı, inşaat ve tamiratın idari yönlerini kapsamaktadır. Her ne kadar şehreminleri de devlete ait binaların inşaat ve tamiratında görev alsalar da, mimarbaşı gibi inşa etme yetkisine sahip değillerdir (Ergin, 1995). Şehreminleri, inşaat için gerekli malzemenin temini ve gerekli masrafların karşılanması, diğer bir ifadeyle sultan yapılarının mali denetimiyle (Tekeli, 1999; Cezar, 2002), mimarbaşı ise inşaatın keşif, plan, inşa gibi teknik yönleriyle sorumludur (Cezar, 1995).

Ancak, şehreminleri ile mimarbaşuların inşaat işlerindeki yetki alanları 19. yüzyıl başlarında birbirinin içine girmiş ve gerçekte oldukça karmaşık bir yapıya dönüşmüştür.* Ergin, H. 1233 (M. 1817/1818) tarihli bir belgeye göre, inşaatın kagir olup olmaması ve yangınları önlemek için ne gibi önlemler alınabileceği üzerine şehremininin görüşü sorularak, alınan cevaba göre, binaların yüksekliği, inşaatın cinsi vb. konularda bir kanunname çıkarıldığı belirtilmektedir (Ergin, 1996).

İnşa etkinliklerinde, hem şehreminlerinin hem de mimarbaşuların yetki alanlarında meydana gelen bu karmaşıklığın yanlışlığı dikkati çekmiş, bunun üzerine idari işlerden sorumlu olan ve hassa mimarlığının üstünde bir makam olan şehreminliği ile başmimarlık birleştirilmiştir (Cezar, 1995; Ergin, 1996). Böylece, 1831 yılında kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü** ile, mimarlığın uzmanlığa dayalı teknik bir görev olduğu kabul edilmiş (Cezar, 1995) ve kamu binalarının inşaatı ile özel binaların denetlenmesi görevi Ebniye-i Hassa Müdürü'ne bırakılmıştır (Shaw ve Kural Shaw, 2006). “*fenn-i bina ve hendesede maharet ve dirayeti mücerreb olan*” eski mimarbaşı Abdülhalim Bey de, ilk Ebniye-i Hassa Müdürü olarak atanmıştır (Ergin, 1995).

Şehreminliğinin kaldırılmasına yönelik, Ergin'in yayınladığı Meclis-i Vükelâ mazbatası şöyledir: “.....*Şeremaneti mansıbının el-hâletü hâzihi müstakil me'mura muhtac mertebe hizmeti olmayarak mutasarrıfları dahi fenn-i mi'mariye vâkıf olmamaları cihetiyle bütün umûr-ı ebniye Mi'marbaşı bulunanların ma'rifetiyle görülmekte olmasına nazaran bu iki me'muriyet birleştirilerek el-hâletü hâzihi Mi'marbaşı bulunan Abdülhalim Efendi kullarının fenn-i mi'mari ve hendesede mahareti olmak hasebiyle anın uhdesine müceddeden tevcihi*” (Ergin, 1996).

Şehreminliğinin kaldırılmasından sonra, İstanbul'un mimari etkinliklerinin tek sorumlusu haline gelen (Sakaoğlu, 1994a) Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, İstanbul'un kentsel ölçekte yapılandırılmasında önemli adımlar atılmasını sağlamıştır.

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, kent içindeki bendlerin ve suyollarının inşaatı (Ergin, 1995), İhtisab Nezareti'nin sorumluluğundaki sokak onarım çalışmaları keşifleri (Tekeli, 1999) ve

* H. 1131(M. 1718/1719) tarihli, İstanbul surları etrafına yapılacak konutlara dair bir hüküm, daha 18. yüzyıl başlarında şehremini ve hassa mimarbaşularının sorumluluk alanları arasındaki karışıklığı göstermesi açısından önemlidir. Bu hükümde, şehremini ve hassa mimarbaşularından, sur duvarı karşısında yanmış olan yerlerin sahipleri bina yapmak istediklerinde, surların işleri için ayrılan arazide ve sur bitiminde ve beden üzerinde kanuna aykırı bina inşaatının men edildiğinin bildirilmesi ve dülger kalfalarına ve diğer bildirilmesi gereken marangozlara da bundan sonra surlara ayrılmış arazide ve sur bitiminde ve beden üzerinde bina yapmamaları için sıkı sıkıya tembih etmeleri ve her defasında nezaret etmeleri ve zorla yaptırımlarına engel olunması istenmektedir (Ahmet Refik, 1930).

** 1849 yılında Nafia Nezareti'ne dönüşecektir.

kaldırımların tamirâtı gibi kamu hizmetleriyle de yükümlüdür. Bu bağlamda, bendlerin temizliğine dair, 1831 ve 1836 tarihli iki olay dikkat çekicidir. Buna göre; İstanbul civarındaki bendlerin temizliğine ara sıra bakıldığı halde, halkın en önemli ihtiyaçlarından olan su konusunda çekmemesi için, Büyük Bend ve Topuz Bendi'nin temizlenmesi amacıyla Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Bey görevlendirilmiştir. Tahsis edilen 1500 amele ve 200 at ile 1831 yılında, bendlerin temizliğine başlanmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Diğer taraftan, 1836 yılında, yaz ayları nedeniyle suların çekilmesiyle İstanbul halkının su sıkıntısı yaşamasına engel olmak amacıyla, su nezaretinin gücü yeten birisine verilmesiyle su kaynaklarının temizliğinin yapılması istenmektedir. Bunun için, Abdülhalim Bey'in sözü konusu temizliği, sorumlu olduğu diğer görevleri nedeniyle layıkıyla yerine getiremeyeceği düşünülerek, su nezareti maaş karşılığında Şakir Efendi'ye verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Bu durum, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulduğu ilk yıllarda bendlerin temizliği görevini de üstlendiğini, ancak sonraki yıllarda üstlendikleri esas görevlerinin fazlalığı nedeniyle, bendlerin temizliğinin görevleri arasından çıkarıldığını göstermektedir.

II. Mahmud döneminde, kent içerisindeki yönetim mekanizmalarının ve mimari örgütlenmelerin bu biçimde ayrışması, Osmanlı kentlerinde gerçek belediye yönetimlerinin* de yaratılma sürecini başlatmıştır. Ancak burada dikkati çeken nokta, kent yönetimi örgütlenmelerindeki bu değişimin belirli bir plan dahilinde ve sistemli bir biçimde birbirine bağlı olarak değil, bazı alanlarda meydana gelen dönüşümlerin zorunlu bir parçası olarak gerçekleştirildiğidir. Diğer bir ifadeyle, asıl amaç, ayrılmış görev ve hizmet tanımları ile bir belediye teşkilatı kurmak değildir, yalnızca, kent yönetimi ile ilgili sorumlulukların yeni kurulan çeşitli kurumlara devredilmesidir. Kente dair, bir belediye örgütlenmesi, ancak Tazimat'la birlikte başlayan idari modernleşme süreciyle mümkün olabilecektir. Benzer biçimde, Ortaylı da, Tanzimat dönemine kadar Osmanlı kentlerinde yerel yönetim gibi bir kavram ve kurumdan, hatta idareye yardımcı olabilecek süreklilik kazanmış yerel kurulların yokluğundan, idareciler ile yerel halkın ortak karar vererek ya da uzlaşarak yönetimi paylaşmadıklarından bahseder (Ortaylı, 1985).

---

* İstanbul'da gerçek anlamda ilk belediye teşkilatının kurulması yolundaki ilk adımlar, ancak 1855 yılında İhtisab Nezareti'nin kaldırılması ve Şehremaneti'nin kurulması ile gerçekleştirilebilecektir (Cezar, 1991; Ergin, 1995). 1856 yılında İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun kurulması (Ergin, 1995) ile belediye işleri tam anlamıyla bir örgütlenme içerisine girecektir. 1858 yılında ise, İstanbul'un on dört belediye dairesine ayrılması ve özellikle Beyoğlu ve Galata bölgesinden sorumlu olan 6. Belediye Dairesi'nin kurulması ile de komisyonun görüşlerini dikkate alan ilk belediye uygulaması gerçekleştirilecektir (Cezar, 1991).

Bu noktada, kentin yönetsel mekanizmalarının dönüşümünde en önemli adımı, yeniçeri ordusunun kaldırılması tanımlamaktadır*. Böylece, klasik Osmanlı kent yönetim sistemi zayıflamış ve çalışmaz bir duruma gelmiştir (Tekeli, 1999). Örneğin, yeniçeri ordusunu kaldırılmasıyla birlikte, bostancı ocakları da kapatılmış, bunun sonucunda da, bazı kentsel alanlarda hangi kurumun güvenliği sağlayacağı ve problemi ortaya çıkmıştır. Benzer biçimde, kaldırılan tulumbacı ocakları ile kentteki yangınları söndürme görevini üstlenecek bir kurumun eksikliği fark edilmiştir. Yine, yeniçerilerin kaldırılmasıyla beraber, başkentte düzen ve güvenliğin sağlanması amacıyla, mahalle muhtarlıkları kurulmuştur. Ya da, Bab-ı Meşihat'ın kurulmasıyla beraber, şer'iyeye mahkemelerinin de bu kuruma bağlanmasıyla, kadınların yalnızca mimari etkinliklerde görev yapacaklarının fark edilmesi ve kentteki mimari faaliyetleri gerçekleştirme görevini üstlenen Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile de kadının tüm yetkilerinin elinden alınması ve sonucunda kadılık kurumunun zorunlu olarak kaldırılması gibi.

Yeniçeri ordusuyla birlikte, bu orduyla bağlantılı kurumların da kaldırılmasıyla beraber, geleneksel Osmanlı kent yönetiminde sorumluluk sahibi olan bazı kişi ve unvanların ne olacağı, bu hizmetlerin hangi kişiler tarafından yerine getirileceği sorununa bir çözüm getirilmek istenmiştir. Buradaki asıl problem, bu kişi ve unvanların, yerlerini yeni kurumlara belediyeçilik hizmetlerinde gerçekleştirilmek istenen bir değişim nedeniyle bırakmamış olmalarıdır. Kent yönetimine ve belediye hizmetlerine dair bu dönüşümler, her ne kadar şehircilik alanında olumlu sonuçlar vermişse de, gerçekte amacın yeni örgütlenmelerle şehirlerin fiziksel dokusu ile toplumsal yaşamında sistemli bir değişime yol açılması olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla, bu dönüşümleri, *bütüncül* kent anlayışı çerçevesinde, planlanmış bir yönetim sistemi kurmak ve bununla bağlantılı kente dair imar etkinlikleri gerçekleştirmek, belediye hizmetlerini gerçek kamu kurum ve hizmetlerine dönüştürmekten çok, yönetim mekanizmalarına zorunlu bir düzen verilmesi biçiminde okumak daha doğru olacaktır.

4.3 Değişen Kent Mekanı Kavrayışı: Değişen Temsilîyet Teknolojisi

Erken 19. yüzyıl, kent ve kent mekanında olduğu kadar, Osmanlıların kenti ve kent mekanını kavrayış biçimlerinde de büyük bir dönüşüme işaret eder. Kent mekanını kavrayış biçimlerindeki bu farklılaşma, en belirgin biçimde kentin temsilîyet araçları aracılığıyla görsel

---

* Kuban, Osmanlı dünyasında yönetim kavramının, sultanın kullarından, yeniçerilerden ve devlet ileri gelenlerinden oluştuğunu ifade etmektedir (Kuban, 2000).

olarak yeniden üretiminde gözlemlenir. Kentin beden aracılığıyla deneyimlenmesine dayanan geleneksel kavrayış biçimi, kentin matematiksel olarak kavrayışına doğru evrilir. Geleneksel dünyada, sosyo-psişik olarak kavranan kent ve kent mekanı, minyatürler ve su yolu haritaları gibi görsel belgelerle temsil edilirken, 19. yüzyılda kentin harita ve planlar aracılığıyla temsiline başlanacaktır.

19. yüzyıl öncesine ait minyatür ve su yolu haritalarında görselleştirilen kent, deneyimlerin bir dökümü gibidir. Anıtsal bir yapının ya da bir çeşmenin, kentin neresinde konumlandığını onlar aracılığıyla okuyabilmek için, o kenti daha önce deneyimlemiş olmak gerekir.

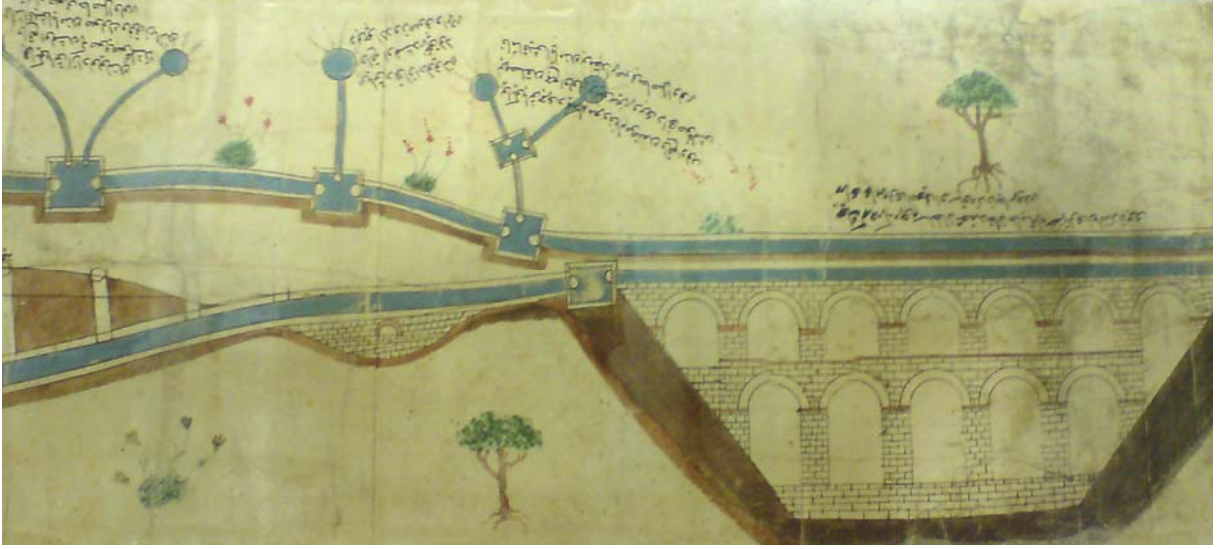

Şekil 4.1 Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatürü, 16. Yüzyıl

Bu bağlamda, kent ve/veya kent mekanı, minyatürlerle çoğu zaman şematik diye nitelenen biçimde gösterilir. Genellikle anıtsal yapılara ve kimi kentsel boşluklara yer verilen minyatürler, ölçeksizdir ve kenti oluşturan tüm bileşenlere referans vermez. Bir kenti, o kent olarak kavrayabilmek, tanıyabilmek için, o kente ait birkaç yapı ya da doğa biçimini simgelemek yeter. Böylece, daha önceden varlığı bilinen, deneyimlenmiş olan bu simgeyi gören gözlemci, hangi kentin görsel temsiline baktığını anlayacaktır.

Minyatürlerin yapımındaki asıl amaç, önemli olayları veya yapıları resmetmektir. Yapıların birbirleriyle ve diğer kentsel öğelerle olan ilişkisi, sokak örüntüleri vb. gibi kentsel gerçeklik ve detaylar minyatürlerde yer almazlar. Minyatürlerde resmedilen yapıların ya da boşlukların konumları, boyutları tespit edilemez. Ancak, kentsel önem ve anlamlarına dair veriler elde

etmek mümkündür. Minyatürlerde, resmedilen yapılar, birbirlerine değil, kentin bütününe referans verirler. Yan yana resmedilmiş iki yapıdan hangisinin daha büyük olduğu anlaşılmasa da, hangisinin daha önemli olduğu kavranabilir. Sosyo-psişik deneyim, onun toplumsal varlığına ilişkindir. Fiziksel varlığı hakkındaysa pek az şey söyler. Bir yapı olmaksızın, diğeri hakkında bilgi sahibi olmak imkansızdır. Kentsel mekan, ancak söz konusu yapılar ve mekanlar deneyimlendiği takdirde, anlam kazanır.

Şekil 4.2 Davud Usta tarafından yapılmış 1584 tarihli suyolu haritasından detay (Ali Emiri Efendi ve Dünyası, 2007)

Benzer biçimde, suyolu haritaları da, kent içerisindeki yapıların konumları, yolların güzergahları, yapı ve yolların birbirleriyle ilişkisi, yolların genişliği, yeşil alanlar veya iskan alanları, kent içerisindeki yapılar, yapıların doğal ve inşai fiziksel çevreyle olan ilişkisi vb. gibi olgulara ait referanslar içermez. Suyolu haritalarının yapılmasındaki asıl amaç, suyun kaynağından evlere veya çeşmelere dağıtımında izlediği yolun gösterilmesidir. Bu doğrultuda, suyolu haritalarında yalnızca, suyun isale hattı ve dağıtım şebekesinin güzergahı, su terazilerinin ve maksemelerin yerleri belirtilmektedir. Suyolu haritaları, kentten özerk bir biçimde düşünülürler. Bu haritalar, yapılaşmaya ilişkin herhangi bir görsel ipucu içermez ve aynı biçimde iskan edilmiş alanlar ile kırsal alanlar ifade edilmez. Diğeri bir ifadeyle, suyolu haritaları bir tek parametre –su dağıtımı– göz önüne alınarak hazırlanırlar. Suyolu haritalarında, suya ilişkin veriler çizim ve kısa metinler aracılığıyla temsil edilirken, kente dair referanslar görselleştirilmez. Su dağıtım hattının, nereden geçtiği, hangi yapının yanında yer aldığı gibi kent mekanına dair referanslar yazı yoluyla ifade edilir. Dolayısıyla, yapılarla ve kente dair açıklamalar içeren bu yazılar olmaksızın, çizimlerin ifade ettiğini kentsel

mekana yerleştirmek olanaksızdır. Ancak, söz konusu açıklamalardaki yapılar beden aracılığıyla kavranarak, kentsel mekan anlam kazanır.

Kent mekanı, daha önce beden aracılığıyla deneyimlenmemişse, minyatürler veya suyolu haritaları yardımıyla kavranamaz. Bu kavrayış biçimi, ancak 19. yüzyılda değişime uğrayacaktır. Bu dönüşümde, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mekteb-i Fünun-u Harbiye önemli rol oynamıştır. Bu okullarda, öğrencilere taksimi arazi (topoğrafya) ve harita teknikleri dersleri* verilmekte ve derslerde çeşitli bölgelerin haritaları hazırlatılmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1999). Bu okullarda hazırlanan haritalar** aracılığıyla, Osmanlılar kenti ve kent mekanı, ilk kez modern temsiliyet araçları ile kavramaya başlayacaklardır.

Bu çerçevede, Humbaracılar Ocağı sipahilerinden mühendis Kulekapılı Seyyid Hasan tarafından 19. yüzyıl başlarında hazırlanmış olan II. Bayezid Suyolu Haritası, Osmanlıların kenti kavrayış biçimlerinde bir kırılma noktasına işaret eder. II. Bayezid Suyolu Haritası'nın yapımındaki asıl amaç her ne kadar suyolunu ve dağıtım şebekesi ağını göstermekse de, önceki dönemlere ait suyolu haritalarına*** göre, temsiliyet biçimleri ile farklılıklar göstermektedir. II. Bayezid Suyolu Haritası ile, Osmanlılar bir suyolu haritasında, ilk kez kente dair bir şeyler söylemektedir.

5 Eylül 1812 ile 1813 yılı**** sonu arasındaki bir dönemde yapılmış olan harita (Çeçen, 1997), modern bir haritacılık aracı olan plançete yardımıyla hazırlanmıştır. Harita, Edirnekapısı'nın güneyinden Yenibahçe Meydanı'nın yarısından, Laleli'den, Gedikpaşa Hamamı'na çekilen bir doğrunun kuzeyinde kalan bölümü ve Haliç sahilini içermektedir (Çeçen, 1997).

---

* Osmanlı askeri okullarının kuruluşu, tarihçeleri ve ders programları için Bkz. Ergin, 1977; Çeçen, 1990.

** Benzer biçimde, 19. yüzyıl Osmanlı kent planlama girişimlerinin çoğu, haritacılık temelindeki bu eğitimden geçen askeri teknik elemanların çalışmaları olacaktır (Tanyeli, 1992).

*** Önceki dönemlere ait suyolu haritaları için Bkz. Çeçen, 1957; Çeçen, 1992; Çeçen, 1996.

**** Çeçen, haritada gösterilen yapıları üzerinde yapmış olduğu ayrıntılı analizlere dayanarak, haritanın bu tarih aralığında yapılmış olduğu sonucunu çıkarmıştır. Daha detaylı bilgi için Bkz. Çeçen, 1997.

Şekil 4.3 Kulekapılı Seyyid Hasan'ın 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası, II. Mahmud dönemi haritası (Çeçen, 1997)

Önceki dönemlere ait suyolu haritalarına göre, harita, kente ve kent mekanına dair sayısız ayrıntı içermektedir. Haritada anayollar gösterilmiş, yerleşim yerlerinin çatıları çizilmiştir. Cadde ve sokak adlarının çoğu yazılmamış, ancak cami, medrese, çeşme, sebül ile çok sayıda dükkan ve ticaret merkezinin adları ile ileri gelenlerin konakları belirtilmiştir (Çeçen, 1997). Benzer biçimde, harita üzerinde yapıların birbirlerine göre konumlanışları ve sınırları, birbirlerine olan uzaklıkları okunabilmekte, kentteki yeşil alanlar kolaylıkla tespit edilebilmekte, ana yollar ve ara yollar ve birbirleri ile olan bağlantıları açıkça görülebilmektedir. Haritada, suyun güzergahı önceki dönemlerde olduğunun aksine, kentten bağımsız olarak düşünülmez. Dolayısıyla, haritanın yapımındaki asıl amaç olan suyun kent içerisindeki güzergahını anlayabilmek için, ne yazılı açıklamalara ne de kenti beden aracılığıyla deneyimlenmesine ihtiyaç duyulmaz.

Kulekapılı Seyyid Hasan Haritası, önceki suyolu haritaları gibi bir tek parametreye bağılı olarak değil, kente dair birbirinden farklı pek çok parametre göz önüne alınarak hazırlanmıştır*. Kent dokusunu oluşturan sayısız bileşen, artık bir arada düşünülmektedir. Kent mekanı kurgusunda yer alan her yapı ve her boşluk birbiri ile bağlantılıdır. Hiçbiri tekil olarak, konumunu göstermediği gibi, kent kurgusuna da referans vermezler. Benzer biçimde, tekil olarak hiçbir kentsel mekan tanımlamazlar. Ancak, bir bütün olarak kentsel mekanda temsil edilebilirler. Kent, ancak, içerisinde barındırdığı, yapılar, sokak örüntüleri, suyolları vb. bir arada temsil edildiklerinde bütüncül bir anlayışla kavranabilmektedir. Kente dair herhangi bir bileşen, yapı ya da yapı grubu, ancak ilişkili olduğu diğer öğeler temsil edildiğinde anlam kazanmaktadır.

Diğer taraftan, II. Bayezid Suyolu Haritası'nın işaret ettiği kentin matematiksel olarak modern temsiliyet araçları ile kavranmasına yönelik bu dönüşüm, ancak 1836 yılında ilk kez kent bütününe betimleyen bir haritanın hazırlanmasıyla tamamlanacaktır.

1835 yılında İstanbul'a gelmiş Prusyalı bir subay olan Helmuth von Moltke, II. Mahmud tarafından, İstanbul'a ait bir mevcut durum haritası** hazırlamak için görevlendirilmiştir. Bir kent haritası/planı hazırlanmasına yönelik bu talebinin, Osmanlı yönetiminden gelmiş olması, ilk kez bir kent haritasına ihtiyaç duyulduğunun da göstergesidir. Artık Osmanlı üst

* Bayezid Suyolu Haritası, erken 19. yüzyıl İstanbul'u (suriçi bölgesinin bir kısmı) hakkında belirgin ipuçları vermesiyle de, çalışma kapsamında ayrı bir yere sahiptir. Harita, Yeniçeri kışlalarından Eski Odalar'ın tek ayrıntılı çiziminin bulunması ve bugünkü Beyazıt Meydanı'nın 19. yüzyıl başlarındaki (henüz meydan kimliği kazanmadan önceki) durumunu göstermesi açısından bu çalışma kapsamında da önemli verileri içermektedir.

** Moltke'nin hazırladığı İstanbul haritaları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.1 Moltke'nin İstanbul'daki Haritacılık Etkinlikleri.

sınıflarının kenti, modern temsiliyet nesnelere aracılığıyla kavramak istemeye başladığına işaret etmektedir.

Şekil 4.4 F. Kauffer & Le Chevalier'in 1776-1786 tarihli "İstanbul ve Çevresi Şehir Planı", (Kayra, 1990a)

Bu noktada, 1836-1837 yılında hazırlanmış olan bu haritadan önceki tarihlerde hazırlanmış olan İstanbul kentini gösteren tüm haritaların, ya hazırlayan kişilerin kendi istekleri ya da diğer devletlerin istekleri doğrultusunda yapıldıklarını hatırlatmak yararlı olacaktır. Örneğin, bazı çalışmalarda, Osmanlı dünyasında, *modern* denilebilecek yöntemlerle, yani teodolit, nivo vb. gibi araçlar kullanılarak topografya tekniklerine uygun biçimde hazırlanan ilk İstanbul haritasının, 1776 tarihini taşıdığı belirtilmektedir (Tekeli, 2005). 1776 ile 1786 yılları arasında (Cezar, 1995), Fransız elçisi Choiseul-Gouffier ile birlikte İstanbul'a gelmiş olan bir subay mühendis François Kauffer tarafından hazırlanan bu harita, "Kauffer Haritası" olarak adlandırılmıştır (Cezar, 1995). Harita, tarih aralığından da anlaşılacağı üzere, oldukça uzun denilebilecek bir süre içerisinde parça parça hazırlanmış ve çeşitli kent parçaları farklı tarihlerde haritaya eklenmiştir. Ancak, söz konusu harita, Gouffier ve Kauffer tarafından Osmanlı yönetiminden herhangi bir talep gelmeksizin hazırlanmıştır. Dolayısıyla, bu harita, her ne kadar *modern* araçlar yardımıyla hazırlanmışsa da, Osmanlı kent mekanı kavrayışının değişimini anlamak için bir veri olarak kullanılamaz.

II. Mahmud tarafından görevlendirilen Moltke, İstanbul'da iki ayrı harita çalışmasında bulunmuştur. İki yıl gibi bir sürede, suriçi ve sur dışı bölgeleri, Galata, Üsküdar, Boğaziçi'nin her iki kıyısı gibi bölgeleri gezerek, plançeta yardımıyla kent planını hazırlamıştır. Buradaki asıl amaç, mevcut kent planını iki boyutlu olarak kağıt üzerine geçirmek olduğu için, haritalar, hem kent bütününe içermekte hem de Bayezid Suyolu Haritası'na oranla, kentsel ölçekte daha fazla detay içermektedir.

Bu haritalara ilişkin, coğrafi ve fiziksel olarak kentin sınırlarını tanımlaması bakımından Moltke'nin mektuplarında yer alan ifadeleri dikkat çekicidir. Bununla bağlantılı olarak, 27 Eylül 1836 tarihli mektubunda yer alan "*Boğaziçi'nin her iki yakasını haritasını almak*" sözleri büyük önem taşımaktadır (Moltke, 1999). Yine benzer biçimde, 6 Şubat 1836 tarihinde, annesine yazdığı mektupta, Boğaziçi'nin haritasını hazırlamakla uğraştığını belirtmekte ve haritanın kentin hangi kısımlarını içerdiğine dair detaylı bilgiler vermektedir. Buna göre; harita, Karadeniz ağzından Marmara Denizi'ne doğru beş millik uzaklığa kadar olan bölümü ve Boğaziçi'nin her iki tarafından da 1-1,5 mil içeriye kadar olan bölümü kapsamaktadır. Harita üzerinde, Büyükdere, Tarabya, İstinye, Hisarlar, surlarla İstanbul,

Saray, Pera ve Galata, Kadıköy, Davutpaşa gibi yerleşim alanları ile su isale hatları ve bendler gösterilmektedir (Fischer, 1944)*.

Moltke'nin çalışmasında, kent planının, yalnızca kentin suriçi bölgesiyle sınırlandırılmadığı, Galata, Üsküdar ve Boğaziçi kıyılarını da kapsayacak biçimde geniş ölçekli olarak düşünüldüğü görülmektedir. Böylece, kent ilk kez, *bütüncül* bir anlayışla ele alınmaktadır. Döneme ait yabancı mühendislerin veya mühendishane hoca ve öğrencilerin yaptıkları çeşitli İstanbul haritaları incelendiğinde**, kentsel ölçekteki ayrıntıları içermekten uzak olan çoğu haritada, “İstanbul kenti” ile kastedilenin yalnızca saray bölgesi olan suriçi yerleşimi olduğu görülmektedir***. Osmanlılar için hiç de alışıldık olmayan bu tutumla, kent ilk kez bir bütün olarak düşünülmektedir. Ne sultan sarayları bölgeleri, ne de dinsel veya etnik olarak düzenlenmiş mahallelerin ayrımı olmaksızın, kesin olarak coğrafi sınırları çizilmiş bir Osmanlı kentinden söz edilmektedir. Bu durumda, Moltke'nin çalışması İstanbul kentinin algılanmasının radikal biçimde değişmekte olduğunu gösterir. Kimi araştırmacılar, bu yaklaşımı, dönemin temel niteliklerinden biri olan merkezîyetçilik anlayışı çerçevesinde değerlendirmekte, siyasal egemenliğin coğrafyayla simgelenmesi olarak tanımlamaktadır.

Ancak Moltke'nin İstanbul'a dair harita çalışmaları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Moltke ve Vincke, II. Mahmud tarafından, yeni kurulan ordu için, kışlak olarak kullanılmak üzere boş bir alan bulmaları amacıyla görevlendirilmiştir. Bu harita çalışması, Moltke'nin önceki haritalarına göre farklı bir durumu tanımlamaktadır. Yukarıda bahsedilen İstanbul haritaları, kentin mevcut durumu gösteren planlardır. Ancak, bu kez, yeni düzenlenecek bir alan için, önceden mevcut durum haritası tarafından talep edilmektedir. Bu harita, erken 19. yüzyılda başlayan kentin temsiliyeti probleminin, artık kent mekanının, fiziksel kavranışından öte, mekanın üretimiyle de ilişkilendirilerek düşünülmekte olduğunun bir göstergesidir.

* Bu bölümde, “Fischer, 1944” referansı ile yer verilen tüm ifadeler, Bülent Tanju tarafından Almanca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

** Söz konusu haritalar için Bkz. Kayra, 1990a ; Kayra, 1990b.

*** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.1 Değişen Kent ve Kent Merkezi Tanımı.

Şekil 4.5 Moltke'nin 1837 tarihli "Ayastefanos'taki talim alanının konum planı", (1837b)

Moltke ve Vincke, yer seçimi için İstanbul'un batısındaki bölgeleri gezmişler ve Ayastefanos (Yeşilköy)'ün uygun olacağına karar vermişlerdir. Aralık 1837'de ise bu bölgenin ayrıntılı bir haritasını hazırlayarak, kışlak için kullanılacak bölgeyi tanımlamışlardır. 1/10.000 ölçekli olan bu harita, 52x40 cm boyutlarındadır ve bir paftadan meydana gelmektedir* (Fischer, 1944).

Moltke tarafından hazırlanmış olan ve Yeşilköy'de kışlak olarak kullanılmaya uygun bölgeleri gösteren haritada, bu amaca hizmet eden iki farklı yer işaret edilmektedir. Haritanın alt orta ve sol taraflarındaki sarı renkle işaret edilmiş bölgeler, talim alanı olarak kullanılabilir yerleri göstermektedir. Ayrıca, bölgedeki kuyu ve çeşmeler gibi su kaynakları da haritaya işlenmiştir.

* Bugüne kadar Vincke'ye ithaf edilen bu harita, Türkçe lejantla basılmıştır ve altında Moltke'nin imzası bulunmaktadır (Fischer, 1944).

Şekil 4. 6 Moltke'nin 1837 tarihli "Ayastefanos'taki kışlak yerleri haritası", (1837c)

Coğrafyanın ve kentlerin, fiziksel olarak algılanmasının dışında, yeni yöntemlerle ve yeni parametrelerle kavranmasına yönelik harita çalışmaları, yalnızca başkent İstanbul'la sınırlı kalmamış, imparatorluk dahilinde farklı amaçlarla farklı bölgelerin haritaları da yapılmıştır. Örneğin, II. Mahmud, tıpkı Yeşilköy haritası gibi, 1837 yılında Rumeli taraflarına yapacağı geziye çıkmadan önce, bu yerlerin düzeltilmiş bir haritasını istemiş ve Hendesehane Başhocası Ali Bey tarafından hazırlanmıştır (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999). Geziye çıkmadan önce de, bu harita padişaha takdim edilmiştir (B.O.A. HAT 1234.48032). Bu gezinin, Varna, Şumnu, Silistre, Rusçuk, Tuna kıyıları, Tırnova ve Edirne gibi Rumeli kentlerine yapıldığı düşünülürse, söz konusu planın kapsamı daha iyi anlaşılacaktır. Bu noktada, padişaha refakat etmesine rağmen (Moltke, 1999), söz edilen Rumeli taraflarına ait planın, neden başkentte mevcut haritasını hazırlamakla görevlendirilmiş olan Moltke tarafından gerçekleştirilmediği sorusu akla gelmektedir. Bu bağlamda, Lûtfi Efendi'nin, not olarak düşüğü bir bilgi oldukça

dikkat çekicidir. “*Hendesehane Hocası Ali Bey’in bir iki gün içerisinde hazırladığı harita ne kadar doğru olsa gerek. Kopya edilse bir iki günde olamaz*” (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Diğer taraftan, yine Moltke’nin mektupları ve hazırlanmış olduğu haritalara dair yapılan bir çalışma, Moltke’nin 1837 yılında Rumeli gezisinde II. Mahmud’a refakat etmesine rağmen, daha 1836 yılında Varna’ya gittiğini göstermektedir. 22 Mayıs 1836 tarihinde Halil Paşa ile Varna’ya giderek, ilk eskiz çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Ayrıca 28 Haziran 1836 tarihinde de, Prusya Genelkurmay Başkanlığı’na, Varna Kalesi ile ilgili bir rapor göndermiştir. 1/10.000 ölçekli olan Varna ve çevresi haritası, 47x48 cm boyutlarında bir paftadan meydana gelmektedir (Fischer, 1944). Bu durum, aslında Rumeli taraflarına ait haritanın 1836 yılında Moltke tarafından hazırlanmış ve 1837 yılında padişahın gezisi öncesinde ise, bu haritadan Mühendishane Hocası Ali Bey tarafından bir iki gün içinde kopyalanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yine de, bu haritanın hazırlanmış olması, ziyaret edilecek kentin görülmeden/fiziksel olarak algılanmadan önce, *modern* olarak tanımlanabilecek yöntemlerle, iki boyutlu olarak kavranmaya çalışılması bakımından önem taşımaktadır.

Benzer biçimde, askeri amaçlarla olsa bile, Bahçeköy, Belgrad, Boğaz ve Domuzderesi köyleriyle Bahr-i Sefid sahilinde bulunan ağaçlı ve Yeni, Karaburun, Terkos ve Ormanlar köyleri, Kalfa köyü ve Çatalca’dan Büyükçekmece Gölü ve gölün sonunda bulunan Yarımburgaz, Baruthane ve Filyos Köprüsü’nden Büyük Derbend’e kadar olan bölgenin haritasının hazırlanması istenmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). 1828 yılında gerçekleştirilen bu çalışma için, harita üzerine geçirilmesi istenen bölgelerin coğrafi sınırlarının önceden tanımlanmış olması dikkati çekmektedir. Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi tarafından yapılan bu haritaların hazırlanmasındaki amaç, bölgede yapılacak olan tabyaların yerlerinin tespit edilebilmesidir. Benzer biçimde, yine Abdülhalim Bey, İgneada taraflarında yapılacak tahkimat yerlerini belirlemek amacıyla, bu bölgelere ait bir harita hazırlaması için görevlendirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu yönüyle, yapılan çalışmalar, yalnızca klasik kent kavrayışının değişimini göstermesi açısından değil, dönemin askeri eğitim ve uygulama pratiklerindeki dönüşümü yansıtmaları açısından da önem taşımaktadır.

Osmanlı dünyasının “zaten her gün görülen ve fiziksel olarak içinde yaşanan bir şey” gibi ifade edilebilecek geleneksel kent anlayışı, 19. yüzyıldaki yapılan harita ve plan çalışmaları ile artık yerini, yeni bir kent kavramı anlayışına bırakmaya başlamıştır. Dolayısıyla, bu yıllarda gerçekleştirilen ayrıntılı bir kent planının çıkarılmasına yönelik çalışmalar, Osmanlıların içinde yaşadıkları kenti fiziksel algılayış ve kavrayışlarındaki değişiklikleri ve dönüşümleri göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kent artık sosyo-psişik

kavranışından, haritalar aracılığıyla kağıt üzerinde iki boyutlu bir kavrama dönüşmektedir. Bu matematiksel kavrayış biçimiyle, kentin deneyimlenmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Kent görülmeksizin ve içinde yaşanmaksızın, yani beden aracılığı olmaksızın da kavranabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, kent artık yalnızca temsiliyet nesnelere aracılığıyla okunabilmektedir.

Diğer taraftan, kent kavramının araçsallaştırılmasına bağlı olarak, aynı zamanda kentin sınırları da çizilmektedir. Gerek surdışı bölgesinde yer alan Yeşilköy, gerekse de kentin dış bölgeleri olarak görülen Boğaziçi gibi bölgeler, kent haritasına dahil edilmişlerdir. Yine benzer biçimde, kentin coğrafi olarak kapladığı alan, temsiliyet nesnelere ile, uzunluk ölçüleri ile ifade edilebilmektedir.

Ancak, bu noktada, bu dönüşümün, Moltke'nin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, yalnızca Osmanlı aydınları ve bürokratları ile sınırlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, yaygın bir geometrik temsiliyet bilincinden söz etmek için 19. yüzyıl başları, henüz oldukça erken bir tarihtir. Yine de, kent haritasının veya planının çıkarılmasına yönelik bu çabalar çerçevesinde, klasik kent gelişiminin kendiliğindenliğine karşıt olarak, kentin artık planlanabilir ve müdahale edilebilir bir kavram olarak algılanmaya başlandığı söylenebilir.

Kentin matematiksel kavranışı, aynı zamanda da onun nesne olarak kavranmaya başlanması anlamında gelmektedir. Bu durumun, kentsel mekan bilgisinin sadece deneyimlenecek verimli bir bilgi olmaktan çıktığına işaret ettiği söylenebilir. Kenti nesne olarak kavramaya başlayanlar, giderek onu değiştirip dönüştürmeye de girişeceklerdir.

4.4 Kent Mekanına Müdahale: Kavrayışın Değişimi

Geleneksel Osmanlı dünyasında, tüm ülke bütünü gibi kent de, kuramsal olarak sultanın mülküdür. Kentlinin veya halkın, kentin fiziksel olarak yaratılması/dönüştürülmesi sürecinde kurumsal katkısı yoktur (Kuban, 1998). Kent, her dönemde, sürekli olarak herkesin katkısıyla yeniden üretilmektedir.

Kentin bu yeniden üretilme biçimi, 20. yüzyıl başlarına kadar aynı şekilde devam etmiştir. Bunun en önemli ipuçlarını da, 19. yüzyılda yeni sanayi tesislerinin ve demiryolunun sultan veya sultan sarayları arsalarında inşa edilmeleri ve kentin gelişim planlarının sultanın isteklerine göre hazırlanmış olmaları vermektedir. Diğer taraftan, külliye, camiler, medreseler, hamamlar, hanlar, kervansaraylar vb. gibi yapılar, onları vakfeden veya yaptırın

devlet büyüklerinin isteklerine göre geleneksel kentin biçimlenmesine katkıda bulunmaktadır (Kuban, 1998).

Ancak, 19. yüzyılın ilk yarısı, aynı zamanda, Osmanlı başkentinde, şehircilik anlayışında belirgin bir değişimin başladığı dönemdir. Bu dönemde saray ve bürokratlar tarafından yürütülen, hükümet ve devlet yapılanmasında da çeşitli farklılaşmalara yol açan, değişim çabaları kentin “yeni” üretilme biçimlerinde oldukça etkili rol oynamıştır (Cezar, 1995). Halkın güvenliğini sağlamak, okul, yol, hastane vb. gibi kamu hizmetlerini sağlamak devletin görevidir (Cezar, 1995) ve kişilerin mülkiyet hakkı genelde rahatsız edilmeden, kentteki her yapı etkinliği sultan kontrolünde gerçekleştirilmektedir (Kuban, 1998).

19. yüzyılın ilk yarısında, süregelen bu yapım pratiklerinde, sisteme dair olmasa da, gözle görülür biçimde bir dönüşüm sürecinin başladığı açıktır. Cezar’a göre yeni ihtiyaçlar, *modernleşme* arzu ve çabalarına dayanan (Cezar, 1995) bu yapım faaliyetleri, kent mekanında yeniliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar tüm bu yapım etkinliklerinin çoğu, yine alışlageldiği gibi sultanın istekleri doğrultusunda yapılmışlarsa da, kent mekanının yeniden düzenlenmesi bağlamında gerçekleştirilme biçimleri ile önem taşımaktadır.

Kent mekanının yeniden düzenlenmesine yönelik bu çalışmalar, gerçekte diğer ekonomik ve sosyal dönüşümlerin sonuçlarından biridir. Geleneksel kent strüktürünün şekil değiştirmesi isteği ile yapılan bu erken Osmanlı planlamalarında belirleyici olan “kente müdahale”dir (Tanyeli, 1992).

Ancak, burada kente müdahale ile kastedilen, kent mekanının kendi olağan biçimlenişine *karşılan* durumlardır. Kentin iç dinamiklerine yapılan müdahale ile kentsel mekan üretim biçimlerinin rutinliğinin kırılması sürecidir. Bu nedenle de, örneğin, geleneksel bir Osmanlı kentinin en büyük üretimlerinden biri olan külliyele, ilk bakışta her ne kadar kent mekanını biçimlendiren en önemli öğelerden biri gibi görünseler de, söz konusu müdahale kapsamında değerlendirilmemelidir. Külliyele, saraylar ya da konutlar, yüzyıllardır geleneksel kentin kendi iç dinamikleri ile üretilmektedirler. Oysa, herhangi bir üretim biçiminin kente müdahale kapsamında değerlendirilebilmesi için, rutin üretim sürecinde çeşitli kişiler/kurumlar tarafından *araya girilmesi* koşulunun mevcut olması gereklidir. Bu nedenle, böylesi yapım biçimleri Osmanlı kentinin olağan gelişimi içerisinde değerlendirilirken, bu rutinliğin bozulduğu ve kentin içsel mekanizmalarından farklı biçimde gerçekleştirilen yapımlar kentsel müdahale odakları olarak ele alınmaktadır.

Bu bağlamda, II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen ilkler –ilk kez imar planı hazırlanması, ilk kez meydan açılması, ilk kez Haliç üzerinde köprü yapılması–, bazı yapıların bilinçli olarak yıkılmaları –bekar odaları–, yangın yerlerinin yenilenme biçimleri, istimlak ve mülkiyet sorunları, yol ve sokak örüntülerinin yeni biçimleri, binaların yapım sistemleri – ahşap ve kagir malzeme kullanımı– gibi yapım faaliyetleri ve bunlara dair düzenlemeler, kente dair en önemli müdahale odaklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu bölümde, kent mekanına müdahale kapsamında, kentsel mekandaki yapım ve yıkım etkinlikleri ele alınacaktır.

4.4.1 Yapımlar

Çizelge 4.1 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri*

ONA./ İNŞA./ YENİ. İNŞA	TARİH	YAPI ADI	YAPTIRAN	KONUM
İNŞA.	1808	Seyyit Mustafa Efendi Çeşmesi	-----	Laleli-Fatih
İNŞA.	1808-09	Mustafa Paşa Meydan Çeşmesi	Mustafa Paşa	Eyüp
ONA.	1808-09	Çinili Köşk	II. Mahmud	Ortaköy-Beşiktaş
İNŞA.	1809	Elhac Yakup Efendi Çeşmesi	-----	Kocamustafapaşa-Fatih
ONA.	1809	Beykoz Camisi	-----	Beykoz
YENİ. İNŞA.	1809-10	Beşiktaş Sahilsarayı	II. Mahmud	Dolmabahçe-Beşiktaş

* Tablodaki veriler, Şimşek, 1993, Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, 2001; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999; Arslan, 1997; Tanman, 1990; Türker, 2004; Cezar, 2002; Çiftçi, 1996; Türker, 1999; Düden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden derlenmiştir.

ONA.	1809-10	Sadabad Camisi	-----	Kağıthane
YENİ. İNŞA.	1809-13	Sadabad Sarayı	II. Mahmud	Kağıthane
İNŞA.	1810	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Yıldız-Beşiktaş
ONA.	1810	Arz Odası	II. Mahmud	Topkapı Sarayı- Eminönü
İNŞA.	1810	Selami Tekkesi	İbrahim Nesim Efendi	Eyüp
YENİ. İNŞA.	1810	Miskinler Tekkesi	Hazine Vekili Ali Ağa	Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1810	Bab-ı Ali	II. Mahmud	Cağaloğlu-Eminönü
İNŞA.	1810	Beyazıt Camisi Kasrı-ı Hümayun (İmaret Kasrı)	II. Mahmud	Beyazıt-Eminönü
ONA.	1810-11	Beylerbeyi Camisi	II. Mahmud	Beylerbeyi
İNŞA.	1810-11	Beylerbeyi Camisi Muvakkithanesi	II. Mahmud	Beylerbeyi
YENİ. İNŞA.	1811	Taksim Kışlası	II. Mahmud	Taksim-Beyoğlu
İNŞA.	1811	Hafız İsa Ağa Çeşmesi (Miskinler Çeşmesi)	Hazine Vekili Hafız İsa Ağa	Karacaahmet-Üsküdar
İNŞA.	1811	Nişan Taşı	II. Mahmud	Dikilitaş-Beşiktaş

İNŞA.	1811	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Teşvikiye-Şişli
İNŞA.	1811	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Topağacı-Şişli
İNŞA.	1811	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Beylerbeyi
İNŞA.	1811	Seyyit Mustafa Ağa Çeşmesi	Seyyit Mustafa Ağa	Kadıköy
İNŞA.	1811	Kethüda Seyyit Mehmet Ağa Çeşmesi	Hazine Hassa Kethüdası Seyyit Mehmet Ağa	Cankurtaran-Eminönü
İNŞA.	1811	Molacıkzade Sebili	Muhtar Ahmet Efendi	Karacaahmet-Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1811	Beşiktaş Köprüsü	II. Mahmud	Beşiktaş
YENİ. İNŞA.	1812	Çınarlı Mescidi(Nakşidil Valide Sultan Mescidi)	Nakşidil Valide Sultan	Ayvansaray-Fatih
YENİ. İNŞA.	1812	Hırka-i Şerif Camisi	II. Mahmud	Fatih
İNŞA.	1812	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Acıbadem-Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1812	Ebu Zerr el-Gifari Türbesi	Nakşidil Valide Sultan	Ayvansaray-Fatih
ONA.	1812	Yahya Efendi Türbesi	II. Mahmud	Yıldız-Beşiktaş
ONA.	1812	Yahya Efendi Tekkesi	II. Mahmud	Yıldız-Beşiktaş

İNŞA.	1812	Merkezzade Şeyh Ahmet Efendi Türbesi	Merkezzade Şeyh Ahmet Efendi	Eyüp
ONA.	1812	Derviş Ali Camisi (Emir Ali Çelebi Mescidi)	-----	Karagümrük-Fatih
İNŞA.	1812	Paşa Baba Tekkesi (Hocazade Tekkesi)	Şeyh Mehmet Tahir Efendi	Sıraselviler-Beyoğlu
İNŞA.	1812	Paşa Baba Çeşmesi	Şeyh Mehmet Tahir Efendi	Sıraselviler-Beyoğlu
İNŞA.	1812	Berberbaşı Ali Ağa Çeşmesi	Berberbaşı Ali Ağa	Edirnekapı-Fatih
İNŞA.	1812	Merkez Efendi Tekkesi Çeşmesi	-----	Zeytinburnu
İNŞA.	1812	İsmet Bey Çeşmesi	Şeyhülislam Arif Hikmet Bey	Üsküdar
ONA.	1812	Davut Paşa Sarayı Hünkar Kasrı	II. Mahmud	Davutpaşa
YENİ. İNŞA.	1812-14	Ayios Nikolaos Kilisesi	Rum kilisesi	Yeniköy
İNŞA.	1813	Yeni Cami Muvakkithanesi	-----	Eminönü
ONA.	1813	İshak Paşa Camisi	-----	Sultanahmet-Eminönü
YENİ. İNŞA.	1813	Çifte Sultanlar Türbesi	II. Mahmud	Kocamustafapaşa-Fatih
İNŞA.	1813	Hafız Ahmet Kamili Efendi Çeşmesi	Rumeli Kazaskeri Hacı Hafız Ahmet Kamili	Sarıyer

İNŞA.	1813	Ali Efendi Çeşmesi	-----	Unkapanı-Eminönü
İNŞA.	1813	Tegafül Kalfa Çeşmesi	Tegafül Kalfa	Topkapı Sarayı
YENİ. İNŞA.	1813	Kazlıçeşme Camisi	-----	Kazlıçeşme- Zeytinburnu
İNŞA.	1813	Seyyit Hacı Mehmet Ağa Çeşme	-----	Eminönü
ONA.	1813	Sahaf Muslihiddin Mescidi	Salih Ağa	Kasımpaşa-Beyoğlu
İNŞA.	1813-14	Hidayet Camisi	II. Mahmud	Eminönü
ONA.	1813-14	Merkez Efendi Türbesi	II. Mahmud	Zeytinburnu
İNŞA.	1813-14	Salih Ağa Meydan Çeşmesi	Salih Ağa	Kasımpaşa
YENİ. İNŞA.	1814	Adliye Camisi	II. Mahmud	Şemsipaşa-Üsküdar
İNŞA.	1814	Tarabya Camisi	II. Mahmud	Tarabya
YENİ. İNŞA.	1814	Takavor (Surp) Kilisesi	Ermeni kilisesi	Kadıköy
İNŞA.	1814	Pertevniyal Valide Sultan Meydan Çeşmesi	Pertevniyal Valide Sultan	Karagümrük-Fatih
İNŞA.	1814	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Şemsipaşa-Üsküdar

İNŞA.	1814	Haznedar Fesahat Usta Çeşmesi	Valide Sultan'ın haznedarı Fesahat Usta	Kocamustafapaşa-Fatih
İNŞA.	1814	Hasan Ağa Çeşmesi	Bosnalı Hasan Ağa	Yusufpaşa-Fatih
İNŞA.	1814-15	Başçuhadar Seyyit Ömer Ağa Çeşmesi	Başçuhadar Seyyit Ömer Ağa	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	1815	Tülbentçi Mescidi	II. Mahmud	Yenikapı
İNŞA.	1815	Kasapbaşı Hasan Efendi Meydan Çeşmesi	Kasapbaşı Hasan Efendi	Edirnekapı-Fatih
İNŞA.	1815	Telli Tabya Çeşmesi	II. Mahmud	Boğaziçi
İNŞA.	1815	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Sarıyer
YENİ. İNŞA.	1815-16	Hasırcızade Tekkesi (Hasırızade Tekkesi)	II. Mahmud	Sütlüce-Beyoğlu
ONA.	1816	Şerefabad Kasrı	II. Mahmud	Şemsipaşa-Üsküdar
ONA.	1816-17	Cemalizade Türbesi	Halet Said Efendi	Eyüp
YENİ. İNŞA.	1816-17	Emir Buhari Tekkesi	II. Mahmud	Unkapanı-Fatih
YENİ. İNŞA.	1816-17	Ahmed Buhari Türbesi	II. Mahmud	Unkapanı-Fatih
ONA.	1816-17	Ağa Kapısı	II. Mahmud	Eminönü

YENİ. İNŞA.	1816-17	Yenikapı Mevlevihanesi	II. Mahmud	Zeytinburnu
İNŞA.	1817	Topkapı Sahilsarayı	II. Mahmud	Sarayburnu
İNŞA.	1817	İmaret Çeşmesi	Nakşidil Valide Sultan	Fatih
İNŞA.	1817	Nefise Hanım Çeşmesi	Yeniçeri Ocağı Serçavuşu Ali Ağa'nın eşi Nefise Hn.	Samatya-Fatih
ONA.	1817	Mesih Paşa Çeşmesi	Beyhan Sultan	Fatih
ONA.	1817-18	Azadlu Baruthane-i Amire	II. Mahmud	Küçükçekmece
İNŞA.	1817-18	Ümmügülsüm Hanım Meydan Çeşmesi	Ümmügülsüm Hanım	Üsküdar
İNŞA.	1817-18	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Kandilli-Üsküdar
İNŞA.	1817-18	Hacı Hafız Ahmet Ağa Meydan Çeşmesi	Kapani Hacı Hafız Ahmet Ağa	Unkapanı-Eminönü
İNŞA.	1817-18	Kirazlı Bend	II. Mahmud	Bahçeköy
ONA.	1817-18	Kara Davut Paşa Camisi (Davut Paşa Camisi)	Hüseyin Ağa	Üsküdar
İNŞA.	1818	Nakşidil Valide Sultan Türbesi	II. Mahmud	Fatih
ONA.	1818	Sultan Mahmud Camisi (Kartal Camisi, Hacı Ahmet Camisi)	II. Mahmud	Kartal

YENİ. İNŞA.	1818	Dördüncü Kadın Çeşmesi	II. Mahmud'un 4. kadını Nuritab Kadın	Sirkeci-Eminönü
ONA.	1818	Fransa Elçiliği binası	Jean-Nicolas Huyot	Galatasaray-Beyoğlu
İNŞA.	1818	Nakşidil Valide Sultan Sebili	II. Mahmud	Fatih
ONA.	1818	Taksim Kışlası	II. Mahmud	Taksim-Beyoğlu
ONA.	1818-19	Okmeydanı Tekkesi Mescidi	II. Mahmud	Okmeydanı-Şişli
İNŞA.	1819-20	Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	1818-19	Bulak Mustafa Paşa Türbesi	Türbe mütevellisi	Eyüp
İNŞA.	1818-19	Maarifi Tekkesi	Şeyh Seyyid Mehmet Marifi	Kartal
ONA.	1818-19	Ramazan Efendi Tekkesi (Hüsrev Çelebi Camisi)	Hamamizade İsmail Dede Efendi	Kocamustafapaşa-Fatih
İNŞA.	1818-19	Veziriazam Derviş Paşa Meydan Çeşmesi	Sadrizam Derviş Paşa	Zeyrek-Fatih
YENİ. İNŞA.	1818-19	Nureddin Cerrahi Tekkesi	II. Mahmud	Karagümrük-Fatih
YENİ. İNŞA.	1819	Alay Köşkü	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
İNŞA.	1819	Abdullah Ağa Camisi(Çınarlı Camisi, Hamdullah Paşa Camisi)	Bostancıbaşı Abdullah Ağa	Çengelköy

YENİ. İNŞA.	1819	Şeyh Galip Dede Efendi Türbesi	Halet Efendi	Tünel-Beyoğlu
İNŞA.	1819	Derviş Paşa Meydan Çeşmesi	Sadrazam Derviş Mehmed Paşa	Zeytinburnu
İNŞA.	1819	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Eminönü
İNŞA.	1819	İsmail Ağa Çeşmesi	Yeniçeri Ocağı Kapıcıbaşı İsmail Ağa	Fatih
İNŞA.	1819	Aşçı Ahmed Dede Türbesi	Halet Salih Efendi	Zeytinburnu
ONA.	1819	Kurşunlu Mahzen Köşkü	Sadrazam Derviş Mehmed Paşa	Karaköy-Beyoğlu
İNŞA.	1819	Cevri Kalfa Çeşmesi	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	1819	Divan (Kubbealtı)	II. Mahmud	Topkapı Sarayı- Eminönü
ONA.	1819	Adalet Kulesi	II. Mahmud	Topkapı Sarayı- Eminönü
ONA.	1819	Eğrikapı Maksemi	II. Mahmud	Eğrikapı-Fatih
YENİ. İNŞA.	1819	Galata Mevlevihanesi	Halet Said Efendi	Galata-Beyoğlu
İNŞA.	1819	Halet Efendi Türbesi	Halet Said Efendi	Galata-Beyoğlu
ONA.	1819-20	Asdvadzadzin Surp Kilisesi	Ermeni kilisesi	Kumkapı

İNŞA.	1819-20	Tersane-i Amire	II. Mahmud	Kasımpaşa-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1819-20	Kasımpaşa Divanhanesi	II. Mahmud	Kasımpaşa-Beyoğlu
İNŞA.	1819-20	Kuşadalı İbrahim Efendi Tekkesi	Aksaray Hamamcısı Hacı Halil Ağa	Aksaray-Fatih
YENİ. İNŞA.	1820	Galatasarayı (Enderun Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye)	II. Mahmud	Galatasaray-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1820	Defterhane-i Amire	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	1820	Takkeci İbrahim Ağa Tekkesi	II. Mahmud	Zeytinburnu
İNŞA.	1820	Odunkapı Çeşmesi	-----	Unkapanı-Fatih
İNŞA.	1820	Seyyit İbrahimoglu Ömer Çeşmesi	Seyyit İbrahimoglu Ömer	Beyazıt
İNŞA.	1820	Dimitrios (Ayios) Kilisesi	Rum kilisesi	Kuruçeşme
ONA.	1820	İmrahor Camisi	Hassa Başmimarı Mehmed Rasim	Yedikule
ONA.	1820	Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi	-----	Fatih
İNŞA.	1820	Galata Sarayı Çeşmesi	II. Mahmud	Beyoğlu
İNŞA.	1821	Kasapbaşı Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi	-----	Ayvansaray-Fatih

İNŞA.	1821	Beylerbeyi Sıbyan Mektebi	II. Mahmud	Beylerbeyi
YENİ. İNŞA.	1821	Molla Çelebi Camisi	II. Mahmud	Yeniköy
İNŞA.	1821	Baltalimanı Tabyası	II. Mahmud	Baltalimanı
ONA.	1821-22	Tersane-i Amire	Tersane Nazırı AtaEfendi	Kasımpaşa-Beyoğlu
ONA.	1821-22	Çorlulu Ali Paşa Camisi	II. Mahmud	Tersane-Kasımpaşa
YENİ. İNŞA.	1821-22	Divanhane Mescidi	-----	Tersane-Kasımpaşa
YENİ. İNŞA.	1821-22	Cebahane Kışlası	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	1821-22	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	-----	Sarıyer
ONA.	1822	Eyüp Sultan Camisi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	1822	Cezeri Kasım Paşa Camisi	-----	Eyüp
İNŞA.	1822	Hafız İsa Ağa Çeşmesi	Hazine vekili Hafız İsa Ağa	İhsaniye-Üsküdar
İNŞA.	1822	Sadrazam Hacı Salih Paşa Çeşmesi	Sadrazam Hacı Salih Paşa	Sarıyer
İNŞA.	1822	Hacı Salih Paşa Çeşmesi	Sadrazam Hacı Salih Paşa	Sarıyer

ONA.	1822-23	Molla Aşki Mescidi	-----	Balat-Fatih
ONA.	1822-23	Düğmecibaşı Mescidi (Düğmeciler Camisi)	Haznedar Lalezar Kalfa	Eyüp
ONA.	1822-23	Molla Çelebi Camisi(Fındıklı Camisi)	-----	Fındıklı-Beyoğlu
ONA.	1822-23	Selimiye Camisi	II. Mahmud	Selimiye-Üsküdar
İNŞA.	1822-23	Berberbaşı Ali Efendi Meydan Çeşmesi	Berberbaşı Ali Efendi	Kanlıca-Çubuklu
İNŞA.	1823	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa	Kazlıçeşme- Zeytinburnu
İNŞA.	1823	Keşfi Cafer Efendi Tekkesi	Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa	Fındıklı-Beyoğlu
İNŞA.	1823	Kayış Mustafa Ağa Çeşmesi	-----	Yedikule-Fatih
ONA.	1823	Has Oda (Hırka-i Saadet Dairesi)	II. Mahmud	Topkapı Sarayı- Eminönü
YENİ. İNŞA.	1823	Kasım Çavuş Camisi (Eski Yeni Cami)	Sadrizam Galip Paşa	Eyüp
İNŞA.	1823	Hacı Ahmed Efendi Çeşmesi	Hacı Ahmed Efendi	Kuzguncuk-Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1823-24	Demirhane	II. Mahmud	Tophane-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1823-24	Firuzaga Camisi	II. Mahmud	Cihangir-Beyoğlu

YENİ. İNŞA.	1823-24	Cihangir Camisi	Sadrazam Silahdar Ali Paşa	Cihangir-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1823-24	Top Arabacıları Kışlası	II. Mahmud	Tophane-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1823-24	Kadirihane Tekkesi (Hacı Piri Tekkesi)	II. Mahmud	Cihangir-Beyoğlu
İNŞA.	1823-26	Nusretiye Camisi	II. Mahmud	Tophane-Beyoğlu
İNŞA.	1824	Elhac Halil Ağa Çeşmesi	Koçlıcalızade Halil Ağa	Eminönü
İNŞA.	1824	Hafız İsa Ağa Çeşmesi	Hafız İsa Ağa	İhsaniye-Üsküdar
ONA.	1824	Beyhan Sultan Sahilsarayı	Beyhan Sultan	Akıntıburnu- Arnavutköy
İNŞA.	1824-25	Şeyh Mehmed Maarifi Türbesi	-----	Kartal
İNŞA.	1824-25	İhsaniye Meydan Çeşmesi	-----	İhsaniye-Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1825	Küçük Efendi Camisi	Şeyh Mehmed Abdürreşit Efendi	Kocamustafapaşa-Fatih
İNŞA.	1825	Küçük Efendi Kütüphanesi	Şeyh Mehmed Raşit Efendi	Kocamustafapaşa-Fatih
YENİ. İNŞA.	1825	Küçük Efendi Tekkesi (Fevziye Tekkesi)	II. Mahmud	Kocamustafapaşa-Fatih
İNŞA.	1825	Hattat Mustafa Rakım Efendi Türbesi	-----	Karagümrük-Fatih

İNŞA.	1825	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Kocamustafapaşa-Fatih
İNŞA.	1825	Hatice Hanım Meydan Çeşmesi	Hatice Hanım	Çengelköy
İNŞA.	1825	Ağa Hüseyin Paşa Çeşmesi	Serasker Hüseyin Paşa	Kalender-Yeniköy
İNŞA.	1825-26	Sineperver Valide Sultan Meydan Çeşmesi	Ayşe Sineperver Valide Sultan	Karagümrük-Fatih
İNŞA.	1825-26	Nusretiye Camisi Muvakkithanesi	II. Mahmud	Tophane-Beyoğlu
İNŞA.	1825-26	Nusretiye Camisi Sebili	II. Mahmud	Tophane-Beyoğlu
İNŞA.	1826	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Okmeydanı-Şişli
İNŞA.	1826	Mehmed Tahir Efendi Çeşmesi	Defterdar Mehmed Tahir Efendi	Harem-Üsküdar
İNŞA.	1826	Beykoz Deri Fabrika. Yeni Tesisleri	-----	Beykoz
İNŞA.	1826	Miralem Çeşmesi	Miralem Mustafa Ağa	Beylerbeyi
İNŞA.	1826	Panayia Suda Kilisesi	Rum kilisesi	Fatih
YENİ. İNŞA.	1826	Beyazıt Yangın Kulesi	II. Mahmud	Beyazıt-Eminönü
İNŞA.	1826-27	İplikhane	II. Mahmud	Taşlıkburnu-Eyüp

İNŞA.	1826-27	Tahir Efendi Camisi (İskele Camisi)	Defterdar Seyyid Tahir Efendi	Harem-Üsküdar
İNŞA.	1826-27	Mehmed Tahir Efendi Çeşmesi	Defterdar Tahir Efendi	Harem-Üsküdar
İNŞA.	1826-27	Mehmed Tahir Efendi Çeşmesi	Defterdar Tahir Efendi	Harem-Üsküdar
İNŞA.	1826-27	Tahir Efendi Sıbyan Mektebi	Defterdar Tahir Efendi	Üsküdar
ONA.	1826-27	Balçık Tekkesi	Şeyh Mehmed Emin Efendi	Eyüp
İNŞA.	1826-27	Bab-1 Seraskeri	II. Mahmud	Beyazıt-Eminönü
YENİ. İNŞA.	1826-27	Baltalimanı Camisi	Zahire Nazırı Arif Efendi	Baltalimanı
ONA.	1826-27	Azapkapı Camisi	-----	Azapkapı-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1826-27	Bab-1 Fetva	II. Mahmud	Süleymaniye-Eminönü
YENİ. İNŞA.	1826-28	Selimiye Kışlası	II. Mahmud	Selimiye-Üsküdar
İNŞA.	1826-32	Davutpaşa Kışlası	II. Mahmud	Davutpaşa
İNŞA.	1826-28	Şamlar Bendi	II. Mahmud	Küçükçekmece
ONA.	1826-34	Altuncuzade Tekkesi	Şeyh Müştak Efendi	Şehzadebaşı-Eminönü

ONA.	1827	Davut Paşa Sarayı Hünkar Kasrı	II. Mahmud	Davutpaşa
İNŞA.	1827	Bostan iskelesi karakolu	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	1827	Mahmud Paşa Türbesi	-----	Eminönü
ONA.	1827	Fatma Sultan Camisi	II. Mahmud	Cağaloğlu-Eminönü
İNŞA.	1827	Maltepe Kışlası	II. Mahmud	Eyüp
İNŞA.	1827	Sakızağacı Bahriye Hastanesi	II. Mahmud	Kasımpaşa-Beyoğlu
ONA.	1827	Gümüshanevi Tekkesi	II. Mahmud	Eminönü
ONA.	1827	Yeoryios (Ayios) Patrikhane Kilisesi	Rum kilisesi	Fener-Fatih
İNŞA.	1827	Hatice Hanım Çeşmesi	-----	Alibeyköy-Eyüp
YENİ. İNŞA.	1827-28	Bab-ı Ali	II. Mahmud	Cağaloğlu-Eminönü
ONA.	1827-28	Rıfai Tekkesi	Elhac Yusuf Rıza Efendi	Üsküdar
İNŞA.	1827-28	Rami Kışlası	II. Mahmud	Rami-Eyüp
YENİ. İNŞA.	1828	Beyazıt Yangın Kulesi	II. Mahmud	Beyazıt-Eminönü

İNŞA.	1828	Hacı Hasan Ağa Çeşmesi	Hacı Hasan Ağa	Nuhkuyusu-Üsküdar
İNŞA.	1828	Talimhane Kasrı	II. Mahmud	Çengelköy
ONA.	1828	Vaniköy Mescidi	II. Mahmud	Vaniköy
ONA.	1828	Ahmet Kethüda Camisi (Şem'i Molla Camisi)	Şem'i Molla	Aksaray-Fatih
ONA.	1828	Mahmud Paşa Camisi	-----	Mahmutpaşa-Eminönü
İNŞA.	1828	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Eminönü
İNŞA.	1828	Benlizade Sebili	Benlizade Kazasker Ahmet Raşit Efendi	Fatih
ONA.	1828	Asdvadzadzin Surp Kilisesi	Ermeni kilisesi	Kumkapı
İNŞA.	1828-29	Kuleli Kışlası	II. Mahmud	Çengelköy
İNŞA.	1828-29	Bahriye Kışlası (Molla Hüseyin Kışlası)	II. Mahmud	Heybeliada
ONA.	1828-29	Cebahane Kışlası	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
İNŞA.	1829	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Beylerbeyi
İNŞA.	1829	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Beylerbeyi

ONA.	1829-30	II. Mahmud Sebili	II. Mahmud	Fatih
İNŞA.	1829-32	Beylerbeyi Sahilsarayı	II. Mahmud	Beylerbeyi
YENİ. İNŞA.	1830	Arpacılar Mescidi (Bursa Tekkesi Camisi, Şeyh Mehmed Geylani Mescidi)	II. Mahmud	Eminönü
İNŞA.	1830	II. Mahmud Sebili Çeşmesi	II. Mahmud	Fatih
İNŞA.	1830	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Tarlabası-Beyoğlu
İNŞA.	1830	Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi	Amerikan misyonerleri	Gedikpaşa-Fatih
YENİ. İNŞA.	1830	Nikolaos (Ayios) Kilisesi	Rum kilisesi	Samatya-Fatih
ONA.	1830	Yeoryios (Ayios) Potiras Kilisesi	Rum kilisesi	Fener-Fatih
YENİ. İNŞA.	1830	Haç (Surb) Kilisesi	Ermeni kilisesi	Üsküdar
İNŞA.	1830	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Kasımpaşa
YENİ. İNŞA.	1831	Paraskevi (Ayia) Kilisesi	Rum kilisesi	Sarıyer
ONA.	1831	Kara Davut Paşa Camisi	Hüseyin Ağa	Üsküdar
İNŞA.	1831	Hasanpaşa karakolu	II. Mahmud	Hasanpaşa-Kadıköy

İNŞA.	1831	Bahçekapı Karakolu	II. Mahmud	Eminönü
ONA.	1831	Salih Paşa Camisi (İbn-i Meddas Mescidi)	-----	Unkapanı-Eminönü
ONA.	1831	Galata Kulesi	II. Mahmud	Galata-Beyoğlu
İNŞA.	1831	Hacı Hanım Çeşmesi	Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın eşi Ayşe Hanım	Çengelköy
İNŞA.	1831	Kuzguncuk İskele Çeşmesi	-----	Kuzguncuk
İNŞA.	1831	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	1831	Fenari İsa Camisi	II. Mahmud	Fatih
ONA.	1831	Mihrimah Sultan Mektebi Çeşmesi	II. Mahmud	Üsküdar
İNŞA.	1831	II. Mahmud namazgahı	II. Mahmud	Bostancı
İNŞA.	1831	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Maslak-Şişli
ONA.	1831	Hadım Hasan Paşa Medresesi	-----	Cağaloğlu-Eminönü
İNŞA.	1831-32	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Çengelköy
İNŞA.	1831-32	Şehzadebaşı Karakolu	II. Mahmud	Şehzadebaşı

İNŞA.	1831-32	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Tarabya
YENİ. İNŞA.	1831-32	II. Mahmud Çeşmesi (Bostancıbaşı Derbendi Çeşmesi)	II. Mahmud	Bostancı
İNŞA.	1831-32	Odunkapısı Karakolu	II. Mahmud	Unkapanı-Fatih
İNŞA.	1831-32	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	1831-32	Ruhi Bey Çeşmesi	Ruhi Bey	Cibali-Fatih
YENİ. İNŞA.	1831-35	Hreşdagbet (Surp) Kilisesi	Ermeni kilisesi	Balat-Fatih
İNŞA.	1831-32	Aksaray Karakolu	II. Mahmud	Aksaray-Fatih
ONA.	1832	Okmeydanı Tekkesi (Okçular Tekkesi, Atıcılar Tekkesi)	II. Mahmud	Okmeydanı-Şişli
ONA.	1832	Abdullah Ağa Camisi (İstavroz Camisi)	II. Mahmud	Beylerbeyi
İNŞA.	1832	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Defterdarburnu- Ortaköy
ONA.	1832-33	Kız Kulesi	II. Mahmud	Salacak-Üsküdar
İNŞA.	1832-33	Tevfikiye Karakolu	II. Mahmud	Anavutköy
İNŞA.	1832-33	Tevfikiye Camisi (Akıntıburnu Camisi)	II. Mahmud	Arnavutköy

İNŞA.	1832-33	Tevfikiye Camisi Muvakkithanesi	II. Mahmud	Arnavutköy
ONA.	1832-33	Defterdarburnu Camisi (İbrahim Paşa Camisi)	II. Mahmud	Ortaköy-Beşiktaş
İNŞA.	1832-33	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Okmeydanı-Şişli
İNŞA.	1832-33	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Üsküdar
ONA.	1832-34	Kasımpaşa Mevlevihanesi	Kaptan-ı Derya Çengelolu Tahir Paşa	Kasımpaşa-Beyoğlu
İNŞA.	1832-34	Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi	Ermeni hastanesi	Yedikule-Fatih
İNŞA.	1832-34	Surp Pırgiç Kilisesi	Ermeni kilisesi	Yedikule-Fatih
ONA.	1833	Konstantinos (Ayios) - Eleni (Ayia) Kilisesi	-----	Samatya-Fatih
ONA.	1833	Taksiarhes Kilisesi	Rum kilisesi	Balat-Fatih
İNŞA.	1833	İcadiye Kasrı	Kenan Efendi	Vanıköy
İNŞA.	1833	Rıza Bey Meydan Çeşmesi	Rıza Bey	Beyoğlu
İNŞA.	1833	Ayvansaray Mescidi (Korucu Mehmed Ağa Mescidi)	Kadılar Kapısı Kethüdası Muhzir Hacı Bekir'in kızı	Ayvansaray-Fatih
İNŞA.	1833	Atiye Hanım Çeşmesi	Atiye Hanım	Saraçhane-Fatih

İNŞA.	1833-34	Tüfenkhane-i Amire	II. Mahmud	Dolmabahçe-Beşiktaş
İNŞA.	1833-35	Zoodohos Piyi Kilisesi (Balıklı Ayazması)	Rum kilisesi	Silivrikapı
İNŞA.	1834	Mekteb-i Harbiye (Maçka Kışlası)	II. Mahmud	Maçka-Beyoğlu
ONA.	1834	Muhtesib İskender Camisi (Kabakulak Mescidi)	Murad Ağa	Karagümrük-Fatih
ONA.	1834	Abbas Ağa Camisi	II. Mahmud	Yıldız-Beşiktaş
ONA.	1834	Ahmed Buhari Türbesi	II. Mahmud	Unkapanı-Fatih
İNŞA.	1834	Panayia Kilisesi	Rum kilisesi	Kocamustafapaşa-Fatih
ONA.	1834	Krikor Lusavoriç (Serp) Kilisesi	Ermeni kilisesi	Karaköy-Beyoğlu
ONA.	1834	Yerevman Serp Haç Kilisesi	Ermeni kilisesi	Kuruçeşme-Beşiktaş
ONA.	1834	Serp Asdvadzadzin Kilisesi	Ermeni kilisesi	Yeniköy
İNŞA.	1834	Dimitrios (Ayios) Kilisesi	Rum kilisesi	Edirnekapı
YENİ. İNŞA.	1834	Panayia Uranon Kilisesi	Rum kilisesi	Edirnekapı-Fatih
YENİ. İNŞA.	1834	Yeoryios (Ayios) Kiparissas Kilisesi	Rum kilisesi	Samatya-Fatih

YENİ. İNŞA.	1834	Nikolaos (Ayios) Kilisesi	Rum kilisesi	Galata-Beyoğlu
ONA.	1834	Taksiarhas Kilisesi	Rum kilisesi	Arnavutköy
İNŞA.	1834	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Bahçekapı dışında
İNŞA.	1834	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	İstinye
İNŞA.	1834-35	İstinye Karakolu	II. Mahmud	İstinye
İNŞA.	1834-35	Küçüksu Karakolu (Göksu karakolu)	II. Mahmud	Küçüksu
İNŞA.	1834-35 -36	Pertev Paşa Kütüphanesi	Şair Mehmet Pertev Paş.	Selimiye-Üsküdar
İNŞA.	1834-35	Vapurhane	II. Mahmud	Dolmabahçe-Beşiktaş
İNŞA.	1834-35	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Okmeydanı-Şişli
ONA.	1834-35	Atik Valide Kervansarayı	-----	Toptaşı-Üsküdar
ONA.	1834-35	Atik Valide Sultan Darüşşifası	-----	Toptaşı-Üsküdar
ONA.	1834-35	Kasımpaşa Mevlevihanesi	II. Mahmud	Kasımpaşa-Beyoğlu
ONA.	1834-35	Sünbül Efendi Tekkesi (Koca Mustafa Paşa Camisi)	II. Mahmud	Kocamustafapaşa-Fatih

İNŞA.	1834-35	Galata Mevlevihanesi	-----	Galata-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	1834-35	Üsküdar Mevlevihanesi	II. Mahmud	Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1834-36	Selimiye Tekkesi (Küçük Selimiye Camisi, Çiçekçi Cami Tekkesi)	II. Mahmud	Selimiye-Üsküdar
İNŞA.	1834-41	Çırağan Sarayı	II. Mahmud	Ortaköy-Beşiktaş
ONA.	1835	Şah Sultan Camisi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	1835	Nişancı Mehmed Paşa Camisi	Vakıf Nazırı Melkizade Mustafa Efendi	Çarşamba-Fatih
YENİ. İNŞA.	1835	Kısıklı Çeşmesi	II. Mahmud	Kısıklı-Üsküdar
ONA.	1835	Keşfi Cafer Efendi Tekkesi	II. Mahmud	Fındıklı-Beyoğlu
İNŞA.	1835	Hatice Hanım Çeşmesi	Hatice Hanım	Kocamustafapaşa-Fatih
YENİ. İNŞA.	1835	Muhammed El-Ensari Türbesi	II. Mahmud	Ayvansaray-Fatih
İNŞA.	1835	Cafer-i Ensari Türbesi	II. Mahmud	Karagümrük-Fatih
İNŞA.	1835	Ebu'd Derda Türbesi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	1835	Hafir Türbesi	II. Mahmud	Ayvansaray-Fatih

ONA.	1835	Şu'be Türbesi	II. Mahmud	Eğrikapı-Fatih
İNŞA.	1835	Ka'b Türbesi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	1835	Hoca Kasım Günani Mescidi (Meydancık Camisi)	-----	Balat-Fatih
ONA.	1835	Hekimbaşı Ömer Efendi Medresesi	Mekkizade Mustafa Asım Efendi	Çapa-Fatih
İNŞA.	1835	Krikor Lusavoriç (Surp) Kilisesi	Ermeni kilisesi	Kuzguncuk-Üsküdar
İNŞA.	1835	Eyüp Otakçılar Karakolu	II. Mahmud	Eyüp
İNŞA.	1835	Tarkmançatz Okulu	Ermeni okulu	Kuruçeşme-Beşiktaş
ONA.	1835	Dimitrios (Ayios) Kanavis Kilisesi	Rum kilisesi	Ayvansaray-Fatih
İNŞA.	1835	Hristos (Makarios) Manastırı	Rum kilisesi	Heybeliada
YENİ. İNŞA.	1835	Darphane Köşkü	II. Mahmud	Topkapı Sarayı- Eminönü
ONA.	1835	Hovhannes (Surp) Kilisesi	Mikayel Amira Pişmişyan	Narlıkapı-Fatih
ONA.	1835	Bayram Ağa Çeşmesi	Bayram Ağa	Beylerbeyi
YENİ. İNŞA.	1835-36	Ebu Şeybet El-Hudri Türbesi	II. Mahmud	Ayvansaray-Fatih

YENİ. İNŞA.	1835-36	Hamdullah El-Ensari Türbesi	-----	Ayvansaray-Fatih
ONA.	1835-36	IV. Mehmet Çeşmesi	II. Mahmud	Küçükçamlıca-Üsküdar
ONA.	1835-36	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Büyükçamlıca-Üsküdar
ONA.	1835-36	Nureddin Cerrahi Tekkesi	II. Mahmud	Karagümrük-Fatih
ONA.	1835-36	Balçık Tekkesi	II. Mahmud	Eyüp
İNŞA.	1836	Hayratiye Köprüsü	II. Mahmud	Unkapanı-Azapkapı
YENİ. İNŞA.	1836	Yeoryios (Ayios) Kilisesi	Rum kilisesi	Edirnekapı-Fatih
YENİ. İNŞA.	1836	Yeoryios (Ayios) Patrikhane Kilisesi	Rum kilisesi	Fener-Fatih
İNŞA.	1836	Feshane	II. Mahmud	Defterdar iskelesi-Eyüp
İNŞA.	1836	Hacı İsmail Efendi Çeşmesi	Hacı İsmail Efendi	Eyüp
İNŞA.	1836	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Beykoz
İNŞA.	1836	II. Mahmud Çeşmesi	-----	Şehremini-Fatih
ONA.	1836	Odabaşı Behruz Ağa Cami	II. Mahmud	Fatih

YENİ. İNŞA.	1836-37	Merkez Efendi Türbesi	II. Mahmud	Zeytinburnu
ONA.	1836-37	Merkez Efendi Tekkesi	-----	Zeytinburnu
YENİ. İNŞA.	1836-37	Şeyh Mustafa Efendi ve Şeyh Abdi Efendi Türbesi	II. Mahmud	Zeytinburnu
YENİ. İNŞA.	1836-37	Hasırcızade Tekkesi(Hasırizade Tekkesi)	II. Mahmud	Sütlüce-Beyoğlu
İNŞA.	1836-37	Ali Bey Meydan Çeşmesi	Ali Bey	Yıldız-Beşiktaş
YENİ. İNŞA.	1837	Panayia Hañçeriotissa Kilisesi	Rum kilisesi	Fatih
YENİ. İNŞA.	1837	Panayia Kumariotisa Kilisesi	Rum kilisesi	Yeniköy
ONA.	1837	Kulebahçe Mescidi (Kaymak Mustafa Paşa Camisi)	II. Mahmud	Çengelköy
İNŞA.	1837	Abdullah Ağa Çeşmesi	Darüssade Ağası Abdullah Ağa	Beylerbeyi
İNŞA.	1837	Surp Voskeperan Kilisesi	Ermeni Katolik kilisesi	Beyoğlu
İNŞA.	1837	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Kasımpaşa
ONA.	1837	Evliya Çeşmesi	Başıkbal Hüsni Melek	Mevlanakapı-Fatih
YENİ. İNŞA.	1837-38	Yerrortutyun (Surp) Kilisesi	Ermeni kilisesi	Beyoğlu

İNŞA.	1837-38	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Emirgan-Sarıyer
ONA.	1837-38	Yenikapı Mevlevihanesi	II. Mahmud	Zeytinburnu
ONA.	1837-38	Kuleli Kışlası	II. Mahmud	Çengelköy
YENİ. İNŞA.	1838	Asdvadzadzin Surp Kilisesi	Ermeni kilisesi	Beşiktaş
YENİ. İNŞA.	1838	Karaabalı Tekkesi	II. Mahmud	Beyoğlu
ONA.	1838	Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi	Pertevniyal Valide Sultan	Unkapanı
İNŞA.	1838	Üsküdar'da karakol	II. Mahmud	Üsküdar
İNŞA.	1838	Çapa Karakolu	II. Mahmud	Fatih
İNŞA.	1838	Çarşamba Karakolu	II. Mahmud	Fatih
İNŞA.	1838	Fatih Karakolu	II. Mahmud	Fatih
İNŞA.	1838	Mekteb-i Bahriye	II. Mahmud	Kasımpaşa-Beyoğlu
ONA.	1838	Galatasaray1 (Enderun Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye)	II. Mahmud	Galatasaray-Beyoğlu
İNŞA.	1838	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Eyüp

İNŞA.	1838	Cemeran Ermeni Okulu	Ermeni okulu	Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1838	Emirgan Camisi	II. Mahmud	Emirgan
ONA.	1838	Halit Ağa Çeşmesi	II. Mahmud	Kadıköy
İNŞA.	1838-39	II. Mahmud Meydan Çeşmesi	II. Mahmud	Emirgan
YENİ. İNŞA.	1838-39	Selami Çeşme	II. Mahmud	Kadıköy
ONA.	1839	Asariye Camisi(Kılıç Ali Paşa İskelesi Camisi)	-----	Yıldız-Beşiktaş
İNŞA.	1839	Hüsrev Paşa Kütüphanesi	Sadrazam Koca Hüsrev Paşa	Eyüp
İNŞA.	1839	Nuhkuyusu Karakolu	II. Mahmud	Nuhkuyusu-Üsküdar
YENİ. İNŞA.	1839	Ayios Nikolaos Kilisesi	Rum kilisesi	Yeniköy
İNŞA.	1839	Bend-i Cedid (Yeni Bend, II. Mahmud Bendi)	II. Mahmud	Bahçeköy
İNŞA.	1839	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Bahçeköy
İNŞA.	1839	II. Mahmud Çeşmesi	II. Mahmud	Bahçeköy
YENİ. İNŞA.	1839	Ağa Camisi	II. Mahmud	Beyoğlu

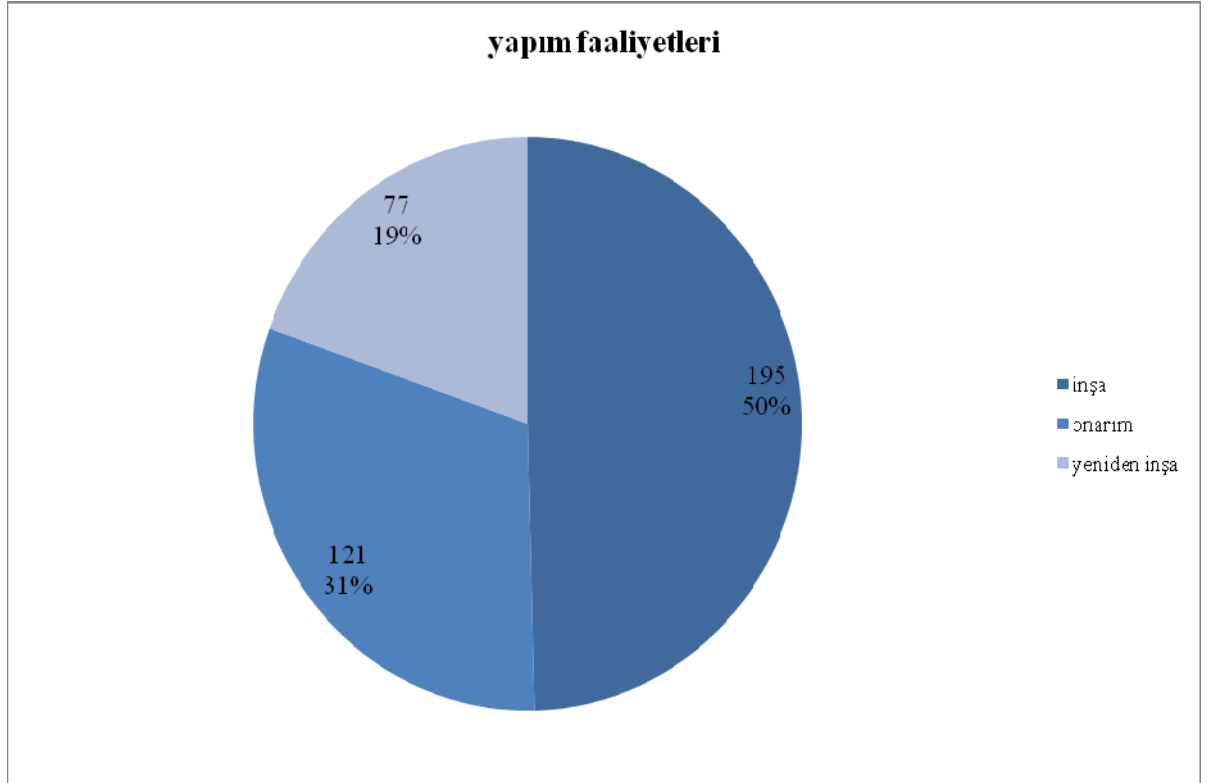
İNŞA.	-----	Şemsipaşa (Adliye) Karakolu	II. Mahmud	Şemsipaşa-Üsküdar
ONA.	-----	Küçüksu Kasrı (Göksu Kasrı)	II. Mahmud	Küçüksu
İNŞA.	-----	Bostancıbaşı Karakolu	II. Mahmud	Bostancı
ONA.	-----	Esmâ Sultan Sarayı	-----	Eyüp
İNŞA.	-----	Ayazağa Kasrı	-----	Maslak-Şişli
İNŞA.	-----	II. Mahmud Nişan Taşı	II. Mahmud	Yıldız-Beşiktaş
ONA.	-----	Abdurrahman Ağa Camisi(Paşa Limanı Camisi)	-----	Üsküdar
YENİ. İNŞA.	-----	Halıcıoğlu Camisi (Humbaracılar Kışlası Camisi)	-----	Sütlüce-Beyoğlu
YENİ. İNŞA.	-----	Humbaracılar Kışlası	II. Mahmud	Sütlüce-Beyoğlu
ONA.	-----	İbrahim Paşa Camisi (Eski Yağkapanı Camisi)	-----	Galata-Beyoğlu
ONA.	-----	Göksu Mescidi	II. Mahmud	Anadoluhisarı
ONA.	-----	Eyüp Sultan Türbesi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	-----	Anadoluhisarı	-----	Anadoluhisarı

ONA.	-----	Mustafa Paşa Tekkesi	II. Mahmud	Eyüp
ONA.	-----	Baltacı Konağı	-----	Sultanahmet-Eminönü
YENİ. İNŞA.	-----	Bayıldım Köşkü (Gülhane Köşkü)	II. Mahmud	Dolmabahçe-Beşiktaş
ONA.	-----	Devati Mustafa Efendi Tekkesi	-----	Üsküdar
İNŞA.	-----	Düğümlü Baba Tekkesi	II. Mahmud'un arabacıbaşısı	Sultanahmet-Eminönü
ONA.	-----	Ümmi Sinan Tekkesi	II. Mahmud	Eyüp
YENİ. İNŞA.	-----	Taşlıburun Tekkesi	-----	Eyüp
İNŞA.	-----	Gülhane Kasrı	II. Mahmud	Sarayburnu
İNŞA.	-----	Haydarpaşa Köşkü	-----	Haydarpaşa-Kadıköy
ONA.	-----	Tophane Çeşmesi	-----	Tophane-Beyoğlu

II. Mahmud döneminde, 1808-1839 yılları arasında İstanbul'da yukarıda listesi verilen 393 adet yapım faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu yapım faaliyetlerinin, aşağıda, yapım çeşitleri, yapım tarihleri, yapı tipleri ve kentsel mekandaki konumları gibi çeşitli kriterler göz önüne alınarak hazırlanan grafikler yardımıyla analizleri yapılacaktır. Buradaki temel amaç, kentsel mekânın biçimlenişi ile dönemin siyasal ve toplumsal olayları arasındaki bağlantının kantitatif analizler yardımıyla açıklanmasıdır.

Öncelikle, söz konusu 393 adet yapım faaliyetinin, inşa edilen yapı adedine karşılık gelmediği, gerçekleştirilen inşa, onarım veya yeniden inşa faaliyetlerini işaret ettiği belirtilmelidir. Kimi zaman dönem içerisinde inşa edilen bir yapı, bir süre sonra çeşitli nedenlerle harap olmasıyla tekrar inşa edilmiş ya da onarım geçirmiştir. Böylesi durumlarda, listede aynı yapıya bir kez değil, gerçekleştirilen yapım veya onarım faaliyetine bağlı olarak birkaç kez yer verilmiştir. Buradaki temel amaç, dönemin inşa edilen yapılarının istatistiksel bir dökümünü yapmak değil, kentsel mekanın bütününde sürdürülen imar faaliyetlerinin analiz edilmesidir.

Çizelge 4.2 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (inşa-onarım-yeniden inşa)

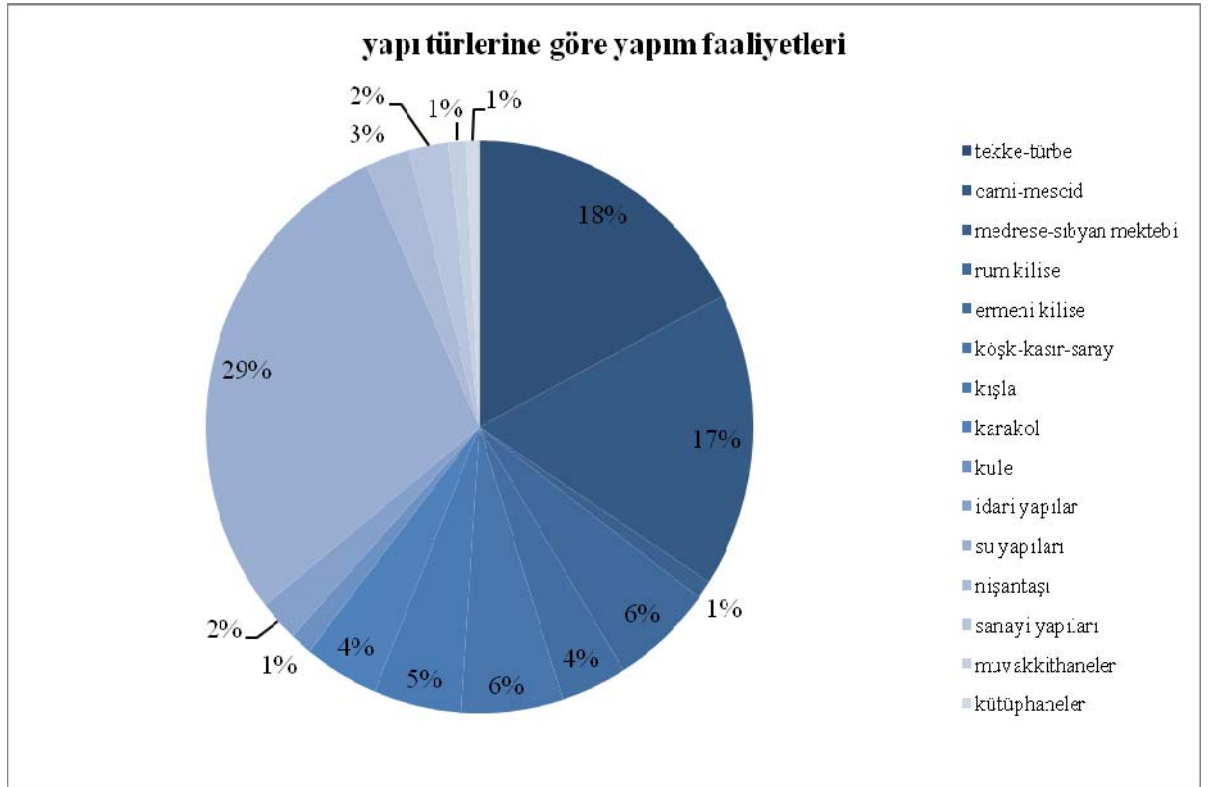

Yukarıdaki grafik, II. Mahmud döneminde İstanbul'daki yapım faaliyetlerinin nitelik ve biçimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, söz konusu yapım etkinlikleri, "inşa, onarım ve yeniden inşa" biçiminde sınıflandırılmışlardır. % 50'lik dilimi oluşturan inşa faaliyetleri, bu dönemde ilk kez inşa edilen yapıları kapsamaktadır. % 31'lik dilimi oluşturan onarım faaliyetleri, mevcut yapılarda yapılan çeşitli yenileme ve tamiratları belirtirken; % 19'luk dilimi oluşturan yeniden inşa faaliyetleri ise mevcut bir yapının yok olması veya harap olması gibi nedenlerle, yıkılarak aynı yerde tekrar inşa edilen yapıları ifade etmektedir. Ancak, yapım faaliyetinin niteliğine ilişkin bu veriler, çeşitli kaynaklarda yer verilen metinlerin analizi ile elde edilmişse de, biraz ihtiyatla yaklaşılması gerekliliği belirtilmelidir.

Örneğin, kaynaklarda yeniden inşa ile kastedilenin, yapının tamamen mi yıkılarak, yoksa büyük ölçüde mi yıkılarak yerine bir yenisinin yapılması anlamını mı taşıdığı ya da onarım ile kastedilen tamiratın kapsamı tam olarak tespit edilememektedir.

Bu bağlamda, İstanbul kent mekanında dönem içerisinde büyük ölçüde yeni inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Yapım faaliyetlerinin yarısını meydana getiren inşa faaliyetlerinde, dönemin ideolojileriyle bağlantılı olarak, kentsel mekanın, yeni erki tanımlayan yeni yapılarla donatılması çabaları etkili olmuştur. Bu durum, daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere, dönemin kent kavrayışının ve kent coğrafyası sınırlarının değişmesiyle beraber, kentsel mekanın farklı bir anlayış biçimiyle yapılandırılmak istenmesiyle ilintili olarak ele alındığında anlam kazanmaktadır.

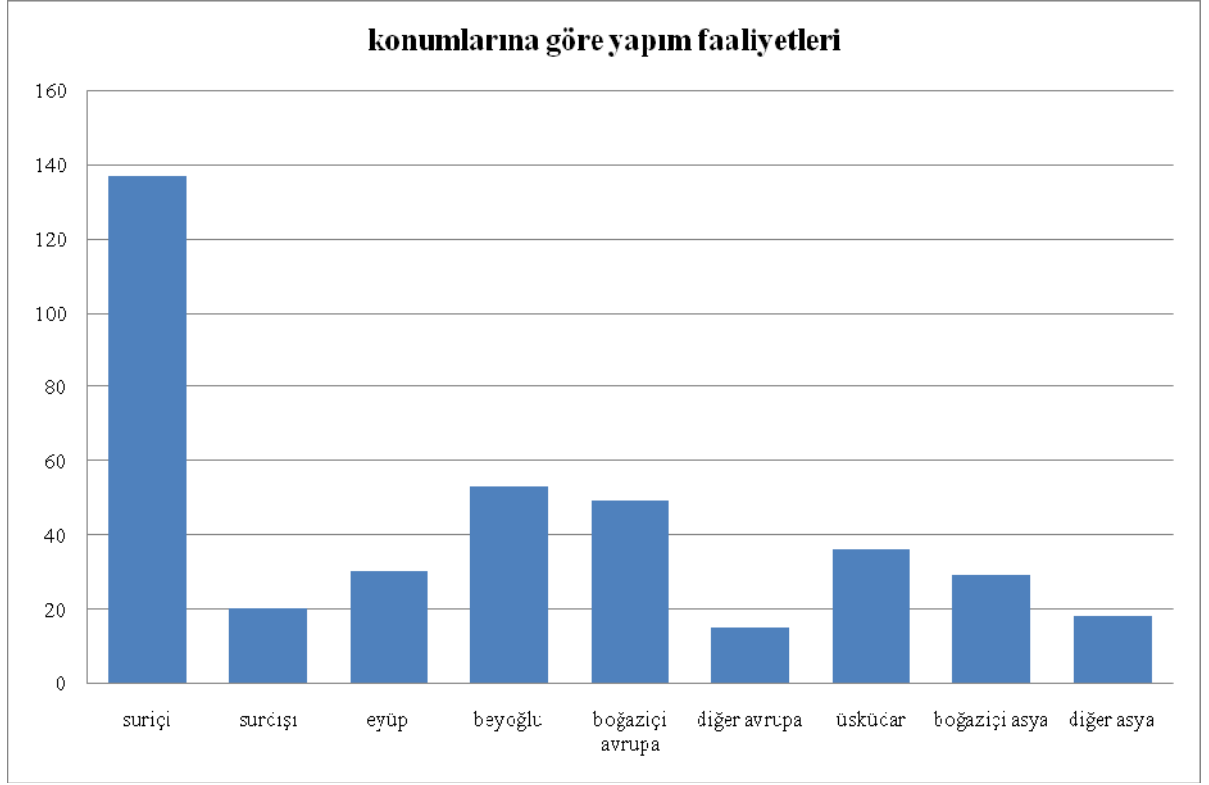
Çizelge 4.3 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (yapı türlerine göre)

Yukarıdaki grafik, dönemin yapım faaliyetlerini belli başlı yapı türlerine göre ele almaktadır. Buradaki temel amaç, yapı türlerinin analizini yapmak olduğu için, yapım faaliyetlerinin onarım, inşa veya yeniden inşa gibi niteliklerine yer verilmemiştir. Bu doğrultuda, aslında her dönemde olduğu gibi büyük çoğunlukla, % 29'luk bir oranla çeşme, sebil, maskem, bend gibi su yapılarının inşa edildiği görülmektedir. Bunu, % 18'lik dilimi oluşturan tekke- türbe ve % 17'lik dilimi oluşturan cami-mescid gibi Müslüman dini yapıları izlemektedir. Gayrimüslim yapılarından Rum kiliseleri % 6'lık, Ermeni kiliseleri ise % 4'lük bir orandadır. Benzer

biçimde, kent güvenliğini sağlama amaçlı olarak, karakollar % 4'lük, kışlalar %5'lik dilimleri meydana getirmektedir. *

Çizelge 4.4 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

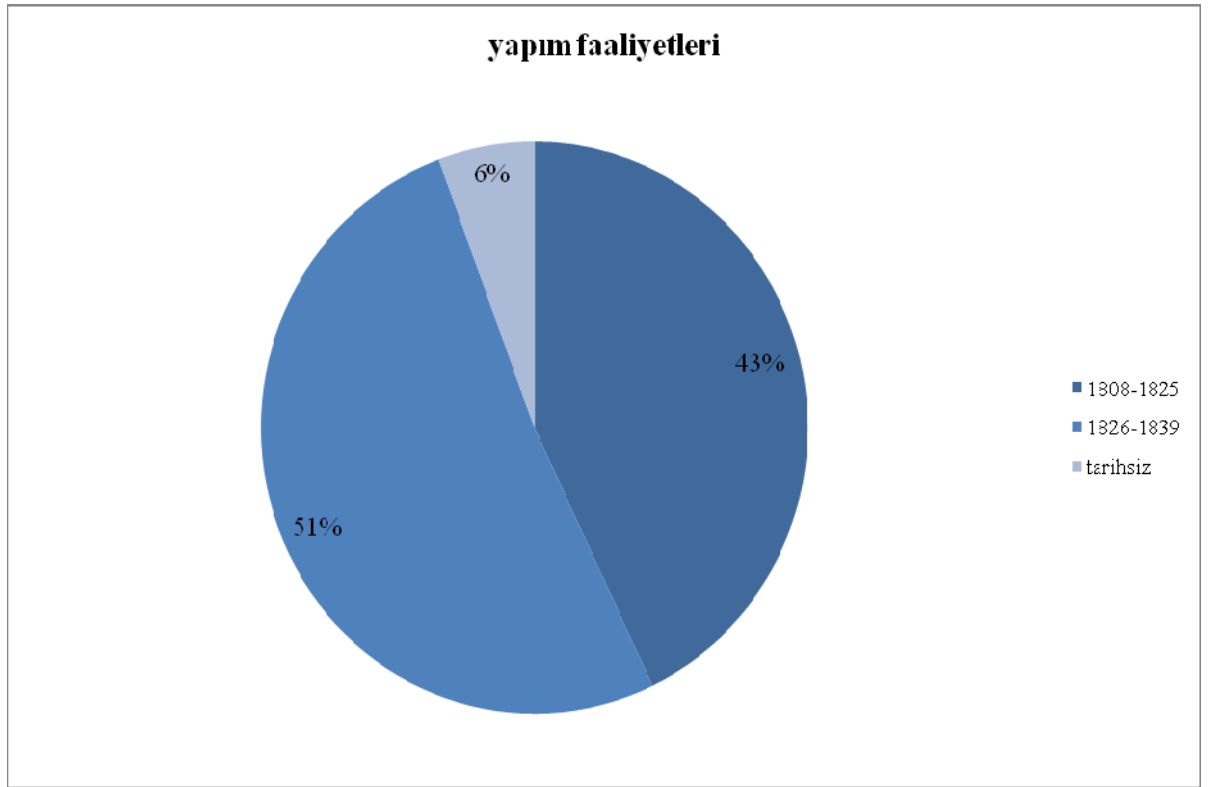
İstanbul kent mekanı, suriçi, surdışı, Eyüp, Beyoğlu, Boğaziçi Avrupa, diğer Avrupa, Üsküdar, Boğaziçi Asya ve diğer Asya olmak üzere başlıca dokuz bölgeye ayrılarak ele alınmıştır. Suriçi bölgesi, Tarihi Yarımada'nın surlarla çevrili eski kent merkezini, surdışı Bakırköy, Davutpaşa, Zeytinburnu bölgelerini, Boğaziçi Avrupa ve Boğaziçi Asya, Boğaziçi kıyılarını, Beyoğlu bölgesi ise Haliç'in kuzey kıyıları, Kasımpaşa, Galata, Pera bölgelerini, diğer Asya ve diğer Avrupa ise bu bölgeler haricindeki alanları kapsamaktadır.

Yukarıdaki grafik, yapım faaliyetlerinin kentsel mekandaki dağılımlarını ve hangi bölgelerde yoğunlaştıklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Buna göre, yapım faaliyetlerinin büyük çoğunluğu suriçi bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra sırasıyla, Beyoğlu, Boğaziçi Avrupa, Üsküdar, Boğaziçi Asya, Eyüp, surdışı, diğer Asya ve diğer Avrupa gelmektedir. Bu durumda, suriçinin önceki dönemlerde olduğu gibi yoğun yapı dokusunu sürdürdüğü,

* İlk grafik olan "II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (inşa-onarım-yeniden inşa)" grafiğinde bütünü görmek adına dahil edilen, Beşiktaş köprüsü, Fransa Elçiliği binası, Atik Valide Kervansarayı, Atik Valide Darüşşifası, Hayratiye köprüsü, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi, Tarkmançatz Ermeni Okulu, Cemeran Ermeni Okulu ve Anadoluhisari'nda gerçekleştirilmiş olan yapım faaliyetlerine, tekil örnekler olmaları nedeniyle diğer grafiklerde yer verilmemiştir.

Beyoğlu'nda ise, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında daha da belirgin bir hale gelecek olan yapılaşmanın ilk işaretlerinin görüldüğü söylenebilir. Surdışı bölgesinde ise daha az yapım faaliyetinin gerçekleştirilmesi, eski suriçi kentinin surdışına değil de Haliç'in karşı kıyısına doğru yayılım gösterdiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca, Boğaziçi'nin Avrupa kıyılarının Asya kıyılarına göre daha yoğun yapım faaliyetlerine sahne olduğu dikkat çekicidir. Bu durumda, yeni saray alanını tanımlayan Beşiktaş'ın ve birçok gayrimüslim yerleşmelerinin bulunduğu kıyı köylerinin, Boğaziçi Avrupa bölgesinde yer alması etkili olmuştur. Diğer Avrupa ve diğer Asya olarak ele alınan bölgelerde ise, henüz yoğun bir yapılaşmanın, dolayısıyla da yerleşimin mevcut olmadığı söylenebilir.

Çizelge 4.5 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (1808-1825, 1826-1839, tarihsiz)

II. Mahmud dönemi için, Yeniçeri ordusunun kaldırıldığı 1826 yılı, genellikle dönemin kırılma noktası olarak tanımlanmaktadır. Buna bağlı olarak da, mimarlık tarihi yazımında, 1808-1826 tarih aralığı savaşlarla geçen karanlık ve durağan bir dönem, 1826-1839 tarih aralığı ise büyük ıslahat hareketlerinin ve imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dönem olarak ele alınmıştır.* Bu doğrultuda, yukarıdaki grafik, yeniçeri ordusunun kaldırılması ile

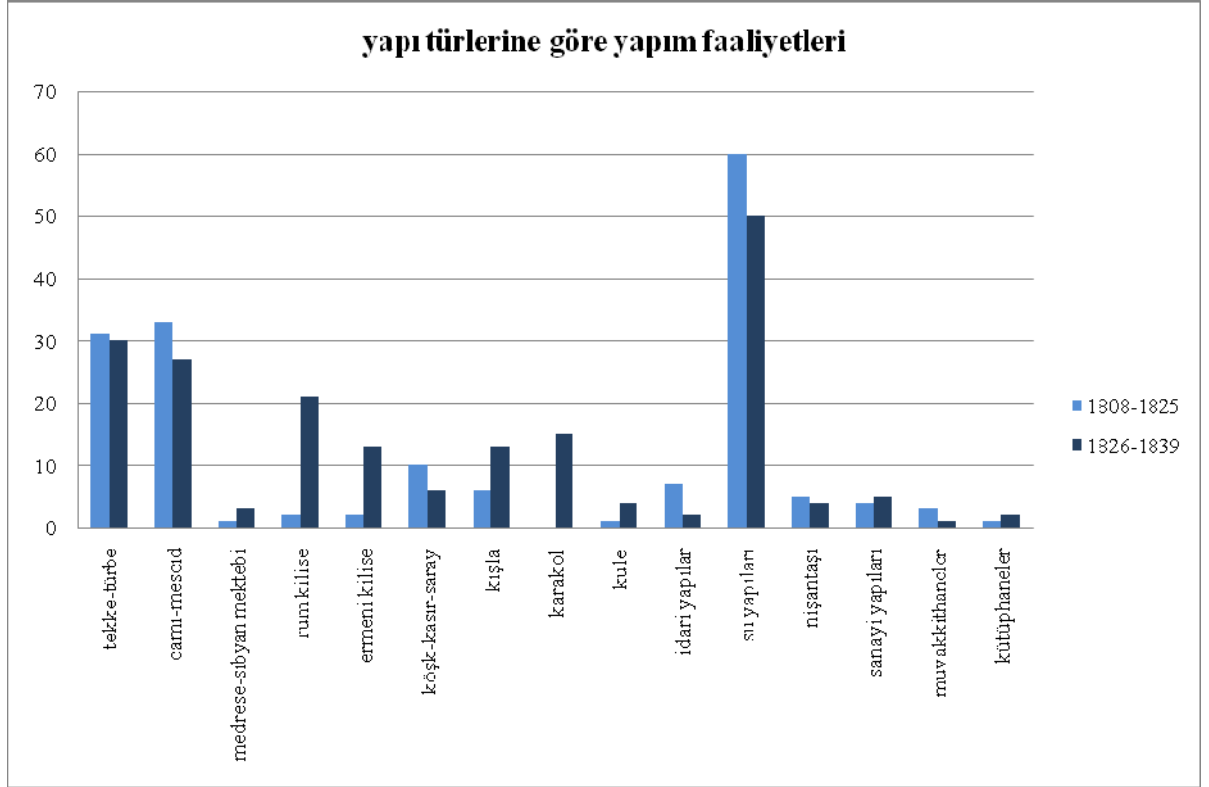
* Yukarıda verilmiş olan listede, bazı yapıların bir yıldan daha uzun bir sürede inşa edildikleri görülmektedir. Ancak temel amaç, söz konusu yapım etkinliğinin hangi şartlar altında ve ne zaman başladığını göstermek olduğu için, grafiklerde, yapılar ilk yapım faaliyetinin başladığı yıl içerisinde ele alınmışlardır. Örneğin,

kentteki yapım faaliyetleri arasında doğrudan bir bağlantı olup olmadığını sorgulamayı amaçlamaktadır.

Yapım faaliyetleri, 1808-1825, 1826-1839 ve hangi tarihte gerçekleştirildikleri tespit edilemeyenler ise tarihsiz olarak belirtilmiştir. Buna göre, dönemin yapım faaliyetlerinin % 43'ünün 1808-1825 tarih aralığında, % 51'inin ise 1826-1839 aralığında gerçekleştirildiği saptanmıştır. Birbirine oldukça yakın olan bu oranlar, yapım faaliyetleri açısından dönemin ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında büyük farklar bulunmadığını, Yeniçeri ordusunun kaldırılması ile de kentsel mekanın imarı arasında belirgin bir bağlantının bulunmadığını göstermektedir.

Çizelge 4.6 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (yapı türlerine göre, 1808-1825, 1826-1839)

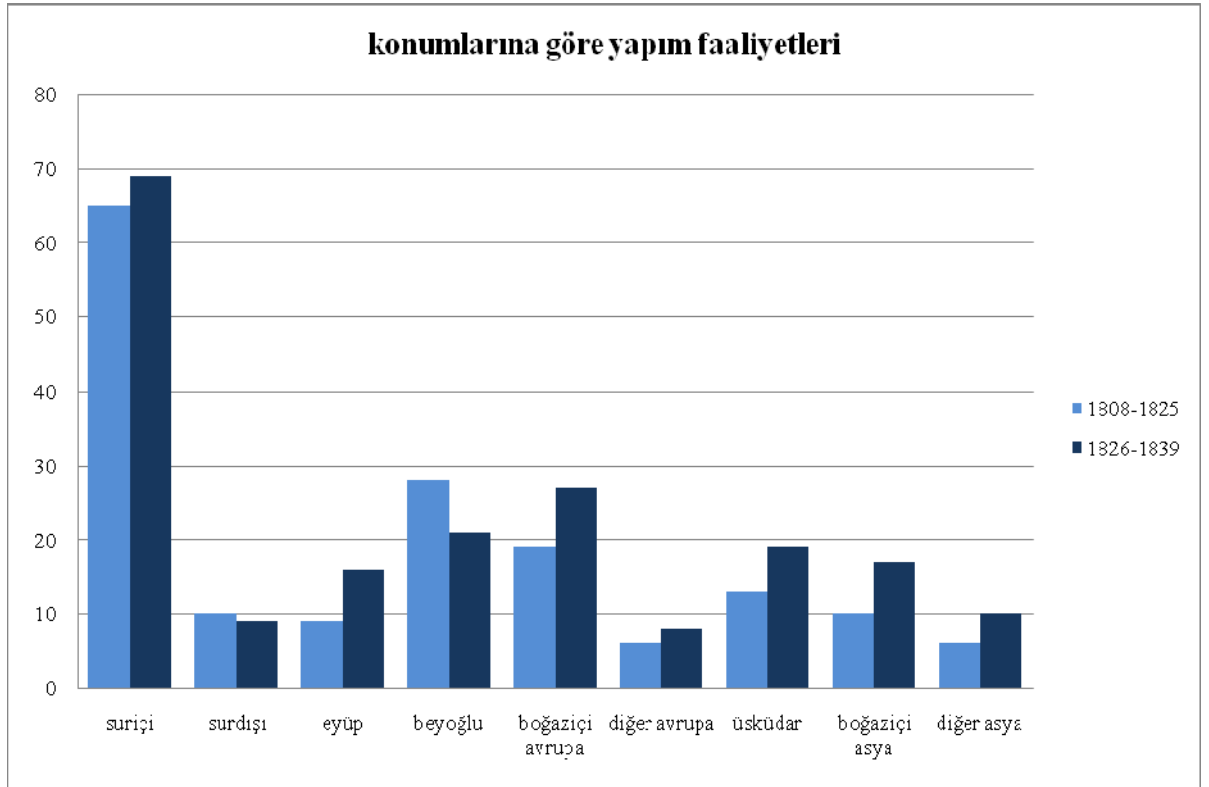

Benzer biçimde, yukarıdaki grafik de, Yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla iki ayrı bölümde ele alınan dönemin, ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında yapı türleri açısından bir farklılık bulunup bulunmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Nusretiye Camisi 1823 ile 1826 yılları arasında inşa edilmiş olmasına rağmen, 1823 yılı yapım faaliyetleri arasında ele alınmaktadır.

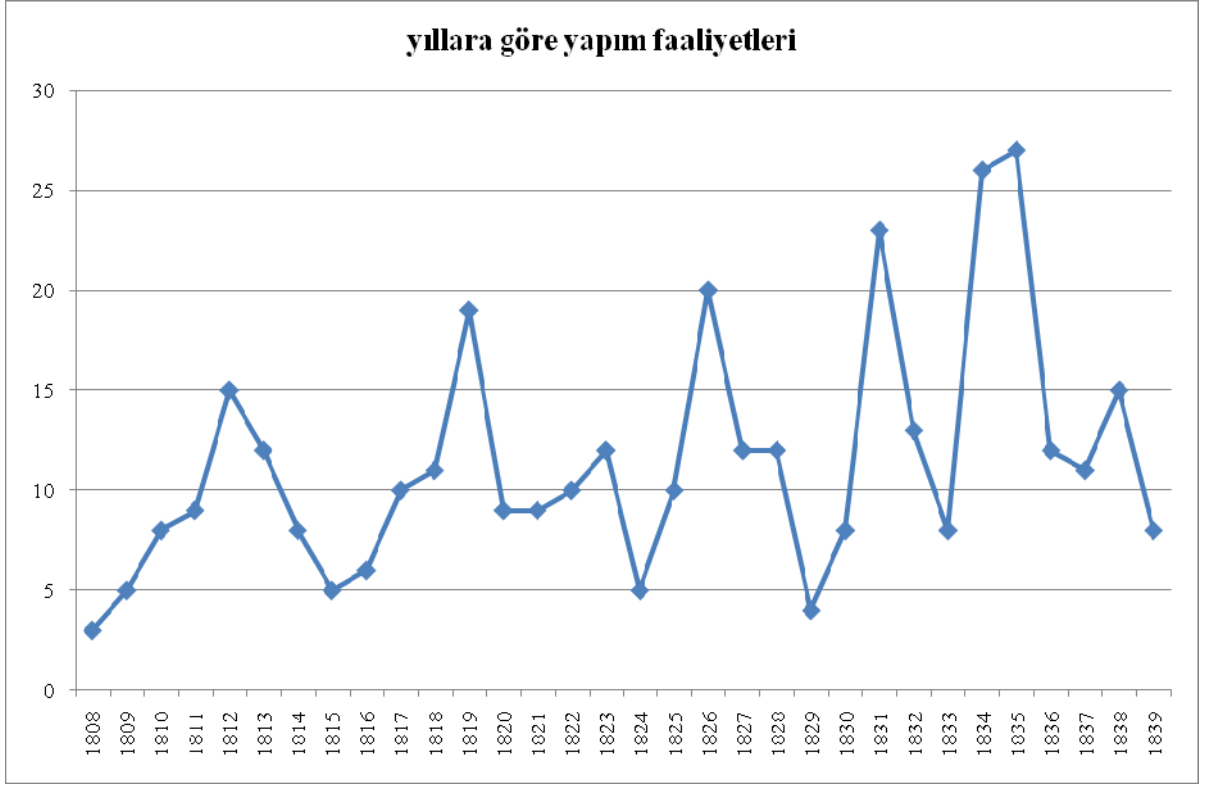
Buna göre, karakol yapılarının, kentin asayiş örgütlenmesinin değiştirilmesi ile ilintili olarak, 1826 yılından sonra inşa edilmeye başladığı görülmektedir. Rum ve Ermeni kiliseleri yapım faaliyetlerinin ise, 1831 yılında gayrimüslimlere verilen kilise yapma izni ile bağlantılı olarak, kışla yapım faaliyetlerinin de yeni ordu için pek çok farklı kentsel mekanda yapılmaya başlanan yeni kışla binaları nedeniyle, ikinci yarıda artış göstermektedir. Ancak söz konusu grafikte, en dikkat çekici nokta, özellikle sahabe kabir ve türbelerinin büyük ölçüde 1835 yılında yenilenmeye başlandığı bilinmesine rağmen, dönemin ilk yarısında da neredeyse aynı oranda tekke ve türbe yapım faaliyetinin gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Çizelge 4.7 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (konumlarına göre, 1808-1825, 1826-1839)

Yukarıdaki grafik, dönemin ilk ve ikinci yarısı ile yapım faaliyetlerinin gerçekleştirildikleri kentsel mekan arasında bir bağlantı olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buna göre, Boğaziçi'nin Avrupa ve Asya kıyıları ile Üsküdar, diğer Asya ve Eyüp'teki yapım faaliyetleri 1826 yılından sonra artış göstermektedir. Bu doğrultuda, Boğaziçi kıyılarında yerleşim ve yapı yoğunluğunun artmaya başladığı söylenebilir. Suriçi, surdışı ve diğer Avrupa bölgelerindeki yapımlar aşağı yukarı aynı ölçüde kalırken, 19. yüzyılda kentsel gelişme ve büyüme gösterdiği bilinen Beyoğlu bölgesindeki yapım faaliyetlerinde nicel düşüş olması dikkat çekicidir.

Çizelge 4.8 II. Mahmud dönemi yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

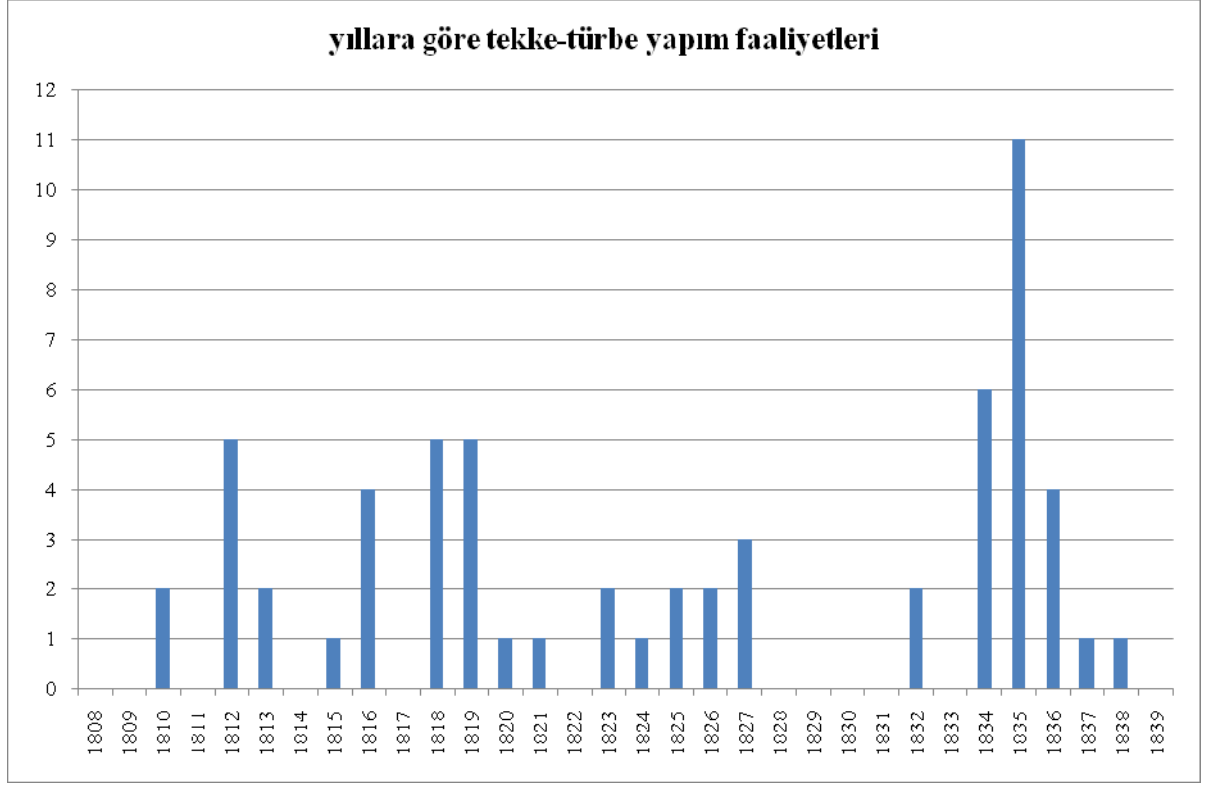
Yukarıdaki grafik, gerçekleştirildikleri tarihler tespit edilebilen yapım faaliyetlerinin kronolojik analizini vermektedir. Asıl amaç, kentin imar faaliyetleri açısından dönem içerisinde Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından başka kırılma noktaları olup olmadığını ortaya koymaktır.

Buna göre, dönemin yapım faaliyetlerinin belirli bir rutine sahip olmadığı, kimi yıllarda oldukça yoğun olurken, kimi yıllarda büyük düşüşler yaşandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, 1826 yılı başlatılan yapım faaliyetleri açısından bir dönemeci meydana getirmesine rağmen, dönemin başka kırılma noktalarına da sahip olduğu dikkat çekicidir. 1812, 1819, 1823, 1826, 1831, 1835 yıllarında gerçekleştirilen yapım faaliyetleri nicelik olarak artarken; 1815, 1820, 1824, 1829, 1833 ve 1836 yıllarında azalmaktadır.

1820 yılında muhtemelen başlayan Rum isyanı, 1829 yılında ise devam eden Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle, kent içerisindeki yapım faaliyetlerine öncelik verilmediği ve bu nedenle azalma yaşandığı söylenebilir. 1826 yılında hızla inşa edilmeye başlanan kışla yapıları, 1831 yılında kentsel mekanın karakol yapıları ile donatılmaya başlanması ve gayrimüslimlere verilen kilise yapabilme izni, 1835 yılında ise başlatılan sahabe kabir ve türbelerinin inşası ile ilintili olarak belirgin artışlar meydana gelmiş olmalıdır.

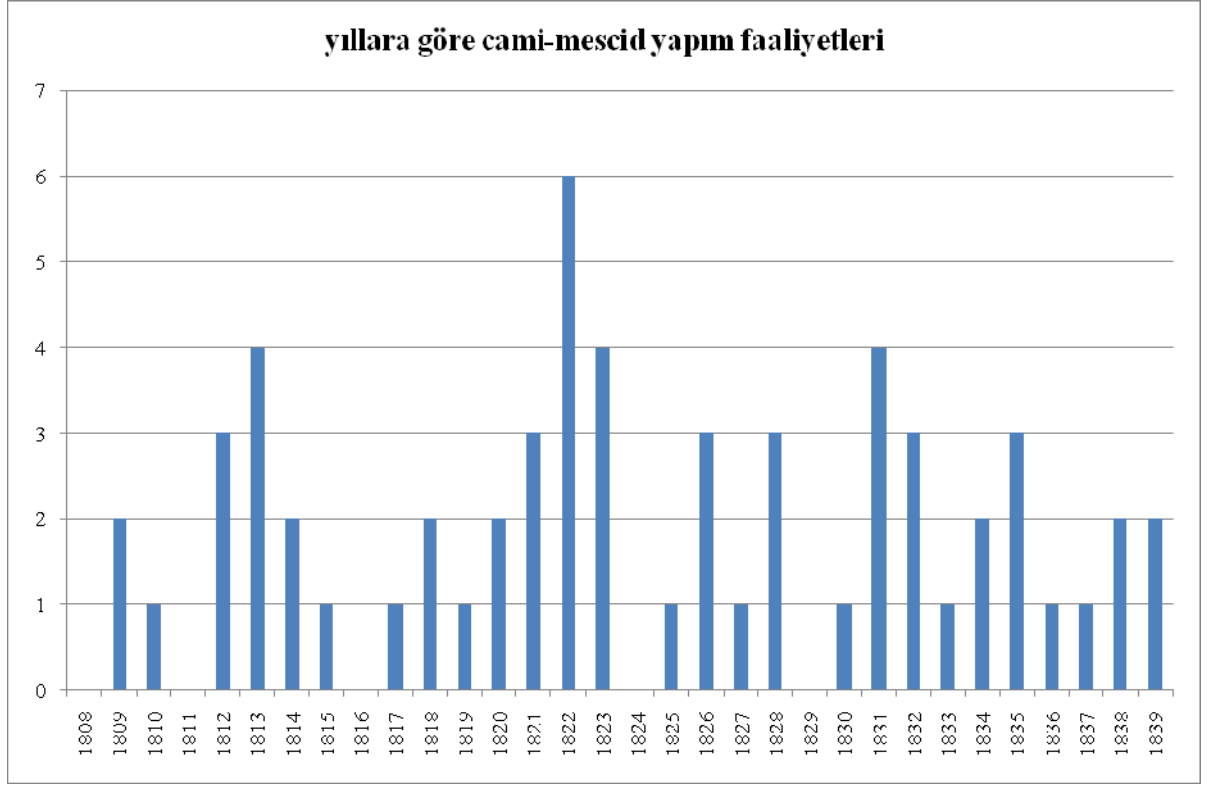
Aşağıda yer verilen grafikler, gerçekleştirildikleri tarihler tespit edilebilmiş olan yapım faaliyetleri kapsamında, yapı türlerinin dönemin tarihsel aralığında kronolojik olarak nasıl biçimlendiğini ortaya koyma amacını taşımaktadır.

Çizelge 4.9 II. Mahmud dönemi tekke-türbe yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

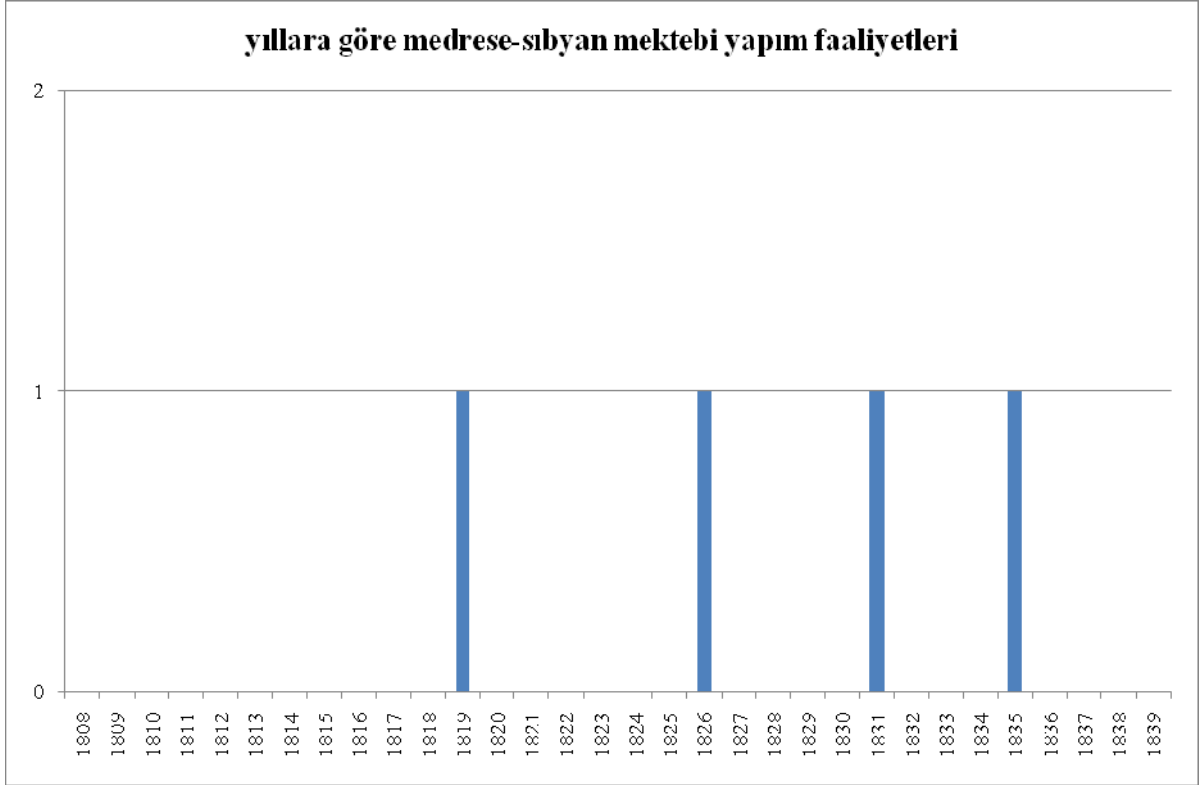
Yukarıdaki grafiğe göre, tekke ve türbe yapılarının yapım faaliyetleri, dönem içerisinde belirli bir süreklilik göstermemektedir. 1827 yılına kadar bazı yıllarda kesintiler görülmektedirse de, 1828 ile 1832 yılları arasında herhangi bir tekke ve türbe yapımının gerçekleştirilmemiş olması, 1834 ve 1835 yıllarında ise yoğun bir yapım faaliyetinin gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, yeni başlangıçlar yapma hedefindeki iktidarların, yakın geçmişi unutmama ve onun yerine çok daha eski olan geçmişe dair referanslar içeren yeni bir kentsel bellek yaratma problemi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yok olan ya da harap durumda olan sahabe türbelerinin yeniden inşa edilmesi veya onarılmasına, Yeniçeri ordusunun kaldırılışı sırasında Bektaşî tarikatının yasaklanarak tekkelerinin yıkılmasıyla özellikle mevlevihanelerin yeniden canlandırılmasına yönelik çabalar daha anlaşılır hale gelmektedir.

Çizelge 4.10 II. Mahmud dönemi cami-mescid yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Yukarıdaki grafiğe göre, cami ve mescid yapım faaliyetleri, dönem içerisinde bir süreklilik göstermektedir. Bu durumda, neredeyse dönemin tamamına yayılabilecek biçimde mevcut camilere hünkar mahfilleri ve kasırlarının eklendiği yenileme faaliyetlerinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, kentsel mekanın büyük ölçüde tahrip olmasına neden olan Hocapaşa ve Tophane yangınları gibi büyük afetler sonrasında öncelikli olarak dini yapıların onarılmaya ve yenilenmeye başlandığı da bilinmektedir.

Çizelge 4.11 II. Mahmud dönemi medrese-sıbyan mektebi yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

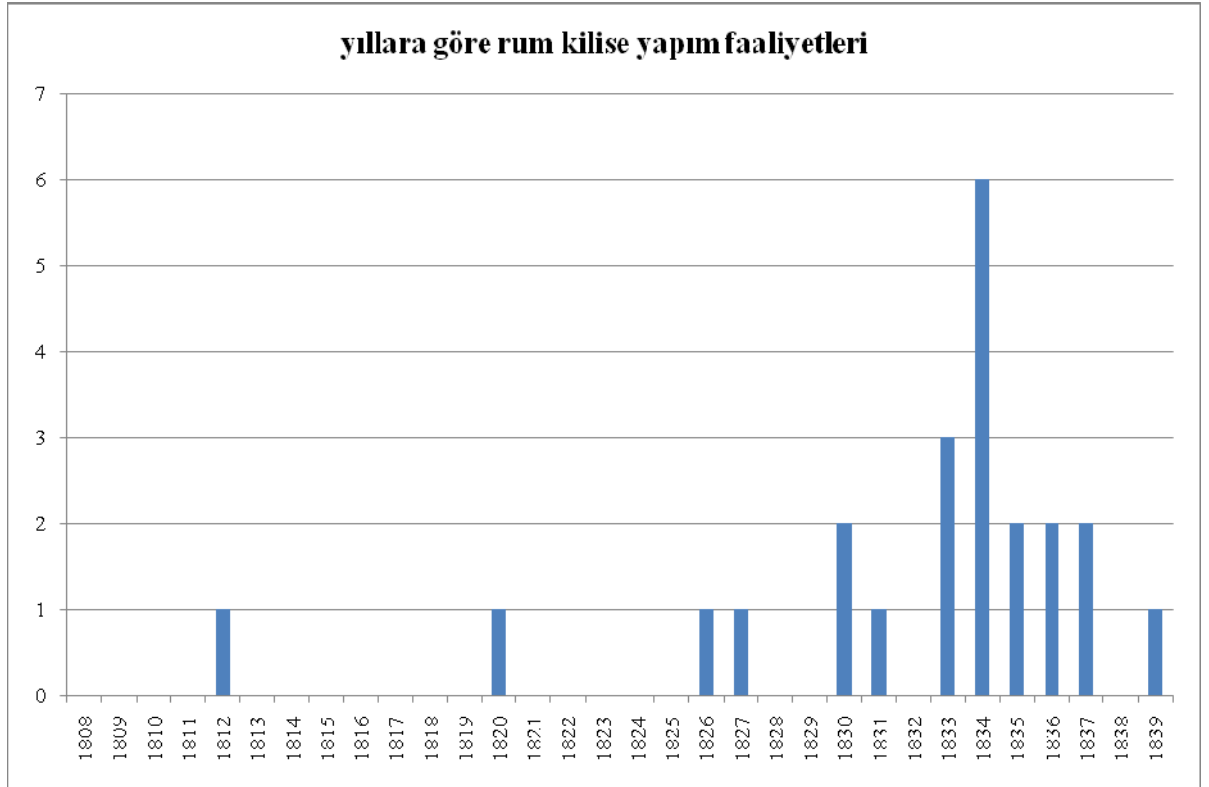

Pek çok çalışmada, II. Mahmud'un 1824 yılında ilköğretimi zorunlu hale getirdiği ifade edilmesine rağmen, yukarıdaki grafiğe göre, medrese ve sıbyan mektebi gibi dini eğitim verilen kurumların yapım faaliyetlerinin nicel olarak oldukça az sayıda olması dikkat çekicidir. Ahmet Cevdet Paşa, padişahların pek çok mektep ve medrese açmış olmalarına rağmen, bir süredir Müslüman çocukların okutulmasına önem verilmediği ve halkı her türlü kötülüğün sebebi olan cehaletin kapladığını ve bu amaçla, çocukların okutulmaları için İstanbul kadılarına hitaben ferman çıkarıldığını belirtir* (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Bu

* “Cümleye malumdur ki Muhammet ümmetindenim diyen evvela dini akidesini öğrenecek, sonra da geçimini kazanmak için bir meslekte yetişecektir. Dini icapları öğrenmek, dünya işlerinin hepsinden mühim olduğu halde, bir zamandan beri halkın çoğu, analarının babalarının günahı olarak cahil kaldıkları gibi, evlatlarını da cahil bırakmakta ve aleme rızık dağıtan Allah'a güvenmiyerek hemen para kazanma hırsına düşüp çocukları beş altı yaşında mekteplerden alıp çıraklığa veriyorlar. Bu çocuklar cehaletle büyüyüp sonra da okumaya heves etmediklerinden günahları ana babalarının boynunda olup kıyamette cezalarını çekeceklerdir. Zaferlere erişmeyişimizin başlıca sebebi halkı cehaletin kaplamasıdır. Allah göstermesin böyle giderse Allah tarafından şiddetli bir terbiyeye uğrayacağız. Bu sebeple şimdiye kadar cahil kalmış olan genç ihtiyar bütün ümmeti Muhammet cahilliğın iki dünyadaki kötülüğünü düşünüp ve bu konuda birbirinden utanmıyarak, Cenabı Hak'tan utanarak bilmedikleri dini meseleleri öğrenmeye gayret etmeleri farzdır. Bundan böyle herkesin evladını olgunluk çağına varmadıkça ve İslam akidesi öğrenmedikçe mekteplerden alıp çırak vermeleri, olgunluk çağına vardığında çocukları Kadı efendilere götürüp şeriatça izin kağıdı almadan esnafıyanan vermemeleri emrolunur. Şayet esnaftan biri tezkeresiz kabul ederse, çocuğu alan ve veren tedip için Babialı'ye bildirile. Yetim çocuklar zaruri olarak bir usta yanına verilmişse, sanat öğrenmekle yetinmeyip günde iki defa mektebe gönderilmelidir. Mektep hocaları da çocukları güzelce okutup öğretmeli, her bir çocuğun istidadına göre Tevcit ve İlmühal gibi

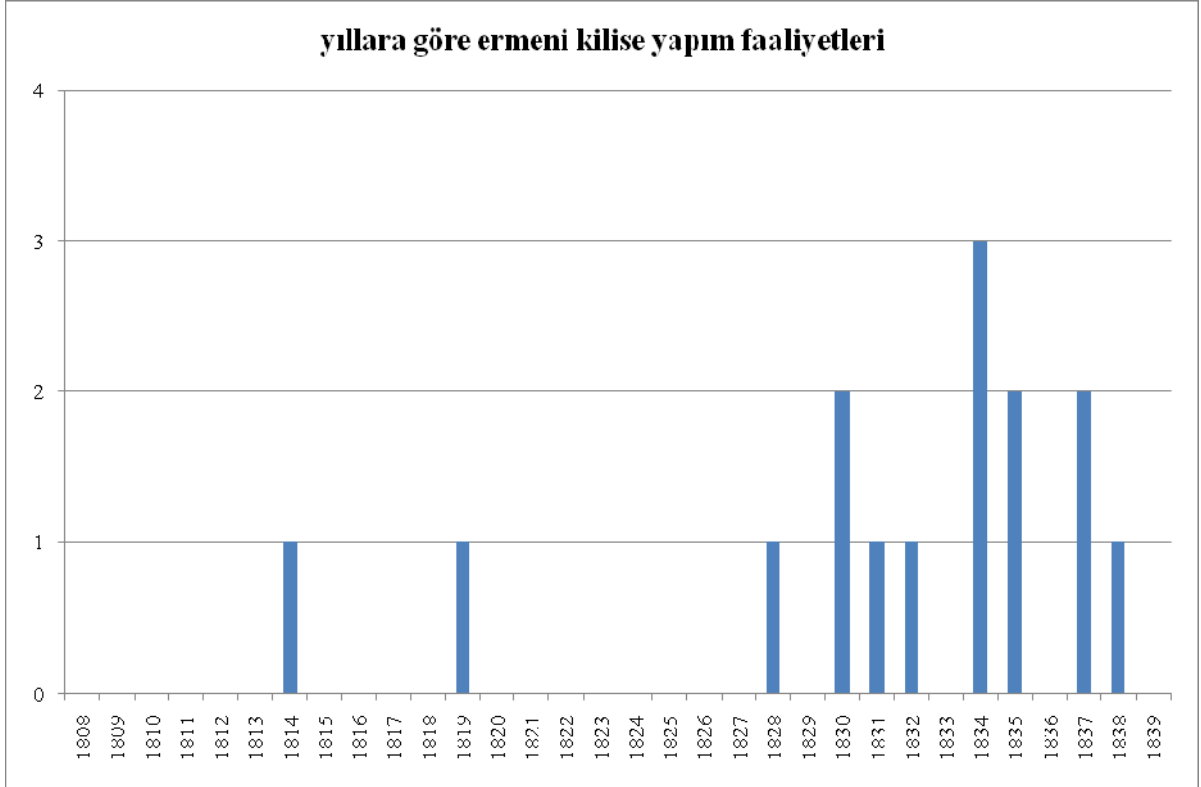
durumda, Ahmet Cevdet Paşa'nın da ifadelerine dayanarak, önceki dönemlerde yapılmış olan medrese ve sıbyan mektebi gibi eğitim yapılarının, hala kentsel mekanda var oldukları ve işlevlerini sürdürmeye devam ederek halkın ihtiyacını yeterli ölçüde karşıladıkları söylenebilir. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, dönemin İstanbul kentinin nüfusu büyük ölçüde gayrimüslimlerden meydana gelmektedir ve bu durumda da, yeni medrese-sıbyan mektebi yapılarına ihtiyaç duyulmamış olmalıdır.

Çizelge 4.12 II. Mahmud dönemi Rum kiliseleri yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

kitapları okutarak, dinlerini öğretmelidir. Bu husus bilcümle mahalle imamlarına mektep hocalarına ve esnaf kethüdalarına tebliğ edilsin. Bu yüce fermanımın bir sureti onlara verilsin.” (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

Çizelge 4.13 II. Mahmud dönemi Ermeni kiliseleri yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

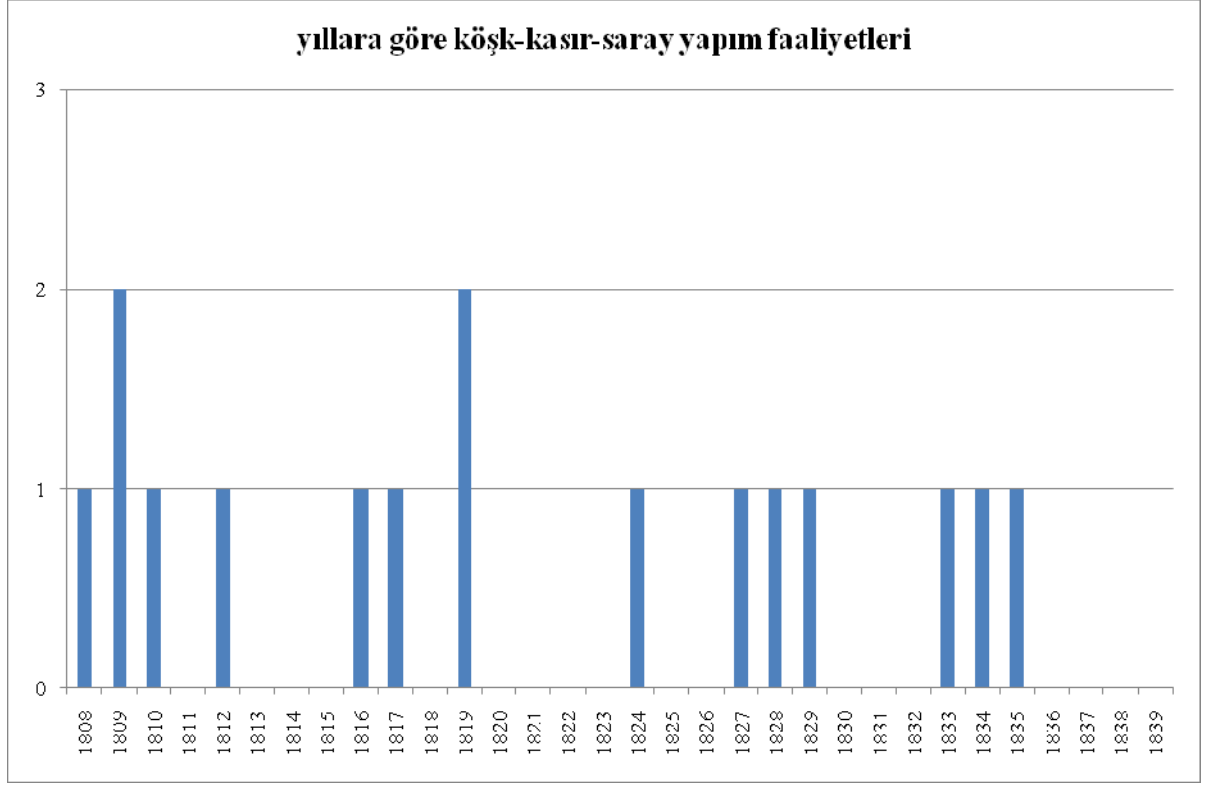
Rum ve Ermeni topluluklarının kiliselerine dair yapım faaliyetlerinin ise özellikle 1830 yılından sonra gerçekleştirildikleri dikkati çekmektedir. Bu durum, gayrimüslimlerin yeni kilise inşa etmeleri yasağının kaldırılması ile ilintili görünmektedir. Buna göre, yapılacak onarımlarda da padişah fermanı gerekliliğinden vazgeçilmiştir, bu zorunluluk ancak yeniden inşa edilecek kiliseler için sürdürülecektir. Ayrıca, 1820’li yıllarda meydana gelen Mora isyanı nedeniyle Rum cemaatinin, benzer biçimde yaşanan mezhep değişiklikleri -Katolik mezhebine geçiş- gibi nedenlerle de Ermeni cemaatinin İstanbul’da çok da rahat biçimde yaşayamadıkları göz ardı edilmemelidir. Bu durum, söz konusu toplulukların dini yapılarının yapım faaliyetlerinde büyük ölçüde etkili olmuş ve bu yıllarda ancak birkaç kilise muhtemelen özel izinler ve fermanlarla yapılabilmektedir.

II. Mahmud’un 1837 yılında gerçekleştirdiği Rumeli gezisi sırasında, başkatibi Vassaf Efendi aracılığıyla Şumnu’da verdiği nutuk da, gayrimüslim halkın kilise yapım faaliyetlerine yönelik önemli ipuçları içermektedir. Söz konusu nutuk şöyledir: “*Siz Rumlar, siz Ermeniler, siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah’ın kulu ve benim tebaamsınız; dinleriniz başka başkadır, fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindediniz. Size tarh edilen vergileri ödeyin; bunların kullanılacakları maksatlar sizin ehemmiyetiniz ve sizin refahınızdır.*” (Moltke, 1999). Moltke, bu nutuktan sonra, sultanın reaya arasında şikayeti

bulunanlar olup olmadığını ve kiliselerinin tamire ihtiyacı olup olmadığını sorduğunu (Moltke, 1999), ayrıca yalnızca camilere değil, tamire ihtiyacı olan kiliselere de para verildiğini belirtir (Moltke, 1999).

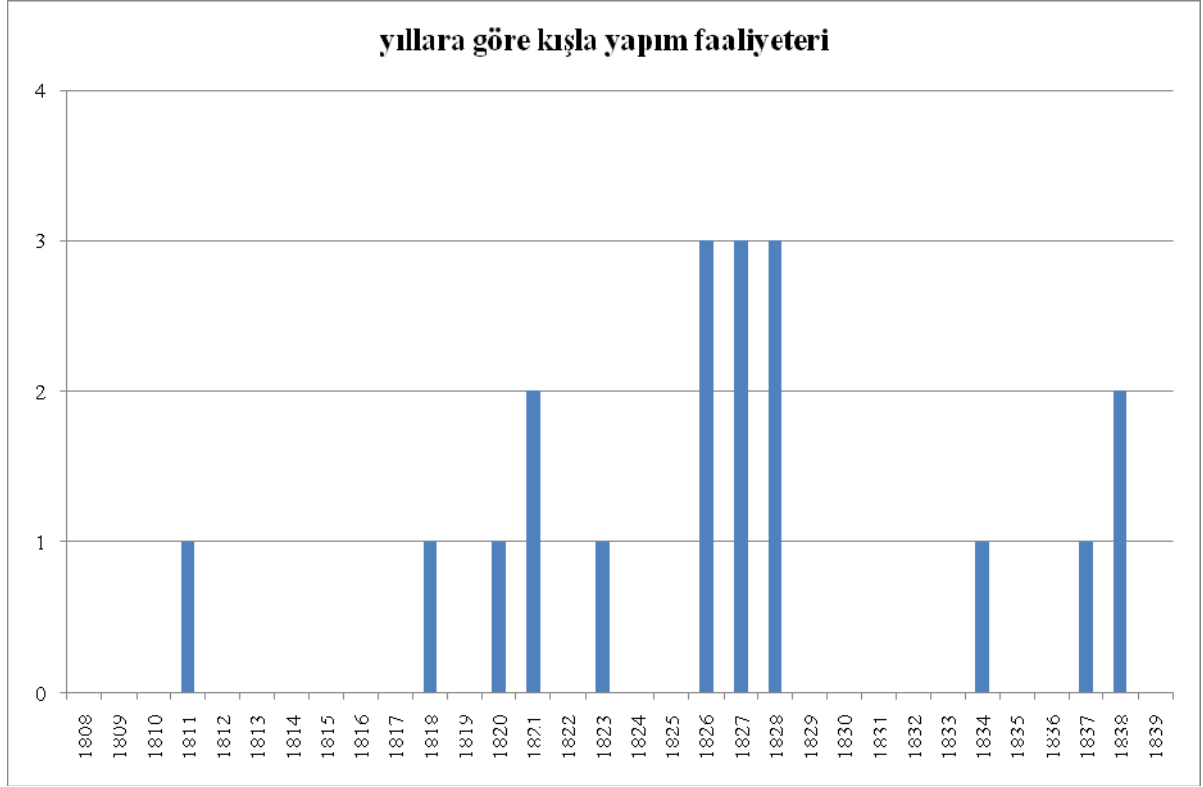
Çizelge 4.14 II. Mahmud dönemi köşk-kasır-saray yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Yukarıdaki grafiğe göre, köşk-kasır ve saray yapılarının yapım faaliyetleri, dönem içerisinde belirli aralıklarla gerçekleştirilmiştir. Beşiktaş Sahilsarayı, Sadabad Sarayı, Topkapı Sarayı başta olmak üzere mevcut saraylarda kapsamlı onarımlar ve eklemeler yapılmış, Beylerbeyi Sahilsarayı ve Çırağan Sarayı gibi yeni sarayların inşasına başlanmıştır. Artık gündelik yaşamında kentsel mekanı tümüyle kullanmaya başlayan sultanın konaklaması için kasır ve köşk yapıları inşa edilmiştir.*

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 2. Sultanın Kamusal Görünürlüğünün Sahnesi Olarak Başkent, Bölüm 3.2 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Dinsel ve Kamusal Yapılara Hünkar Kasırları Eklenmesi.

Çizelge 4.15 II. Mahmud dönemi kışla yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Yukarıdaki grafikte, 1826 ve takip eden birkaç yıl içerisinde kışla yapım faaliyetlerinin oldukça fazla sayıda olduğu görülmektedir. Bu durum, yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla kurulan yeni ordunun yeni kışlalarının hızla yapılmaya başlanmasıyla ilintilidir. 1826 yılından önceki yıllarda gerçekleştirilen kışla yapım faaliyetleri ise, mevcut kışlaların tamirlerine ilişkindir. Ayrıca, büyük kışla binalarının onarım ya da inşalarının bir yıldan daha fazla bir süre devam ettiği bilinmekteyse de, daha önce belirtildiği gibi, burada yalnızca söz konusu faaliyetin başladığı yılın gösterildiği göz ardı edilmemelidir. Ancak, 1830'ların ilk yıllarında herhangi bir kışla yapımının olmaması dikkati çekmekteyse de, bu durum aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere karakol yapımlarının başlamasıyla ilgili olmalıdır.*

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

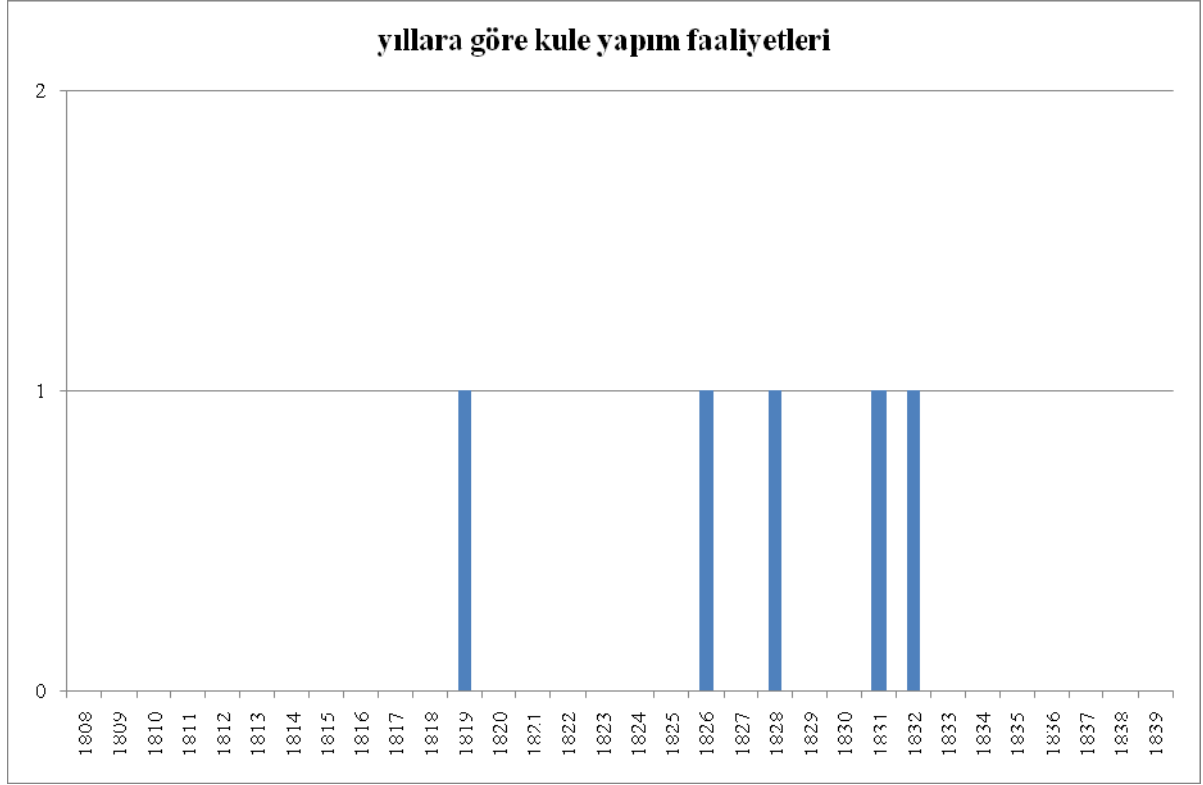
Çizelge 4.16 II. Mahmud dönemi karakol yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

II. Mahmud döneminde, 1831 yılında, kentin pek çok noktasında asayiş ve denetimi sağlamak amacıyla kagir karakolların yapımına başlandığı bilinmektedir. Yukarıdaki grafiğe göre, en fazla karakol yapım faaliyeti de bu tarihte gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, kentte öncelikle kışla yapımlarının tamamlanmasıyla, karakol yapımlarına başlandığı söylenebilir. 1827 yılındaki karakol yapımı, ahşap olarak inşa edildiği düşünülen Eyüp Otakçılar karakoluna ilişkindir.*

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

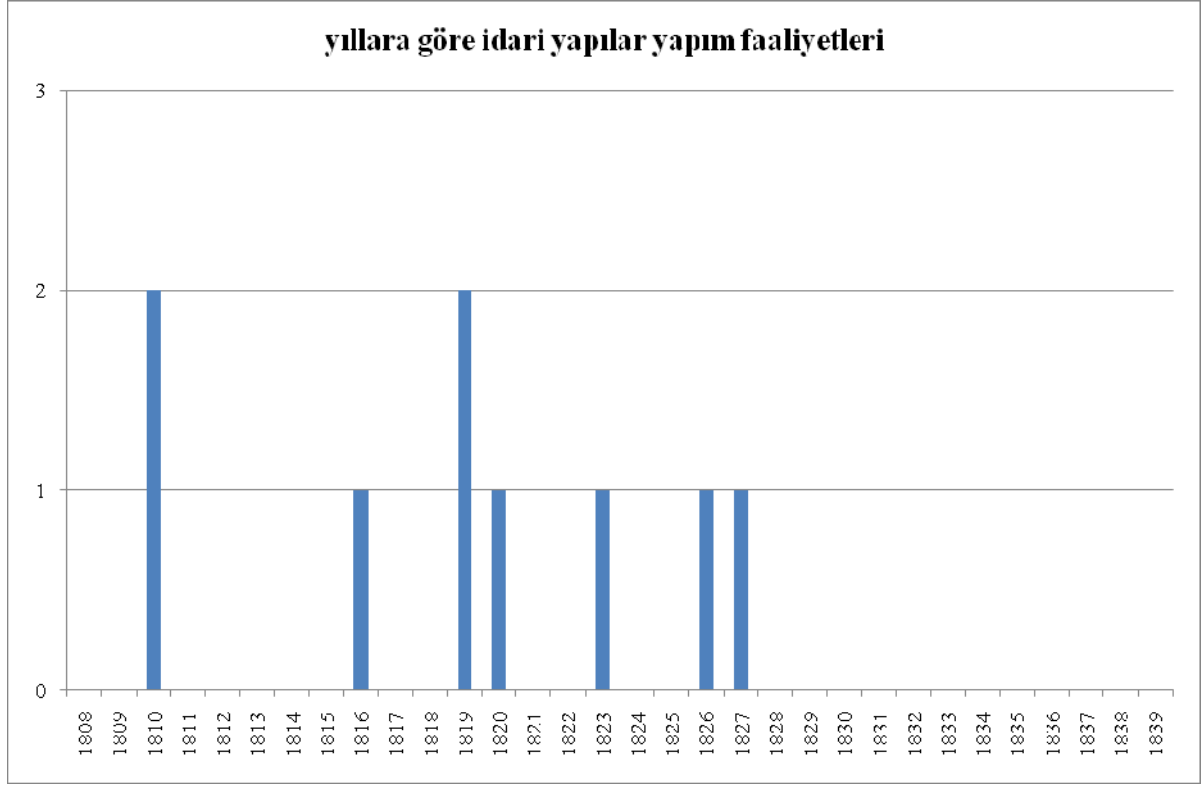
Çizelge 4.17 II. Mahmud dönemi kule yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Yukarıdaki grafiğe göre, kule yapımlarının gerçekte 1826 yılından sonra hız kazandığı söylenebilir. Bu bağlamda, sahip olunan iktidarın kent mekanındaki temsiliyet araçlarından biri olan kulelerin yapım faaliyetlerinin yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla gerçekleştirilmiş olması dönemin ideolojileri çerçevesinde oldukça anlamlıdır.*

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.4 Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman.

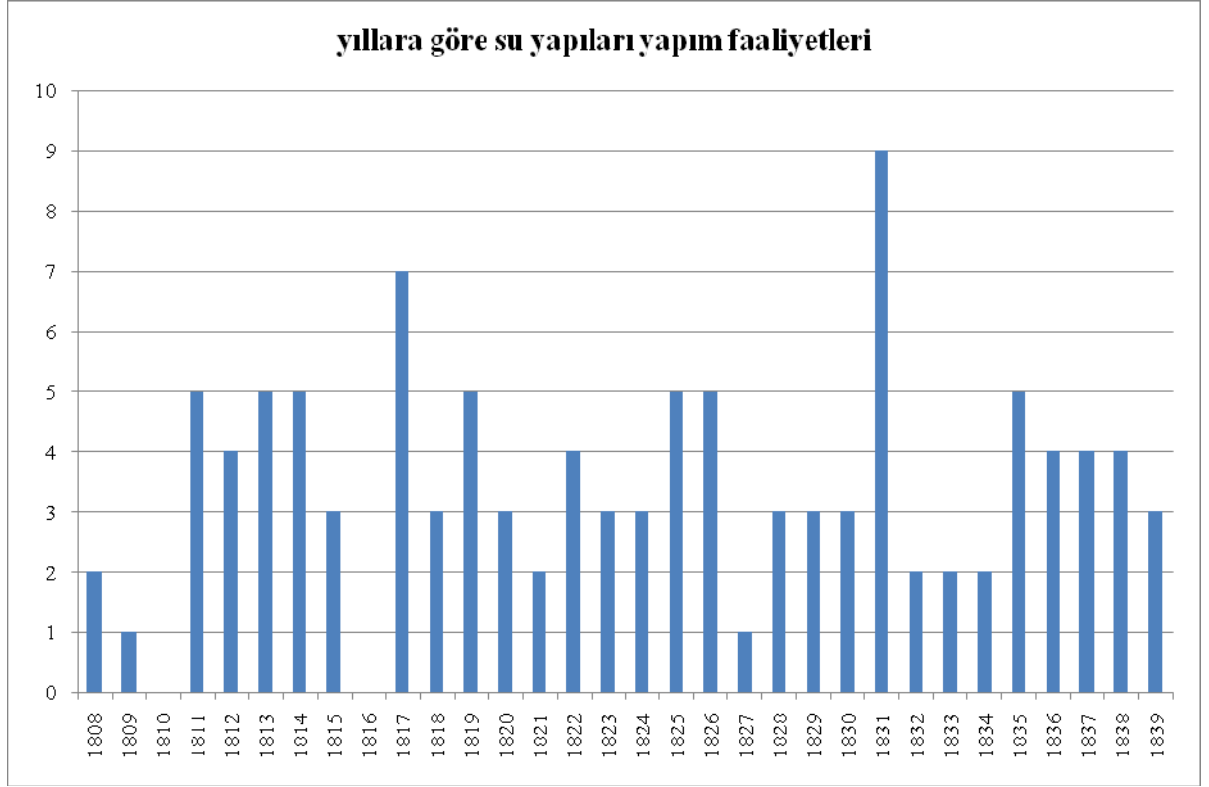
Çizelge 4.18 II. Mahmud dönemi idari yapılar yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

II. Mahmud dönemi devlet örgütlenmeleri ve yönetim biçimlerinde çeşitli düzenlemelerin, Yeniçeri ordusunun kaldırılışından, özellikle 1830 yılından sonra yapıldığı bilinmekteyse de*, yukarıdaki grafiğe göre, söz konusu tarihlere yönetim binalarında herhangi bir yapım faaliyetinin gerçekleştirilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durumda, yeniden düzenlenen idari kurumlar için mevcut binalar kullanılmış olmalıdır.

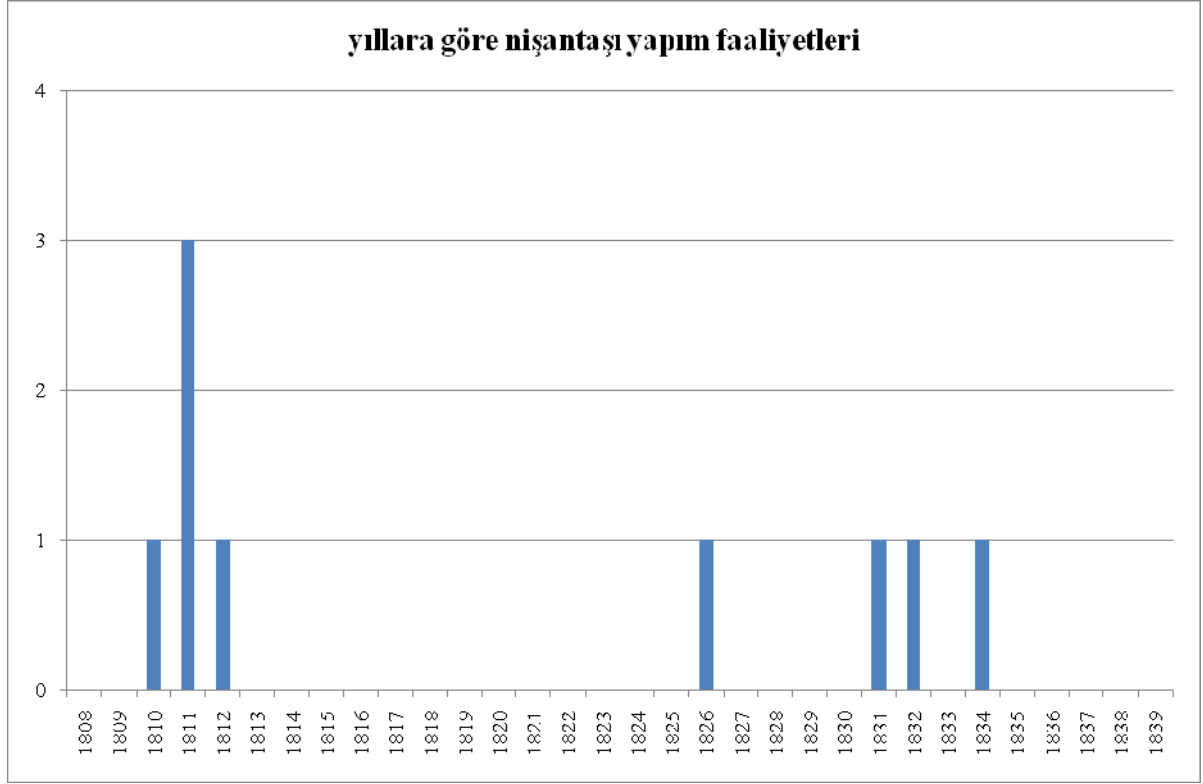
* Ebniye-i Hassa Müdürlüğü 1831, Tercüme Odası 1833, Evkaf Nezareti 1834, Darphane-i Amire Defterdarlığı 1835, Hariciye Nezareti 1836, Postahane-i Amire Müdürlüğü 1837, Maliye Nezareti 1838, Meclis-i Umur-ı Nafia 1838, Vapurculuk Nezareti 1838 tarihinde kurulmuştur.

Çizelge 4.19 II. Mahmud dönemi su yapıları yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

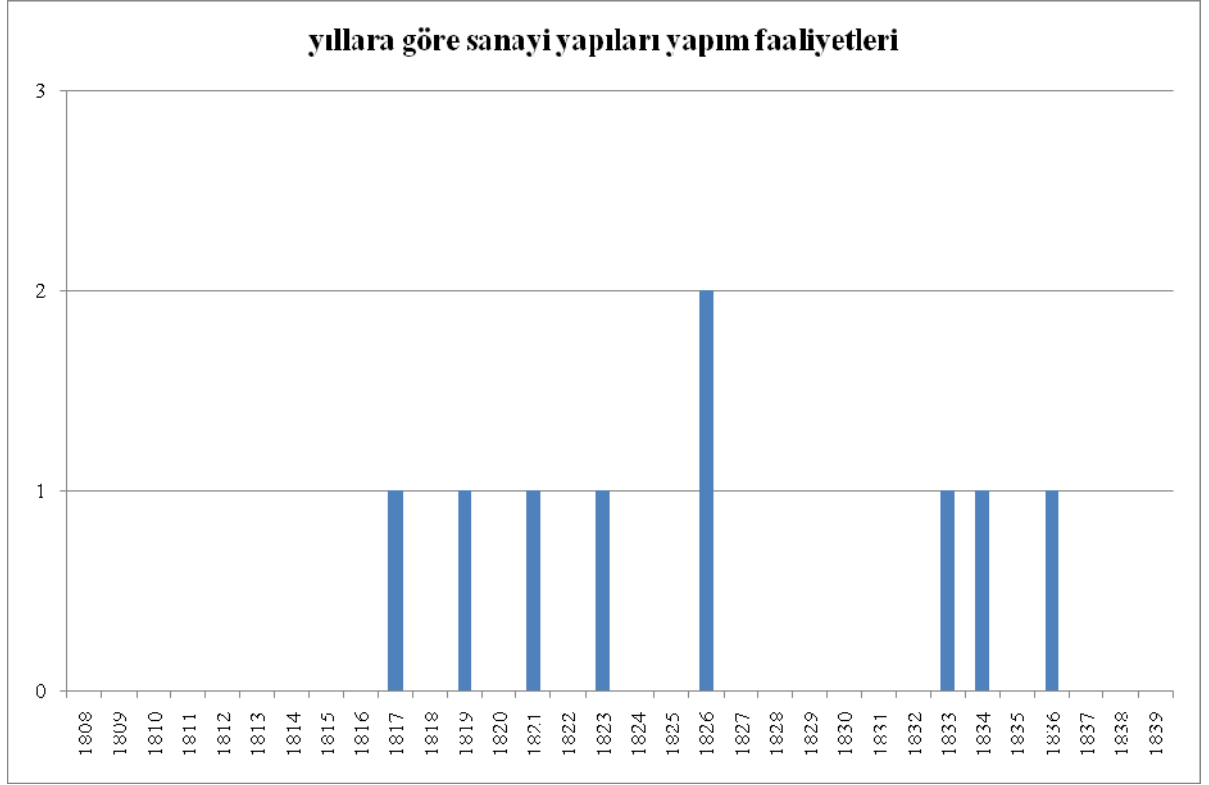
Yukarıdaki grafiğe göre, çeşme, sebil, bend, maskem gibi su yapılarına ilişkin yapım faaliyetlerine gerçekte dönem içerisinde büyük önem verildiği, ancak siyasal veya toplumsal birtakım olayların bu yapılarda etkili olmadığı söylenebilir. Yalnızca 1810 ile 1816 yıllarında, su yapılarına ilişkin herhangi bir yapım faaliyetinin gerçekleştirilmemiş olması dikkati çekmektedir. Su yapılarında görülen 1831 yılındaki artış ise, kente su ulaştırılan isale şebekelerinin, bakıma alınması, yeni bentler ve havuzlar yapılmasına başlanması ile ilintili olmalıdır.

Çizelge 4.20 II. Mahmud dönemi nişantaşı yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Nişantaşları, Osmanlı sultanlarının eğlence amaçlı olarak, uzak mesafeye ok atmalarıyla kazandıkları başarıyı simgelemek üzere o yere dikilen anıtlardır. Pre-modern dünyaya özgü bu geleneğin, 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında yavaş yavaş ortadan kalktığı bilinmektedir. Bu bağlamda, yukarıdaki grafiğe göre, dönemin nişantaşları yapım faaliyetlerinin 1810-1812 yılları ile 1831-1834 yılları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. İlk yıllardaki nişantaşı yapım faaliyetleri, dolayısıyla da geleneksel ok atma eğlencelerinin düzenlenmiş olması, II. Mahmud'un dönemin hemen başında henüz geleneksel normlarda bir yaşantı sürdürdüğünü göstermektedir. Büyük bir aralıktaki nişantaşı yapımlarına rastlanmaması, bu yıllarda bu tarz eğlencelerin düzenlenmediğini gösterirken, muhtemelen dönemin siyasal olaylarına bağlı olarak içinde bulunulan savaş ortamı ile ilintilidir. Bilindiği gibi, Mora isyanı ve Osmanlı-Rus savaşı bu yıllarda gerçekleşmiştir. 1830'lardaki nişantaşı yapımları ise, gerçekte II. Mahmud dönemi reformlarının yapıldığı yıllara denk düşmektedir. Tekrar böylesi okçuluk faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bu yıllar, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Edirne Barış Antlaşması ile savaşın sonra erdirildiği, Mora ayaklanmasının da bağımsız bir devlet kurulmasıyla sonuçlandırılmış olduğu dönemdir. Ayrıca, gerek saray yaşantısı, gerek kıyafet ve gerekse de kamusal görünürlük bağlamında modern dünyanın pratiklerine uygun bir yaşantı sürdürmeye başlayan II. Mahmud'un, böylesi pre-modern sayılabilecek bir geleneğe de son verme çabasında olduğu düşünülebilir.

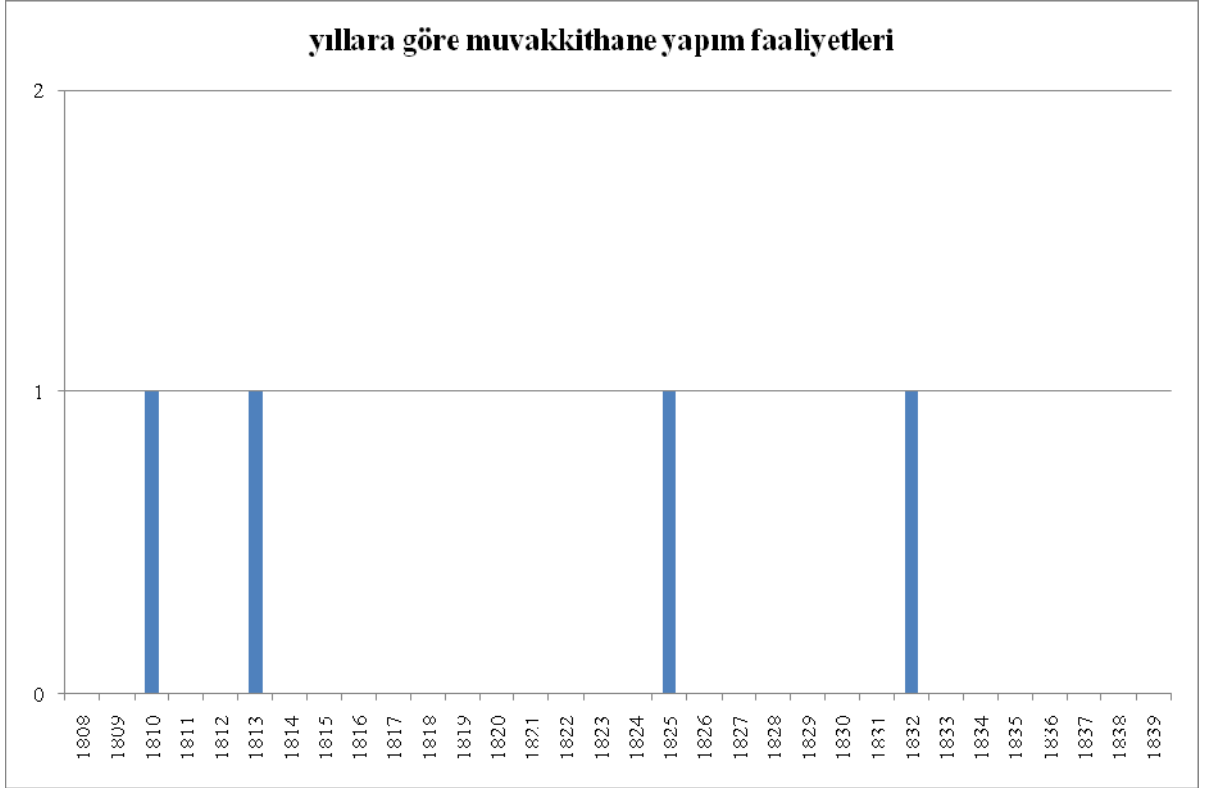
Çizelge 4.21 II. Mahmud dönemi sanayi yapıları yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Dönem içerisinde, Baruthane, Tersane, Demirhane, İplikhane, Feshane, Vapurhane gibi yeni sanayi tesislerinin kurulduğu ve mevcut yapılarda da kapsamlı onarımlar ve eklemeler yapıldığı bilinmektedir. Yeni ordunun yeni kıyafetleri ve fesleri İplikhane-i Amire ve Feshane-i Amire’de yapılırken, Tersane-i Amire ve Vapurhane-i Amire’de buharlı gemiler üretilmekte, Azatlı Baruthane-i Amire tesisleri de barut ihtiyacını karşılama amacıyla yeniden düzenlenmektedir.

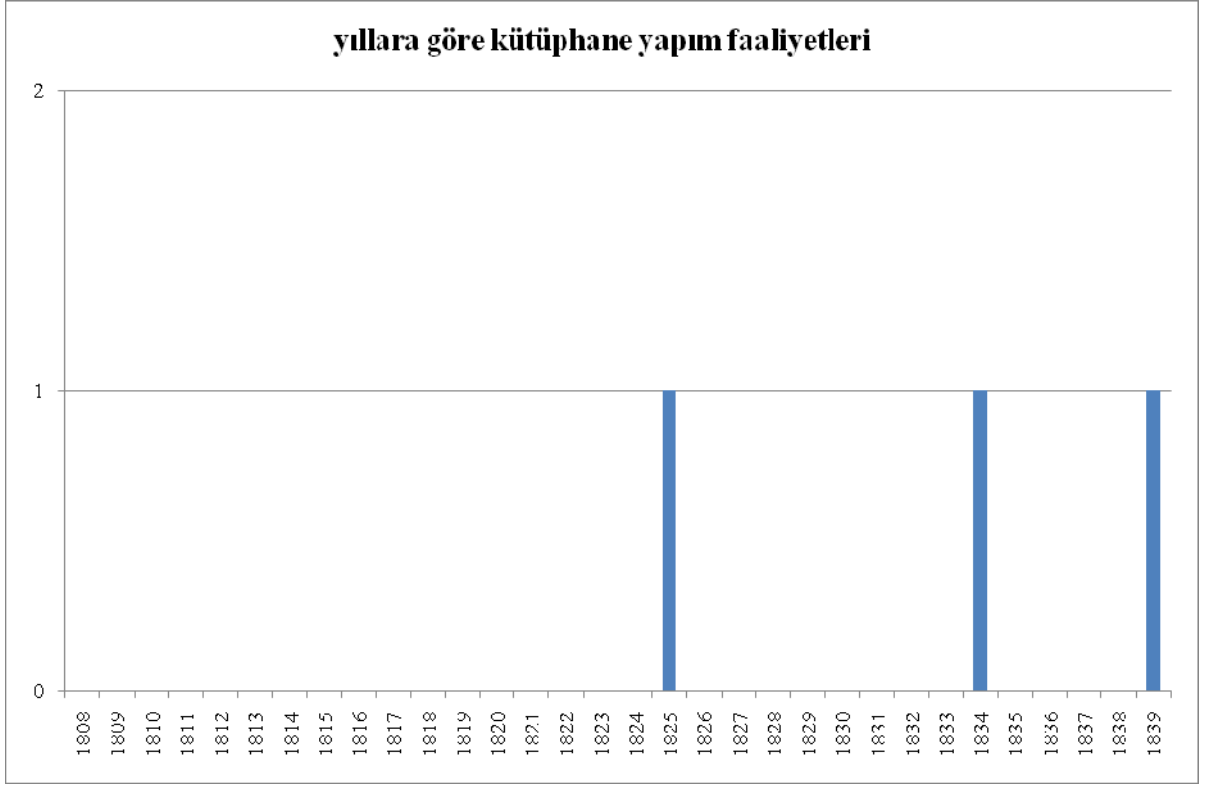

Çizelge 4.22 II. Mahmud dönemi muvakkithane yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

II. Mahmud döneminde inşa edilen veya kapsamlı onarımlardan geçirilen camilerden Beylerbeyi Camisi, Yeni Cami, Nusretiye Camisi ve Tefikiye Camisi ile birlikte birer de muvakkithane yapılmıştır.

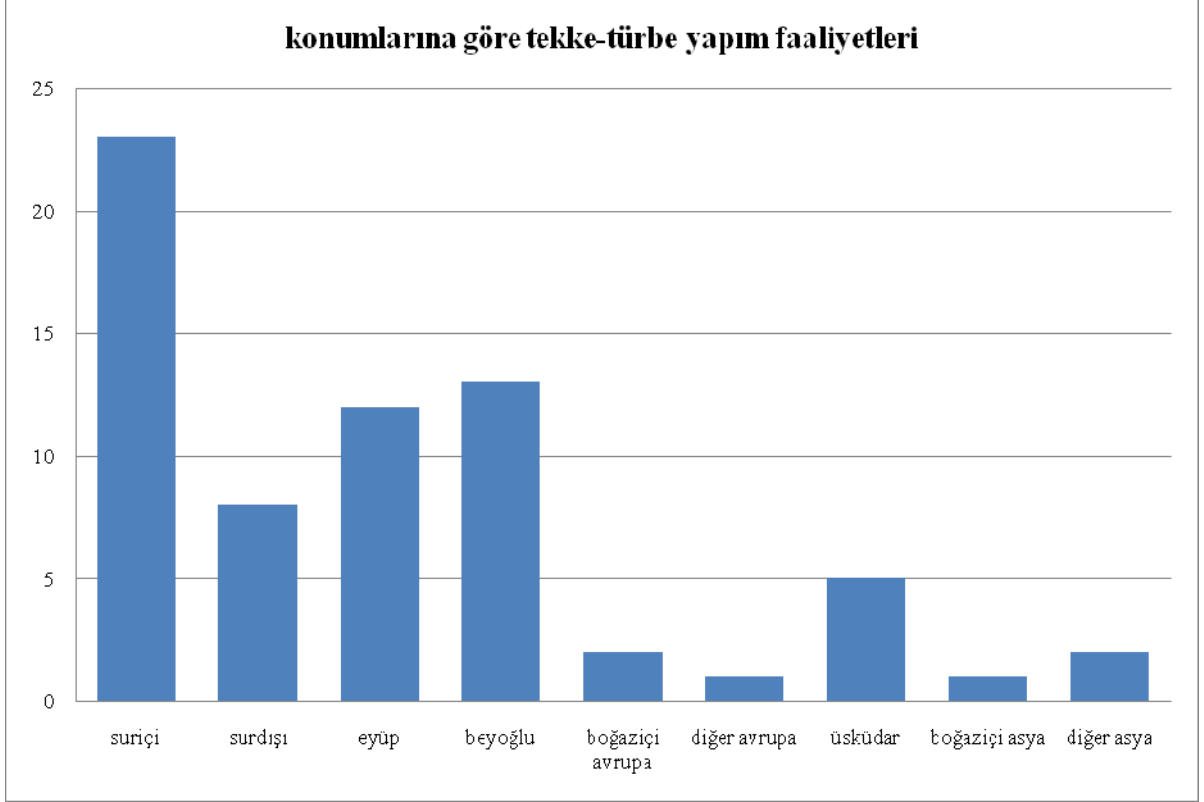
Çizelge 4.23 II. Mahmud dönemi kütüphane yapım faaliyetleri (kronolojiye göre)

Dönem içerisinde, Küçük Efendi Kütüphanesi, Pertev Paşa Kütüphanesi ve Hüsrev Paşa Kütüphanesi olmak üzere, üç adet kütüphane inşa edilmiştir.

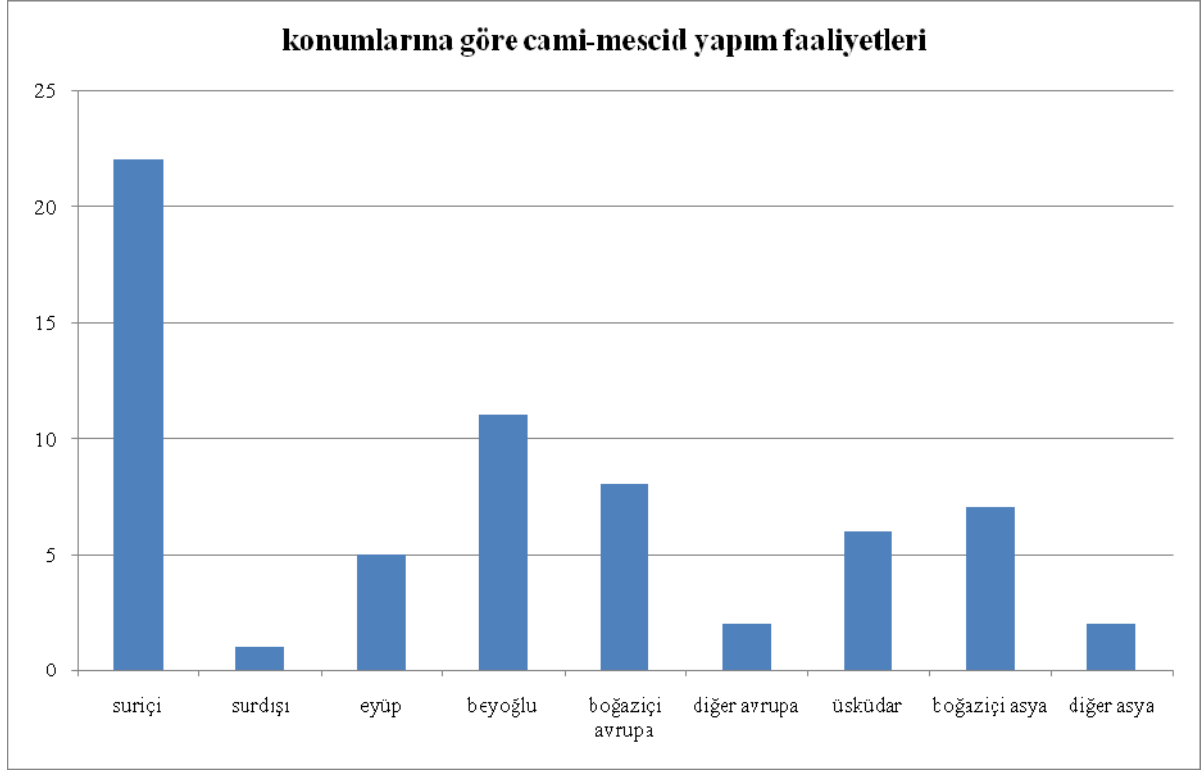
Aşağıdaki grafikler, dönemin yapım faaliyetlerinin kent bütünündeki dağılımlarını kantitatif analizlerle açıklamaya çalışmaktadır. Asıl amaç, yapım faaliyetlerinin gerçekleştirildikleri tarihler göz ardı edilerek, yapı türleri ile dokuz bölgeye ayrılan kentsel mekandaki konumları arasındaki bağlantıların ortaya konmasıdır.

Çizelge 4.24 II. Mahmud dönemi tekke-türbe yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

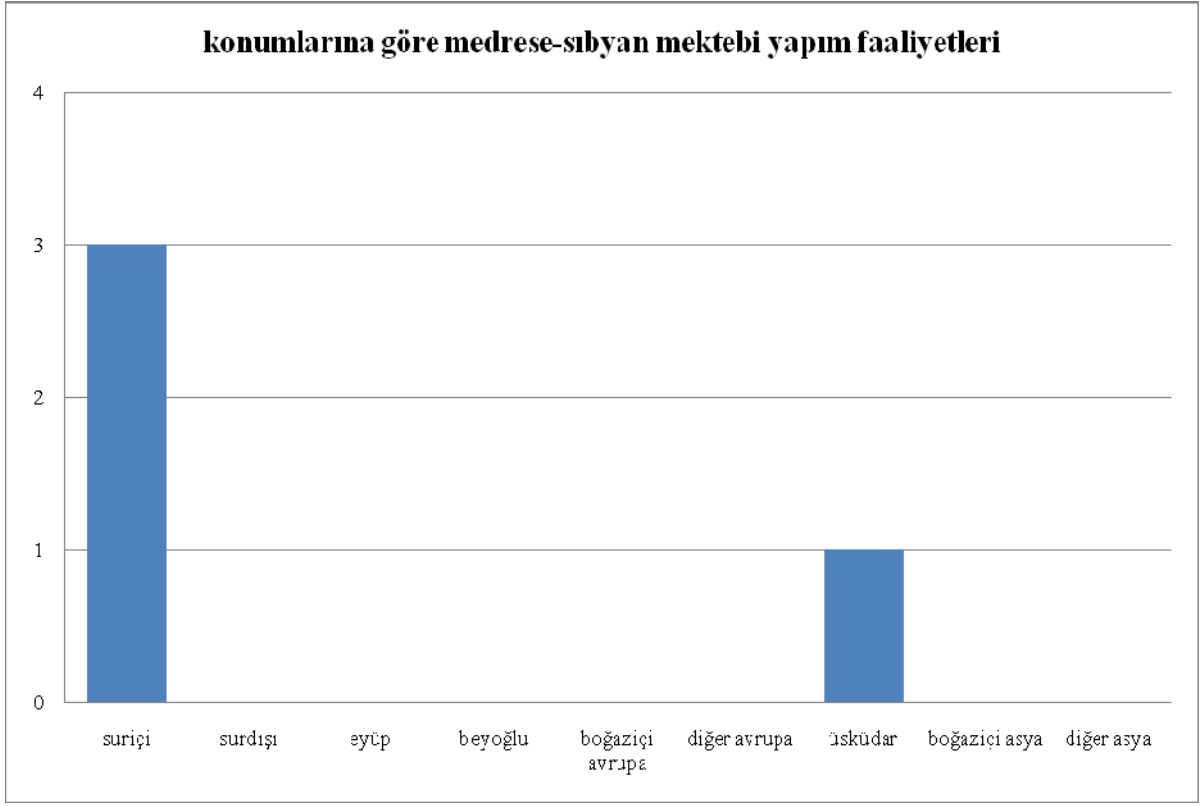
Yukarıdaki grafiğe göre, tekke ve türbe yapımları kentsel mekânın bütününe yayılmış, ancak büyük ölçüde suriçi bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, bölgenin Müslüman nüfusunun yoğunluğu ile ilintili görünmektedir. Beyoğlu'ndaki yapım faaliyetleri, Galata'da her ne kadar gayrimüslim nüfus daha yoğunsa da, Beyoğlu bölgesi kapsamında ele alınan Kasımpaşa ve Fındıklı'daki Müslüman nüfusla doğru orantılıdır. Ancak, pek çok çalışmada, bir Müslüman yerleşim karakterine sahip olduğu belirtilen Üsküdar'daki tekke ve türbe yapım faaliyetlerinin oldukça az sayıda olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Üsküdar'ın henüz yoğun bir yerleşime sahip olmadığı düşünülebilir. Diğer taraftan, Yeniçeri ordusu ile bağlantıları nedeniyle, Bektaşî tarikatının yasaklanması ve tekkelerinin yıkılmasıyla, Mevlevî tarikatına verilen önemle, özellikle kentteki mevlevihanelerde kapsamlı yapım faaliyetleri gerçekleştirildiği de göz ardı edilmemelidir.

Çizelge 4.25 II. Mahmud dönemi cami-mescid yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

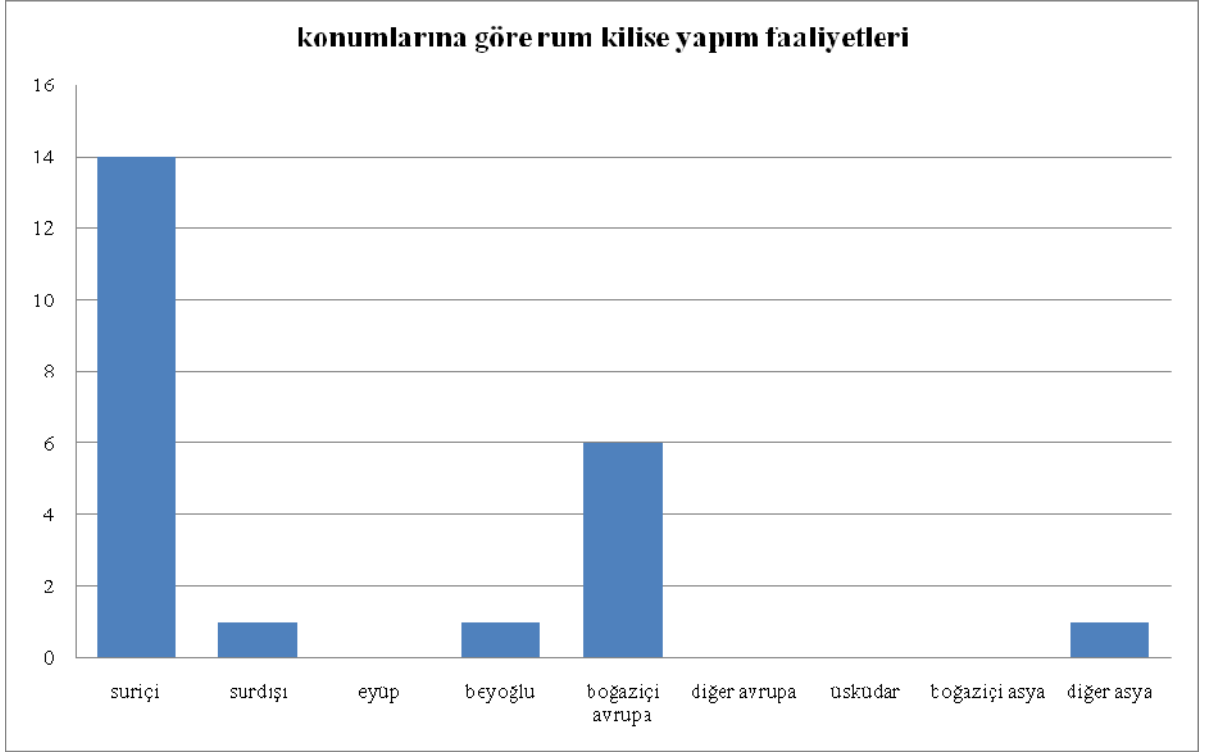
Osmanlı kentinin en küçük yerleşim birimini meydana getiren mahallelerin, bir dini yapı etrafında biçimlendiği bilinmektedir. Bu bağlamda, cami ve mescid yapım faaliyetleri, gerçekte hem bölgenin yerleşim yoğunluğu hem de bölgenin etnik kimlikleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu doğrultuda, yukarıdaki grafiğe göre, cami ve mescid yapımlarının suriçi bölgesinde yoğunluk kazanması, bölgedeki Müslüman nüfusun yoğunluğunu göstermektedir. Ancak, dönem içerisinde suriçi bölgesinin başta Hocapaşa ve Beyazıd olmak üzere büyük çapta yangınlara sahne olduğu ve bu nedenle de, cami mescid yapım faaliyetlerinin fazla sayıda olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Boğaziçi'nin Avrupa ve Asya kıyılarındaki yapım faaliyetleri de, bu bölgelerde yoğunluk kazanmaya başlayan yerleşimlerle ilintili olmalıdır. Ancak, cami ve mescid yapım faaliyetleri bağlamında, surdışı, diğer Asya ve diğer Avrupa olarak ele alınan bölgelerin henüz tam olarak yerleşime açılmadıkları, mahallelerin oluşmadığı düşünülebilir.

Çizelge 4.26 II. Mahmud dönemi medrese-sıbyan mektebi yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

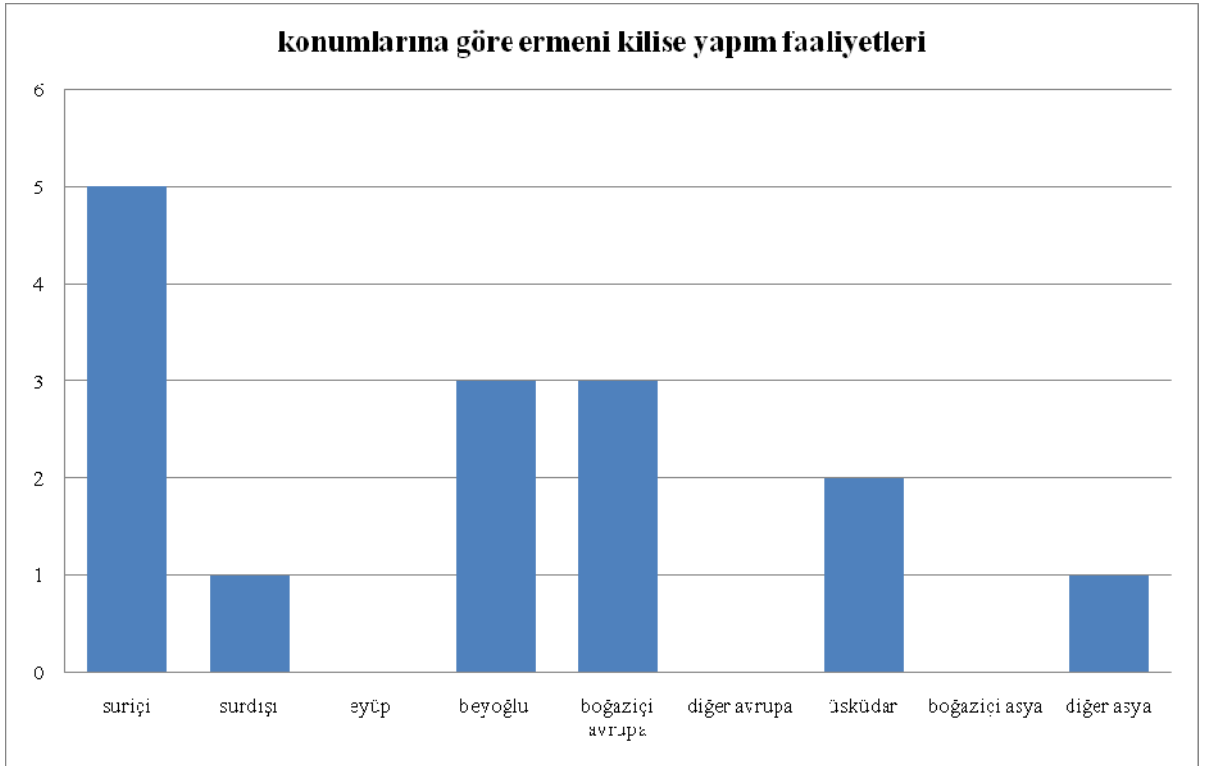

Daha önce de belirtildiği gibi, her ne kadar çocukların medrese eğitimi almaları yolunda bir ferman çıkarılmışsa da, kentte mevcut olan medrese ve sıbyan mektepleri gerekli ihtiyacı karşılıyor olmalıdır ki, dönem içerisinde bu yapılarla ilgili az sayıda yapım faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Yukarıdaki grafiğe göre, bu yapıların, büyük ölçüde Müslüman mahallerinin bulunduğu suriçi ve Üsküdar bölgelerinde gerçekleştirilmiş olması da olağan bir durum gibi görünmektedir.

Çizelge 4.27 II. Mahmud dönemi Rum kiliseleri yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

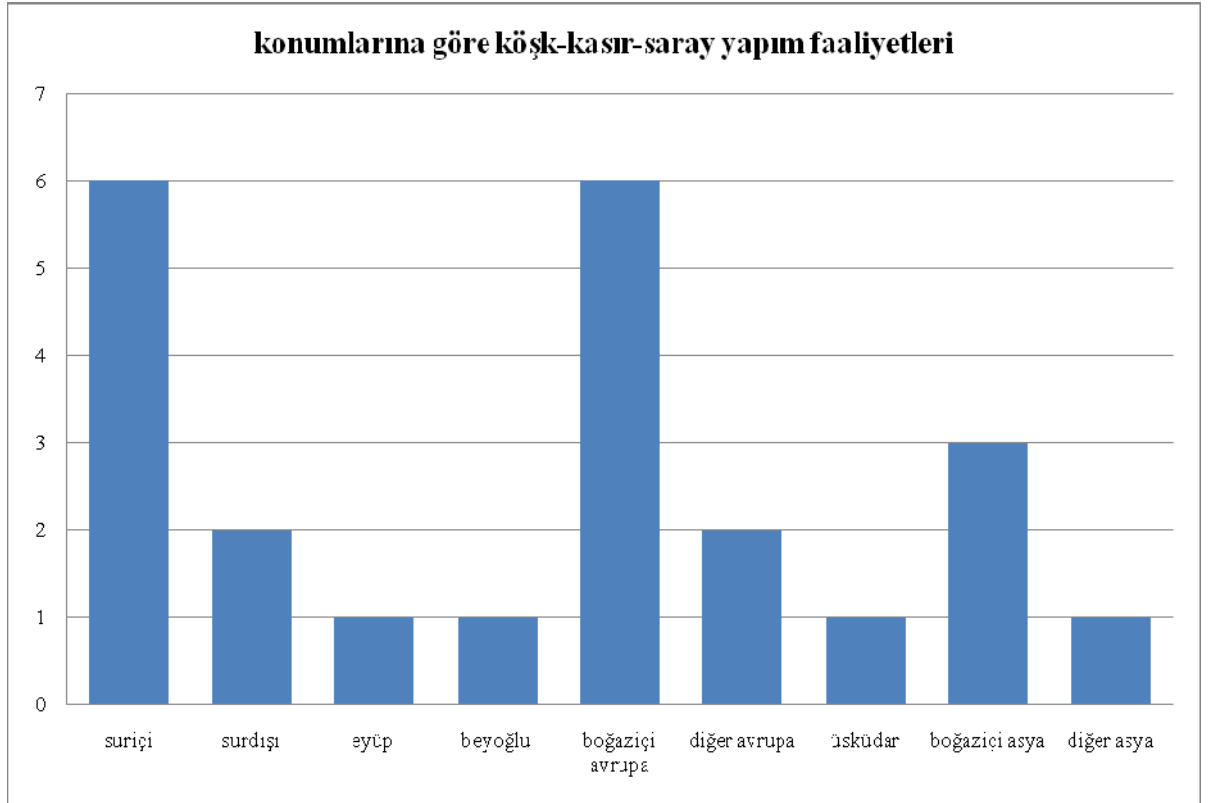

Çizelge 4.28. II. Mahmud dönemi Ermeni kiliseleri yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

Rum ve Ermeni kiliseleri yapım faaliyetleri grafiklerine göre, tıpkı tekke-türbe ve cami-mescid yapımlarında olduğu gibi, Rum ve Ermeni kiliselerine dair yapım faaliyetleri büyük oranda suriçi bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu durum bölgenin yoğun yerleşim dokusu ve barındırdığı nüfusla ilintilidir. Eyüp'te gerek Rum gerekse de Ermeni kilisesi yapım faaliyetinin gerçekleştirilmemiş olduğu, burada gerçekleştirilmiş olan tekke-türbe ve cami-mescid yapım faaliyetleri göz önüne alındığında, bölgenin etnik kimliğinin tamamen bir Müslüman yerleşimi olduğu açıkça görülmektedir. Benzer biçimde, aynı yapı türlerinin yapım faaliyetleri karşılaştırıldığında Boğaziçi Asya bölgesinde de gayrimüslim dini yapım faaliyetine rastlanmaması da, bölgenin Müslüman yerleşimi olmasıyla ilgilidir. Ayrıca, yapım faaliyetleri bağlamında, Rum ve Ermeni yerleşmelerinin hala büyük ölçüde suriçinde bulunduğundan söz edilebilir. Diğer taraftan, Üsküdar'da herhangi bir Rum kilisesi yapım faaliyeti gerçekleştirilmemişken, Ermeni Kiliselerine dair yapım faaliyetleri, burada bulunan Ermeni mahallesi ile ilintilidir. Ancak, Frenk yerleşimi olarak tanımlanan Galata'yı da içine alan Beyoğlu'nda Ermeni kiliseleri yapımlarının Rum kiliselerine göre sayıca fazla olması dikkat çekicidir.

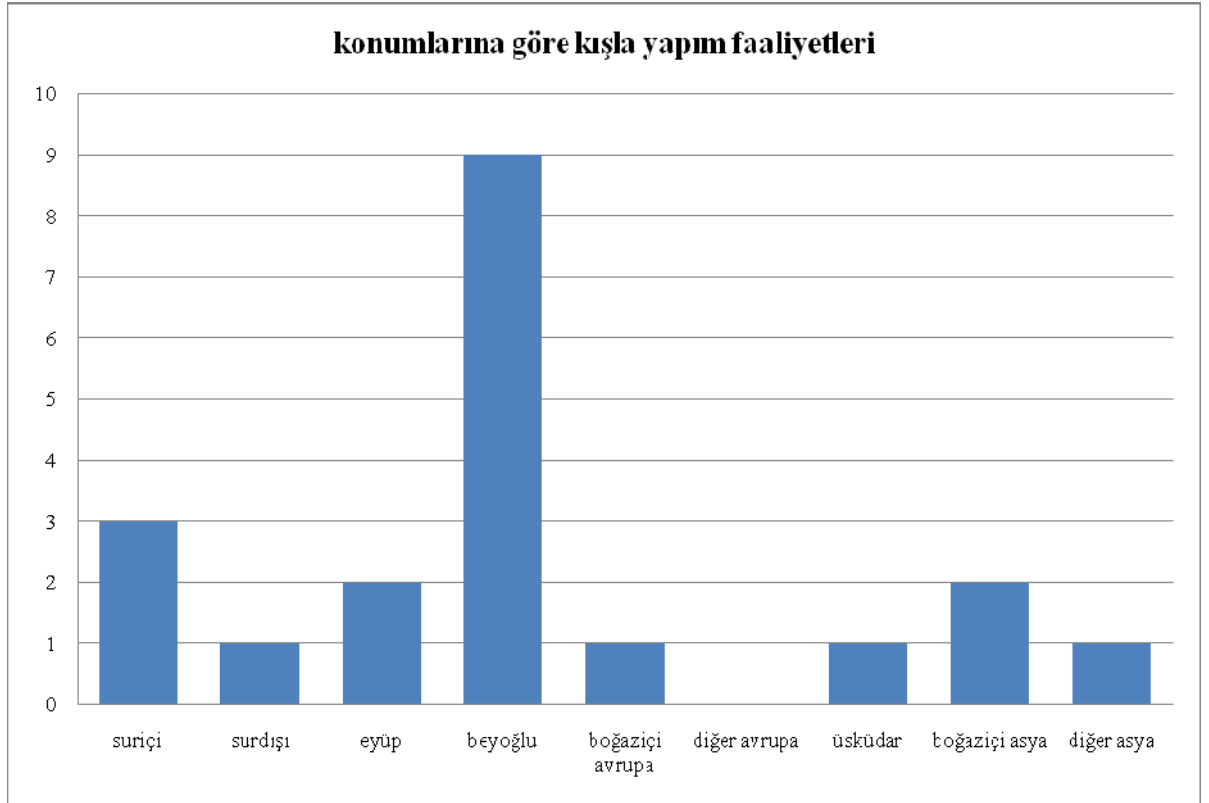
Çizelge 4.29 II. Mahmud dönemi köşk-kasır-saray yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

Köşk-kasır-saray gibi yapım faaliyetlerinin, kent mekanının tümüne yayıldığı görülmektedir. Bu durum, daha önce de belirtildiği üzere, sultanın kent mekanında kazandığı kamusal

görünürlük ile ilintili olmalıdır. Yukarıdaki grafik, suriçi bölgesinde Topkapı Sarayı ve köşklerinin, Boğaziçi Avrupa bölgesinde Çırağan Sarayı ve Beşiktaş Sahilsarayı ve köşklerinin, Boğaziçi Asya bölgesinde ise Beylerbeyi Sahilsarayı ve Göksu'daki kasırların yapım faaliyetleri göz önüne alındığında anlam kazanmaktadır.

Çizelge 4.30 II. Mahmud dönemi kışla yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

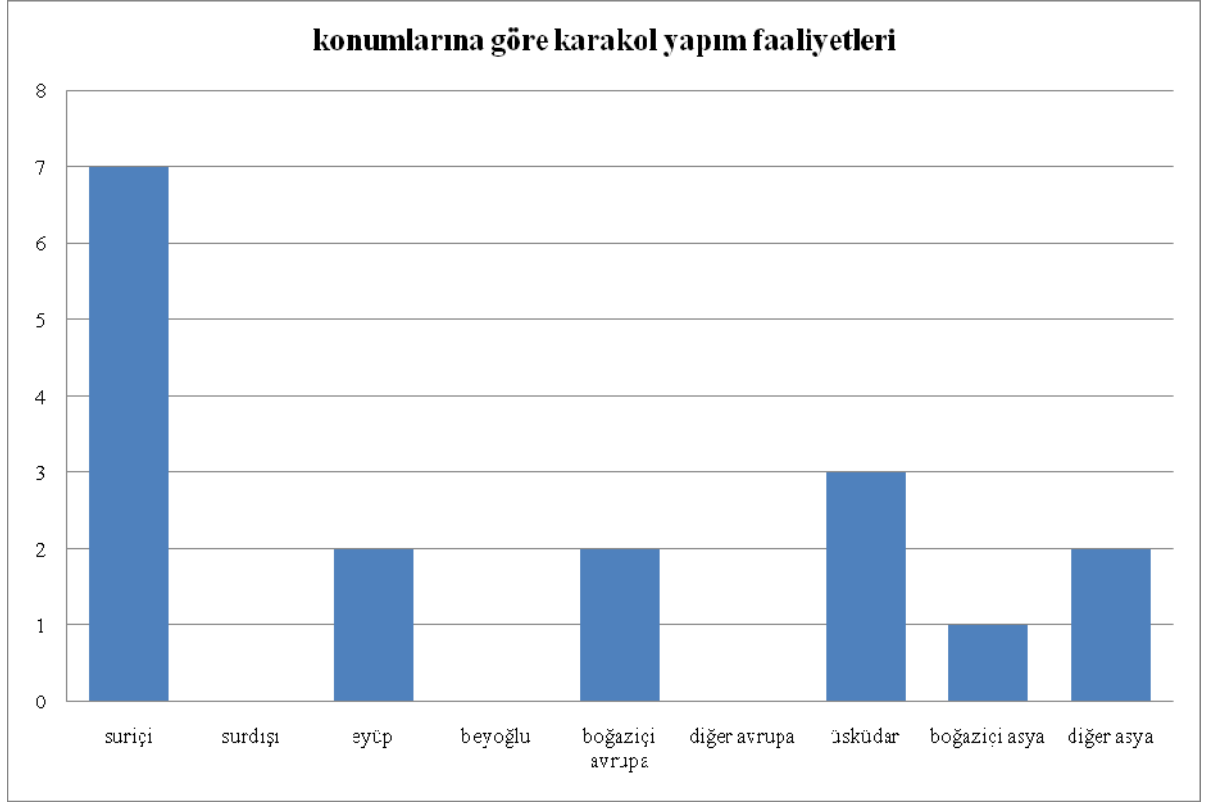

Kışla yapım faaliyetlerin kentsel mekandaki konumları daha önce ayrıntılı biçimde ele alınmışsa da, kentin her bölgesinde bir kışlanın yapılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak, en fazla kışla yapısının Beyoğlu'nda yapılmış olması dikkat çekicidir.* Kasımpaşa Bahriye Mektebi, Taksim Topçu Kışlası, Maçka Kışlası, Tophane'deki Top ve Top Arabacıları Kışlası bu yapılar arasındadır. Bu bağlamda, söz konusu bölgenin yeni saray alanını tanımlayan Beşiktaş'a yakınlığı da göz önüne alınarak, adeta askeri bir merkeze dönüştürülmek istendiği düşünülebilir.

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

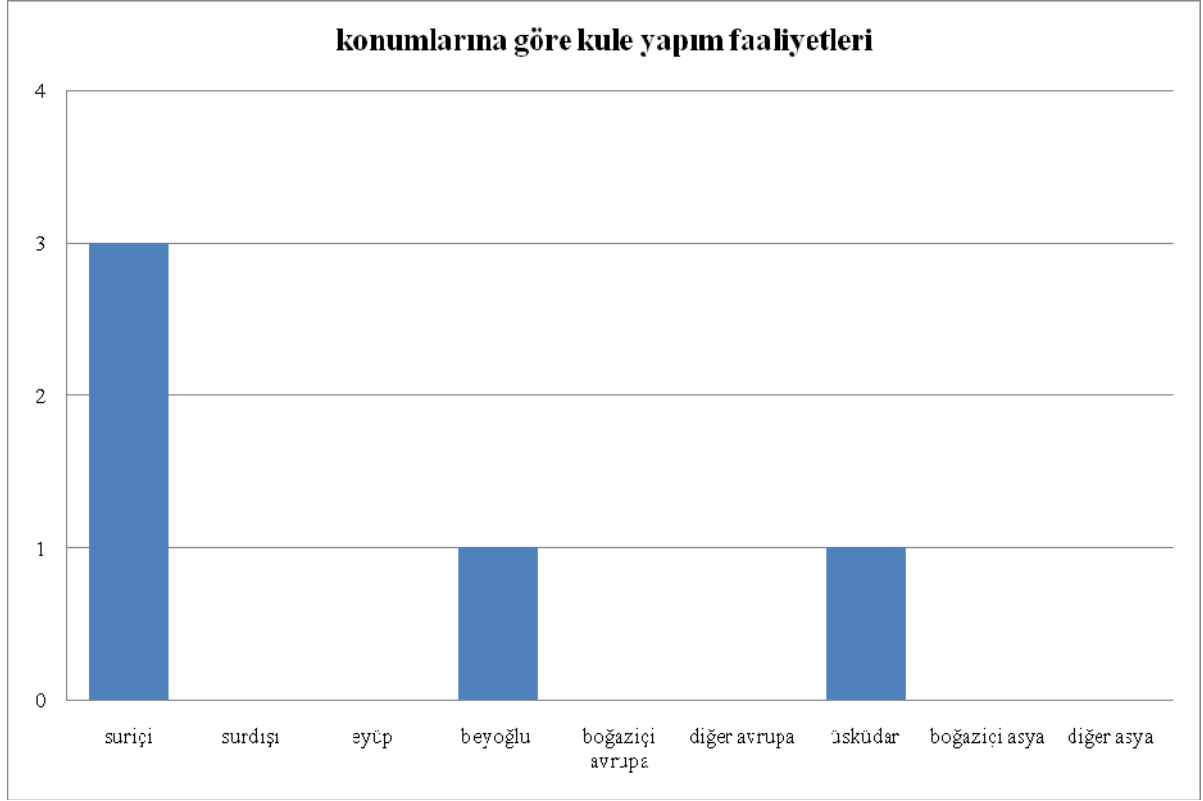
Çizelge 4.31 II. Mahmud dönemi karakol yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

Karakollara ilişkin yapım faaliyetleri, yapım amacı kent asayışı ve denetimini sağlamak olmalarıyla ilintili olarak, yoğun bir nüfusu barındıran bölgelerde daha fazla sayıda gerçekleştirilmişlerdir. Ancak, Beyoğlu'nda herhangi bir karakolun yapılmaması, bir üstteki grafikte de görülebileceği gibi, bu bölgede yapılan kışlalar ile ilintili olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, bu bölge zaten güvenliği sağlamakla görevli olan Mansure ordusu askerleri bulunmaktadır ve tekrar aynı askerlerin görev alacağı karakol binalarının yapımına gerek görülmediği açıktır. *

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

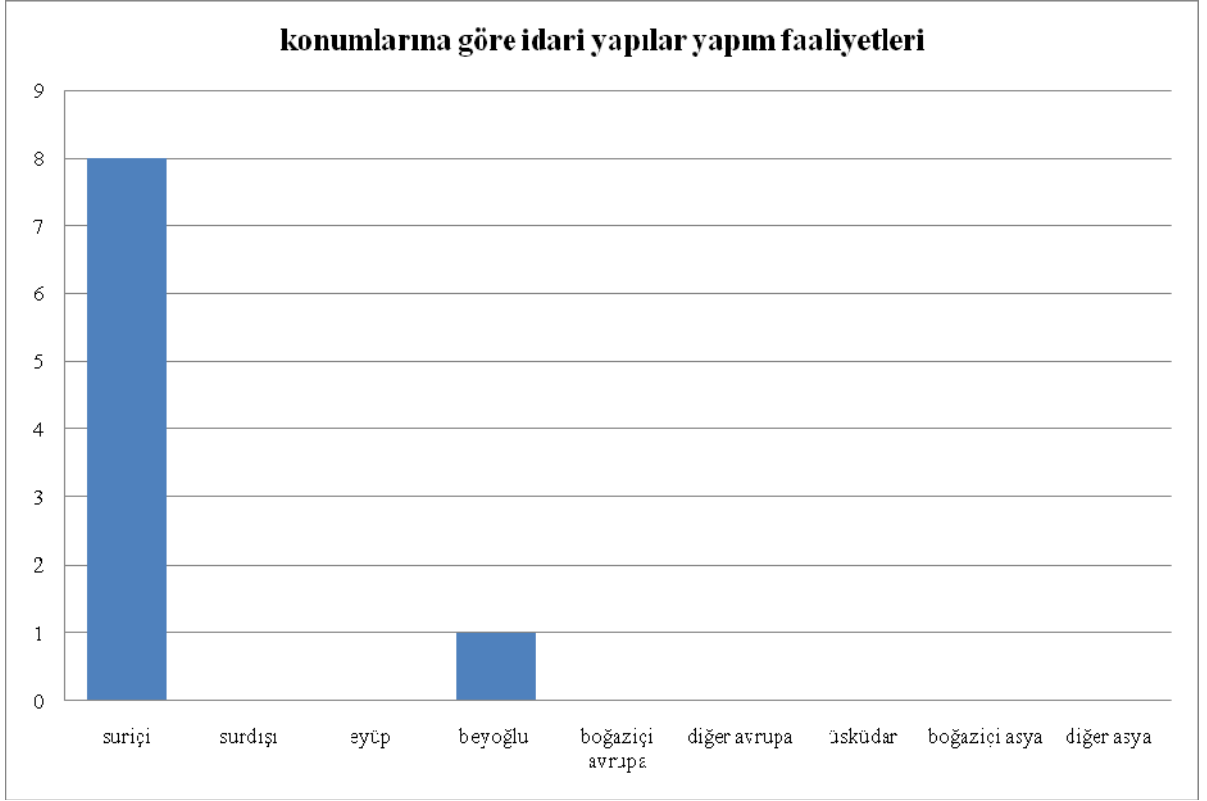
Çizelge 4.32 II. Mahmud dönemi kule yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

Diğer yapı tiplerinde olduğu gibi, suriçi bölgesinde daha fazla olmakla birlikte, kule yapım faaliyetleri yalnızca kentin belirli bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölgede yer alan Adalet Kulesi ve birkaç kez yeniden inşa edilen Beyazıt Yangın Kulesi, bu durumda etkili olurken, Beyoğlu'nda Galata Kulesi tamir edilmiştir. Üsküdar'daki kule ise, gerçekte Boğaz'da yer alan Kızkulesi'dir.*

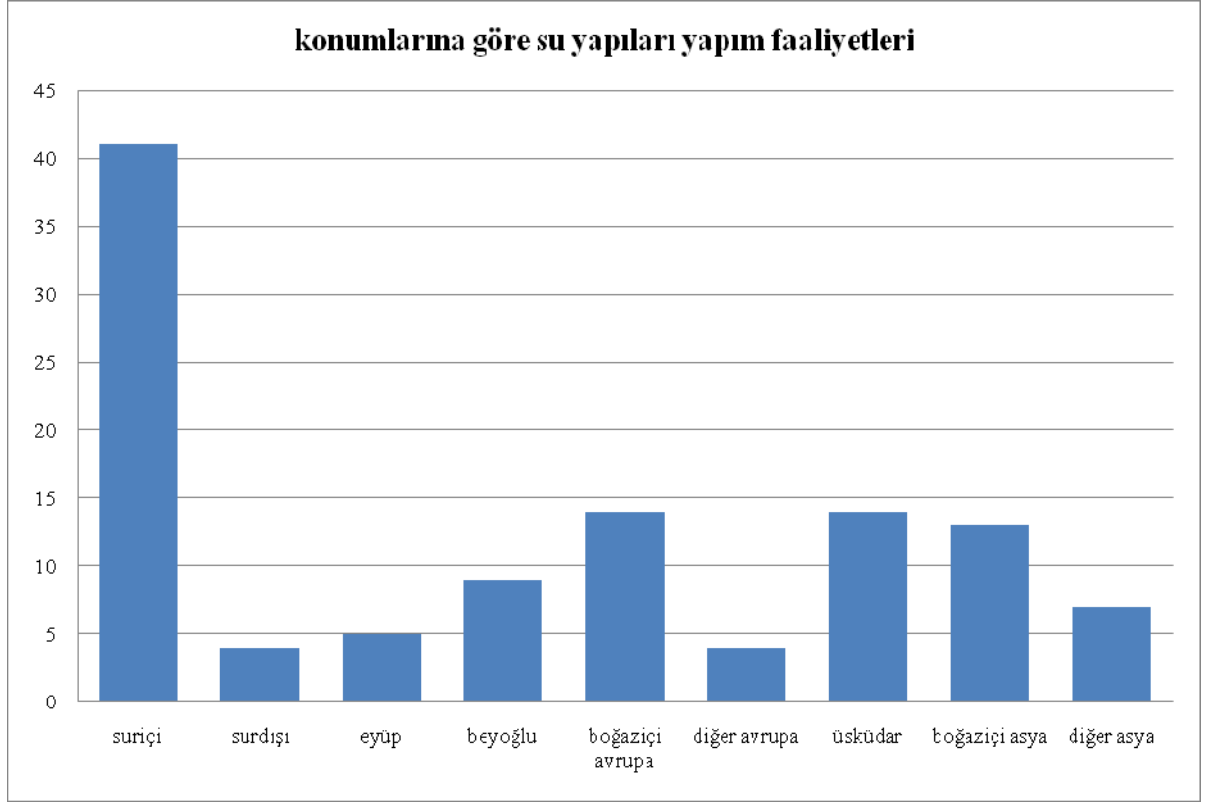
* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.4 Kuleler: Simgesel Anlamı Belirsiz Bir Kentsel ve Mimari Eleman.

Çizelge 4.33 II. Mahmud dönemi idari yapılar yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

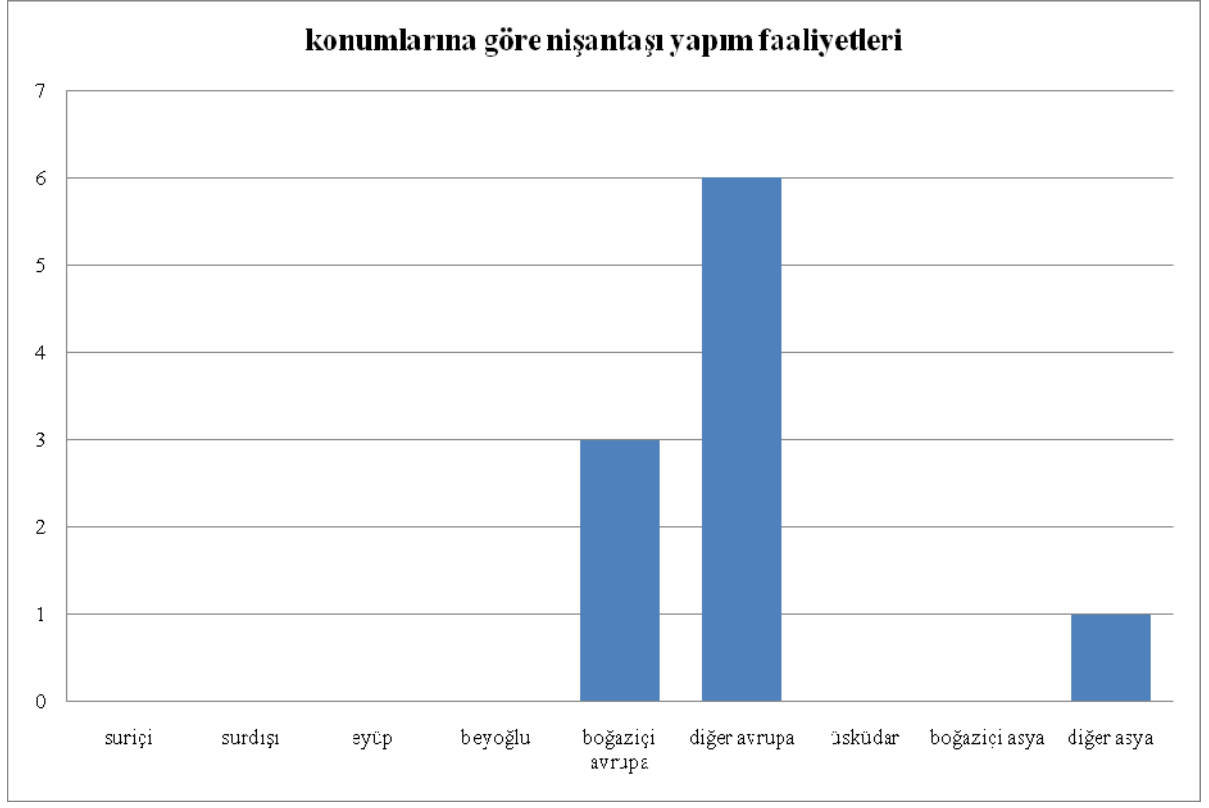
Yukarıdaki grafik bağlamında, dönemin idari yapılarına ilişkin yapım faaliyetlerinin suriçi bölgesinde gerçekleştirilmiş olmasıyla, II. Mahmud döneminde suriçi bölgesinin devlet yönetimine ilişkin kurumların merkezi olma durumunu devam ettirdiği görülmektedir. Beyoğlu'ndaki tek idari yapı ise, Kasımpaşa'da bulunan tersanedir.

Çizelge 4.34 II. Mahmud dönemi su yapıları yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

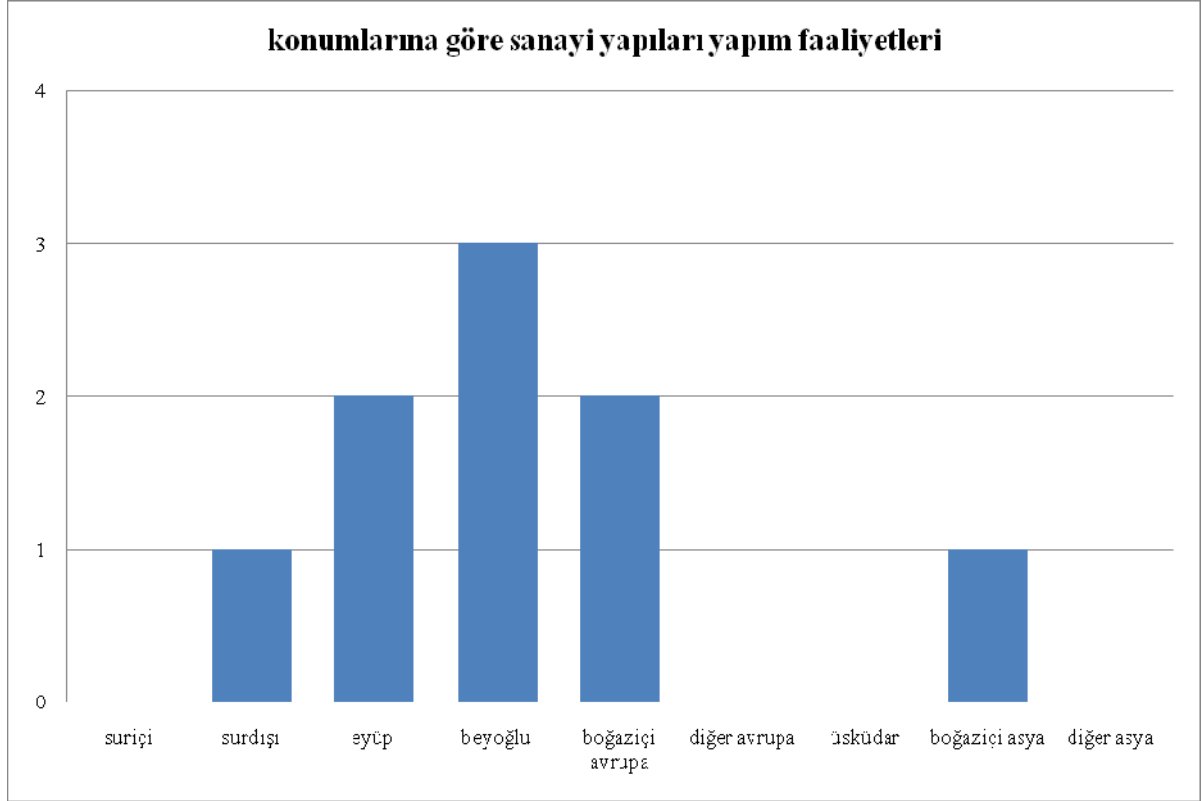
Kent bütününde her bölgede gerçekleştirilen su yapısı yapım faaliyetleri, doğal olarak en yoğun dokuya sahip suriçi bölgesinde daha fazla sayıdadır. Yerleşim yoğunluğunun az olduğu ya da bulunmadığı bölgelerdeki su yapıları, bend ve maksemelerden meydana gelirken, yoğun yerleşim alanlarında daha çok çeşme ve sebiller yapılmıştır.

Çizelge 4.35 II. Mahmud dönemi nişantaşı yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

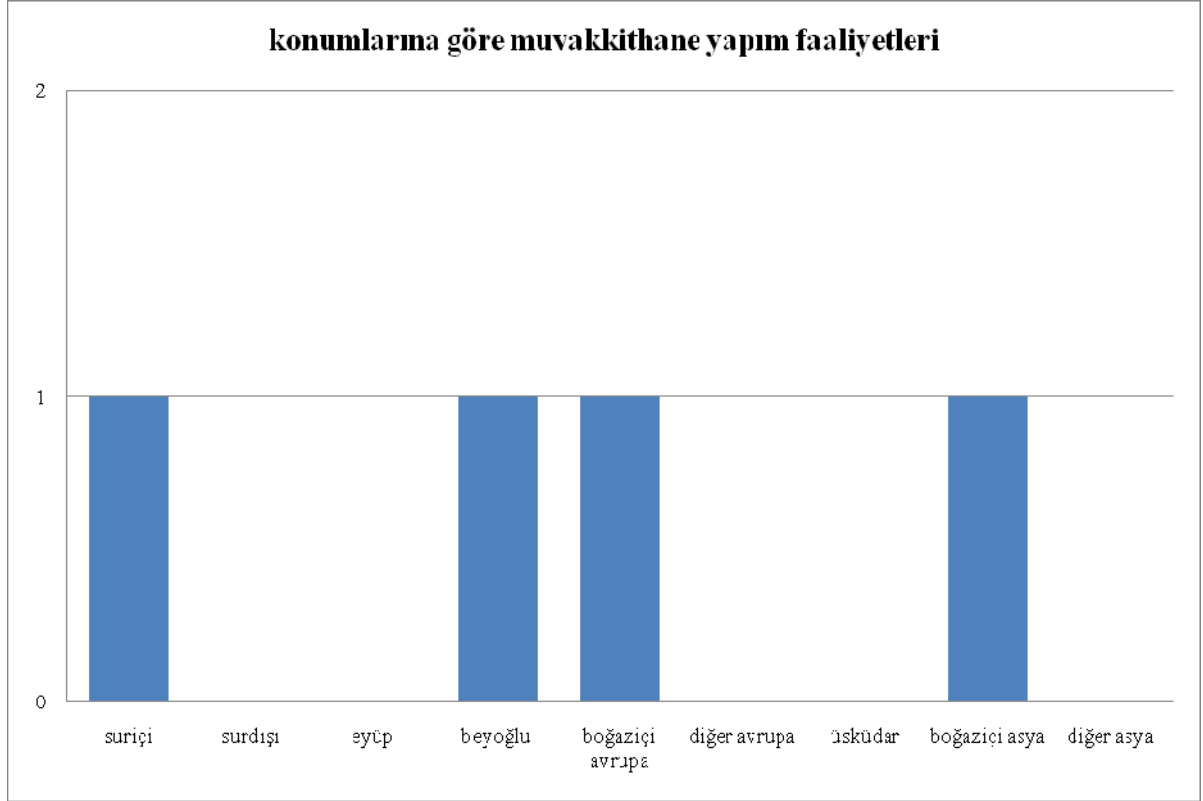
Nişantaşı yapım faaliyetleri, yalnızca Boğaziçi Avrupa, diğer Avrupa ve diğer Asya bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, bu bölgelerde, yoğun bir yerleşimin ve yapı dokusunun mevcut olmaması, henüz yeşil alanlar olmaları ile ilintilidir.

Çizelge 4.36 II. Mahmud dönemi sanayi yapıları yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

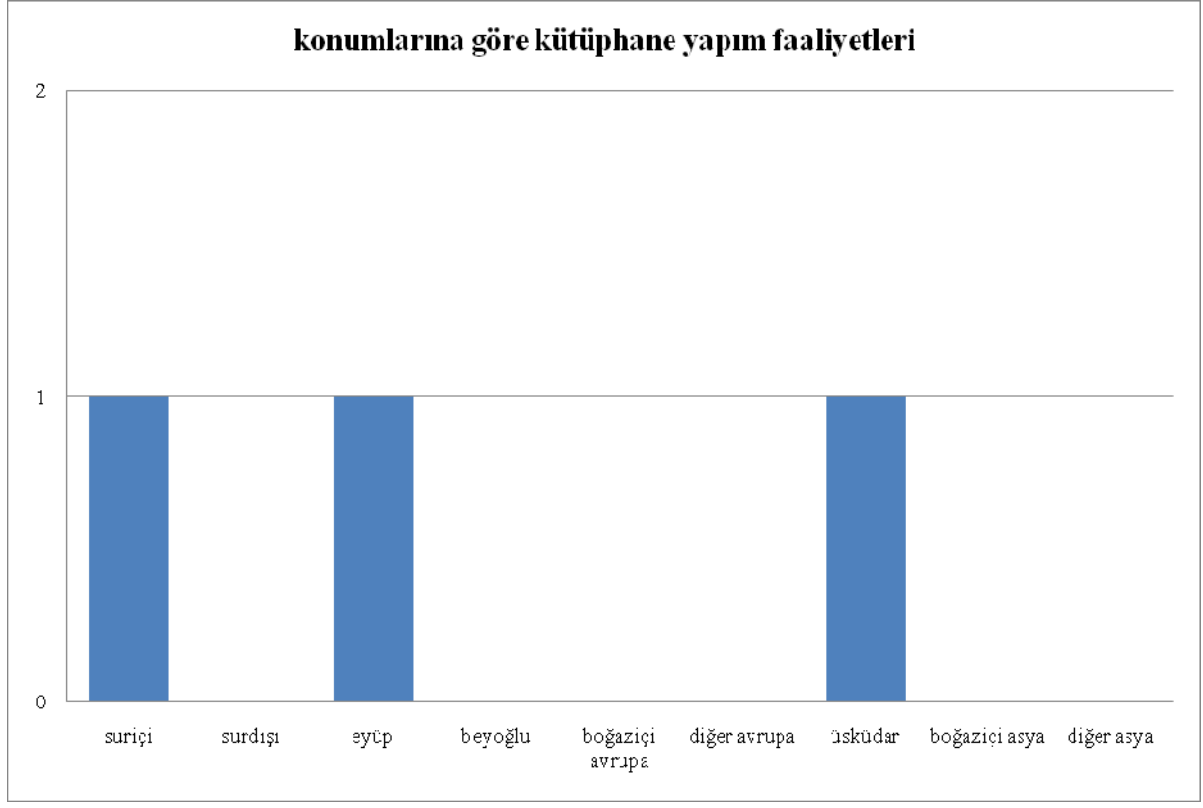
Dönemin sanayi yapıları, Eyüp'ün Haliç kıyılarındaki sultan saraylarında kurulan İplikhane ve Feshane, Kasımpaşa'daki Tersane, surdışındaki Baruthane, Boğaziçi kıyılarındaki Vapurhane, Tüfenkhane ve Beykoz deri fabrikası tesisleridir. Suriçi bölgesinde herhangi bir sanayi tesisinin bulunmaması, bölgenin daha çok konut yerleşimlerinden meydana gelmesi ile ilintilidir.

Çizelge 4.37 II. Mahmud dönemi muvakkithane yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

Muvakkithaneler, aslında tekil yapılar olarak değil, büyük bir cami kompleksinin içerisinde yapılmışlardır. Bu bağlamda, II. Mahmud tarafından inşa ettirilen Beyoğlu'nda Nusretiye Camisi, Boğaziçi Asya'da Beylerbeyi Camisi, Boğaziçi Avrupa'da ise Tefikiye Camisi gibi dönemin önemli dini yapıları ile birlikte yapılmışlardır. Suriçindeki, yapı ise Yeni Cami muvakkithanesidir.

Çizelge 4.38 II. Mahmud dönemi kütüphane yapım faaliyetleri (konumlarına göre)

Cami, mescid, türbe, tekke gibi dini bir yapının yanında veya onun bir parçası olarak ele alınan kütüphanelere ilişkin yapım faaliyetlerinin, bu bağlamda daha çok Müslüman nüfusun yaşamakta olduğu suriçi, Eyüp ve Üsküdar bölgelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

4.4.2 Yıkımlar

4.4.2.1 Bekar Odalarının Yıkılması

Osmanlı kentinin en küçük yerleşme birimi olarak nitelendirilen mahalleler, bir dini merkez etrafında organik olarak gelişmiş, gelir düzeyi veya sosyopolitik statü gibi ayırım gözetilmeyen yerleşimlerdir. Ancak, kadınların–ailenin mahremiyetini esas alan bu yerleşme dokusunda bekar odaları, daima bir istisna olarak yer almış ve mahallelerin dışında tutulmuşlardır (Çelik, 1998). Dolayısıyla, aslında bekar odaları, her dönemde kentin asayiş bakımından, daima bir problem kaynağı olmuş ve sürekli olarak kent mekanından kaldırılmaya çalışılmışlardır.

Benzer biçimde, II. Mahmud döneminde de, kent mekanına yapılan en önemli müdahale odaklarından biri bekar odaları olmuştur. Bekar odalarının yıkılmasına yönelik bu girişimler, yenicerilerle bağlantılı görünmektedir. Ancak, bu yıkımlarda dikkati çeken nokta, henüz

yeniçeri ordusu kaldırılmadan önce bekar odaları ile ilgili bir takım “temizlik” çabalarının varlığıdır. Kent asayişinin sağlanmasında, bekarların ve bekar odalarının durumu, dönem boyunca en problemlili ve müdahale gerektiren durumlardan biri olmuştur. Çıkarılan nizamnamelerle, bekarlar kimi zaman zorunlu olarak kent dışına çıkarılmış, kimi zaman ise kente girişleri için özel izin almaları şartı konmuştur.

İlk olarak, Üsküdar’da Büyük İskele ve Balaban İskelesi civarında, denize yakın bir yerde bulunan bekar odalarının yıkıldığı görülmektedir. Cevdet Paşa’nın “öteden beri eşkiyanın sığındığı yerler” (Ahmet Cevdet Paşa, 1994) olarak tanımladığı bu bekar odalarında* bulunan hamal ve kalyoncular hakkında daha H. 1223 (M. 1808) yılında, çeşitli şikayetlerde bulunulmuştur. Zabitlerin geceleri kol gezmelerine rağmen, bu odalardan zevk için havaya ateş edildiği, bazı kadınları zorla alıkoymaya teşebbüs edildiği, reayadan harçlık istendiği ve meyhanecilerden parasız içki alındığı yolundaki şikayetler nedeniyle, Üsküdar Ustası Kara Mehmed Ağa, Bostancıbaşı, Kalyoncu Başağası kolu ve Üsküdar Kolluğu tarafından sözkonusu odalar basılmıştır. Ayrıca, Üsküdar Ustası Kara Mehmed Ağa’nın artık Beykoz’da ikamet etmesi bildirilerek, daha cesur ve şiddetli bir karaktere sahip olduğu gerekçesiyle, Üsküdar’da Nizam-ı Cedid Binbaşısı olan Arnavut Bekir Ağa’ya Üsküdar’ın muhafazası verilerek, Üsküdar Ustası tayin edilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Yine söz konusu odalar için, Üsküdar halkının 1811 yılında Bab-ı Ali’ye bir şikayette buldukları görülmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Padişahın Beşiktaş Sarayı’nda bulunduğu sırada bu odalardan havaya ateş etmeye cesaret edildiği ve Toptaşı adlı yerde yeni bekar odalarının meydana gelmeye başladığı, ayrıca bu odalarda fuhuş yapıldığı gerekçesiyle halkın huzurunun kaçtığına padişaha bildirilmesi üzerine (Câbî Ömer Efendi, 2003), bekar odalarına yönelik kapsamlı yıkımların ilk adımı uygulamaya konulmuştur**. Bu bağlamda, “*rezil fuhuş padişahlık civarından def edilerek, hastalık ve diğer musibetlerin def edilmesinin gereği*” yolunda bir irade-i aliyye çıkarılmış ve Mimarbaşı’na yıkılacak odaların tahminen ne kadar olduğu sorulmuştur. Bostancıbaşı, bir miktar haseki ve yeniçerilerle birlikte, Tersane-i

* Kötülük ve fuhuş yuvası olarak görülen bekar odaları ile ilgili farklı tanımamlalar bulunmaktadır. Câbî Ömer Efendi, bekar odalarını “*haşaratın oturduğu yerler*” olarak tanımlarken (Câbî Ömer Efendi, 2003), Ahmed Lûtfî Efendi de benzer biçimde bekarlar için “*esnaftan biriken haşaratın kovulması*”ndan bahsetmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

** Câbî Ömer Efendi, bu odalarda bulunan “*fahişelerin düşürdükleri ölü çocukların deniz kenarında bulunduğunu, hatta bazı kadınların ölülerinin de Üsküdar civarındaki kıyılarda ortaya çıkmaya başladığını, ayrıca kadınların odalarda börekçi, sahlepçi ve gözlemci gibi esnafla alışveriş yaptıkları ve bakkal çıraklarının kadınların istediklerini getirip götürmeye başladıklarını*” kaydetmekte ve bu odaların yıkılmasının Galata’dakilerin yıkılmasından çok daha anlamlı olduğunu belirtmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003). Hem Ahmet Cevdet Paşa, hem de Câbî Ömer Efendi, yıkılan odalarda “*çocuğu olan kahpeler için beşikler*” bile bulunduğunu hayretle ifade etmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994; Câbî Ömer Efendi, 2003).

Amire'den başçavuşlar ve ameleler getirilmiş, Üsküdar Kolluğu tarafından odaların yıkımına başlanmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003). Böylece, yüzotuzdan fazla (Câbî Ömer Efendi, 2003), yaklaşık ikiyüz kadar (Ahmet Cevdet Paşa, 1994) bekar odası yıkılmıştır.

Bu sırada, Çukurlimanı olarak adlandırılan yerde bulunan kayıkhaneler üzerinde bulunan yahudhaneler de, “*rezil takımının fahişeleri zorla burada alıkoydukları*” gerekçesiyle yıkılmışlardır. Ancak, çıkarılmış olan fermana 15-20 odalı bu yahudhanenin yıkıldığı belirtilmemiş, Mimarbaşı ve Bostancıbaşı'nın bu yıkımdan sakınmalarına rağmen, ahalinin şikayeti üzerine padişahın hemen yıkılması emriyle bu odalar da, iskele civarındaki bekar odaları ile birlikte yıkılmıştır (Câbî Ömer Efendi, 2003).

Bekar odalarına yönelik olarak gerçekleştirilen bu ilk yıkım faaliyetini, II. Mahmud da Beşiktaş'ta bulunan Yıldız Köşkü'ne tebdil binişi ile teşrif ederek, dürbün ile seyretmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003)*.

Diğer bir kapsamlı yıkım faaliyeti de, Bahçekapı ve Galata'da bulunan bekar odalarına yönelik olarak düzenlenmiştir. 1812 yılında, kentte meydana gelen veba salgının** buradan yayıldığı düşüncesi***, bu yıkımda etkili olmuştur. Tıpkı Üsküdar'daki gibi, burada da fahişelerin yanlarında beşikleri olduğu halde oturdukları, vebaya yakalanarak ölen kadınların da alenen ortaya çıkarılmadıkları ve bu nedenle geceleri kayıklarla denize atıldıkları, hatta Asmaaltı'nda bulunan bekar odalarında fahişe ve zamparasının birlikte aynı yatakta vebadan öldükleri gerekçesiyle, odaların içinde bu kadar zina ve fuhuş varken, yıkılmaksızın vebanın önlenemeyeceği düşünülmüştür (Câbî Ömer Efendi, 2003). Bu amaçla, Bahçekapı'da Melekgirmez Sokağı'nda ve kayıkhaneye üzerinde bulunan bekar odalarının tamamı, kahvehaneleri ve pirinççi mağazaları üzerinde bulunanları Kaymakam Paşa, Mimarbaşı ve

---

* Söz konusu yıkım için, Câbî Ömer Efendi H. 3 Receb 1226 (M. 24 Temmuz 1811) tarihini vermektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

** H.1227 (M. 1812/1813) yılında İzmir'de ortaya çıkan veba salgını, gemilerle İstanbul'a taşınmış ve bu gemilerden Galata ve Kurtuluş'a yayılan gemicilerle ilk olarak bu semtlerde görülmüş, sonra tüm kente yayılmıştır. Söz konusu salgının büyüklüğünün anlaşılması için, gönderilen bir emir gereğince, Bab-ı Ali tarafından İstanbul kapılarından çıkarılan ölü sayılarının tespit edilmesi istenmiştir. Şehir içindeki mezarlıklara gömülenlerin haricinde, yalnızca İstanbul kapılarından çıkarılanların sayılarının günde 1500-2000 kadar olduğu, Galata, Üsküdar ve Boğaziçi ile birlikte bu sayının günde 3000'i geçtiği belirtilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Câbî Ömer Efendi, bu sayının, gömülenler haricinde, kent kapılarından çıkarılanların günde 850-900 iken, 1200'e yaklaştığını belirtmektedir (Câbî Ömer Efendi, 2003).

*** H. 1216 (M. 1801/1802) yılında, gerçekleşen burç değişmesi nedeniyle, Utarit ve Zühal yıldızının karşı karşıya gelip aralarında on derecelik bir açı oluşacağı için, bu durumdan on sene sonra yani H. 1227 (M. 1812/1813) yılında da veba salgını olacağı münecimler tarafından iddia edilmiştir. Bu durum, vebadan ölenlerin çoğalmasına bir işaret olarak kabul edilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994; Kayra ve Üyepazarcı, 1996).

Bostancıbaşı tarafından, bir miktar amele ve ocaklı asker yardımıyla yıkılmıştır.* Galata'daki kalyoncu odaları ise Kaptan Paşa tarafından yıktırılmış, ancak hanlarda bulunan kagir odalar boşaltılarak mühürlenmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

Böylece, bu bölge, tamamen temizlenmiş** ve sonrasında buradaki Hidayet Camisi imar ve ihya edilmiştir***. Kayra ve Üyepazarcı, Bostancıbaşı Sicilleri üzerine yaptıkları araştırmada, 1813 yılından önceki**** defterlerde Hidayet Camisi'nin adının geçmediğini ve burasının “yedi adet kayıkhaneler üzerinde bekar odaları” ve “Süleyman Ağa'nın bekar odaları” biçiminde yer aldığını belirtmektedirler (Kayra ve Üyepazarcı, 1992). Bu yıkım sırasında, yalnızca bekar odaları değil, aynı zamanda Melekgirmez Mahallesi de yerle bir edilerek, kentin bu bakımsız ve karışık semti ortadan kaldırılmıştır. Bu bölgeye, yapılan ahşap cami ile aynı adı taşıyan “Hidayet Mahallesi” adı verilmiştir (Sakaoğlu, 1994e).

Diğer taraftan, yeniden yapılandırılan bu mahalle ve cami için yapılan adlandırma da dikkat çekicidir. “Doğru yola girme, doğru yolda ilerleme, delalet ve batıl yoldan uzaklaşma” anlamına gelen hidayet adı, özellikle seçilmiş görünmektedir. Kötülük ve karışıklığın göstergesi olan bekar odaları yerine, doğruluğun göstergesi olarak yapılan bir caminin hem kentteki müdahale odaklarının yalnızca yapım ya da yıkım faaliyetleri ile sınırlı olmadığını, kentsel mekanların adlandırmalarına özel bir önem verildiğinin göstergesidir. Benzer biçimde, Cevdet Paşa, buradaki bekar odalarının Bahçekapı dışında Yeniçerilerin 31. Ortası'nın yeri ve birçok haydutların fesat ocağı olduğunu ve bu nedenle “Melek Giremez” adını aldığını ifade etmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Bu bakımdan, yeniden yapılandırılan kentsel mekanların adlandırılmalarına simgesel bir anlam yüklenilmek istenmiştir*****.

Yine hamal ve ırgatların toplanma yeri olan Asmaaltı'ndaki bekar odaları da, bu odalarda kadınların zorla alıkonuldukları gerekçesiyle, kahvehaneleri ile birlikte H. 1238 (M. 1822/1823) yılında yıkılmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

Bu durum, yalnızca bekar odalarına yönelik ve farklı amaçlarla olmasına rağmen, kentteki bazı yerleşim odaklarının imar etkinliklerine neden olmuştur. Bu noktada, Hidayet

* Cevdet Paşa, bekar odalarının H. 18 Şevval 1227 (M. 25 Ekim 1812) günü birkaç saat içinde yıkıldığını kaydetmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

** Ahmed Lûtfî Efendi, bekar ve serserilerin kentten kovulmaları ve yaşadıkları odaların yıkılmaları ile ilgili olarak “*temizlenme*” ifadesini kullanmaktadır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Benzer biçimde, Sakaoğlu da “bekar odalarında temizlik yapıldığı”ndan bahsetmektedir (Sakaoğlu, 1994d).

*** Cevdet Paşa, Kaymakam Rüşti Paşa'nın bu odaları kolaylıkla yıktırıldığı ve yerine Hidayet Camisi'ni yaptırmasından dolayı, halk arasında hayırla anıldığını ifade etmektedir. (Ahmet Cevdet Paşa, 1994)

**** Benzer biçimde, Ünver de, yıktırılan Melekgirmez sokağında bir cami inşaatı hakkındaki H. 1228 (M. 1813) tarihli bir belgenin varlığından bahsetmektedir (Ünver, 1995).

***** Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 5. Değişen Kentsel ve Mimari Toponomi.

mahallesine yönelik olan bu düzenlemenin, yeniçerilerin kaldırılış tarihinden, yani 1826 yılından önce olduğu gözden kaçırılmamalıdır. 1830'lu yıllarda bazı kentsel odalarda gerçekleştiren imar ve düzenleme faaliyetlerinin, bir anlamda bu tarihten çok daha önce, 1810'lu yıllarda, her ne kadar genel bir imar planı ve projesi kapsamında olmasa da, gerçekleştirilmiş olması kente bilinçli bir müdahale yapılması anlamında büyük önem taşımaktadır.

4.4.2.2 Yeniçeri Kışlalarının Yıkılması

Benzer biçimde, yine kente dair yapılan müdahalelerden bir diğeri de yeniçerilerle bağlantılıdır. 1826 yılında yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla beraber, kent içinde yeniçerilere* ait çeşitli askeri, dini ve ticari etkinlik gösteren yapıların bilinçli yıkımlara maruz kaldığı görülmektedir.

Şekil 4.7 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası'ndan detay, Eski Odalar (Çeçen, 1997)

Bilindiği gibi, yeniçeri ordusunun biri Aksaray civarında Yeni Odalar ve bir diğeri de Şehzadebaşı civarında Eski Odalar diye adlandırılan iki kışlası bulunmaktaydı. 1826 yılında, yeniçeri ocağı ortadan kaldırılırken Yeni Odalar olay günü yakılmış, ancak Eski Odalar'ın yakılması girişimine II. Mahmud yangına yola açabileceği nedeniyle izin vermemiştir. Bu

* Es'ad Efendi, yeniçerileri "*Et meydanı itleri*" olarak tanımlamaktadır (Bkz. Es'ad Efendi, 2000).

nedenle, Eski Odalar birkaç gün sonra tahrip edilerek yıkılmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak konu kapsamında, dikkat çekilmesi gerek nokta, yıkılan bu kışlalarının arsalarının ne olacağı problemidir. Özellikle İstanbul'un en önemli yerlerinde bulunan bu arsaların boş kalması ve bu bölgede böylesi boş yerlerin sürekliliği uygun görülmemeyerek, buralara farklı işlevler kazandırılma çabalarına girişilmiştir*. Konumu dolayısıyla tamamen konut inşasına uygun olmadığı gerekçesiyle, Yeni Odalar'ın arsalarının satılarak, yavaş yavaş konutlar, dükkanlar ve bostanlar inşa edilmesi ve böylece yeniden yapılandırılmasına karar verilmiştir. Eski Odalar'ın arsasının ise, Yeni Odalar'a göre konumca daha şerefli bulunduğu gerekçesiyle, konutlar inşa edilmesi ve bu arsaların isteyen kişilere kiralanmasına karar verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Şekil 4.8 İstanbul ve çevresi şehir planından detay, F. Kauffer&Le Chevalier, 1776-1786. (Kayra, 1990a)

Vaka-i Hayriye sırasında Sultan Ahmed Cami'nden çıkarılan saadet sancağı nedeniyle başarılı olduğu gerekçesiyle, Yeni Odalar'ın yerleri Sultan Ahmed Han Vakfi'na verilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ayrıca, yanan ve yıkılan Eski Odalar'ın yerlerine Fevziyye,

* Oysa, Aksaray civarındaki Yeni Odalar'ın hemen yanında bulunan Yenibahçe, Abdülmecid dönemine kadar boş bir yeşil alan olarak suriçinde bulunmaktadır. Bu bağlamda, yeniçeri kışlalarının arsalarının boş kalmasının istenmemesi, kentsel ölçekte boş bir alan tanımlaması ile değil de, yeniçerilerle ve kent içerisindeki izlerini silme çabaları ile ilintili olarak düşünülmalıdır.

Yeni Odalar'ın yerlerine ise Ahmediyye adlarının* verilmesi yolunda bir hatt-ı hümayun çıkarılmıştır (B.O.A. HAT. 339.19389, Ahmed Lûtfi Efendi, 1999).

Ancak, Eski Odalar'ın arsasının yeniden işlevlendirilmesinde seçilen yol oldukça dikkat çekicidir. Bu sırada meydana gelen Hocapaşa yangınında, Bab-ı Ali binası da büyük ölçüde yanmış ve tahrip olmuştur. Bab-ı Ali binası ise, arsasının etrafında yanmış olan bazı hanelerin arsaları da dahil edilerek mevcut şekline göre daha da geniş biçimde yapılmak istenmiştir. Bab-ı Ali arsası etrafındaki 12.000 zira kadar olan bu vakıf arazileri, bir anlamda kamulaştırılarak, yüzölçümlerine göre bunlara karşılık Eski Odalar'ın boş arsaları ile değiştirilmesi yoluna gidilmiştir (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999).

Yeniçerilerin kent mekanındaki izlerini silme amaçlı yürütülen yıkım faaliyetlerinden biri de kahvehanelere ve berber dükkanlarına yöneliktir. Bilindiği gibi, yeniçeriler imparatorluğun askeri gücünü meydana getirmelerinin yanı sıra, aynı zamanda başkentten orta sınıf tüccar halkını oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla, başkentteki kahvehane ve berber dükkanları gibi pek çok ticari faaliyet, yeniçeriler tarafından yürütülmektedir. Bu nedenle de, söz konusu dükkanlar, en önemli müdahale odalarından biri olmuşlardır.

Es'ad Efendi, kahvehanelerin, işsiz ve başboş kimselerin, özellikle kaldırılan fesat cemaatinin**, sabahtan akşama kadar ve büyük çoğunluğunun da yatsı namazı zamanına kadar vakit geçirdikleri, devlet aleyhine uydurma sözler üreterek dedikodu yaptıkları yerler olduğunu ve bu nedenle yıkılmaları gerektiğini belirtmektedir. Mahkemelerden katipler görevlendirilerek, Dersaadet'te olanların Serasker Paşa, Boğaziçi, Kasımpaşa, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te olanların da buldukları yerlerin zabitanları tarafından teker teker kaydedilmesi yönünde çıkarılan bir irade-i hümayundan bahsetmektedir***. Ancak, Tophane ve bazı bostancı yerlerindeki bir takım kahvehanelerin derli toplu olanları ile zabıtların mekanları ve temiz/namuslu olanları dışındaki kahvehanelerin ocaklarının yıkıldığını kaydetmektedir. Benzer biçimde, berber dükkanlarında da tıraş keyfiyeti bittikten sonra, halkın tıpkı kahvehanelerde olduğu gibi, berber dükkanlarında toplanmalarının engellenmesi gerektiğini kaydetmektedir (Es'ad Efendi, 2000).

---

* Ünver, Ergin'in Maarif Tarihi adlı eserine referans vererek, 1826 yılında Hassa Müşiri olan Ahmed Fevzi Paşa'nın yeniçerilerin kaldırılmasında ve Harbiye Mektebi'nin açılışındaki hizmetlerinden dolayı, Eski Odalar'ın ortasından açılan caddeye onun adına atıfta bulunularak "Fevziye", Yeni Odalar'ın ortasından açılan caddeye de mahlasına atıfta bulunularak "Ahmediye" denildiğini ifade etmektedir (Ünver, 1995).

** Yeniçerileri kastediyor olmalıdır.

*** Yapılan sayımda, kahvehanelerin sayısının suriçi ve surdışında 1133, Eyüp'te 182, Galata kazasında 511, Üsküdar kazasında 250'ye ulaştığı; kayıtlı berber dükkanlarının sayılarının da Asitane'de 1908, Eyüp'te 86, Galata'da 356 ve Üsküdar'da 128 olduğu tespit edilmiştir (Es'ad Efendi, 2000).

Bu kahvehanelerin bir kısmının, ticari faaliyet gösteren çeşitli dükkanlarla birlikte Beyazıd Camisi etrafında yer aldıkları, Kulekapılı Seyyid Hasan tarafından yapılan 1812-1813 tarihli Bayezid Suyolu Haritası yardımıyla görülmektedir. Bu dükkanlar haritada “kahve ve saz, kahveler, tavukçu, lekeci, nuhas (bakır) dükkanları” olarak gösterilmektedir (Çeçen, 1997). Bu bağlamda, 1826 yılında, Vaka-i Hayriye’den sonra, Beyazıd Camisi etrafında yer alan kahvehanelerin yıkıldığı görülmektedir*.

Yeni Odalar ve Eski Odalar’ın yerlerinin artık farklı adlarla tanımlanması**, yeniçerilerin kent içerisindeki izlerini silme amaçlı olan kentsel müdahalelerin, yalnızca yapıların yıkılmasından meydana gelmediğini, birtakım sembolik imgelemlerle de yürütüldüğünü göstermektedir. Benzer biçimde, Beyazıd Camisi etrafındaki yıkılan kahvehanelerin yerlerinin, en önemli iktidar merkezlerinden biri olan Beyazıd Meydanı’na dahil edilmeleri de bu kapsamda düşünülmelidir. Önceki dönemlere referans veren tüm görsel imgelem, ideolojik ve düşünsel olarak da yıkılmak istenmiştir. Söz konusu yıkımlar, kent içerisindeki fiziki izlerin yok edilmesinin yanı sıra, yüzyıllardır yeniçeri ordusu ve onlarla bağlantılı tüm kurumların kent mekanındaki sembollerinin de silinmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu müdahale biçimi, 1826 yılına kadar yeniçeri mekanlarını da içeren kentsel belleğin de yıkılmasına yöneliktir.

4.5 Planlama Girişimleri

Başkent İstanbul’da yapılan bu yıkımların yanı sıra, kentsel ölçekte yapılan dönüşümler ve kent ulaşımına dair müdahaleler, bir imar faaliyeti kapsamında mı ele alınmalıdır sorusunu akla getirmektedir. Ayrıca, genel literatürde ifade edilen, II. Mahmud döneminde başkente dair “*şehircilik sorunlarına bir bütün halinde eğilme fikri*”nin kentsel mekanın üretilme gerçekliği ile uyumu üzerine farklı tartışma odaklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, İstanbul’a dair bir haritanın hazırlanması, Haliç üzerinde ilk kez köprü yapılması, Beyazıd Meydanı’nın yeniden düzenlenmesi ve bunlara bağlı olarak yeni bir yol aksı tanımlanması temel problemler olarak görünmektedir.

İstanbul’un imar etkinliğine ve şehircilik sorunlarına değinen ilk *planlı* etkinlik, II. Mahmud döneminin son yıllarında yapılmıştır. Bu kentsel çalışmalar, kentin ayrıntılı bir mevcut durum haritasının çıkarılması, oluşturulmak istenen yeni sokak örüntülerine dair kentsel ölçekte bir takım düzenleme ve yenileme önerilerini kapsayan bir imar planı, yapı yükseklikleri ve yapım

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıd Meydanı Örneği.

** Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 5. Değişen Kentsel ve Mimari Toponomi.

sistemleri vb. gibi bazı mimari ölçütlere dair bir rapor olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir.

Ancak, bugünkü –*modern*– anlamda kapsamlı ve nitelikli bir şehir planlama programından söz edilmediğinin altı çizilmelidir. Günümüzde, bir kentin planlamasından beklenen işlevlerle 1830’larda planlanan işlevler ve planlama pratikleri birbirinden oldukça farklıdır. Dolayısıyla, belki de, planlama pratiklerine dair bazı temel niteliklere açıklık kazandırmak daha doğru olacaktır.

Tekeli, bir kentin biçimlenmesinin gerçekte, hiç planlama olmadan da, regülasyonlarla, yani kurallarla, yönlendirilebileceğini belirtmektedir*. Ancak, temel fark, burada da bir düzen kurulmasına rağmen, bunun bir planlama olmamasıdır. *Modern* anlamda bir planlama olması için, *modern* ve bilimsel tekniklerle bir haritanın hazırlanması ön şart olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, kent ve imar planlama etkinlikleri ile haritacılığın gelişimi arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Bir harita hazırlanarak, yine bu harita üzerinde her ne kadar kent gelişmesine ve yapılanmasına ilişkin kararların gösterilmesi imkanı bulunsa da, bu plan kararlarının uygulanmasını sağlayacak gelişmiş bir kurumsal yapı olmaksızın yine modern bir planlama etkinliğinden söz etmek imkansızdır (Tekeli, 2005).

4.5.1 Moltke’nin İstanbul’daki Haritacılık Etkinlikleri

1830’lu yılların sonlarında, İstanbul’a yönelik ilk planlama girişimleri üzerine, çeşitli araştırmacılar tarafından gerek tarih aralığı gerekse planın müellifleri üzerine farklı görüşler ileri sürülmektedir. Genel kanı, biraz yukarıda belirtildiği üzere, her üç etkinliğin** de, 1835 yılında İstanbul’a gelmiş Prusyalı bir subay olan Helmuth von Moltke tarafından, 1839 yılında gerçekleştirildiğine yöneliktir. Ancak, kaynaklarda konu ile ilgili bilgiler arasında bir takım tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, gerek bu imar etkinliğinin kapsamı, gerek gerçekleştirildiği tarih aralığı, gerekse de raporun içeriğinin tam olarak anlaşılır kılınması için karşılaştırmalı olarak incelenmesi bir zorunluluk olarak görünmektedir.

* Geleneksel Osmanlı kenti, 19. yüzyıldan önceki her dönemde, çıkarılan pek çok fermanlar ve emirler ile, planlama, daha doğrusu herhangi bir mevcut durum haritası bile olmaksızın, kentin içselleşmiş kuralları bağlamında kendiliğinden biçimlenmiştir.

** Kentin ayrıntılı bir mevcut durum haritasının çıkarılması, oluşturulmak istenen yeni sokak örüntülerine dair kentsel ölçekte bir takım düzenleme ve yenileme önerilerini kapsayan bir imar planı, yapı yükseklikleri ve yapım sistemleri vb. gibi bazı mimari ölçütlere dair bir rapor hazırlanması.

Moltke'nin bir İstanbul haritası hazırladığına dair ilk görüş, 1922 yılında Osman Nuri Ergin tarafından ortaya atılmıştır*. Söz konusu çalışmada Ergin, ilmuhaber olarak bahsettiği, kentin imarına yönelik olarak hazırlanmış bir belge yayınlamıştır. Bu belge üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, ilmuhaberde bahsedilen haritanın sahibini ve yapılışını ortaya çıkardığı iddiasına, Moltke'nin mektuplarını** referans göstermektedir (Ergin, 1995). Ancak, Ergin, söz konusu çalışmasında herhangi bir harita ya da plana yer vermemiştir.

Daha sonra, 1938 tarihli bir başka çalışmasında Ergin, yine Moltke'nin mektuplarını referans göstermekte ve Moltke'nin *“İstanbul'un haritasını yaptığını ve şehrin imar planını çizdiğini”* belirtmektedir (Ergin, 1938). Ayrıca, Moltke'nin yapmış olduğu haritanın *“Halıcıoğlu'ndaki eski mühendis mektebi kütüphanesinde bulunduğunu ve 1914-1915 yıllarında belediyeye getirilerek tetkik edildiğini duyduğunu ancak haritayı görmediğini”* ve nerede olduğunu da bilmediğini ifade etmektedir. Her ne kadar Moltke'nin İstanbul'un imarına yönelik teklifleri hala ortaya çıkarılamamışsa da, yayınladığı ilmuhaberde yer alan tekliflerin Moltke'nin tekliflerine göre hazırlandığını ileri sürmektedir (Ergin, 1938).

Buna göre, Moltke, bir harita ve imar planı yapmış, bu imar planı üzerindeki kararlar doğrultusunda kente yönelik kapsamlı bir imar raporu hazırlanmıştır. Ancak, Ergin, ne Moltke'nin haritasını ne de planını görmemiş, ilmuhaber olarak bahsettiği raporun kim/kimler tarafından hazırlandığını belirtmemiş ve bu bilgiler için herhangi bir referans göstermemiştir. Bunlara rağmen, Ergin'in iddiaları, araştırmacılar tarafından oldukça ilgi görmüş ve *“Moltke'nin 1839 tarihli ilk İstanbul imar planı”* biçiminde bugüne kadar literatürde sürekli tekrarlanagelmiştir.

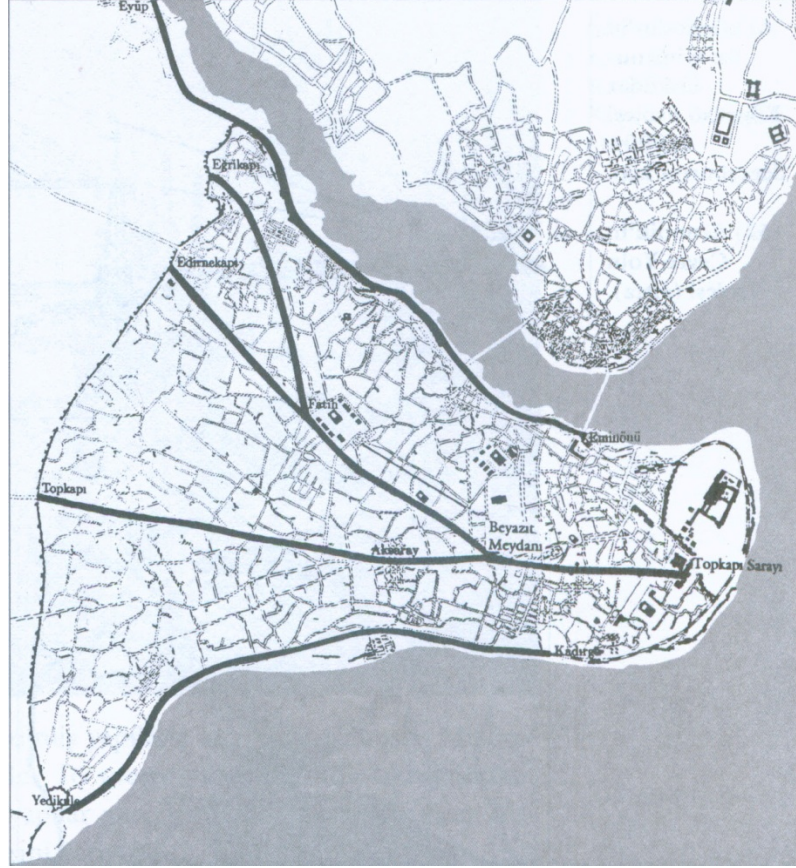
Benzer biçimde, Çelik de, Ergin'i referans göstererek, *“Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra, uygulamaya konulan Mustafa Reşid Paşa'nın yabancılara danışma planının bir parçası olarak, Moltke'nin 1839 yılında İstanbul'un sokak yapısını düzeltmekle görevlendirildiğini”* ifade etmektedir (Çelik, 1998). Ayrıca, Çelik'e göre, bu plan, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan sürede, ulaşım ağını modernleştirmek ve Batı teknolojisi ile kültürünü esas alan bir kent imajı geliştirme amacıyla, İstanbul'a yönelik hazırlanan iddialı ve geniş kapsamlı kent tasarım projelerinin ilkidir (Çelik, 1998). *“II. Mahmud tarafından İstanbul'un ayrıntılı bir haritasını çıkarmak ve sokak örüntüsünü düzelterek bir plan*

---

* Bu çalışmada, Ergin'in, Matbaa-i Osmaniyye tarafından Mecelle-i Umûr-ı Belediye adıyla 1922 (H. 1338) yılında basılan orijinal eserinin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1995 yılında basılan Türkçe transkripsiyonu kullanılmıştır. Bu nedenle, söz konusu yayın için, “Ergin, 1995” referansı verilmektedir.

** Ergin, Moltke'nin 22 Şubat 1837 tarihli mektubunu referans göstermektedir. Bu mektup ve Moltke'nin burada yer alan ifadeleri biraz aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

yapmakla görevlendirilen Moltke'nin planının henüz bulunmadığını, ancak hazırlamış olduğu haritanın birkaç kez yayımlandığını” belirtmektedir (Çelik, 1998). Ne yazık ki, Çelik çalışmasında bu yayımlarla ilgili bir bilgi vermemiş ve söz konusu haritayı da yayımlamamıştır. “Ergin'in ilmuhaberinde projenin ayrıntılı bir tarifinin yer aldığını ve bugüne kadar plana dair herhangi bir kanıt bulunmadığından, Moltke'nin planının yalnızca sözlü olarak ifade edilmiş bir dizi kent tasarım ilkelerinden meydana gelmiş olabileceğini” belirtmektedir (Çelik, 1998). Yazara göre, Abdülmecid döneminde tamamlanan 1839 tarihli bu ilk planda, geniş ve düz ana arterler yaratılması vurgulanarak, kent sokakları genişliklerine göre üç kategoriye ayrılmakta ve Moltke tarafından yedi ana arter tasarlanmaktadır (Çelik, 1998). Planın asıl amacı ise, İstanbul'u Tanzimat felsefesine uygun olarak bir Avrupa kentine dönüştürmektir (Çelik, 1998).

Şekil 4. 9 Çelik'e göre, 1839 tarihli von Moltke Planı (Çelik, 1998)

Çalışmada, “von Moltke'nin planı (1839)” başlığıyla yayınlanmış olan görselde, Haliç ile Galata arasında iki köprü'nün yer aldığı görülmektedir. Buradaki ilk köprü'nün 1836, ikinci köprü'nün ise 1840 tarihli olduğu düşünülürse, zaten söz konusu haritanın Moltke'ye ait

olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Çelik'in haritası, yalnızca, geç tarihli mevcut bir harita üzerine, çalışmasında Moltke'ye ithaf edilen, yeni yol akslarının işaretlendiği bir haritadır.

Çelik'in çalışmasında, "*Moltke'nin planı, tasarımları, projesi vb...*" gibi ifadelerle detaylı olarak sözünü ettiği ve referans olarak Ergin'i gösterdiği rapor, Ergin tarafından ilk kez ilmuhaber olarak yayımlanmış belgedir. Ancak, Ergin'in söz konusu çalışmasında, ilmuhaberle ilgili bölümlerde Moltke'nin adına rastlanmamıştır.

Kayra ise, 1836-1839 yılları arasında İstanbul'a gelmiş olan Moltke'nin İstanbul planını çizdiğini belirtmektedir. Planı görmüşçesine, "*Unkapanı'ndaki köprü asıl plan daha sonra gözden geçirildiği için, Moltke planında şimdiki yerini aldığını*" ifade etmesine* ve plan üzerindeki dikkat çeken yerleri anlatmasına rağmen, çalışmasında bu plana yer vermemiştir (Kayra, 1990b).

Tekeli ise, "*kent dokusunun ebniye nizamnameleri ile dönüşmeye başlamasının başlangıcı olarak gördüğü haritanın, 1836-1837 tarihli olduğunu ve II. Mahmud tarafından Moltke'ye yaptırıldığını*" ifade etmektedir (Tekeli, 1999). Kentin geleceğini gösteren 1/25.000 ölçekli olan bu harita üzerinde, Ergin'e referans vererek, bir planlama çalışması da yapıldığını ve bu kararların ilmuhaberde özetlendiğini belirtmektedir. Ayrıca, Tekeli'ye göre, İstanbul'un ilk ölçülü haritası, Kauffer tarafından yapılan 1/25.000 ölçekli haritadır (Tekeli, 1994, 1999).

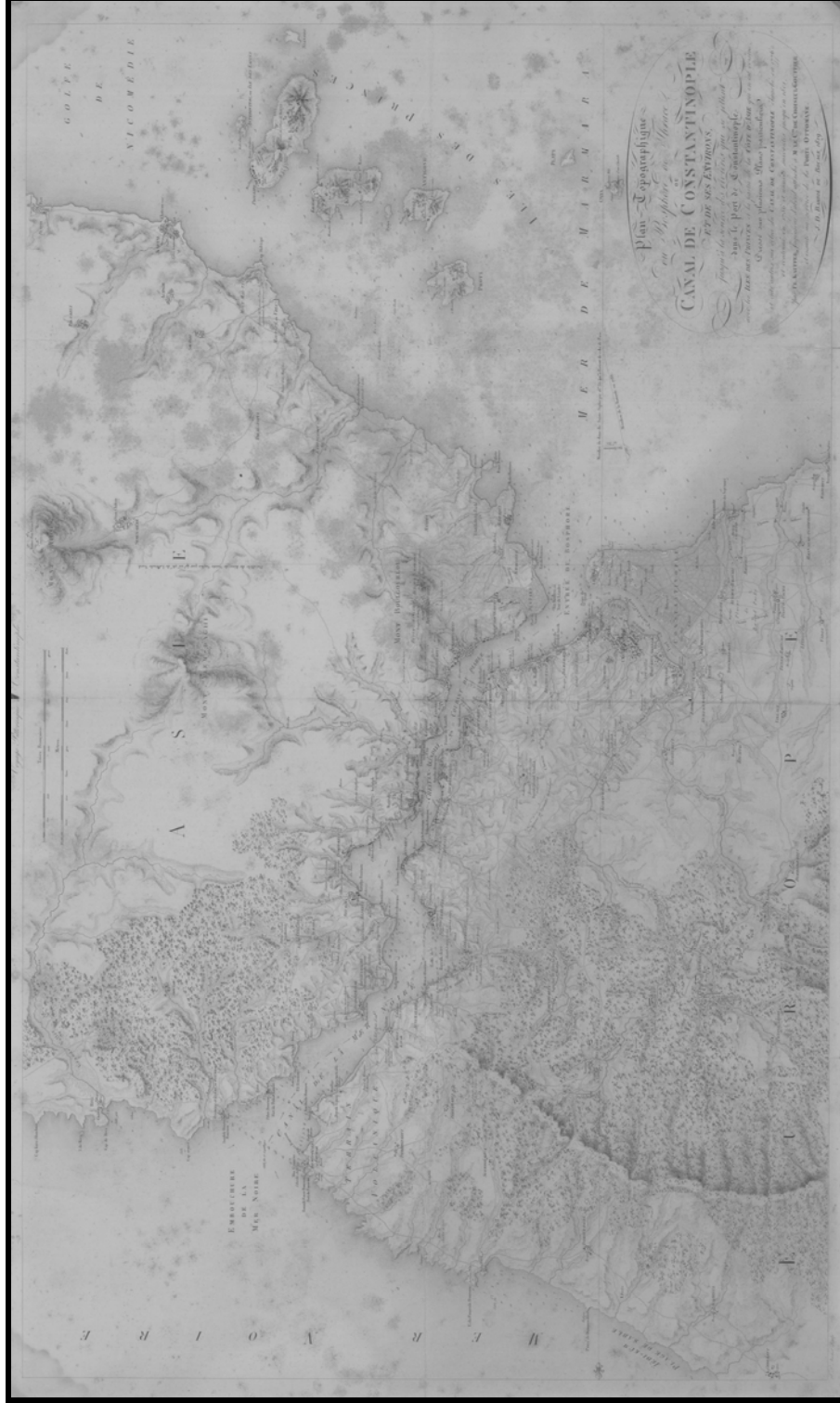
Diğer taraftan, 2005 tarihli bir çalışmasında ise, "*Moltke'nin 1836-1839 yılları arasında İstanbul sokaklarını dolaşarak plançeta yardımıyla kentin haritasını aldığı*"ndan bahsetmektedir. Tekeli, "*Kentte bazı imar planı kararlarının verilmesi için altlık oluşturan haritanın, o yıllarda çoğaltılarak kullanıldığını, ancak harita üzerine çizilmiş planın bir kopyasının bugün elimizde olmadığını*" ifade etmektedir. Yine Ergin'e referans vererek, 1839 tarihli ilmuhaberinin Moltke planının içeriği hakkında önemli ipuçları barındırdığını belirtmektedir (Tekeli, 2005). Ancak, Tekeli'nin bu çalışmalarının hiçbirinde, ne bahsettiği Moltke planına ne de planı gördüğüne dair herhangi bir veriye yer verilmemiştir.

Diğer taraftan, Kuban'a göre, "*İstanbul'un ilk planlı imar etkinliği*" Moltke tarafından önerilmiştir. "*Moltke'nin 1837 yılında hazırladığı bu harita, 18. yüzyıl sonlarında hazırlanmış olan Kauffer haritasından sonra İstanbul'un ikinci bilimsel haritasıdır*" (Kuban, 1998). Bir diğer çalışmasında ise, "*Prusya hükümeti tarafından İstanbul'un haritasını*

---

* Kayra, Çelik'in çalışmasında yer verdiği "Moltke planı" nedeniyle bu yanlışa düşmüş olmalıdır. Çünkü, bu çalışmada da kullanılan, Çelik'in "19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul" adlı 1990 tarihli yayını, ilk kez "The Remarking of İstanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century" adıyla 1986 yılında basılmıştır.

hazırlamakla görevlendirilen Moltke'nin, eski kenti ıslahı için bir geliştirme planı da yaptığını belirtmektedir. İstanbul'da planlama konusundaki bu ilk resmi girişimin planının kaybolduğunu ancak, öneri raporunun özetinin Ergin tarafından yayımlandığını” ifade etmektedir (Kuban, 2000).

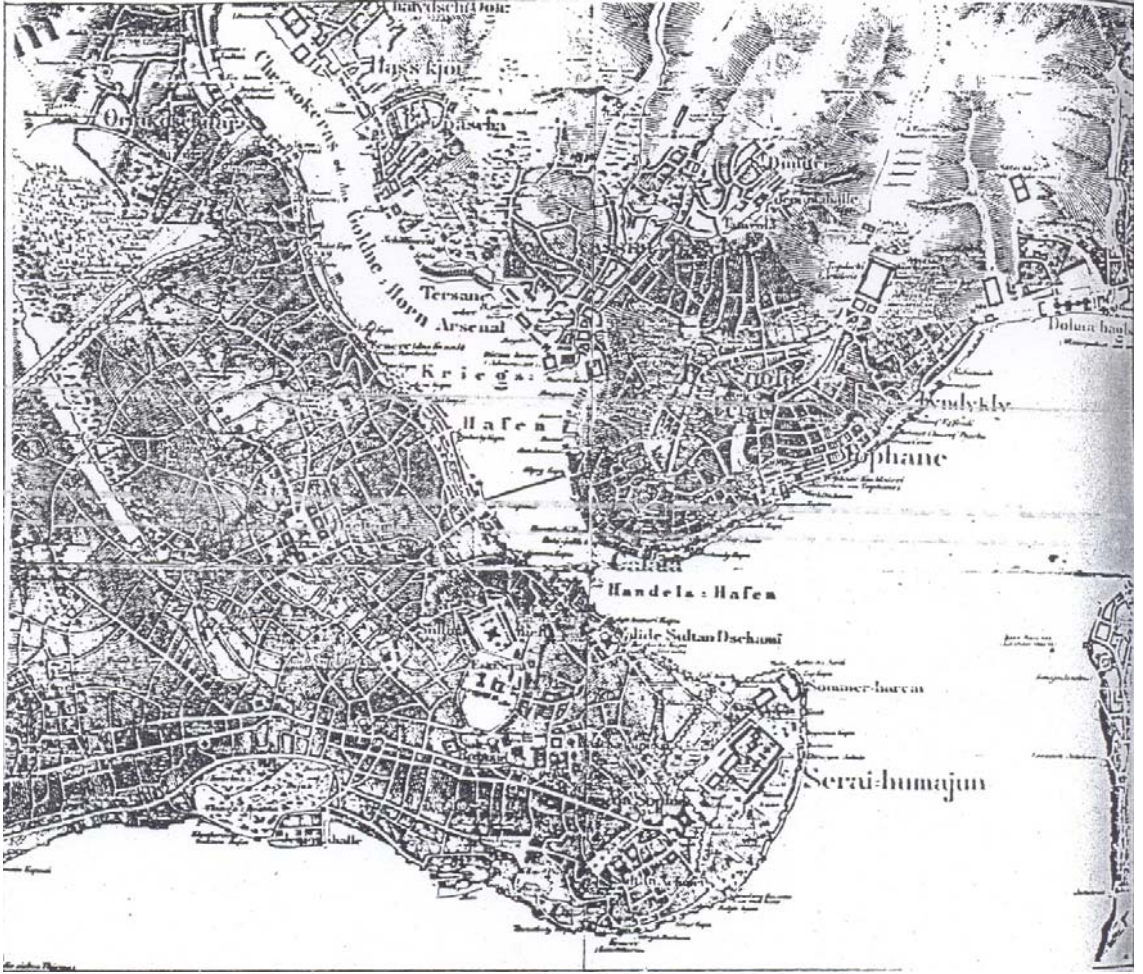

Şekil 4.10 Fr. Kauffer'in İstanbul ve Çevresi Haritası (Kauffer, 1819)

Tüm bu çalışmaların ortak noktası, Moltke'nin hazırladığı plan ya da haritanın günümüze ulaşmadığıdır. Aslında, neredeyse tüm literatürde Ergin'in iddiaları yinelenmekte ve raporun ayrıntılı incelemesi yapılmakta, ancak sözü edilen plan ya da haritaya dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Dolayısıyla, bu iddiaların tümü, Ergin'in de ifade ettiği gibi, Moltke tarafından hazırlanmış olan harita/plan görülmeksizin ortaya atılmaktadır.

Ancak, kaynaklarda, müellifinin Moltke olduğu iki haritaya rastlanmıştır. Bunlardan ilki, Denel tarafından yayınlanmıştır. "İstanbul Haritası (Karte von Constantinopel)" başlığını taşıyan harita için, Denel, 1836-1837 tarihini vermektedir (Denel, 1982). Haritada Haliç üzerinde yer alan tek köprünün 1836 tarihli olduğu düşünülürse, söz konusu haritanın, Moltke tarafından yapılmış olması, en azından tarihsel olarak mümkün görünmektedir. Ancak, haritanın sözü edilen imar kararları ile bağlantısını gösteren herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Şekil 4.11 İstanbul Haritası (Denel, 1982)

Bir diğ er harita ise, Cezar tarafından da yayınlanmış olan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı İstanbul Bölümü'nde "Moltke Haritası" adıyla kaydedilmiş olan haritadır. Kimi kaynaklarda bu harita için 1849 tarihi verilmekteyse de, harita üzerinde yer alan tarihin incelenmesiyle, haritanın gerçekte, H. 1268 (M. 1851/1852) tarihli oldu ğ u görülmektedir. Osmanlıca olan bu haritanın, üzerinde bulunan yazılardan, Moltke'nin yaptı ğ ı İstanbul ve civarı haritasının, yenilenecek ve düzeltilerek Mekteb-i Fünun-u Harbiye Matbaası'nda basılmış bir kopyası oldu ğ u anlaşılmaktadır*.

Şekil 4.12 1852 tarihli "darü'l-hilafetü'l aliyye ve civarı ve civarı haritası" (Moltke, 1852)

* "Prusya devleti erkan-ı harbiye zabitanından Molke nam zabitin ahz ve tersim birle Nemçe lisanı üzere tab' etmiş oldu ğ u darü'l-hilafetü'l aliyye ve civarı haritasının bu defa' saye-i maarif piraye-i hazret-i hilafetpenahide mekteb-i fünun-u harbiye cenab-ı tacdaride lisan-ı Türkiye tercüme olunarak bil-tersim tab ve temsil kılınan kopyasıdır."

Araştırmacılar tarafından görülmeksizin ifade edilen “İstanbul’un ilk imar planı”na ilişkin bilgilerde, Ergin’in iddiaları eleştirel bir analize tabi tutulmadan kaynak olarak kullanılmıştır. Ergin de, Moltke’nin mektuplarında yer alan ifadelerine atıfta bulunarak*, “*İstanbul’un haritasını yaptığını ve şehrin imar planını çizdiğini*” belirtmektedir (Ergin, 1938, 1995). Ancak, aşağıda daha ayrıntılı biçimde incelenecek olan, Moltke’nin mektupları ve özellikle Ergin’in atıfta bulunduğu ifadeler üzerinde yapılan incelemelerde, Moltke’nin şehrin imar planını yaptığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca, Ergin, Moltke’nin hazırlamış olduğu haritanın varlığını “*işittiğini ancak görmediğini*” kendi ifadelerinde de belirtmektedir (Ergin, 1938). Dolayısıyla, Moltke planının “imar etkinlikleri ve kapsamlı kent tasarımı ilkeleri” ortaya koyduğu türünden yorumlara ihtiyatla yaklaşılması daha doğru olacaktır.

Moltke’nin mektupları üzerinde detaylı bir çalışma yapıldığında; 1838 ile 1839 yılları arasındaki mektuplarından, Moltke’nin, bu tarih aralığında Anadolu’da bulunduğu anlaşılmaktadır. 8 Mart 1838 tarihli mektubunda Samsun’a gitmek üzere bindiği bir gemide olduğunu (Moltke, 1999) ve daha sonra Amasya, Tokat, Malatya, Urfa, Musul, Dicle ve Fırat civarı, Konya gibi kentlerde bulunduğunu (Moltke, 1999) ve 3 Ağustos 1839’da İstanbul’a dönüş için Samsun’dan hareket edecek gemiye bindiğini (Moltke, 1999) ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Eylül 1837 (Moltke, 1999) ile Kasım 1837 (Moltke, 1999) tarihleri arasında da Rumeli, Bulgaristan ve Dobruca’ya görevli olarak bir yolculukta bulunmuştur. Yine, mektuplarında yer alan tarihlerin incelenmesiyle, Anadolu’dan 4 Ağustos 1839 tarihinde İstanbul’a döndüğü (Moltke, 1999) ve 9 Eylül 1839’da da İstanbul’dan ayrıldığı belirlenmiştir (Moltke, 1999).

Dolayısıyla, Moltke’nin 1839 yılında hazırlandığı söylenen İstanbul planını bu tarihlerde yapmış olmasının olanaksızlığı açıktır. Ancak, böylesi bir çalışmayı İstanbul’da bulunduğu 1835 ile 1837 yılları arasında gerçekleştirmiş olması, en azından kronolojik olarak mümkün görünmektedir. Ancak, biraz ileride gösterileceği gibi bu da olanaksızdır.

Moltke’nin 27 Eylül 1836 tarihli mektubunda yer alan, “*Bu sıralarda, benim de pek hoşuma giden bir işle uğraşıyorum; Boğaziçi’nin her iki yakasının haritasını almak. Bu sırada birçok dağlara tırmanmak lazım geliyor, ama harikulade güzel manzara yorgunluğa değişiyor; bir Frangin (Frenk’in) plançetesini sarayın avlularında kurduğu ilk defa oluyor....*” ifadeleri

---

* Ancak, Ergin, Moltke’nin hangi tarihli mektubuna dayanarak, imar planı hazırladığı bilgisine ulaştığını ifade etme gereği duymamıştır. Mektuplarından alıntı yaparak yayınladığı paragraflarda, yalnızca “şehir planı”ndan bahsedilmekte ve ne “imar planı” ifadesi, ne de buna göndermede bulunacak herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

(Moltke, 1999), kentin ve yakın çevresinin haritasını hazırlamaya dair bir çalışma yaptığını ortaya koymaktadır. Yine, Moltke, 22 Şubat 1837 tarihli mektubunda ise, “*İstanbul’un planını bitirdim. Muhakkak ki başka hiçbir başşehirin sokaklarında, burada olduğu gibi hiç rahatsız edilmeden çalışamazdım...*” ifadeleri de (Moltke, 1999), bu haritanın, her iki mektubun yazıldığı tarih aralığında, yani 1836-1837 yılları arasında tamamladığını göstermektedir.

Ancak, gerek yukarıdaki ifadelerinde gerekse de Moltke’nin söz konusu eserinde yapılan incelemeler sonucunda, kentin geleceğini gösteren bir imar planına dair bir çalışma gerçekleştirdiğine dair ipucu oluşturabilecek herhangi bir ifadeye de rastlanmamıştır. Moltke, kendisinin de bahsettiği gibi kentin haritasını almakla uğraşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Moltke tarafından, İstanbul’a dair kentin mevcut durumunu gösteren bir harita hazırlanmıştır.

Benzer biçimde, Moltke’nin imzasını taşıyan haritalar üzerinde yapılmış olan bir inceleme, Moltke’nin İstanbul’daki harita çalışmaları üzerine ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre, Moltke, İstanbul kentine yönelik iki ayrı harita hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Bunlardan ilki, “Boğaziçi’nin kuzey tahkimatları” haritasıdır. Haritayı hazırlamaya, padişahın isteği üzerine, 1836 yılı Eylül sonu veya 1 Ekim tarihinde başlamış* ve 1837 ilkbaharında tamamlamıştır. Diğer taraftan, bu harita ile uğraştığı sırada, II. Mahmud’un isteği üzerine, ikinci harita olan, “İstanbul haritası”nı da hazırlamaya başlamış ve Ocak 1837 ile Mart 1837 tarihleri arasında tamamlamıştır (Fischer, 1944)**.

“Rumelihisarı’ndan Rumelifeneri Kalesi’ne kadar olan Boğaz’ın kuzey kısmının tahkimatları” başlıklı*** ilk harita, 1/25.000 ölçeklidir. Harita, Karadeniz’den Anadoluhisarı ve Rumelihisarı’na kadar olan Boğaziçi ve kıyılarını kapsamaktadır. Boğaziçi’nin kuzey kesimindeki tahkimatların haritasını hazırlarken, Moltke, birebir yerinde bazı ölçümleri gerçekleştirmemiştir. Çalışma için gerekli olan topografik yükseklik ölçülerini, Andreossy haritasından**** almıştır. Yine aynı biçimde, deniz derinliklerine dair de bir ölçüm yapmamış, bu ölçüleri Gauthier’den almıştır (Fischer, 1944).

* Moltke’nin 27 Eylül 1836 tarihli mektubunda, haritayı hazırlamakla uğraştığını belirten ifadeler göz önüne alındığında, Eylül sonu daha doğru görünmektedir.

** Bu bölümde, “Fischer, 1944” referansı ile yer verilen tüm ifadeler, Bülent Tanju tarafından Almanca’dan Türkçe’ye çevrilmiştir.

*** “Nördlicher befestigter Theil des Bosphorus von Rumeli Hißari bis Feneri Kaleßi in 1:25000”.

**** 1814 tarihli Andreossy haritası için Bkz. Kayra, 1990a.

Şekil 4.13 Moltke'nin 1837 tarihli "Rumelihisari'ndan Rumelifeneri Kalesi'ne kadar olan Boğaz'ın kuzey kısmının tahkimatları haritası", (1837a)

Ancak, yukarıdaki harita, henüz bitirilmeden önceki halinin bir kopyası olmalıdır. Kuzey Boğaziçi tahkimatlarını gösteren bu harita ilk kez 1849 yılında, Simon Schropp tarafından Berlin'de basılmıştır. Bu basılan harita, "II. Mahmud'un görevlendirilmesiyle hazırlanmış olan Hisarlardan Karadeniz kıyısındaki fenerlere kadar Boğaz'ın tahkim edilmiş kuzey kısımları haritası" başlığını* taşımaktadır. 1836-1837 yıllarında hazırlanmış 1/25.000 ölçekli haritanın ilk basımıdır (Fischer, 1944).

* "Karte des nördlichen befestigten Theils des Bosphorus von den Hissaren bis zu den Leuchthürmen am Schwarzen Meer, im Auftrage Sr. Hoheit Mahmud II. mit dem Meßtisch in 1:25000 aufgenommen 1836-37. – Berlin: Schropp"

Şekil 4.14 Moltke'nin 1836-1837 tarihli "II. Mahmud'un görevlendirilmesiyle hazırlanmış olan Hisarlardan Karadeniz kıyısındaki fenerlere kadar Boğaz'ın tahkim edilmiş kuzey kısımları haritası", (Moltke, 1849)

Moltke'nin 1837 tarihli İstanbul haritası ise, "Sultanın görevlendirmesi ile alınmış olan İstanbul haritası" başlığını* taşımaktadır. 1/25.000 ölçekli olan harita, Ocak-Mart 1837 tarihleri arasında alınmıştır. Renkli ve el çizimi, yağlı kağıt üzerine eskiz olarak hazırlanmış olan bu harita, 86x60 cm ve 93x63 cm olmak üzere iki ayrı paftadan meydana gelmektedir. (Fischer, 1944).

* "Karte von Constantinopel auf Befehl Sr. Hoheit des Großherrn aufgenommen im Januar-März 1837"

Haritanın ilk paftası, Üsküdar ve Selimiye bölgesini içermektedir ve bölgenin kabataslak bir eskiz çiziminden oluşmaktadır.

Şekil 4.15 Moltke'nin 1837 tarihli "Sultanın görevlendirmesi ile alınmış olan İstanbul haritası -Üsküdar ve Selimiye bölgesi-", (1837e)

İkinci pafta ise, Boğaziçi ve kıyılarını kapsamakta olan bir eskiz çizimidir. Ancak, Boğaziçi'nin kuzey kıyılarını içermemektedir. Moltke, bu bölgeyi gösteren bir başka harita hazırladığı için, burada Anadolu ve Rumelihisarlarına kadar olan bölgeyi almıştır.

Şekil 4.16 Moltke'nin 1837 tarihli "Sultanın görevlendirmesi ile alınmış olan İstanbul haritası - Boğaziçi kıyıları-", (1837e)

Ancak, Moltke'nin 1837 tarihli bu kroki-benzer haritasının kopyaları, sonraki yıllarda farklı yayınevleri tarafından daha küçük ölçeklerde yayınlanmıştır. Bunlardan biri, 1842 yılında "Moltke tarafından hazırlanmış İstanbul haritası" başlığını* taşımaktadır. Kraatz tarafından Berlin'de 1/70.000 ölçekli olarak yayınlanmıştır. 26x21 cm boyutlarındaki harita, yalnızca suriçi ve Galata bölgesi ile Haliç kıyılarının bir kısmını içermektedir.

* "Plan von Constantinopel. Nach von Moltke"

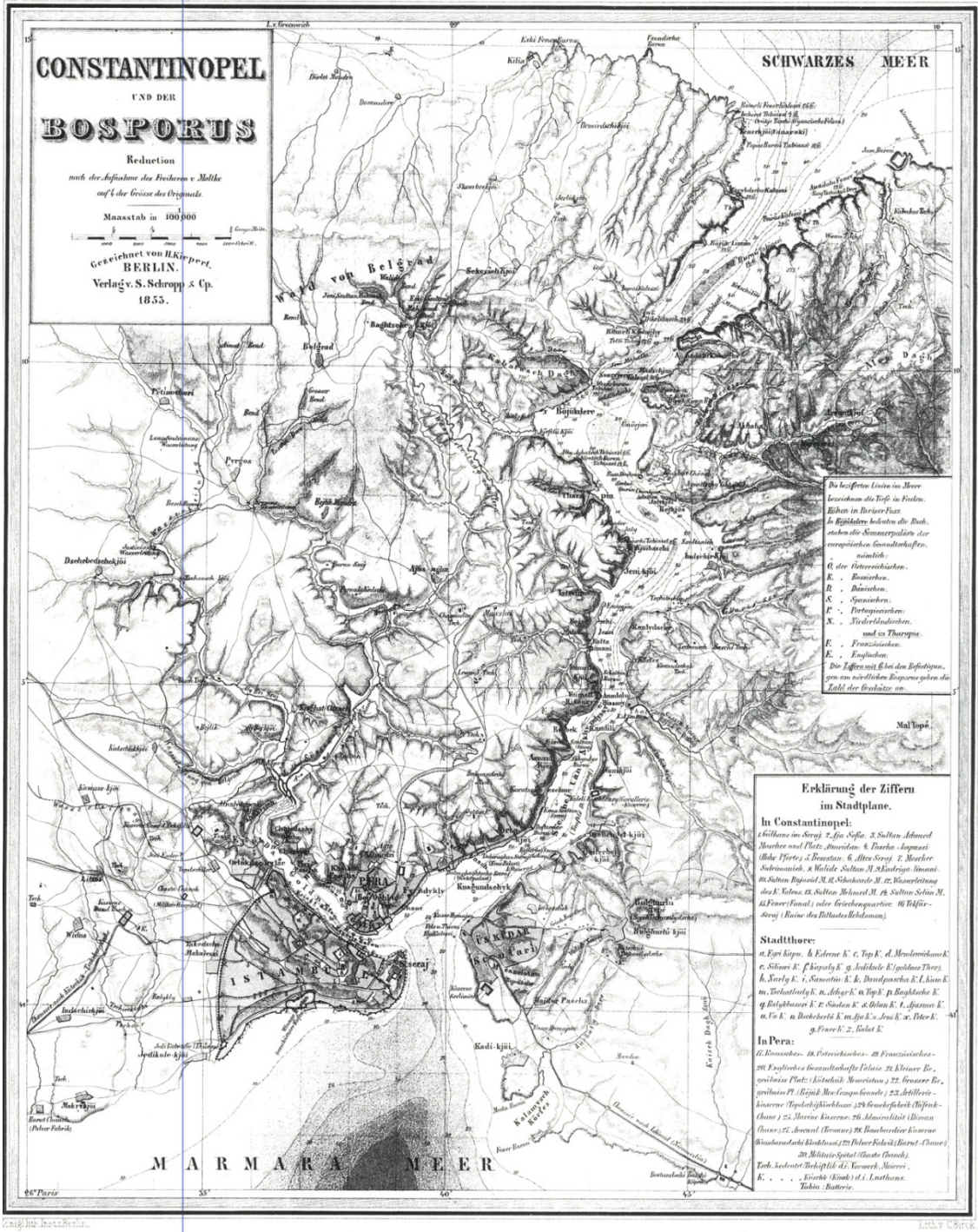

Şekil 4.17 Moltke tarafından hazırlanmış İstanbul haritası, (1842b)

Bir diğer harita ise, 1853 yılında, orijinal haritanın $\frac{1}{4}$ oranında küçültülerek 1/100.000 ölçeğinde Schropp tarafından Berlin’de yayınlanmıştır. “İstanbul ve Boğaziçi” başlıklı* haritanın kalıbı Kiepert tarafından hazırlanmış, litografisi ise Birck tarafından yapılmıştır (Fischer, 1944). Aslında bu harita, Moltke’nin çizdiği Boğaziçi’nin kuzey tahkimatları haritası ile İstanbul haritasının bir araya getirilmiş bir kopyasıdır.

* “Constantinopel und der Bosphorus, Reduction nach der Aufnahme des Frh. von Moltke auf $\frac{1}{4}$ Größe des Originals”

Şekil 4.18 Moltke'nin "İstanbul ve Boğaziçi haritası", (1843)

Bir diğer harita ise, "İstanbul haritası, banliyölerin, çevresinin ve Boğaziçi'nin haritası" başlığını* taşımaktadır. II. Mahmud'un siparişi üzerine 1836-1837 yıllarında plançeta ile alınmış haritanın, 1/25.000 ölçekli olarak Schropp tarafından Berlin'de yayınlanmış iki renkli

* "Karte von Constantinopel, den Vorstädten, der Umgegend und dem Bosphorus, im Auftrag Sr. Hoheit Sultan Mahmuds II. Mit dem Meßtisch 1:25000 aufgenommen in den Jahren 1836-37"

bir baskısıdır. Gravürünün kalıbı W. Bombe tarafından alınan bu baskı, Moltke'nin bir raporla birlikte Prusya Genelkurmay Başkanlığı'na ilettiği haritanın, ilk kez yayınlanan kopyasıdır (Fischer, 1944).

Şekil 4.19 Moltke'nin 1836-1837 tarihli “İstanbul haritası, banliyölerin, çevresinin ve Boğaziçi'nin haritası”, (1842a)

Bu harita üzerinde yapılan detaylı incelemeyle, Denel tarafından yayınlanmış olan İstanbul haritasının, bu haritanın yalnızca Haliç ve kıyılarını kapsayan bir bölümü olduğu tespit edilmiştir.

Bu noktada, Moltke'nin mektuplarına referans verilerek, İstanbul planını hazırlarken nasıl ölçü aldığını ve bunun için hangi kentsel noktaları röper aldığına yönelik ifadeler önem kazanmaktadır. Buna göre, Moltke, İstanbul planını hazırlamak için Valens –Bozdoğan– Sukemeri'ni kendisine başlangıç noktası olarak almış, kemerin başını ve sonunu saptamıştır. Kemerin üzerine çıkarak, cami ve diğer yapıların kent içerisindeki yerini belirlemek için

buradan ölçü almıştır. Zaten kemerin üzerinden, kent adeta bir harita –plan– gibi görülmektedir. Benzer biçimde, Ayasofya Camisi'nin kubbesinin en üst noktasına çıkarak, buradan da yapıların konumlarına dair birtakım ölçüler almıştır (Fischer, 1944). Bu ifadelere göre, Moltke'nin, en azından İstanbul planı için, kent içerisinde dolaşarak yerinde ölçümler yaptığını söylemek zordur.

Moltke, bu haritayı, yerinde ölçü almak yerine noktalar arasındaki mesafeleri birbirine orantılayarak hazırlamıştır. Bir başka ifadeyle, üçgenler oluşturarak belirlenen noktalar arasındaki mesafeleri birbirine orantılamıştır. İlk olarak, belirlediği iki nokta arasını ölçmüş ve bu noktalardan birini röper noktası kabul etmiş, harita üzerine işlemek istediği bir başka noktaya ise bu iki noktadan doğrular uzatarak bir üçgen oluşturmuştur. Meydana gelen üçgenin bir kenarının uzunluğu zaten yerinde ölçü aldığı mesafedir. Üçgenin köşelerinden biri, röper noktasını oluşturmaktadır. Bu röper noktası ile diğer köşenin arasındaki mesafeyi zaten ölçerek belirlemiştir, bu köşelerden diğer köşeye uzanan kenarların uzunluğunu da, bu uzunluğa orantılamış ve böylece işlemek istediği noktayı haritaya yerleştirmiştir.

Dolayısıyla, Moltke, yapıların kentsel ölçekte konumlarını ve boyutlarını, kentin en yüksek noktalarından yaptığı gözlemlere dayalı ölçümlerle belirlemiştir. Böylesi bir yöntemle hazırlanmış olan bir eskiz haritaya, “imar planı” veya “kentsel ölçekte planlama etkinliği” kavramlarının atfedilemeyeceği de açıktır.

Benzer biçimde, Tanyeli de, Moltke'nin haritasının mevcut kentin çoğunlukla detaylandırılmamış bir çiziminden ibaret olduğunu ve İstanbul gibi büyük bir kenti yeniden inşa etmek amacıyla yapılan bir imar planının böylesi kroki-benzeri bir haritaya temellendirilemeyeceğini belirtmektedir (Tanyeli, 1992).

Diğer taraftan, Moltke'nin hazırlamış olduğu Boğaziçi'nin kuzey tahkimatları ve İstanbul haritalarının her ikisinin de 1/25.000 ölçekli olduğu dikkati çekmektedir. Kentsel ölçekte çok fazla detay içermeyen bu ölçeğin tercih edilmesiyle bağlantılı olarak, Moltke'nin İstanbul'a gelmeden önce Almanya'da aldığı eğitim ve yaptığı çalışmalar önem kazanmaktadır. Moltke'nin askeri eğitimin yanı sıra, oldukça ciddi biçimde haritacılık ve topografya eğitimi aldığı söylenebilir. Carl Ritter'dan*, haritacılık, harita teknikleri ve coğrafya üzerine çeşitli dersler almıştır. 1/25.000 ölçeği, coğrafya ve haritacılık, özellikle askeri haritacılık, için

---

* Carl Ritter, beşeri coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilmektedir. 1820 yılında Berlin Üniversitesi'nde tarih dersleri vermeye başlamış, aynı zamanda yakınlardaki askeri okulda da dersler vermiştir. Humbolt ile birlikte, coğrafya bilgisini sistemli biçimde düzenlemeye çalışarak modern coğrafyanın temellerini atmışlardır (en.wikipedia.org/wiki/Carl_Ritter). Moltke'nin Almanya'da askeri eğitim aldığı okul, muhtemelen Carl Ritter'in ders verdiği askeri okul olmalıdır. Bu durum da, Carl Ritter'den aldığı eğitimi açıklamaktadır.

kullanılan bir boyutu tanımlamaktadır. Moltke de, bu bağlamda, Prusya ve Almanya’da büyük küçük çeşitli yerleşimlere ve kentlere ait bu ölçekte pek çok harita hazırlamıştır. Bir anlamda, İstanbul’a gelmeden önce, adeta bu ölçekte yapılan haritaların uzmanı olmuştur (Fischer, 1944). Dolayısıyla da, İstanbul’a yönelik hazırladığı her iki haritanın da, niçin, aslında kentsel anlamda detay içermekten uzak olan bu ölçekte yapılmış olduğu açıklık kazanmaktadır. Moltke, en iyi bildiği ve askeri bağlamda standart ölçek olan 1/25.000’i kullanmıştır.

Moltke, İstanbul’a ilk olarak, herhangi bir görevlendirme olmaksızın, kendi girişimleri ve isteği ile gelmiştir. Gelişinden bir süre sonra, Prusya Genelkurmayı tarafından altı aylık bir görevlendirme yazısı gönderilmiş ve daha sonra bu süre dört yıla uzatılmıştır. Moltke’nin etrafta mevcut olanları çizme, ölçme ve yazma gibi kaydetmeye, yani temsil etmeye yönelik kişisel bir merakının olduğundan bahsedilebilir. Bununla bağlantılı olarak, henüz kendisine bir görevlendirme verilmeden önce, İstanbul’da dolaşarak, dikkatini çeken her şeyi çizimle eskiz defterine kaydetmiştir. Bu eskizlerin pek çoğu topografik eskizlerdir. İstanbul’u ilk gördüğü sıralarda, eskiz defterine on sekiz büyük–küçük tahkimat ve tabyaların çizimlerini yapmıştır (Fischer, 1944). Bu noktada, ilk kez gördüğü bir kentte, yine dikkatini ilk çeken ve kaydetmeye değer bulduğu yerlerin, askeri amaçlı tesisler olması dikkat çekicidir. Bu durum, aslında Almanya’da aldığı askeri haritacılık ve haritacılık teknikleri eğitimi ile bağlantılı olarak değerlendirildiğinde kolaylıkla anlam kazanmaktadır.

Moltke’nin, görevlendirme olmaksızın, kendi isteğiyle İstanbul’daki tabyalara dair yaptığı çizimler, yine 1/25.000 ölçeklidir. 1836 sonbaharında hazırlanan bu tabya haritaları, “Boğaz’daki kaleler ve tabyalar” başlığını* taşımaktadır ve 40x52 cm boyutlarındaki dört paftadan meydana gelmektedir (Fischer, 1944).

---

* “Die Schlösser und Batterien am Bosphorus, aufgenommen im Herbst 1836”

Şekil 4.20 Moltke tarafından hazırlanmış “Boğaz’daki kaleler ve tabyalar”, (1837d)

Moltke'nin, 1836 sonbaharında Boğaziçi ve İstanbul haritalarını yapmak üzere, II. Mahmud tarafından görevlendirilmesiyle, kendisine sultan tarafından hemen bir plançeta ve haritacılığa ilişkin ölçüm aletleri temin edilmiştir* (Fischer, 1944).

Moltke'nin hazırlamış olduğu İstanbul'a dair haritalar:

- 1837 – Boğaz'daki kaleler ve tabyalar, 1836 sonbahar. 1/25.000.
- 1837 – Rumelihisarı'ndan Rumeli feneri kalesine kadar Boğaz'ın kuzey kısmının tahkim edilmiş kısımları. 1/25.000.
- 1837 – Sultanın emri üzerine Ocak-Mart 1837 arasında alınmış İstanbul haritası. 1/25.000.
- 1842 – II. Mahmud'un siparişi üzerine plançeta ile alınmış İstanbul haritası, banliyölerin, çevresinin ve Boğaziçi'nin haritası. 1/25.000. Gravür kalıbı W. Bombe tarafından alınmıştır. Schropp/Berlin.
- 1842 – Moltke tarafından hazırlanmış İstanbul planı. 1/70.000. Kraatz/Berlin.
- 1849 – II. Mahmud'un görevlendirmesiyle, 1836-1937 arasında alınmış, hisarlardan Karadeniz kıyısındaki fenerlere kadar Boğaz'ın tahkim edilmiş kuzey kısımları haritası. 1/25.000. Schropp/Berlin.
- 1853 – İstanbul ve Boğaziçi. 1/100.000. Moltke'nin orijinal kaydından ¼ oranında küçültülmüştür. Kalıbı H. Kiepert tarafından hazırlanmış, litografisi W. Brick tarafından yapılmıştır. Schropp/Berlin.

Sonuç olarak, Ergin'in ilk yorumlarından bugüne kadar Moltke'ye atfedilen İstanbul'un ilk imar planı etkinliğinin, Moltke tarafından gerçekleştirilmediği mevcut haritalarla açıklık kazanmaktadır. Moltke, yalnızca, kente dair detaysız bir mevcut durum haritası hazırlamıştır. Ayrıca, çeşitli araştırmacılar tarafından günümüze ulaşmadığı ve bulunamadığı ifade edilen Moltke haritalarının, Berlin Devlet Kitaplığı'nda mevcut olduğu, ancak ilk kez bu çalışma kapsamında yayınlandığı belirtilmelidir. Bu bağlamda, yukarıda üç bölümden meydana geldiği söylenmiş olan ilk planlama etkinliğinin, en azından ilk kısmı, yani kentin bir mevcut durum haritasının çıkarılması, Moltke tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu durumda, söz konusu planlama etkinliğinin, diğer iki aşaması –oluşturulmak istenen yeni sokak örüntülerine dair kentsel ölçekte bir takım düzenleme ve yenileme önerilerini kapsayan bir imar planı, yapı yükseklikleri ve yapım sistemleri vb. gibi bazı mimari ölçütlere dair bir

---

* Moltke'nin ilk görevlendirmesi, 20-28 Mart 1836 tarihleri arasında Çanakkale'ye yapılmıştır. Burada, Çanakkale Kalesi'nin 1/12.000 ölçekli bir haritasını hazırlamıştır (Fischer, 1944).

rapor– kim/kimler veya hangi kurum tarafından ne zaman gerçekleştirilmiştir? Bu noktada, Avrupa’dan uzman olarak getirilen bir kişi yerine, Osmanlı’nın belediye işleri ve mimari uygulamalarıyla ilgili kendi kurumları ön plana çıkmaktadır.

4.5.2 İstanbul’da İlk Planlama Girişimi

Bilindiği gibi, İstanbul’daki dönemin “belediyecilik” işleri, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’nün 1831 yılında kurulması ile bu kuruma bırakılmış ve kurumun başına da dönemin Hassa Mimarbaşı Abdülhalim Bey getirilmiştir. Abdülhalim Bey, 1834 yılında bir mimarlık okulu açılması yolunda padişaha bir layiha sunmuştur. Bu rapor, yalnızca mimarların usta–çırak ilişkisine dayalı bir usulle değil, okul eğitimi ile yetiştirilmelerini belirtmekle kalmayıp, şehirle ilgili konu ve sorunların bir plan ve programa bağlanması, bunların çözümünün de, bu işlerden sorumlu tutulacak görevlilerce gerçekleştirilmesi gereğini vurgulamaktadır (Cezar, 1996).

H. 1250 (M. 1834/1835), Abdülhalim Bey tarafından ikinci bir rapor daha hazırlanmıştır. Bu rapor, genel hatları ile, inşaat malzemesi, arsa sorunu, kat konusu, konutların biçimleri vb. gibi bütün halinde yapı sorunlarını ele alan, yangın yerlerinin haritalarının yapılmasını ve buraların yeniden imarında gözetilecek noktaları, sokakların genel durumunu ve bununla bağlantılı olarak su sorunu ve sağlık konusunu ele alıp bütün bu konularda yapılması gerekli esasları belirleyen bir metindir (Cezar, 1996).

Bu raporun Moltke’nin İstanbul’a gelmesinden daha önceki bir tarihte hazırlanması, Abdülhalim Bey’i, Osmanlı başkentinde şehircilik sorunlarına ilk eğilen, şehircilik ve imar konusunda proje hazırlanmasını sağlayan ve hatta bunu hatt-ı hümayuna dönüştürmeyi başararak uygulamaya çalışan bir mimar olarak ön plana çıkarmaktadır (Cezar, 1996). Bu rapor, Cezar’a göre, 19. yüzyıl İstanbulu’nda şehirciliğin en önemli taraflarına el atmış bir “ilk imar planlama” olayıdır (Cezar, 1996).

Bu ilk girişimlerden sonra, 1839 yılında daha ayrıntılı ve Cezar’a göre, gerçekten imar planı niteliği arz eden bir rapor oluşturulmuş ve bir de harita çalışması yapılmıştır (Cezar, 1996). Tekeli de, bu metnin İstanbul’a özgü bir çeşit imar nizamnamesi olarak düşünülebileceğini belirtmektedir (Tekeli, 2005). Bu rapor, İstanbul için iki kenarında geniş yaya kaldırımlarına sahip ağaçlı geniş yollar, çeşitli anıtsal yapılar etrafında düzenlenecek olan meydanlar, çıkmaz sokakların olmadığı planlı ortogonal mahalleler, düzenli rıhtımlar ve kagir yapım sistemli konutlar önererek kentin fiziksel sorunlarına çözümler üretmeye yöneliktir (Cezar, 1996;

Çelik, 1998). Yine Ergin'e göre, Moltke'nin haritası* üzerinde bir planlama çalışması yapılmış ve kentin geleceğini gösteren bu harita üzerindeki kararlar ilmuhaberde özetlenmiştir (Tekeli, 1999).

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün 1839 tarihli bu raporu ve beraberinde bir takım kentsel ilkelerle ileriye yönelik olarak hazırlanmış olan harita, İstanbul'un ilk planlama etkinliğidir. Raporda belirtilen planlama kararlarının harita üzerine geçirilmesi sürecinde de, Ergin'in ifade ettiği gibi, muhtemelen Moltke haritası altlık olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, pek çok kaynakta, İstanbul'un ilk imar planı Moltke'ye atfedilmekte ve Moltke'nin mevcut durum haritası da görülmeksizin İstanbul'un ilk imar planı olarak adlandırılmaktadır.

Diğer taraftan, İstanbul'un ilk planlama etkinliğini daha detaylı olarak incelemek faydalı olacaktır. Ergin'in *ilmuhaber* olarak varlığından bahsettiği ve yayımladığı 8 Haziran 1839 tarihli bu belgede, İstanbul'un imar etkinliğine dair ayrıntılı ifadeler yer almaktadır (Ergin, 1938). Söz konusu ilmuhaberde, kent, üç farklı parametre ile ele alınarak, bunlara dair kurallar belirlenmektedir. Birincisi, sokak ve meydan düzenlemeleri gibi kent tasarıma ilişkin kararlar, ikincisi de yangınların önlenmesine yönelik olarak kagir konut inşasına dair yeni düzenlemeler ve üçüncüsü de istimlak ve mülkiyet hakları ile ilgili düzenlemelerdir.

Buna göre; bundan sonra yapılacak hanelerin eskisi gibi ahşap olarak yapılmayacağı, kagir hane yapmak isteyen Müslüman ve gayrimüslim herkese bir yer ayrılacağı, sokakların geometrik düzende ve geniş olarak daha sonra yapılacak eklemelere izin verecek biçimde kavaid-i hendese uygulanarak yapılacağı belirtilmektedir. Benzer biçimde, yol genişletme ve yeniden düzenleme çalışmaları sırasında, arsalarından yer alınan arazi sahiplerine zararları karşılığında kiralalarının ödeneceği ve Ebniye-i Hassa Müdürü'nün gözetiminde olmak üzere, yeni bir mahalle yapılacağı sırada, fenn-i hendesede becerikli bir kişinin burada bulunması zorunluluğu ifade edilmektedir (Ergin, 1995).

Ancak, kent planlamasına yönelik olarak belgede yer alan ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Buna göre; genişletilmesi ve lineerleştirilmesi kararlaştırılan yolların güzergahlarının bilinmesi amacıyla, üzerinde farklı renklerle işaretlenmiş yol güzergahlarının ve arazi yüksekliklerinin bulunduğu, bir Dersaadet haritasının hazırlanması istenmektedir. Bundan sonra, Bab-ı Hümayun'dan Divanyolu'na ve oradan da Aksaray'dan geçerek Silivri ve Mevlevihane kapılarına, Sultan Beyazıd'tan Edirnekapısı'na ve Çarşambapazarı'ndan geçerek Eğrikapı'ya, Kadırga Limanı'ndan Yedikule'ye, suriçinde Bahçekapısı'ndan başlayarak

---

* Moltke'nin İstanbul haritaları ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.1 Moltke'nin İstanbul'daki Haritacılık Etkinlikleri.

Eyüp'te sona erecek yollar yapılacaktır. 20 zira genişliğinde olacak bu yolların, iki tarafının ağaçlandırılması, at ve arabaların geçişine imkan verecek biçimde 12 zira genişliğinde meydan bırakılması ve 4 zira genişliğinde yaya kaldırımları yapılması planlanmıştır. Bu yollarda asla çıkmaz sokak bulunmaması vurgulanmaktadır. Ayrıca, surdışında Yalı Köşkü'nden başlayıp Unkapanı'na ve Tophane-i Amire'den Cısr-i Cedid'e kadar taş iskeleler yapılması ve yine 20 zira yollar yapılarak, 4 arşın olacak yaya kaldırımlarının iki tarafına ağaçlar dikilmesi öngörülmektedir. Bu iskelelerin bazı yerlerinde ve suriçinde de uygun yerlerde birer meydan bırakılması ve bu meydanların da mümkün olduğunca cami ve diğer büyük yapılar etrafında oluşturulması ve bu nedenle de bir harita hazırlanması belirtilmektedir (Ergin, 1995).

Planlanan yol güzergahları üzerinde, çeşme ve diğer taşınması mümkün olan benzer yapılar bulunuyorsa, bunların uygun başka yerlere taşınması istenmektedir. Bu yolların genişletilmesi amacıyla, etraftaki arsalardan yer alınması gerektiği durumlarda ise, sahiplerine bir yıllık belirlenmiş kiralari ve iki tarafında yapılacak konutların kiralariinin ödenmesi öngörülmektedir. Söz konusu haritada, kagir konutların yapılacağı alanlar belirtilecek ve bu konutlar üç kattan ve 20 zira yüksekliğinden fazla olmayacaktır. Ayrıca, konutlarda şahnişin gibi çıkmalar yapılmayacak, isteyenler dükkanlarını konutlarının alt katlarında yapabileceklerdir (Ergin, 1995).

Belgeye göre; gücü yetenlere kagir konut yapma zorunluluğu getirilmekte ancak, gücü yetmeyenlere bazı şartlarla birlikte ahşap konut yapabilme serbestliği tanınmaktadır. Bu ahşap hanelerin yapılmasına, iki hane arasında her ikisinden de yüksek olacak şekilde bir kagir duvar yapılması zorunluluğu ile inşa edilmeleri şartı getirilerek izin verilmektedir (Ergin, 1995).

Ancak, kente dair belirlenmiş olan bu yeni tasarım ilkelerinin uygulanmasının oldukça masraflı olduğu belirtilerek, bu yeni düzene yavaş yavaş geçilebileceğinin de farkındalığı vurgulanmaktadır. Hazırlanan haritada üzerinden alınacak kararlar, öncelikle yangınlardan sonra yanmış yerlerde ve kurulacak olan yeni mahallelerde uygulanacaktır (Ergin, 1995).

Söz konusu belgede yer alan bu ifadeler, başkente yönelik ayrıntılı bir imar çalışmasının planlandığını göstermektedir. Projenin ayrıntılı tarifinin yapıldığı bu belgeye dayanarak, Moltke'nin hazırladığı söylenen planın muhtemelen yalnızca sözlü olarak ifade edilmiş bir dizi kent tasarımı ilkelerinden meydana gelmiş olduğu yolunda çeşitli yorumlar bulunmaktadır (Çelik, 1998). Ancak, belgenin içeriği göz önüne alındığında, bugün

kaybolmuş olan bir planın da bu belgeye eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Harita üzerine yeni yol eksenlerinin farklı renklerle işaretlenmesi, kent topografyasına yönelik kot yüksekliklerinin yazılması gibi ifadeler, bu haritanın diğer kent haritalarından farklı olarak, bir imar haritası olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, belgenin metninde yer alan yeni sokaklar ve rıhtımlar yapılması, meydanların genişletilmesi, dar ve çıkmaz sokakların kaldırılması yolundaki detaylı tanımlamalar, kentsel alanda köklü bir değişim ve mevcut kent örüntüsünün tamamen reddedilmesi anlamını taşımaktadır (Yerasimos, 1999). Bu yönüyle de, çalışma, bir Osmanlı kentinin “*ilk imar planı*” olduğunu kanıtlar niteliktedir (Tanyeli, 1992).

Diğer taraftan, 19. yüzyıl Osmanlı kentleri için, kişi ve kurumların eksikliğinden söz edilebilecek yerel bir kent yönetimi, bu planın kim veya hangi kurum tarafından yapılmış olabileceği ve uygulanacağı sorusunu akla getirmektedir. Bu noktada, yine söz konusu belgede yer alan, “*haritanın düzenlenmesi ve takdim edilmesine, bundan sonra yapılacak yolların ve yeniden inşa edilecek bütün binaların da söz konusu biçimde yapılması kararlarına dikkat ve nezaret etmek üzere Ebniye-i Hassa Müdürü’ne ve nasıl olduğu bilinmesi amacıyla İhtisab Nezareti’ne ve Bab-ı Seraskeri’ye ilm ü haber verildiği*” (Ergin, 1995) ifadeleri, konuya açıklık kazandırmaktadır.

Bu durumda, söz konusu belgede, genel literatürde yer alan ve Moltke’nin gerçekleştirildiği söylenen ilk imar planı ile, gerçekte Moltke’nin bir bağlantısının olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, İstanbul’un ilk imar planlama etkinliği ile birinci derece sorumlu olan Ebniye-i Hassa Müdüriyeti’dir.

Ayrıca, Moltke’nin Eylül 1836 tarihini taşıyan mektubunda yer alan, “*Kötü kaldırımlı yollar çok defa sefil kulübeler arasından, araba kapılarından yahut yüksek duvarlar arasından geçer. Bununla birlikte, küçük, dolambaçlı yollar iklime çok uygundur; geniş ve dümdüz caddelerde güneşe tahammül edilemezdi. Bu dar sokaklarda evlerin geniş saçakları hemen hemen birbirine değer ve aralarında kalan açıklık birkaç sılıkla birbirine bağlanır, bunların üzerinde de asmalar yeşil, şeffaf bir dam kurar ve aralarından sayısız salkımlar sarkar. Yol sık sık bir dönemeç yapar...*” ifadeleri (Moltke, 1999), sözü edilen imar raporu içeriğinin Moltke’nin görüşleri ile karşıtlık oluşturduğunu açıkça göstermektedir. Moltke gerçekte, her ne kadar yolların kötü fiziksel şartlarından söz etmekteyse de; iklimin, düz ve geniş sokaklar yerine, mevcut yol örüntüleri –dar ve dolambaçlı çıkmaz sokaklar– ile olan uyumunun altını çizmektedir. Bu ifadeler bağlamında, imar planının, dar ve çıkmaz sokakların kaldırılarak, yerlerine lineer ve geniş yol düzeni getirilmesini önerdiği göz önüne alınırsa, bu raporun veya planın Moltke tarafından hazırlanmış olmasının olanaksızlığı kolaylıkla anlaşılabilir.

Dolayısıyla, bu imar planının, gerçekte Abdülhalim Bey'in de rol oynadığı ve dönemin bayındırlık ve imar kurulu niteliğini taşıyan Meclis-i Umur-u Nafia Nezareti tarafından hazırlanmış olan plan olduğu (Cezar, 1996) görüşünün doğruluğu açıklık kazanmaktadır.

İstanbul'un bu ilk planlama etkinliğinin kapsamını daha anlaşılır kılmak ve yine kapsamı hakkındaki çelişkili ifadeleri açıklığa kavuşturabilmek için, raporda yer alan ifadelerin daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gereklidir. Buna göre; öncelikle, bu rapor, yüzyıllardan beri kent merkezi ve saray alanı olmuş suriçi bölgesinde kesintisiz ve kolay bir ulaşım ağı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Buna bağlı olarak da, gerek idari, gerekse de ticari etkinliğin merkezi ile eski Bizans kapıları ile surdışına taşmaya başlayan yerleşim alanları arasındaki iletişimi sağlamak üzere, toplam beş büyük arter açılmasını önermektedir. Bab-ı Hümayun'u Aksaray'a bağlayan olan birinci arter, Divanyolu'nu* izleyerek Beyazıt Meydanı'ndan geçmekte; ikinci arter ise Aksaray'ı Silivrikapı ile Mevlevihane Kapısı'na bağlamaktadır. Beyazıt Meydanı'nı Fatih'e bağlayan üçüncü arter, Çarşamba'da Fatih Külliyesi'nde ikiye ayrılarak iki büyük Bizans kapısı olan Edirnekapı'ya ve Eğrikapı'ya ulaşmaktadır. Dördüncü bağlantı Kadirga Limanı'ndan Yedikule'ye uzanarak Marmara sahilini izlemekte, beşinci ise Eminönü'nde Bahçekapı'dan başlayarak, Haliç'e paralel gitmekte ve Eyüp'te son bulmaktadır (Cezar, 1996; Çelik, 1998)

Önerilen yol akslarının, önceki tarihlere ait haritalar yardımıyla izleri takip edildiğinde, gerçekte mevcut yol örüntüleri ile birebir örtüştüğü görülmektedir. Bu da, kent içi ulaşım ağına yönelik yeni bir model geliştirdiği yolundaki görüşlerle karışıklık oluşturmaktadır. Yol genişlikleri hakkındaki tavsiyeler göz önüne alındığında, gerçekte çalışmanın, mevcut yol örüntülerini koruyarak, yalnızca genişliklerinin arttırılması yolunda bir öneri niteliği taşıdığını düşündürmektedir.

---

* Bizans döneminde Messe.

Şekil 4.21 Açılması önerilen yol beş büyük yol aksı

Yine de, projede 7,60 metre olarak önerilen yol genişliğinin, İstanbul'un en geniş caddesi Divanyolu'nun en fazla 6 metre olan genişliği göz önüne alındığında, gerçekte ne kadar ütöpik bir metin olduğu ortaya çıkmaktadır (Yerasimos, 1999). Zaten, söz konusu belgenin hazırlandığı 1839 yılından sonraki tarihlerde hazırlandığı bilinen İstanbul haritaları incelendiğinde, bu önerilerin uygulamaya geçirildiğine dair herhangi bir veri bulmak imkansızdır.

Bu projede, önerilen arterlerin, Bizans dönemine ait eski yolların izlerini takip ettiği dikkati çekmektedir. Suriçi bölgesini doğu-batı ekseninde kateden ve kimi yerlerde çatallaşarak ikiye ayrılan Bizans yol ağı örüntüsü, gerçekte de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde sürekliliğini koruyarak, kent belleğindeki izlerini sürdürmüşlerdir. Ancak, Çelik, Moltke'ye

atfettiği bu öneride, Haliç ve Marmara sahiline paralel olarak giden iki büyük yol aksı bulunmasına rağmen, bölgeyi kuzey-güney doğrultusunda geçen, yani Haliç ile Marmara Denizi sahilini birbirine bağlayan bir eksenin öngörülmemiş olduğuna dikkat çekmektedir. Bu yönelimlere dayanarak, buradaki asıl amacın başlıca mahalle ve kapılara ulaşımı sağlamak olduğunu belirtmektedir (Çelik, 1998).

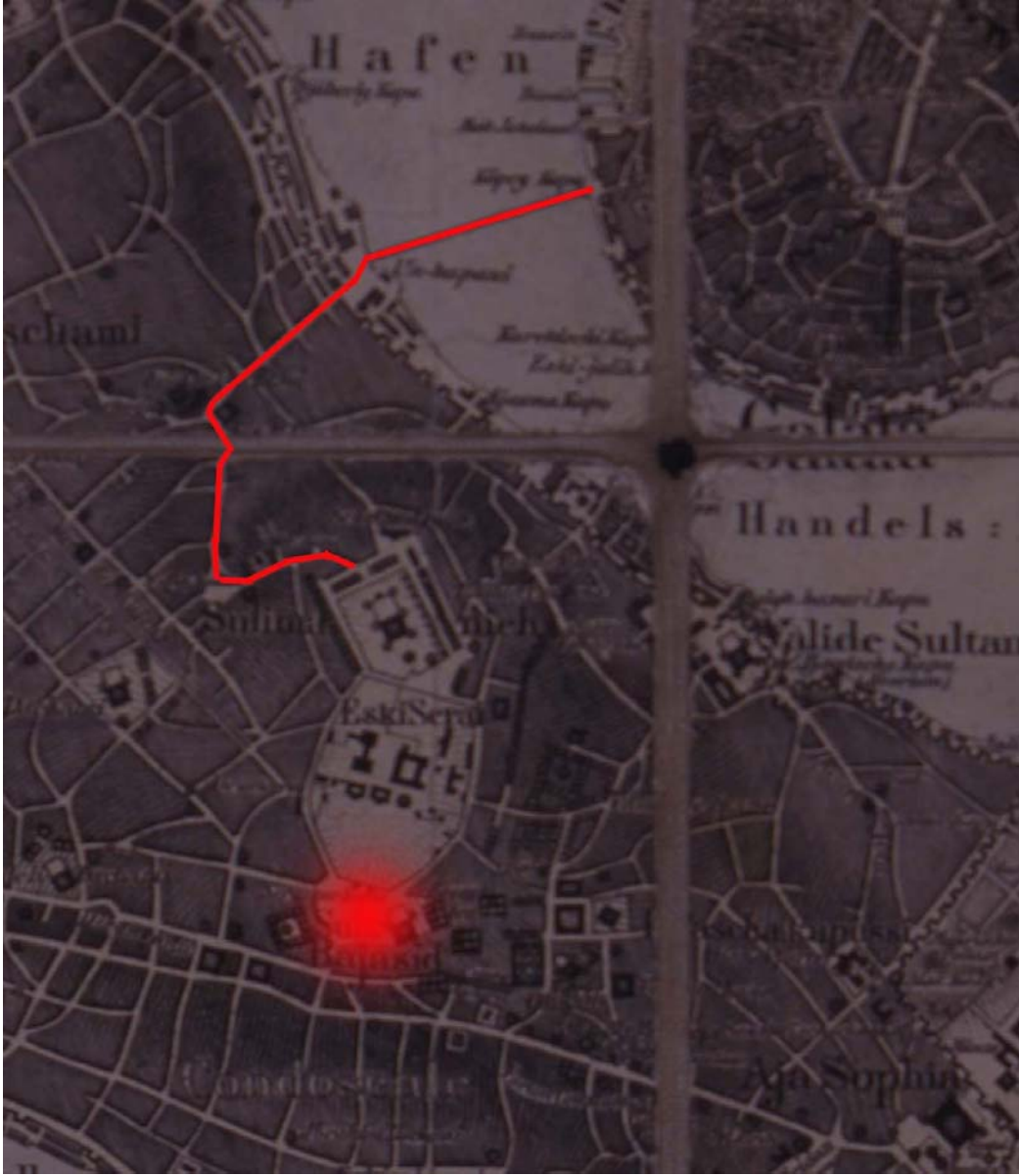
Oysa, Moltke, daha 5 Eylül 1836 tarihli mektubunda, Hüsrev Paşa'nın, padişahın Beşiktaş'taki sarayından araba ile yola çıkarak Serasker kapısına ve oradan da Divanyolu'na kadar uzanacak bir cadde için en uygun güzergahı çizmesini emrettiğini belirtmektedir. *"Bu iş kolaydı, çünkü yol üstündeki dükkanlar, bahçe duvarları, evler ve kahveler şuna buna bakmadan yıktırılıverdi ve evvelki gün bir araba ile Galata'dan Beyazıt Cami'ine ilk giden Sultan Mahmut oldu."* ifadeleri ile (Moltke, 1999) de, unutulduğu söylenen bu aksı tanımlamaktadır. Her ne kadar Marmara sahiline ulaşmasa da, suriçi bölgesini kuzey-güney ekseninde kateden bu güzergah, "karşı yaka"yı –Galata– köprü ile suriçine –Unkapanı– ve oradan da yeni açılan bir arter ile Beyazıt'a ve Divanyolu'na bağlayacak olan bir girişimdir. Böylece Haliç ile Marmara Denizi sahili arasında o güne kadar var olmadığı ve bu çalışmada yer verilmediği belirtilen ilişki, sınırlı da olsa, yeni bir yol ağı ile kurulmaya çalışılmaktadır.

Moltke'nin önerdiği yol güzergahı, 1839 sonrasındaki yıllara ait haritalar incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Unkapanı'ndan başlayarak, Şep Sefa Hatun Camisi yanından devam ederek, Vefa Meydanı'na ve oradan da Süleymaniye Külliyesi'ne ulaşan aksın, Unkapanı'ndan Beyazıt'a ulaşımı sağlayabilecek olan diğer yollara göre daha belirgin biçimde gösterildiği göze çarpmaktadır. Bölgenin mevcut topografyası dikkate alındığında, farklı bir güzergahın, at arabaları ile ulaşımına imkan vermeyecek eğime sahip olduğu açıktır. Dolayısıyla, haritalar aracılığıyla, tanımlanan bu güzergah doğru olmalıdır.

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, bu aksın, Abdülhalim Bey'in hazırladığı 1839 tarihli rapordan çok daha önce 1836 yılında Moltke tarafından tanımlanmış ve Hayratiye Köprüsü'nün yapımı* sırasında açılmış olmasıdır. Bu durum, Osmanlı başkentinde belki de ilk kez, kentsel ölçekte bir yol örüntüsünün kendiliğinden oluşmaksızın, düşünülerek, yani bir planlama etkinliği sonucunda gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ancak, yine de, bu görüşe ihtiyatla yaklaşmak daha doğru olacaktır. Gerçekte, söz konusu etkinlik, yalnızca mevcut bir yolun, araba geçmesine imkan tanıyacak boyutlara genişletilmesi amacıyla iki yanında bulunan binaların yıkılmasından ibaret olabilir.

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.3 İstanbul'da İlk Kez Köprü Yapılması ve Meydan Düzenlemesi.

Şekil 4.22 Moltke'nin açılmasını önerdiği yol güzergahı

1839 tarihli raporda belirtilen diğer bir önemli nokta da, camiler ve diğer büyük binaların etrafında meydanlar oluşturulmasıdır (Cezar, 1996). Osmanlı dünyası için yeni bir kamusal mekan olarak karşımıza çıkan meydan kavramının, ilk kez bu raporla ortaya çıktığını düşünmek doğru olmayacaktır. 1836 yılında, Beyazıt çarşısı ve civarında meydana gelen yangından sonra, etraftaki binaların bilinçli olarak yıkılması ve yapılan sokak düzenlemeleri ile çarşı kapıları ortadan kaldırılarak, etrafındaki alanların da dahil edilmesiyle ilk kez bir *meydan* planlaması gerçekleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bugün Beyazıt Meydanı olarak tanımlanan alan, Beyazıt Camisi önünde boşluk yaratılarak oluşturulmuştur*. Dolayısıyla,

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.

camilerin etrafında meydan oluşturulması fikrini, raporun getirdiği bir yenilik olarak değil de, bunu yaygınlaştırmaya yönelik bir öneri olarak yorumlamak daha doğru görünmektedir.

Aynı yıllarda, İngiltere elçiliğinde bulunan Mustafa Reşit Paşa da, İstanbul'da artık ahşap bina yapılmaması ve kagir binaların yapılmasının zorunluluğu (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999), sokakların geometrik bir düzene sahip olması ve genişliklerinin artırılması (Tekeli, 2005), bunlar için de Avrupa'dan mimar getirilmesi (Can, 1999, s. 131) ve inşaat ustası yetiştirilmesi (Ortaylı, 2005) yolunda bir rapor göndermiştir. Osmanlı başkentinin de Avrupa başkentleri ile kentsel ölçekte aynı niteliklere sahip olmasını isteyen Reşit Paşa, planlamaya yönelik "bilimsel" yaklaşımıyla, yolların "kavaid-i hendese" kurallarına uygun yapılmasını, yani düz ve geniş arterlerin yapılmasını ve böylece sağlanacak ulaşım kolaylığı ile yangınların kolaylıkla kontrol edilebileceğini savunmaktadır (Çelik, 1998). Bu rapora göre, Batı mimarisi ve kentsel düzeni, reform hedefine yönelik tek tercih olarak görülmektedir (Yerasimos, 1999). Tanzimat'la birlikte şehircilik ve belediye hizmetleri konusunda önemli nizamnameler çıkarılmasını sağlayacak olan Reşit Paşa'nın bu raporu, inşaat düzenine ve kent tasarımına ilişkin temel prensiplerin daha 1837'de temellerinin atıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu raporun, Moltke tarafından hazırlanmakta olan İstanbul kent planı ile aynı tarihi taşıması da, dönemin kent planlama ve mimari pratikleri açısından, dikkat çekilmesi gereken noktalardan biridir.

19. yüzyılda, II. Mahmud'la beraber değişen kent kavramıyla beraber, Osmanlı başkentinde ilk kez, düşünülerek, diğer bir ifadeyle müdahale edilerek, yeni bir kent içi yol güzergahı tanımlandığı belirtilmelidir. Böylece, eski kent merkezini dikey olarak kesen bu arterle ilk kez planlı biçimde bir şehircilik çalışması yapılmıştır. Bu tarihe kadar, Osmanlı dünyası için, kentin iç ve dış yolları her zaman arazideki mevcut çizgileri izleyerek mevcut coğrafya ile uyumlu biçimde meydana gelmişlerdir. Dolayısıyla, yollar planlanabilen değil, doğal ve basit işlevsel izler olarak algılanmışlardır. Aynı zamanda, bu doğal yol biçimleri de, II. Mahmud dönemiyle birlikte artık farklı biçimlerde gerçekleştirilmeye başlanan devlet törenlerinin ya da tören alaylarının gereklerine ve tören için toplanmış olan kalabalıkların konumlanışlarına uygunluk göstermemektedirler (Cerasi, 1999). Bu bağlamda da, hiçbir zaman –1830'lu yıllara kadar– anıtsal bir tasarım içine alınmalarına ihtiyaç duyulmamıştır.

Tüm bu verilerin doğrultusunda, sonuç olarak, Moltke'nin, II. Mahmud tarafından 1836 ile 1837 yılları arasında, suriçi, Galata, Üsküdar ve Boğaziçi kıyılarını da kapsayacak biçimde kentin mevcut durum planını harita üzerine geçirmekle görevlendirildiği kesinlik kazanmaktadır. Ancak bu sırada, 1836 yılında Haliç üzerinde Hayratiye Köprüsü'nün

açılmasıyla birlikte, kendisine yeni bir görev daha verilmiş ve köprüyü Beyazıt'a ve Divanyolu'na bağlayacak bir yol güzergahı tanımlaması istenmiştir. Abdülhalim Bey ve Ebniye-i Hassa Müdürlüğü tarafından ise, kentin imar planı hazırlanmış ve kentsel ve mimari yapılaşmaya dair geniş ölçekli bir rapor düzenlenmiştir. Bu rapor, bir anlamda Osmanlı dünyasında *modern* kentsel planlamanın başlangıç noktasını tanımlamaktadır.

Bu bağlamda, hem Moltke hem de Abdülhalim Bey ve Ebniye-i Hassa Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan, gerek mevcut kent haritasının çıkarılması, gerek bir imar planının hazırlanması ve gerekse de bir rapor önerisi ile, 1836 ile 1839 yılları arasında İstanbul'a ait kapsamlı bir kentsel planlama etkinliği için ilk adımların atıldığı söylenebilir. Burada, önemli olan, erken 19. yüzyılda, bu çalışmaların yapılmasıyla beraber, değişen kent mekanı anlayışı ile bağlantılı olarak, kente müdahale odaklarının ve müdahale biçimlerinin de gözle görülür bir değişim göstermesidir.

4.5.3 İstanbul'da İlk Kez Köprü Yapılması ve Meydan Düzenlemesi

İstanbul'da II. Mahmud döneminde gerçekleştirile en önemli planlama girişimleri, İstanbul'da ilk kez köprü yapılması ve ilk kez meydan düzenlemesi yapılmasıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, kentsel mekana müdahale anlamı taşıyan böylesi çabalara yönelik, ilk planlama girişimlerinde olduğu gibi, birbirinden oldukça farklı yorumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda, en dikkat çekici müdahale odaklarından biri olan, Haliç üzerinde bir köprü yapılmasına ihtiyaç duyulması konusunda, yine birbirinden farklı yaklaşımlar görülmektedir.

Bu farklı yaklaşımların ortak noktası; Haliç üzerinde ilk kez bir köprü yapılması, dönemin şehircilik anlayışındaki değişimlerle bağlantılı olduğudur. Ancak, "İstanbul" olarak adlandırılan suriçi bölgesi ve saray alanı ile karşı yakanın, yani Galata'nın, birbirine *bağlanması* yolunda farklı görüşler ortaya konmuştur.

Daha önce, İstanbul'un *bütüncül* bir anlayışla ele alındığı ilk imar etkinliklerinden, –planlar ve raporlar– ve özellikle Moltke'nin kente dair çalışmalarının kapsamı ve varlığından ayrıntılı biçimde söz edilmişti. Bu çerçevede, Haliç üzerinde yapılan bu ilk köprü, Kuban'a göre, sözü edilen imar etkinlikleri kapsamında inşa edilmiştir. Ona göre, Unkapanı Köprüsü, Moltke'nin hazırlamış olduğu "İstanbul imar planı"nda yer almaktadır ve yine Moltke'nin önerisi üzerine yapılmış ve 1838 yılında açılmıştır (Kuban, 1998).

Diğer taraftan, Kuban, köprü'nün simgesel olduğu kadar, kentin günlük yaşamında da doğuya bağlanışını temsil ettiği görüşünü temel alır. Dönemin *Batı* ile artan kültürel ve ticari ilişkileri

sonucunda Galata'nın etki alanının genişlemiş ve sonucunda kent Beyoğlu'na ve kuzeye doğru bir gelişme göstermiştir. Üstelik bu yayılımın nedeni, yalnızca gayrimüslimler değil, Müslüman Türkler'in de Beyoğlu'na yerleşmeleridir (Kuban, 1998). Bu durum da, Batılı bir yerleşme olan Galata bölgesinin*, doğuya bağlantısını gerektirmiştir. Ne yazık ki, Müslüman Türklerin zaten Beyoğlu çevresindeki varlıklarının göz ardı edildiği bu görüşe ihtiyatla yaklaşmak daha doğru olacaktır.**

Bir başka çalışmada ise, Kuban, köprünün yapımı ile değişen saray alanının konumu arasında bir ilişki kurmaktadır. Kuban'a göre, sarayın Beşiktaş'a taşınması, özel günlerde İstanbul'a inmeyi ve camiye gitmeyi zorlaştırmakta, kimi zaman ise kötü hava koşulları tek ulaşım ağı olan deniz ulaşımını aksatmaktadır. Bu amaçla, ilk köprünün, II. Mahmud'un cuma namazına gidebilmesini kolaylaştırmak amacıyla donanma tarafından 1836 yılında yapıldığını ifade etmektedir (Kuban, 2000).

Çelik'e göre ise, Haliç'in iki yakasını birbirine bağlamak işi, dönemin uygulamaya konulan şehir içindeki ulaşımı kolaylaştırma projelerinden biridir. 1836 tarihli olduğunu belirttiği köprünün bu noktada yapılmasının başlıca nedeni, Tersane-i Amire'dir; çünkü 1830'lu yıllarda Pera ve Beşiktaş ile Karaköy ve Eminönü arasında böyle bir bağlantıyı gerekli kılacak bir gelişme henüz yaşanmamıştır. Karaköy, ancak 1838'den sonra yoğun bir ticaret merkezi olacak ve Karaköy ile Eminönü arasında 1845 yılında Galata Köprüsü yapılacaktır (Çelik, 1998).

Mantran da, köprünün yapımına ilişkin benzer bir yorum getirmektedir. Buna göre, modern yaşamın göstergesi olarak padişahlar da başka mekanlara taşınmışlar ve yeni düzenlemeler yapmışlardır. Bu bağlamda, II. Mahmud'un Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak, Galata'nın biraz kuzeyinde Beşiktaş'ta bulunan saraya taşınmasıyla, kentin ana bölümü de yer değiştirmiştir. Haliç'in karşı yakasına, özellikle Galata ve Beşiktaş'a doğru kayan bu yerleşim, kentin Trakya kesimi ile Galata arasındaki ulaşımın bağlanmasını gerektirmiştir (Mantran, 2005).

Cezar ise, Haliç'te ilk köprü yapımını, dönemin şehir sorunlarına bütün halinde eğilme anlayışıyla bağlantılı olarak, hükümetin şehirciliğe el atışının en somut örneği biçiminde

---

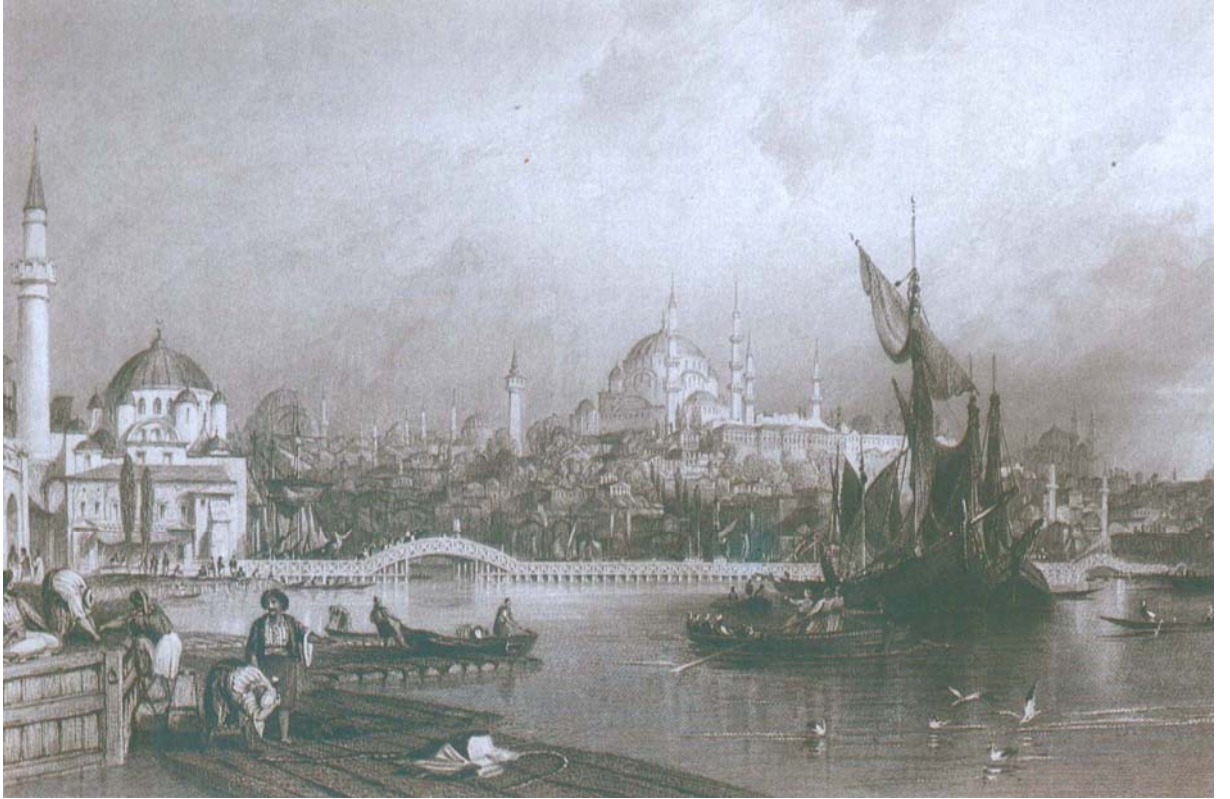
* Ahmet Refik, yayınladığı H. 1112 (M. 1700/1701) tarihli bir belgede, Galata'da bulunan caminin yakınlarında bazı Hıristiyanların ev yaptığına dair edinilen bilgi sonucunda, Hıristiyan halkın buralardan çıkarılarak, konutların Müslüman halka kiralanması yolundaki bir fetvadan bahsetmektedir (Ahmet Refik, 1930).

** Osmanlı kentlerinde mahallelerin dini tesisler etrafında biçimlenmesi, caminin bulunduğu bölgede bir Müslüman yerleşmesinin varlığına işaret etmektedir. Kasımpaşa, Beyoğlu, Cihangir ve civarındaki mahallelerde yer alan camilerin konumları, bu bölgedeki Müslüman yerleşmelerinin 19. yüzyıldan çok daha önce başladığını göstermektedir. Camiler ve konumları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Öz, 1997a; Öz, 1997b; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, 2001.

yorumlamaktadır (Cezar, 1995). Cezar'a göre, 1837 tarihli olduğunu belirttiği bu köprü, halkın geçmesi için yapılmıştır ve aynı zamanda İstanbul'da artan hareketliliğin şehirde bazı yeni şeyler yapma ihtiyacını doğurduğunun delillerinden biridir (Cezar, 1995).

Araştırmacılar tarafından kentteki ilk köprünün yapımına ve tarihine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmekteyse de, asıl amacın ne Galata'nın artan nüfus yoğunluğu ne de II. Mahmud'un cuma namazına kolaylıkla gidebilmesi olmadığı dönemin tanıklarının ifadelerinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Gerek mektuplarında Moltke, gerekse de dönemin vakanüvisi Ahmed Lûtfî Efendi, köprünün yapılışını, açılış törenini ve mimarisine dair özellikleri ayrıntılı biçimde anlatmaktadırlar.

Öncelikle, kente dair müdahaleler ve planlama etkinlikleri bağlamında, köprünün yapım tarihi (1836?,1837?,1838?) ile ilgili karışıklığın düzeltilmesi faydalı olacaktır. Moltke, 5 Eylül 1836 tarihli mektubunda, köprüyü "*İstanbul'da en yeni olan şey*" olarak ifade etmektedir (Moltke, 1999). Lûtfî Efendi ise, köprünün 14 Ekim 1836 tarihinde resmi açılışının yapıldığını belirtmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu durumda, Unkapanı ile Azapkapı arasındaki köprünün 1836 yılında inşa edildiğini kabul etmek daha doğru olacaktır.

Şekil 4.23 Allom'un Kasımpaşa'dan İstanbul gravürü, II. Mahmud dönemi gravürü (Arslan, 1992)

Ayrıca, Moltke'nin yine aynı mektubunda yer alan *“İstanbul’da en yeni olan şey, şimdiye kadar Hassa Müşiri olan Kaptan Paşa Ahmed’in liman üzerinde bir köprü yaptırmasıdır. Bu, Theodosius zamanında Galata ile İstanbul arasında geçiş imkanı sağlayan şiddetli kıştan beri ilk köprüdür....”* (Moltke, 1999) ifadelerine göre, köprünün yapımı ile Moltke'nin herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Yine, Moltke'nin kendi ifadesine dayanarak, köprünün Moltke tarafından gerçekleştirildiği söz edilen ilk imar planı etkinliğinin kapsamında olması da mümkün değildir. Ayrıca, Moltke'nin mevcut kent haritasını 1836 yılında gerçekleştirdiği de unutulmamalıdır.* Benzer biçimde, Lûtfî Efendi de köprünün *“Kaptan-ı Derya vekili Fevzi Ahmed Paşa tarafından çizilen resim (plan) gereğince hazırlanan salların denize dizilerek birbirine bağlanması....”* ile yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca, *“Fevzi Ahmed Paşa’ya bu hayırlı eserin gerçekleştirilmesindeki gayret ve hizmetleri nedeniyle açılış töreninde mücevherli bir kılıç ile bir mücevher kutu”* hediye edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendî, 1999). Bu bilgiler bağlamında, modern terminolojiyle, köprünün proje müellifinin Moltke değil, Ahmed Paşa olduğu da kesinlik kazanmaktadır.

Köprünün yapılışında, gerek boyutları gerekse de mimari biçimi ile ilgili belirli bazı kriterlerin saptandığı dikkati çekmektedir. Buna göre, köprünün genişliği *“iki araba ile iki yüklü beygir tarafından birbirlerine dokunmayarak piyade kimselerin kolayca geçebileceği”* biçimde belirlenmiştir. Ayrıca, *“altından ufak gemilerin geçebilmesi için iki göz ve büyük gemilerin geçebilmesi için de özel kapılar”* yapılmış, bu kapıları açıp kapamak için de görevli memurlar tayin edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Sallar tarafından taşınan bu ahşap köprü, bu özelliği ile, özellikle Balkanlar’daki geniş ırmaklar üzerinde sürekli yüzer köprüler yaparak ulaşımı sağlayan geleneksel Osmanlı köprücülük anlayışına göre de farklılık göstermektedir (Tanyeli, 2000).

Köprünün yapılmasındaki asıl amaç ise, yine görevli memurların masraflarına karşılık olarak önceleri köprüden geçiş adı altında bir paranın alınmasının düşünülmesi ve daha sonra bu uygulamadan vazgeçilme sebepleriyle birlikte kolaylıkla anlaşılmaktadır. *“Padişahın ‘köprünün inşasındaki amacın karşılıksız olarak ahaliye kolaylık ve menfaat göstermek olmasına bu durumun uygun düşmeyeceği’ beyanıyla, ‘sakın kimseden bir akçe alınmadan halkın bedava gelip geçmeleri’ emredilmiştir.”* Kent halkının köprüden herhangi bir ücret olmaksızın kolaylıkla geçebilmeleri nedeniyle, köprüye “Hayratiyye” adı verilmiştir.** Hatta,

* Moltke'nin kent planına dair etkinlikleri ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.1 Moltke'nin İstanbul'daki Haritacılık Etkinlikleri.

** 1840 yılında, Eminönü ile Karaköy arasında Bezmiâlem Valide Sultan tarafından ikinci bir köprü yaptırılacak ve bu tarihten sonra Hayratiyye köprüsü “Cisr-i Atik” (Eski Köprü) olarak adlandırılacaktır.

Ahmed Lûtfî Efendi, Kandilci Reşid adlı kişinin iki denizci asker ile birlikte köprüden geçen yük arabalarından para aldığı tespit edilmesi üzerine, Kandilci Reşid'in İstanköy'e sürüldüğünü ve denizcilerin de küreğe bağlandıklarını yazmaktadır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Ancak, bu noktada açıklığa kavuşturulması gereken noktalardan biri, fetihten beri suriçi ve Galata'da bir yerleşim olmasına rağmen, Haliç üzerinde herhangi bir köprünün neden 19. yüzyılın ilk yarısına kadar inşa edilmediği ve yine köprünün Galata–Eminönü arasında değil de, Unkapanı–Azapkapı arasındaki konumunun seçimi ile ilgilidir.

Öncelikle, köprünün yer seçimi konusunda, hemen yanında bulunan Tersane-i Amire'nin konumu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, *“halkça ve memleketçe faydalı ve hayırlı bir iş olan köprünün inşası, özellikle Tersane'ce korunurluğu nedeniyle düşünülmesi, hızla inşa edilmesi ve tamamlanması.....”* (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, köprünün konumunda güvenlik problemi etkili olmuştur. II. Mahmud döneminin, kente dair en önemli sorun odaklarından birinin, kent içi güvenliğin sağlanması ve geleneksel olan–yeni olan ikilemi olduğu göz önüne alınırsa, köprünün güvenliğine dair bazı endişelerin ön plana çıkması olağan kabul edilmelidir*.

Diğer taraftan, Moltke'nin ifadeleri, köprünün inşasının, başlı başına tekil bir etkinlik olmadığını, Beyazıt Meydanı ve burada yeni kurulmuş olan Bab-ı Seraskeri binası ile bağlantılı bir faaliyet olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda, yeni örgütlenen veya düzenlenen çeşitli iktidar kurumlarına kent içerisinde özel binalar tahsis edilmesi politikasıyla bağlantılı olarak, 1826 yılında yeni kurulan ordu ve onun yönetim birimi olan Seraskerlik makamı içinde bir yer belirlenmiştir: Eski Saray. Burada bulunan harem halkı Topkapı Sarayı'na nakledilmiş ve Eski Saray binası, Bab-ı Seraskeri olarak kullanıma açılmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Dolayısıyla, Beyazıt Meydanı'nın iktidar örüntüleri içinde, kentsel anlamda bir “boşluk” olmaktan daha fazla bir anlama işaret etmektedir.

18 Ağustos 1836 günü, Beyazıt'ta Kağıtçılar Çarşısı'nda başlayan ve Tülbentçiler Çarşısı ile Mürekekebeçiler Çarşısı'na sıçrayan yangın, etraftaki kağıtçı, tülbentçi, divitçi, mürekkepçi dükkanları ve birçok konak olmak üzere çeşitli binaların yanmasına neden olmuştur. Bu yangından sonra, bir sokak düzenlemesi yapılmış ve Mürekkepçiler Kapısı da kaldırılmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ayrıca, yanan bölgelerin etrafındaki alanlar da dahil edilerek, daha önce yaratılan boşluğun hacimsel olarak daha da genişletilmiştir. Bu düzenleme,

* Kent içi güvenliğin sağlanması amacıyla yapılan kışla ve karakollar ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.3 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Anıtsal Ölçekli Yapıların İnşası ve Yer Seçimleri.

Beyazıt Cami ve Seraskerlik binası arasındaki alanda, kente müdahale kapsamında yapılan en önemli imar faaliyetlerinden biridir*.

Diğer taraftan, bilindiği gibi, II. Mahmud, Boğaziçi kıyılarında yeni bir saray yaptırarak, imparatorluk merkezini, yüzyıllardır saray alanı olarak kullanılan Sarayburnu bölgesinden Beşiktaş'a taşımıştır. Dolayısıyla, bu durum da, Haliç üzerindeki bu ilk köprünün, iktidarın yeni merkezini karayoluyla eski merkeze bağlama çabaları doğrultusunda inşa edildiğini düşündürmektedir. Ancak bu bağlantı, yalnızca Haliç'in iki kıyısını birleştirme olarak planlanmamıştır.

Sağlanmak istenen bu bağlantıya ilişkin en önemli ipuçlarını yine Moltke vermektedir. 5 Eylül 1836 tarihli mektubunda, *“Artık padişahın Beşiktaş'taki sarayından araba ile yola çıkıp doğruca köprünün öteki başına gitmesi mümkündür, fakat buradan öteye gidilemez. Hüseyin Paşa bana, köprüden Serasker kapısına, oradan da araba işleyebilen Divanyolu'na kadar gidecek bir caddeye en uygun güzergahı çizmemi emretti. Bu iş kolaydı, çünkü yol üstündeki dükkanlar, bahçe duvarları, evler ve kahveler şuna buna bakmadan yıktırılıverdi ve evvelki gün bir araba ile Galata'dan Beyazıt Camii'ne ilk giden Sultan Mahmut oldu.”* ifadeleri yer almaktadır (Moltke, 1999).

Buradan da anlaşılacağı üzere, kurulmak istenen iki iktidar merkezi arasındaki bağlantı yalnızca köprü yapımı ile sınırlı kalmamış, köprüyü Beyazıt Meydanı'na bağlayacak olan bir yol güzergahı da tanımlanmıştır.**

Buradaki asıl amaç, kent içinde fiziksel olarak kaybolmuş olan, askeri idare ile devlet idaresi arasındaki ilişkinin kurulmasıdır. Diğer bir ifadeyle, Mansure ordusunun yönetim merkezi Bab-ı Seraskeri ile imparatorluğun yönetim merkezi Beşiktaş Sahilsarayı'nın kent mekanındaki bağlantısı fiziksel izlerle sağlanmaya çalışılmıştır.

4.6 Kentsel-Toplumsal Yapıya Müdahale Kavrayışının Değişimi: Demografik Hareketler ve Toplum Mühendisliği

Başkent İstanbul'un demografik yapısı, hemen her dönemde Osmanlı tarihi çalışmalarındaki problemleri konulardan biri olmuştur. Çoğu zaman mevcut kent nüfusu üzerine odaklanılmış ve

* Bu bölümde, planlama girişimleri ve kent mekanına müdahale bağlamında Beyazıt Meydanı ile Hayratiye Köprüsü'nün kurulmak istenen bağlantısı önem taşımaktadır. Ancak, yeniçerilerin kent içerisindeki izlerini, kentsel ölçekte mimari boyutuyla da silme ve güç odaklarının kent mekanında temsiliyeti problemi ile bağlantılı olan bu dönüşümlerle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 3.1 İktidarın Kent Mekanındaki Temsili: Beyazıt Meydanı Örneği.

** Bu yol güzergahı hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.5.2 İstanbul'da İlk Planlama Girişimi.

tahmine dayalı pek çok sayısal veriye yer verilmiştir. Bilindiği gibi, II. Mahmud döneminde İstanbul'da yapılan nüfus sayımı, Osmanlı dünyasında gerçekleştirilmiş olan ilk nüfus sayımı olarak nitelenir*. Bu sayım, Mansure ordusunda görev alabilecek kişi sayısını belirleme amaçlıdır. Ancak, kimi çalışmalarda, ekonomiyi ilgilendiren alanlarda yenilikler yapma amacıyla insan ve vergi kaynaklarını belirleme amaçlı olduğu da belirtilmektedir (Bkz. Çadircı, 1980). Dolayısıyla da, kentin yalnızca erkek nüfusu sayılmıştır. Toplam kent nüfusunu ifade etmek için, çoğu çalışmada bu sayımda belirlenen sayının ikiyle çarpılması yoluna gidilmiştir.

Dönemin tanıkların Ahmed Lûtfî Efendi, söz konusu nüfus sayımının nasıl yapıldığı ve sayım sonuçları ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre, Vaka-i Hayriye'den sonra memleketin asayişinin sağlanması için gerekli işlere başlanıldığı sırada, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'nin erkek nüfusu memurlar tayin edilerek defterlere kaydedilmiştir. Ancak, nüfusun deftere kaydedilmesi işlemi yürütülememiş ve doğumlara dikkat edilmediğinden, kayıttan istenen sonuçlara ulaşmak için, çeşitli milletlerin cemaatlerini de belirtmek ve mahalle defterlerinin üstüne kaydedilmek üzere 19 bendi içerecek şekilde kaleme alınan bir nizamnamenin örnek alınması duyurulmuştur (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

H. 1242 (M. 1826/1827) yılındaki bu ilk nüfus sayımına göre, İstanbul'da 45.000 Müslüman, Katolik cemaatinden olmayan 30.000 Ermeni ve 22.000 Rum olmak üzere toplam 95.000 nüfus bulunmaktadır. Sayım sırasında defterlere konulan işaretlere göre, o tarihte İstanbul'da 15-45 yaş aralığında yaklaşık 17.000 Müslüman nüfus olduğu kayıtlıdır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Yine Ahmed Lûtfî Efendi, 1831 yılı kayıtları arasında, devlet yönetiminin esası olan nüfusun kaydedilmesi hükmü daha önce saltanat merkezinde gerçekleştirilmişse de, ordunun başındaki belaların çoğalmasının tamamlanmasına engel oluşturduğunu belirtmektedir. Söz konusu belaları, 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı – Rus savaşı ve Yunan topraklarının ayrılarak kendi sınırlarını belirlemesi olarak gösterir. Ancak, bu şartların düzelerek, kayıt için gerekli hükümlerin yerine getirilmesine izin vermeye başlamasıyla, daha önceden önemli işler

---

* Çadircı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan hemen sonra, özellikle yeni elde edilen topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları arazileri saptamak amacıyla "Memleket Tahriri" adı altında sayımlar yapıldığını belirtir. Ancak, imparatorluğun kuruluşu tamamlandıktan bir süre sonra kurumların bozulmaya başlamasıyla birlikte kurallara uygun yönetimin bir kenara bırakıldığını ve bunun bir sonucu olarak da Memleket Tahrirleri kayıtlarının tutulmasına son verildiğini ifade eder (Çadircı,1980). Ayrıca, III. Selim yeni bir düzen oluşturmak amacıyla devlet görevlilerinin görüşlerini istemiştir. Kendisine sunulan layihaların çoğunda askeri düzenleme yapılması düşüncesi yer almaktaysa da, bazılarında yönetim ve vergilendirme düzeninde de bir takım değişiklikler önerilmiştir. Bunun için de, nüfus ve mal-mülk sayımının yenilenmesi istenmişse de, öncelikli olarak askeri sorunlar ele alınmış ve herhangi bir nüfus sayımı yapılmamıştır (Çadircı, 1980).

arasında belirlenmiş olan nüfus sayımı işleri için özel meclisler kurularak gerçekleştirilmesi istenmiştir. Defter gereğince hareket edilmek üzere Edirne'den başka sadece Rumeli, Anadolu, eyalet sancak ve livalarına her sınıf hademe ve din memurları tayin edilmiş ve mevcut erkek nüfusu yazılmıştır* (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Çadırcı, söz konusu sayımda dinlere göre ayırım yapıldığını ve çoğu yerde sayılanların mesleklerinin de belirtildiğini ifade eder (Çadırcı, 1980).

Diğer taraftan, Ahmed Lûtfî Efendi'nin nüfus sayımı hakkındaki kayıtlarına, Vaka-i Hayriye'den sonra Devlet-i Aliyye'nin pek çok eski tarz adet ve nizamının değiştiğini belirterek başladığı göz önüne alınırsa, sayım işlemleri için din memurlarının görevlendirilmiş olması söz konusu yeni düzen ile karşıtlık oluşturuyor gibi görünmektedir. Ancak, Ahmed Lûtfî Efendi, o zamana kadar genel nüfus sayımı alışılmış olmadığından halka çirkin görünmemek için "dâ'iyandan memurlar" tayin edildiğini belirtir. Ayrıca nüfus kaydı için ileri gelenlerden ve ulemadan bazı din memurları gönderilmiştir. Benzer biçimde, böylesi tercihlerin diğer yeni uygulamalarda da yapıldığını örneklerle açıklar. Bu doğrultuda, İstanbul'da karantinanın icadında meşhur ulemadan Abdülhak Efendi ve Vakanüvis Esad Efendi gibi kişiler görevlendirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Ayrıca, imparatorluk genelindeki erkek nüfusunun kayıtlarının üç ayda bir İstanbul'a gönderilmesi istenmişse de, bunun oldukça zor olduğu fark edilerek, sancakbaşına güvenilir kişilerden birisini nüfus nazırı olarak memur ataması yetkisi verilmiştir. Kayıtların da altı ayda bir İstanbul'a gönderilerek düzeltilmesi istenmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu amaçla, İstanbul'da bir Ceride Nezareti kurulmuş ve Bab-ı Defteri mektupçusu Said Efendi de Ceride Nazırı olarak tayin edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu bağlamda, imparatorluk genelindeki ilk nüfus sayımına 1830 yılında başladığı, ancak yalnızca erkek nüfusunun kaydedildiği söylenebilir**.

Bu genel nüfus sayımı bağlamında, Aydın, 1828-1829 Rus savaşı nedeniyle İstanbul dışındaki diğer vilayetlerde gerçekleştirilememiş olan nüfus sayımının, savaşın sona ermesi üzerine, Rumeli'de yaşayan Müslüman'lardan 1 yaşından 100 yaşına kadar olan erkek nüfusun adları ve yaşları belirtilerek kaydedilmeye çalışıldığını ifade eder. Ayrıca, II. Mahmud'un emri üzerine başlatılan bu kayıtların uygulamaya geçirildiğine yalnızca Filibe'de rastlandığını belirtir ve reayanın sayımının sonraya bırakıldığını vurgular (Aydın, 1990).

* Ahmed Lûtfî Efendi, imparatorluk genelinde sayım için hangi bölgelerde kimlerin görevlendirildiklerini belirten bir listeye de yer vermiştir. Liste için Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, 1990.

** Çeşitli kaynaklarda, söz konusu ilk nüfus sayımının gerçekleştirildiği yıl farklı tarihlerle ifade edilmektedir. Örneğin, Çadırcı 1830 tarihini verirken, Akbal 1831 olarak ifade eder (Bkz. Akbal, 1951; Çadırcı, 1980).

Ancak, yine Ahmed Lûtfî Efendi'nin 1829 yılı kayıtları, İstanbul'un söz konusu ilk nüfus kaydının yapılma amacını açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, İstanbul halkı, askerlik hizmeti yükümlülüğü bulunan memleketin tüm Müslüman halkından farklı bir ayrıcalığa sahip değildir. Bu nedenle, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de mevcut yaşı 12'den 40'a kadar olan Müslüman erkek nüfus, memurlar yardımıyla kaydedilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Yani, askerlik hizmetinde bulunabilecek yaş aralığında olan Müslüman erkek nüfus kayıt altına alınmak istenmiştir. Hatta, Karaburun taraflarının muhafazasının sağlanması için görevlendirilen Mimar Halim Efendi'den, halktan askerlik hizmeti için işe yarayacak olanların seçilerek, günde dört beş mahalle halkının hafif asker talimi yapmak üzere, Bab-ı Seraskeri'ye getirilmesi amacıyla ayrı deftere kaydetmesi istenmiştir. Önceden yapılmış olan sayıma göre, kentte savaşa gidebilecek nitelikte 80.000 nüfus olduğu tespit edilmiş ve bunlardan 40.000'inin Karaburun taraflarına gönderilmesi Serasker Hüsrev Paşa'ya ve İstanbul kadısına bildirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Bu durum, muhtemelen o sıralardaki 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ile ilintilidir.

Ancak, Ahmed Lûtfî Efendi'nin 1826-1827 yılları ile 1829 yılı kayıtları arasındaki nüfus sayısının farklılığı dikkati çekmektedir. Bu durumun, yalnızca yanlış sayım vb. gibi olgularla açıklanamayacağı açıktır. Biraz aşağıda açıklanacağı gibi, en azından II. Mahmud döneminde, İstanbul kentsel mekanının birbirinden farklı pek çok demografik harekete sahne olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kayıt işlemlerinin her ne kadar savaş vb. gibi nedenlerle tamamlanamadığı bilgisini vermekteyse de, söz konusu tarihe kadar devam ettirildiği söylenebilir. Diğer taraftan, Ahmed Lûtfî Efendi, "*kırk iki senesindeki ilk tahrîrde nefs-i İstanbul'da ...*" olarak başladığı ilk kayda ait bilgilere 1828 yılı olaylarını anlattığı sayfalarda yer verir. Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu'na göre, H. 1242 yılı M. 1826/1827 yıllarına karşılık gelmektedir. Ancak pek çok çalışmada, söz konusu nüfus sayımından "1828-29 yılındaki ilk nüfus sayımı" olarak bahsedilmesi, bu durumla ilgili olmalıdır.

1838 yılında ise, İstanbul'da gerçekleştirilen 1826-1827 sayımında her ne kadar erkek nüfusu kayıt altına alınmışsa da, aradan çok zaman geçtiği için tekrar bir sayımın yapılması istenmiştir. İstanbul ve Bilad-ı Selase'de bulunan tüm erkek nüfusun adlarıyla defterlere kaydedilmesi amacıyla çeşitli bölgelere memurlar tayin edilmiş ve tekrar bir nüfus kaydına başlanmıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Gerek İstanbul'da gerekse tüm imparatorluk sınırları içerisinde gerçekleştirilmiş olan bu nüfus kaydı, mevcut nüfusu göstermekteyse de, II. Mahmud döneminde İstanbul nüfusunun her yıl büyük oranda değişime uğradığı söylenebilir. Bu demografik değişimde, göçler,

sürgünler, kıtlık, salgın hastalıklar, idamlar ve kürtajin yasaklanması vb. gibi birbirinden oldukça farklı etmenler belirleyici olmuştur. Bunlara ek olarak, Müslümanlar için uzun süreli olan askerlik ve savaş gibi nedenler de nüfus kaybında etkilidir, hatta terk edilmiş toprakları işleyebilecek topraksız insan bulunmamaktadır (Karpaz, 2002).

Bu bağlamda, muhtemelen dönemin en büyük demografik değişimini, pek çok olayda olduğu gibi, yeniçeri ordusunun kaldırılması tanımlamaktadır. Vaka-i Hayriye sırasında, gerçekte İstanbul'un kentli nüfusunu oluşturan yeniçerilerin birçoğunun öldürüldüğü, yakalananların idam edildiği ya da kent dışına sürgüne gönderildikleri bilinmektedir. Örneğin, Es'ad Efendi, yeniçeri ordusunun kaldırılışını detaylarıyla anlattığı satırlarında, gerek Etmeydanı'nda gerek Asitane'de ve diğer memleketlerde idam edilen eşkıyaların sayısı yaklaşık 6.000'e ulaştığını belirtir (Es'ad Efendi, 2000).

Ahmed Lûtfî Efendi ise, "fesat ocağı"nın temeli yıkıldıktan sonra, 1826 yılında, kentte bulunan bekar ve serserilerden idam edilenler dışındakilerin, hanlardan ve iskelelerden toplanmaya başlandığını belirtir. Mürur tezkireleri verilerek Anadolu takımı İzmit'e, Rumeli takımı Gelibolu iskelelerine götürülmek üzere 20-25 gün içerisinde 20.000'den fazla kişi kayıklara yüklenerak memleketlerine iade edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Karpaz, 1829 yılı nüfus bilgileri sırasında, o dönemde 4.000 kadar bekarın geldikleri yere geri gönderildiklerinden bahseder (Karpaz, 2003).

Diğer taraftan, Câbî Ömer Efendi, H. 19 Ramazan 1227 (M. 26 Eylül 1812) tarihli kaydında, başkentteki veba salgınından dolayı, Asitane kalesi kapılarından çıkarılan cenazelerin Gümrük Emin Ağa'nın emriyle bekçiler tarafından sayıldığını, resmi evrakta 850-900 olmasına rağmen, 1200'e yaklaştığını ifade eder (Câbî Ömer Efendi, 2003). Cevdet Paşa ise, Şanzade'yi referans göstererek, İstanbul'da büyük bir veba salgını yaşandığını belirtir. Buna göre, İzmir'deki veba salgını, buradan İstanbul'a gelen bir ticaret gemisinde birkaç kişinin ölümüne ve bazı gemicilerin hastalanmasına yol açmıştır. Gemicilerden Galata ve Kurtuluş bölgelerine yayılan salgın, İstanbul tarafında da sıçramış ve bu nedenle, çok sayıda kişi ölmüştür. Bab-ı Ali tarafından İstanbul kapılarına gizli olarak gönderilen yazıcılardan kapılardan çıkarılan ölü sayısını kaydetmeleri istenmiştir. Kent içerisindeki cami, mescid ve türbeler yakınlarındaki mezarlıklara gömülenlerin dışında İstanbul kapılarından çıkarılan cenazeler Ramazan ayı ortasında (M. Eylül/Ekim 1812), günde 1500-2000 kişi kadardır. Galata, Üsküdar ve Boğaziçi ile birlikte bu sayı 3000'i aşmaktadır. Bayram nedeniyle halkın birbiriyle yakınlaşması arttığından, Şevval ayı ortalarında (M. Ekim/Kasım 1812) bu sayı

artmış ve yalnızca İstanbul yakasında günde 3000 cenaze çıkarılmaya başlamıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1994).

Ayrıca, 1838 yılında, kabul edilen karantina usulü gereğince o sıralarda yaşanmakta olan kolera salgınından nasıl korunulması gerektiğini halka öğretmek amacıyla, risaleler bastırılıp dağıtıldığı bilinmekteyse de, söz konusu salgının kentin demografik yapısını nasıl etkilediği bilgisine ulaşılamamıştır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Diğer taraftan, Rusya'nın Varna istilası nedeniyle, bölgedeki Müslüman halk göç etmeye mecbur kalmış ve gücü olanlar ticaret gemileri ile İstanbul'a gelmişler, gücü yetmeyenler de sadrazama sunulmak üzere bir mektup yazmışlardır. Galata ve Kasımpaşa'da iskan edilen 848 kişi, Galata kadısı tarafından isimleriyle düzenlenen deftere kaydedilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Yine Rus saldırısı nedeniyle, huzursuz olan İğneada, Çorlu ve Silivri bölgeleri halkı da göç etmek zorunda kalmış ve İstanbul'da Yenibahçe civarına gelmişlerdir. Ancak, Ahmed Lûtfî Efendi, çeşitli sefaletlere yakalandıklarından ve sokak aralarında süründüklerinden, bu nedenle de uygun yerlere yerleştirilmelerinin istendiğinden bahseder. Söz konusu bölgelerden göçlerin devam etmesi nedeniyle, yeni gelenlerin yollardan çevrilerek Baruthane köyleri ve çiftliklerinde ikamet etmeleri için Kapıcıbaşı Melleşzade Mehmed Bey görevlendirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak, bu göçle kente toplam kaç nüfusun geldiği belirlenememişse de, Ahmed Lûtfî Efendi'nin ifadeleri, epey fazla olduğunu düşündürmektedir.

1821 yılındaki Rum isyanı sırasında, kentte bulunan Fenerli Rumlar'dan Anadolu taraflarına sürgün edilenler, 1830 yılında affedilmiş ve geri dönmelerine dair padişah tarafından izin verilmiştir. Bu bağlamda, hala hayatta olanlar başkente geri dönmüşlerdir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ancak, kente geri dönen nüfusun tam sayısı tespit edilememiştir.

Ayrıca, 1827 yılında, Fransızların desteği ile kentte yoğun biçimde Katoliklik propagandası yapılmaktadır. Bu bağlamda, Ankara'dan gelen bir grup Ermeni de kendi cemaati arasında din değiştirme propagandası yapmış ve bu nedenle kentten uzaklaştırılmışlardır (Karpaz, 2003). Ermeni cemaatinin arasında eski tavır ve adetlerini bırakarak, Frenk mezhebi olarak nitelendirilen, Katolik mezhebine geçmeleri hoş karşılanmamış ve aileleri ile birlikte kent dışına çıkarılmaları istenmiştir. Çoğu Ankaralı olan Katolik Ermeni topluluğundan, tanınmış olanlar aileleri ile birlikte gemilere bindirilerek Akdeniz taraflarına sürülmüştür. Bu bağlamda, yabancı papazlardan yaklaşık 50-60 kişi gönderilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ayrıca, yapılmış olan nüfus sayımından Ermeni Patriki Karabet tarafından

düzenlenmiş olan gizli defterde Dersaadet'te 1000'den fazla Ermeni Katolik bulunduğu kaydedilmiştir. Bunların içinden fesatlara neden olan 100 kişi kadarı, papazlardan yerleri ve kim oldukları öğrenilerek, bir gün içerisinde ele geçirilmiş ve gemilerle Akdeniz tarafına gönderilmişlerdir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Diğer taraftan, Ahmed Lûtfî Efendi, Es'ad Efendi'nin, aileleri ile birlikte Anadolu'nun bazı yerlerine gönderilen Ermeni nüfusunun 1800 kişiye ulaştığını mürur tezkiresi memuru tarafından duyduğunu yazdığını belirtir. Ancak, Ermeni Patriki Karabet tarafından Bab-ı Ali'ye sunulan defterde Dersaadet ve Bilad-ı Selase'den gönderilen 2445 erkek Katolik Ermeni'nin isimleriyle birlikte kaydedildiğini ifade eder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Ermeni patriğinin söz konusu defterine göre, kentte 24.455 Katolik bulunmaktadır (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Kentin demografik hareketleri etkileyen diğer bir neden de kıtlık olmuştur. Rusya ile devam eden savaş nedeniyle, 1829 yılında kentte büyük bir kıtlığın yaşandığı görülmektedir. Kentin Karadeniz kıyılarına yaklaşmış olan Rus gemileri, Akdeniz taraflarının abluka altında olması ve bazı sahillerin istila edilmiş olması, İstanbul'a zahire ve erzak getiren gemilerin geçişine imkan vermemektedir. Kentte yaşanan kıtlığı engellemek amacıyla, Kayseri gibi uzak yerlerden bile develerle zahire gönderilmesi istenmiştir. Ahmed Lûtfî Efendi'nin ifadeleri, söz konusu kıtlığın boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Buna göre, Kayseri'den 3000 deve gönderilmesi istendiğini, ancak tüm sancakta 300 deve bulunduğunu ve 180 katır yüklenerek İzmit tarafında zahire gönderildiğini belirtir. Buna karşılık olarak, yalnızca develere bırakılmayarak, dört ayaklı ne bulunursa hemen gönderilmesi yolunda cevap gönderilmiştir. Örneğin fırınlara haftada 40.000 kile –keyl– zahire verilmekteyken, kıtlık nedeniyle yarıya indirilmiştir. Bu sırada, Rumeli taraflarına sevk edilmek üzere Anadolu'dan asker olarak yazılanlar, İstanbul'da toplanmışlarsa da, yolda iki üç gün boyunca aç kaldıkları için bazıları telef olmuştur. Kıtlığın devam etmesi üzerine, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de nüfusa göre ekmek dağıtılması yoluna gidilmiş ve bu nedenle defterler düzenlenerek kent nüfusunun 359.089 olduğu tespit edilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Söz konusu sayının, daha önceki sayımlarda olduğu gibi yalnızca erkek nüfusunu mu yoksa tüm kent nüfusunu mu gösterdiğine dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, gerek 1826-1827 yılı kaydında verilen 95.000 kent nüfusu bilgisi, gerekse de ekmek dağıtımını amacıyla yapıldığı göz önüne alınırsa, bu sayı toplam kent nüfusuna işaret ediyor olmalıdır.

Karpat, 1830 tarihli olabileceğini belirttiği kent nüfusuna ilişkin olarak çeşitli detaylar vermektedir. Söz konusu bilgiler, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de ikamet eden Müslüman ve reaya erkek nüfusunun memurlar yardımıyla kaydedilmesiyle elde edilmiştir. Buna göre,

Müslüman nüfus öncelikle iki kategoride ele alınmıştır. İlki, başlıca bölgeler olarak tanımlanan kent mahallelerinde iskan olan nüfus, diğeri ise özel gruplar olarak tanımlanan ve okumak ya da çalışmak için kente dışarıdan gelen nüfustur. Bu bağlamda, başlıca bölgeler altındaki nüfus, Çarşı, Cebeali, Balat, Kumkapı, Yedikule, Topkapı, Havas-ı Refia, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş ve Üsküdar olarak oniki yerleşim birimini kapsamaktadır. Ayrıca, öncelikle evli ve bekar olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Evli olanlar, yetişkin ve küçük olarak; bekar olanlar da gücü yerinde, çocuk ve yaşlı olarak alt gruplara ayrılmışlardır. Bu evli ve bekarların toplamı 87.231'tür. Söz konusu gruplamalar, nüfus sayımının askerlik hizmetiyle yükümlü olanların saptanması amacıyla yapılmasıyla ilintilidir. Özel grup olarak kaydedilen nüfus ise, öğrenciler, değirmen ve fırın işçileri, han mukimleri, saray hizmetkarları, diğeri hizmetkarlar ve çingeneleri kapsamaktadır. Bunun nedeni ise, söz konusu grubu oluşturan mahallelere bağlı olmamaları ve kentin yerlisi olmamalarıdır. Yine, evli olanlar, yetişkin ve küçük olarak; bekar olanlar da gücü yerinde, çocuk ve yaşlı olarak alt gruplara ayrılmışlardır. Bu özel grubun toplam nüfusu, 9.846 kişidir. Kentin, bu her iki gruptaki toplam Müslüman erkek nüfusu 97.077'dir (Karpat, 2003).

Gayrimüslimler ise, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Katolikler olarak gruplandırılmıştır ve toplam 115.206 kişidirler. Söz konusu sayım ödenecek olan cizye miktarını tespit etme amaçlı yapıldığından alt gruplar da buna göre belirlenmiş ve hem evli-bekar olarak, hem de iyi, ortalama, fakir, çocuklar, engelliler ve vergiden muaf olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre, kentte 49.323 Rum, 48.866 Ermeni, 12.032 Yahudi ve 4.985 Katolik nüfus yaşamaktadır (Karpat, 2003).

Kentte bulunan Müslüman nüfus –97.077– ile gayrimüslim nüfusun –115.206– toplam değerleri göz önüne alınırsa, 19. yüzyılın ilk yarısında 1830 yılında, Osmanlı başkentinin nüfusunun çoğunluğunu gayrimüslimler meydana getirmektedir*. Ancak, bu durum bir takım soru işaretlerine neden olmaktaysa da, Aydın'ın 1830 yılında ülke genelinde başlanan nüfus kaydının nasıl yapıldığı yolundaki ifadeleri ile Karpat'ın verileri büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda, Aydın, 1 yaşından 100 yaşına kadar olan Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun memurlar tarafından bizzat görülerek, ayrı ayrı defterlere kaydedildiğini ve her iki grup içerisindeki kentin yerlileri ve yabancılarının ayrıca

---

* Yazan, Barkan'ı referans göstererek, 1520-1535 yılları arasında İstanbul nüfusunun % 58,3'ü Müslüman ve % 41,7'si Hıristiyan olmak üzere toplam 480.000 kişi olduğunu belirtir. Ayrıca, General Andréossy'nin 1815 yılında, tüketilen su ve ekmek miktarına göre, İstanbul nüfusunun 630.000 olarak tespit ettiğini, Dr. Vérolot'un 1848 yılında 778.000 kişi, bu bilgileri tüketilen et miktarıyla karşılaştıran Viquesnel'in ise 760.000 kişi olarak tespit ettiğini ifade eder (Yazan, 1988). Ayrıca, 1848 yılındaki sayıma göre, 376.000 Müslüman ve 268.000 gayrimüslim olmak üzere İstanbul'un toplam nüfusunun 644.000 olduğunu belirtir (Yazan, 1988).

belirtildiğini ifade eder. Ayrıca, hem Müslüman hem de reayadan olanlar, hal, eşkal ve keyfiyetleri ile tek tek kaydedilmiş, isim ve şöhretleri de belirtilmiştir. Müslüman nüfus arasından 14-40 yaş aralığındakiler ve askerliğe elverişli durumda olanların kaydına özel işaretler konmuştur. Reayanın ise, ellerinde bulunan cizye evrakına göre maddi durumları tespit edilmiş, kayıt defterlerine âlâ, evsat veya edna –iyi, orta, kötü– olarak, ayrıca hangi sınıftan vergi vermekteyseler isimlerinin üstüne işaret konmuştur (Aydın, 1990).

Dönemin demografik yapısını etkileyen bir diğer olay ise, Ahmed Lûtfî Efendi'nin “men'-i ıskat-ı cenîn” olarak bahsettiği çocuk düşürmenin, gerek başkentte gerekse tüm imparatorluk genelinde yasaklanmasıdır. Gerçekte kürtaj, Osmanlı Devleti'nde daha önceden yasaklanmışsa da, gizli bir şekilde uygulanmaya devam etmiştir. Olgun, daha geç 18. yüzyılda, çocuk düşürmenin suç olarak görüldüğünü ve bu suçu işleyenlerin adeta “katil” olmakla eşdeğer görüldüğünü belirtir (Olgun, 2005). Bu bağlamda, II. Mahmud döneminde de, nüfus artışının önünde büyük bir engel olarak görülen kürtajın halk arasında yaygınlaştığı, bu amaçla kullanılan çeşitli ilaçların dükkanlarda satıldığı ve ebeler ve tabiplerin bu kötülüğe alet oldukları belirlenmiştir. Böylesi kötü eylemlerin hiç kimse tarafından gerçekleştirilmemesi ve eğer cesaret edenler olursa cezalandırılacakları Umur-ı Nafia Meclisi'nin kararı ile ilan edilmiştir. Ayrıca, ilaç satan doktorlara ve ebelere yeminler ettirilmiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Dinen günah olduğu, anne sağlığına zarar verdiği, nüfusun azalmasında etkili olduğu gibi gerekçelerle yasaklanan kürtaj, çeşitli nedenlerle gizli olarak devam ettirilmiştir. Buna engel olmak için de, yönetim tarafından öncelikle dinen günah olduğunun ilan edilmesi, doktor ve eczacılara kürtaja dair ilaç verilmemesi, Müslüman, Yahudi, Rum, Ermeni doktor ve ebelere çocuk düşürmek için kimseye ilaç vermeyeceklerine dair dini liderlerin önünde yemin ettirilmesi gibi tedbirler alınmaya çalışılmıştır (Olgun, 2005). Diğer bir önemli nokta ise, fakirlik nedeniyle daha fazla çocuk sahibi olmamak adına kürtaj yapılmasını engelleme çabalarıdır. Buna göre, beşten fazla çocuğa sahip olanlar fakir olduklarını mahalle imamları aracılığıyla resmi makamlara bildirdikleri takdirde ödüllendirileceklerdir (Olgun, 2005).

Benzer biçimde, Olgun, 1838 tarihinde İstanbul kadısına yazılan bir belgede, kürtajın daha önce de olduğu gibi “insan öldürmeye eş kabul edildiğini”, gerçekleştirilenlerin ise dini cezaya çarptırılacaklarını belirtir. Ancak, buradaki farklılığın, halkın “çocuk sahibi olmanın ne kadar büyük bir nimet olduğunu bilmemeleri”nden kaynaklandığının gösterilmesi olduğunu vurgular. Ayrıca, nüfusu beş çocuğu geçenlerin ve fakir olanların durumlarını mahalle imamlarına bildirmesi, İstanbul ve Boğaziçi'ndeki Yahudi ebelerin çocuk düşürme

işine karışmamaları, bunun yalnızca ebeler ve doktorlar tarafından değil, işini bilen kadınlar tarafından da gerçekleştirilebileceği dolayısıyla kasten veya kazaen haberdar olanların derhal bildirmelerinin istendiğine işaret eder (Olgun, 2005).

Bu doğrultuda, 19. yüzyıl başlarında, İstanbul kentinin demografik yapısının pek çok parametreye bağlı olduğu söylenebilir. Veba ve kolera gibi salgın hastalıklar, Osmanlı-Rus savaşı gibi nedenlerle kentte yaşanan kıtlık, yeniçerilerin kaldırılması, bekarların kent dışına çıkarılmaları, Katolik mezhebine geçen Ermenilerin kent dışına sürülmeleri gibi nedenlerle kent nüfusunun azaldığı açıktır. Bu bağlamda, 19. yüzyıl Osmanlı nüfusu üzerine ayrıntılı analizler yapmış olan Karpat, Avrupalıların çalışmaları ve Osmanlı kaynaklarındaki bilgileri derleyerek, İstanbul nüfusunun 1794 yılında 426.000 olduğunu ifade eder (Karpat, 2003). Ekmek vesikası amacıyla yapılan 1829 sayımından edilen yaklaşık 359.000 olan nüfus göz önüne alınırsa, başkent demografik yapısında 35 yıl içerisinde büyük bir azalma meydana gelmiştir.

Söz konusu dönemde, çocuk düşürmenin veya kürtajın yasaklanması gibi konular üzerinde durulması ve hatta fermanlar çıkarılması bu durumla ilintili olmalıdır. Ayrıca, yine Ahmed Lûtfî Efendi'nin, devam eden Rus saldırılarına karşı orduya alınan askerlerin yetersizliği ve perişanlığı gibi konulardaki ek kayıtları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi, Karaburun taraflarına sevk edilmeye uygun 80.000 kişiden, ancak birkaç bin kişi gönderilmişse de hiçbir işe yaramadıklarını belirtir. Ayrıca, zamanında silahşörlük ve seferberlik konularında dünyayı titreten Müslüman milleti ile İstanbul halkının bu durumu arasındaki farkın, zevk ve gaflet anlamına gelen barış süresi ve medeniyetten kaynaklandığını vurgular (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Diğer taraftan, beşten fazla çocuğa sahip olan fakir ailelerin ödüllendirilmeleri ile daha fazla çocuk sahibi olmaya teşvik edilmeleri göz önüne alınırsa, gerçekte halkın az çocuk yapma eğiliminde oldukları düşünülebilir. Çocuk düşürmenin yasaklanması üzerinde, böylesi nedenlerle, yeni ordunun ileride daha da güçlü bir konuma ulaştırılabilmesi amacıyla durulmuş olması muhtemel görünmektedir. Ayrıca, yeniçerilerin kaldırılışı sırasında idam edilen, kent dışına çıkarılan ya da sürgüne gönderilen kişiler de, Müslüman nüfusun azalmasında etkili olmuştur. Benzer biçimde, Karpat'ın 1830 yılı İstanbul kent nüfusuna ilişkin verileri bağlamında, gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan fazla olması nedeniyle, Müslüman nüfusunun arttırılmaya çalışıldığı düşünülebilir.

5. DEĞİŞEN KENTSEL VE MİMARİ TOPONOMİ

Kentsel ve mimari toponomi, inşa edilen yapıların adları ve adlandırma yöntemlerini temel almaktadır. Bu adlandırmaların ne oldukları, yapılara hangi biçimde ve ne zaman verildikleri gibi problemler, dil ve mimarlık ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır. Bu noktada, söz konusu adların yapılara inşa edildikleri zaman nasıl bir tercihle verildiği, adları oluşturan kelimelerin sahip oldukları anlamlar vb. gibi konular önem kazanmaktadır.

Bu kapsamda, II. Mahmud dönemi, yeni bir ad koyma geleneğinin icat edildiği dönemdir. İnşa edilen çeşitli yapılara ya da gemilere, yeniden işlevlendirilen yapılara, yeni düzenlenen kurumlara özel adlar verilmesi geleneği, yeni bir olgudur*. Osmanlı dünyasında ilk kez yapılara ne ad verileceği konusu gündeme gelmektedir. Her yapının inşa edildiği kentsel mekan bağlamında ilk kez özel anlamlar içeren kelimeler seçilerek adlandırılması, bir iktidar pratiği haline getirilmiştir. Kimi zaman da adlandırma mekanizmaları farklı biçimde işlemiştir. Yani, mevcut yapıların veya olguların toplum tarafından kullanılagelen adları yasaklanmış ve iktidar tarafından bunları tanımlamak için yine özel anlamlar içeren yeni kelimeler verilmiştir. Ancak, her ne kadar bu adlandırma pratiğinin kendisi yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktaysa da, adların seçiminde çoğu zaman geleneksel kavramların kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Ad koyma pratiğinin kendisi gibi, verilen bu adlar da sembolik anlamlar taşımaktadırlar. Kent kavrayışının ve kentsel belleğin dönüşümü ile ilintili olan bu adlandırmaların, iktidarın meşruiyetini ve bağlantılı olarak da sahip olduğu erki simgelemesi beklenmektedir. II. Mahmud iktidarının neredeyse ilk yıllarından itibaren uygulanan bu adlandırma pratiği, yeni düzenin yeni toplumsal belleğinde yeni kodlama biçimlerini yaratma problemine işaret etmektedir.

Gerçekte buradaki asıl amaç, adlar ile toplumsal bellek üzerinde bir denetim kurmaktır. Çünkü her ne kadar toplumsal ve siyasal anlamda yeni bir başlangıç yapılmışsa da, eski düzene ait öğeler hala toplumsal bellekteki varlıklarını sürdürmektedir (Connerton, 1999). Benzer biçimde, her yeni başlangıç aynı zamanda içerisinde bir anımsama ögesini de barındırır (Connerton, 1999). Bu anımsama ve hatırlama kavramları aracılığıyla toplumsal

---

* Bu bağlamda, erken 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında ad verme ya da adlandırma anlamına gelen “tesmiye” kelimesi kullanılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yapılan araştırmalarda, II. Mahmud döneminden önceki döneme ait belgelerde kullanılan tesmiye kelimesi, yeni doğan veya sonradan Müslüman olan kişilerin adlandırılmasını ifade etmektedir. Ancak, gerek II. Mahmud dönemi, gerekse de sonraki dönemlerde söz konusu “tesmiye” kelimesi sıklıkla yapıların adlandırılmasında kullanılmaktadır. Bu durum, yapılara veya nesnelere özel anlamlar içeren kelimelerle ad verilmesi geleneğinin ilk kez II. Mahmud döneminde başladığının bir göstergesi olmalıdır.

hafızada geçmişle kurulan ilişki, erk hiyerarşisi bağlamında ancak unutmaya kavramı üzerinden bir bastırma politikası uygulandığı (Sancar, 2008) takdirde koparılabilecektir. Çünkü geçmiş, gelecekle ilgili projelerin gerçekleştirilmesinde bir engel olarak görülür, bu nedenle de kurtulması gereken bir yük olarak ele alınır. Bu amaçla, geçmişin “hafızadan silinmesi”ni hedefleyen “unutmaya”, daha doğrusu hatırlamayı engellemeye yönelik “bastırma” stratejileri geliştirilir (Sancar, 2008).

Toplumsal hafıza canlıdır ve sürekli iletişim halinde varlığını sürdürür. Hatırlama, kendiliğinden değil, ancak geçmişle ilişki içerisinde bulunduğu takdirde gerçekleşir (Sancar, 2008). Benzer biçimde, unutmaya da, ancak bu iletişim kesilirse veya iletişim içerisinde bulunulan gerçeklik değişir ya da yok olursa gerçekleşir (Sancar, 2008). Geçmiş ne kadar yakınsa, hatırlama o kadar kolaydır; karşıt olarak unutmaya da o kadar zor (Sancar, 2008). Geçmişten kurtulma ise, geçmişte hatırlatabilecek olan her türlü şeyin bastırılması, yani hatırlama yasağı biçimindedir (Sancar, 2008).

Hatırlama, kişiler ya da toplumların dışsal ve içsel izlenimleri doğrultusunda meydana gelir. Diğer bir ifadeyle, hatırlama algısız gerçekleşmez. Her türlü iletişim ve etkileşim, kişiler, yerler, tarihler, sözcükler, dil biçimleri vb. gibi araçlar hatırlamayı doğurur (Sancar, 2008). Çünkü bellekteki anlamsal kodlamalar, ad yerine bellekte bir betimin konulmasıyla gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle, adla ilişkilendirilen şey bir betim ailesidir (Kripke, 2005). Dolayısıyla, sözcükler veya adlar, hafızada anımsamaya ve o adlarla ilgili her türlü anıyı hatırlamaya yol açar.

Ancak, tıpkı II. Mahmud iktidarı gibi, geçmişe kalın çizgiler çekme ve böylece yeni başlangıçlar yapma politikasını benimseyen rejimlerde, unutmaya ve bastırma politikaları başka türlü bir hatırlama politikasına dayanır: Yakın geçmişte unutmaya, daha eski geçmişte hatırlama. Bu politikanın, dönemin adlandırma stratejilerinde büyük rol sahibi olduğu görülmektedir. Bu politikada, görsel olarak kentsel bellekten yok edilen yapıların anlamsal/duyusal imgelemlerini toplumsal bellekten de yok etmenin yanı sıra, yeni bir görsel ve anlamsal kodlama biçimi yaratma problemi belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda, II. Mahmud dönemi adlandırma pratiklerinin nesnelere, inşa edilen yapılar ya da gemiler*, yeniden işlevlendirilen yapılar, yeni düzenlenen kurumlar ve kentsel mekanlar vb.

---

* II. Mahmud döneminde inşa edilen gemilere uygun adlar bulunması istendiği ve verilen adlarla ilgili pek çok bilgi, gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi, gerekse de dönemin tarihçilerinden Ahmed Lütfi Efendi, Câbi Ömer Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın kayıtlarında yer almaktadır. Sembolik anlamlarıyla kentsel mekanın ve mimari yapıların adlandırmalarında da sıklıkla kullanılan “Mahmudiye, Nusretiye, Fevziye, Tevfikiye, İhsaniye” gibi adların yanı sıra, “Fırtına, Suriye, Feyz-i Memduh, Gülbahri, Pertev-Feşan, Dide-i Nusret, Tarir-i Bahri”

gibi geniş kapsamlı bir uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Ancak, söz konusu toplumsal hatırlama ve unutmaya politikaları çerçevesinde, birbirinden farklı adlandırma yöntemleri kullanıldığı dikkat çekicidir.

Unutulmak istenen geçmiş, daha önce de belirtildiği gibi yeniçeriler ve onlarla bağlantılı her türlü yapı ve kurumu kapsamaktadır. Yeniçeri ordusu ortadan kaldırıldıktan sonra ise, onlara ait her yapının kentsel mekandan yok edilmesi istendiği gibi, söz konusu yapıların yer aldığı kentsel mekanların da yine yeniçerileri hatırlatacak hiçbir sembolik kodlamaya referans vermemesine özen gösterilmiştir. Bu amaçla, yeniçerilerin kışlalarının yıkılması, bu referansları toplumsal bellekten yalnızca görsel olarak silbilecektir. Ancak, kışlaların bulunduğu alanların adları aynı kaldığı sürece, söz konusu adlar toplumsal bellekte hatırlamaya yol açabilme ihtimali taşımaktadır. Dolayısıyla, bu adların da kentsel sahnedan silinmesi gereklidir. Bu da, ancak söz konusu adların kullanımının yasaklanmasıyla ve artık yeniçerilerin bulunmadığı düzenin sembolik referanslarını taşıyan adlarla kentsel mekanın tanımlanmasıyla gerçekleştirilebilecektir.

II. Mahmud döneminde kentsel mekanların adlarının değiştirilmesinin ilk örneği, gerçekte yeniçerilerin kaldırıldığı 1826 yılından oldukça erken bir tarihi işaret etmektedir. Bahçekapısı'nda bulunan Melekgirmez Sokağı'nda yer alan bekar odalarının yıkılarak, söz konusu bölgeye "Hidayet" adının verildiği tarih 1813'tür. Ahmet Cevdet Paşa eşkıya, fuhuş, zina yığınağı olarak nitelendirdiği Bahçekapısı dışındaki bekar odalarının yeniçerilerin 31. Ortası'nın yeri olduğunu ve bir fesat ocağı olduğu için "melek giremez" adıyla anıldığını ifade eder (Ahmet Cevdet Paşa, 1994). Söz konusu bekar odalarının yıkılmasıyla, buraya bir de cami yaptırılmış (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, 2001) ve mahalleye de cami ile aynı adı taşıyan ve "hak yoluna, doğru yola kılavuzlama" anlamlarına gelen "Hidayet" adı verilmiştir (Develioğlu, 1990). Her ne kadar, henüz Yeniçeri ordusu kaldırılmamış olsa bile, 1813 tarihli bu ad vermenin, Yeniçeri ordusu ve onun referanslarıyla ilintili olduğu açıktır.

Diğer bir örnek de, yeniçerilerin Eski Odalar ve Yeni Odalar adı verilen ve 1826 yılında yıkılan kışlalarının bulunduğu kentsel boşlukların yeni adlarla tanımlanmasıdır. Yeni Odalar adı verilen yeniçeri kışlasının bulunduğu Eskialipaşa civarındaki alan, "*her gün kışlanın ihtiyacı için seğirdim çavuşu tarafından buraya getirilen et istihkaki*" ile ilintili biçimde Et

---

gibi adların da gemilere verildiği görülmektedir. Ancak, gemilere ad verme pratiği, İstanbul'un kentsel ve fiziksel değişiminin dışında kaldığı için, çalışma kapsamına alınmamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. B.O.A. HAT. 1207.47297/Ö; B.O.A. HAT. 1254.48544/A; B.O.A. HAT. 578.28322; B.O.A. HAT. 579.28392; B.O.A. HAT. 1265.48992; B.O.A. HAT. 571.27957; B.O.A. HAT. 571.27962; B.O.A. HAT. 573.28090; B.O.A. HAT. 580.28478; B.O.A. HAT. 581.28546; B.O.A. HAT. 572.28028; B.O.A. HAT. 579.28388; B.O.A. HAT. 1290.50076/A; B.O.A. C.BH. 89.4249.

Meydanı olarak adlandırılmaktaydı (Eyice, 2006). Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra, bu alana “Ahmediyye” adının verildiği H. 29 Zilhicce 1242 (M. 24 Temmuz 1827) tarihli bir hatt-ı hümayunda görülmektedir (B.O.A. HAT. 339.19389). Bir kentsel alan için yeni bir ad tanımlanması her ne kadar modern bir olgu gibi görünse de, verilen “Ahmediyye” adının dinsel referanslar ve yöntemlerle seçildiği açıktır. Sultan Ahmed Cami’nden çıkarılan saadet sancağı sayesinde Vaka-i Hayriye olarak tanımlanan olayda başarı elde edildiği düşüncesinden hareketle, buna teşekkürten Yeni Odalar’ın arazisi Sultan Ahmed Vakfı’na verilmiş ve bu referansla söz konusu alana “Ahmediyye” adı verilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1994; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Benzer biçimde, yanan ve yıkılan Eski Odalar’ın bulunduğu Şehzadebaşı’ndaki Kapamacılar caddesinden Çukur Çeşme tarafına kadar olan alana da, “galiplik, zafer, üstünlük, selamet, kurtuluş” anlamlarına gelen “Fevziyye” adı verilmiştir (Develioğlu, 1990; Ahmet Cevdet Paşa, 1994; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Benzer bir durum, Zindankapısı adı verilen kentsel mekanın adının değiştirilmesidir. Zindankapısı’nda defnedilmiş Baba Cafer adlı kişinin sahabeden olduğu belirlenmiş, ancak Baba lakabı mülga takımının* uydurması olduğu için, bundan böyle Zindankapısı’na Bab-ı Cafer adı verilmiş ve burada inşa edilecek olan karakolun da aynı adla adlandırılması istenmiştir (Ergin, 1995; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999).

Gerçekte bu durum, unutma ve bastırma politikalarının, yakın geçmişi unutma ancak daha eski, hatta efsanevi geçmişi hatırlama stratejilerinin bir sonucudur. Çünkü, yeniden düzenlenen ya da örgütlenen çeşitli askeri ve devlet kurumlarına verilen adların da benzer referanslar içerdiği görülmektedir. Bu amaçla, Yeniçeri ordusu ve onunla ilgili her türlü tanımlama Türkçe kökenli kelimelerle yapılırken, yeni düzene ait kurumlara verilen adların İslami çağrışımları olması** dikkat çekicidir. Örneğin, Yeniçeri Ocağı yerine yeni ordu Asakir-i Mansure-i Muhammediye*** adı ile kurulmuştur. “Muhammed’in zafer kazanmış askerleri” anlamına gelen bu adlandırma, yeniçeri yandaşlarının ve benzer çevrelerin düzenli orduya karşı çıkmalarını engellemek amacıyla dini referans alacak biçimde verilmiştir.

* Ergin, burada Yeniçeri adının kullanılmaması amacıyla, özellikle mülga tanımının kullanıldığını belirtir (Ergin, 1995).

** Shaw, II. Mahmud’un yeniçerilerin kaldırılması üzerine ulemayı elde etmek için dinsel törenlere ve geleneklere aşırı bir özen gösterdiğini belirtir. Yeni camiler yaptırmasını, vakıflar kurmasını, tüm Müslüman çocukların belirli bir yaşa gelinceye kadar medrese eğitimine devam etmeleri zorunluluğunu bu duruma bağlar (Shaw, 2006).

*** “Mansur, mansure” Allah’ın yardımıyla galib, üstün gelmiş anlamlarını taşımaktadır (Develioğlu, 1990).

Benzer biçimde, yeniçeri örgütlenmesi ocak, orta, kapı vb. gibi* Türkçe kökenli adlandırmalarla yapılmaktayken, yeni devlet kurumlarının adlandırmalarında da daha eski geçmişe referans veren Farsça kökenli** kelimelerin tercih edildiği dikkati çekmektedir. Hatta söz konusu kelimelerin kullanımları yasaklanmış, hatta çeşitli hatt-ı hümayunlarla dilden çıkarılması ve silinmesi bile istenmiştir. Örneğin, dönemin vakanivüsü Ahmed Lûtfî Efendi yeniçeri adının kaldırılarak silindiğini belirtirken (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999), Sakaoglu da, Vaka-i Hayriye sırasında tutuklananların Ahmediye Meydanı'nda toplandığından ve bir daha yeniçeri adını kullanmamak üzere yemin ettirildiğinden bahseder (Sakaoglu, 1994e). Yine, yeniçerilere ait bir kurum olan Ağa Kapısı'nın kaldırılmasıyla birlikte, adı da yasaklanarak, dilden kaldırılması istenmiştir. Yerine kurulan Fetvahane'nin de, Ağa Kapısı lafının bir daha dilde kullanılmasını engellemek adına “Bab-ı Fetva” olarak adlandırılması uygun bulunmuştur (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Benzer biçimde, yeni ordunun yönetim makamına “Bab-ı Seraskeri” adı verilirken, diğer yeni devlet kurumlarına da “Bab-ı Şura-yı Askeriyye”, “Bab-ı Ali” gibi adlar verilmiştir.

Bu yeni adlandırma biçiminde, dilde yaygın olarak kullanılan Türkçe “kapı” kelimesinin yerine, daha eski geçmişe kökenlenen Farsça “bab” kelimesinin tercih edildiği dikkat çekicidir. Buradaki temel etmen, kapı kelimesinin sembolik olarak sahip olduğu yeniçeri referansını hatırlamaya yol açabilecek her türlü imgelemin toplumsal bellekten silinmesidir.

Yine aynı amaçla, bayrak adı verilen Devlet-i Aliyye nişanının ortasına ay ve yıldız konularak, bundan sonra “sancak” olarak adlandırılmasının istendiği görülmektedir. Ahmed Lûtfî Efendi, bu durumu, yeniçerilere özgü olan bayraktar unvanını referans göstererek, yeniçeri ıslahatından sonra sancak kelimesinin kullanılmasının istendiğinden bahseder (Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Diğer taraftan, II. Mahmud döneminde Mansure ordusu düzenlenirken, bir yandan ordunun alay sancakları da dini referanslar içerecek biçimde yapılandırılmıştır. Alay sancakları üzerine kelime-i şahadet veya sure-i fetihten ayetler

---

* Yeniçeri Ocağı adı verilen askeri örgüt, orta adı verilen daha küçük birimlerden oluşmaktadır. Yeniçeri ağasının konağının bulunduğu Süleymaniye'deki alan ise Ağa Kapısı olarak adlandırılır.

** Ortaylı, 18. yüzyılda dönemin sadrazam, vezir ve komutanların büyük çoğunluğunun Türk kökenli olduğundan ve idaredeki bu Türkleşmenin sanat ve kültür alanına da yansıdığından bahseder. Bu bağlamda, Osmanlı yüksek sınıfının edebiyatı olan divan şiirinde, 18. yüzyıl şairlerinin, ağdalı Arapça ve Farsça bir dil yerine daha temiz bir Türkçe kullandıklarını ifade eder. Böylece, bürokraside, eğitimde ve edebiyatta kullanılan dilin konuşma diline daha da yaklaşmasıyla, Arapça ve Farsça söz ve deyimlerle yüklü Osmanlı jargonunun yerini daha temiz bir Türkçe'ye bıraktığını belirtir (Ortaylı, 2005).

yazılmış, Hz. Muhammed'in râyat adı verilen sancağına benzer biçimde siyah renkli ipek kumaş üzerine sırma ile işlenmiştir (Kurtoğlu, 1987).*

Aynı biçimde, yeni ordunun temel birimlerinden olan topçu ve arabacı bölüklerinin hala eski ocak usulü ile adlandırılmasından ve askerlerinin de bu adlarla tanımlanmasından rahatsızlık duyulduğu, bu nedenle orta, ocak, çorbacı vb. gibi adların kaldırılmasının istendiği görülmektedir. Bu kelimelerin yerine, Asakir-i Mansure usulü gereğince yeni adlar bulunarak ıslahat yapılması istenmiştir (B.O.A. HAT. 589.28938). Yine adı değiştirilen bir başka yapı da, yeniçerilere ait Acemi Oğlanlar Kışlası'dır. Taşradan gelen Mansure ordusu arasında bulunan onbeş yaşından küçük çocukların kabul edilmesinin uygun olmaması nedeniyle, bunların daha önce yeniçerilere ait olan Acemi Kışlası'na yerleştirilerek, ulum, fûnun ve talim eğitimiyle yetiştirilmesi istenmiştir**. Bu amaçla da, artık yeni orduya ait olan yapının adının da hiçbir şekilde yeniçeri referansı taşınamaması istenerek, adının Talimhane olarak değiştirilmesi uygun bulunmuştur (B.O.A. HAT. 292.17435).

Diğer taraftan, yeniçerilerin kaldırılmasıyla kazanılan zaferin toplumsal ve kentsel bellekte vurgulanması amacıyla özellikle camiler başta olma üzere, yeni inşa edilen yapıların, açılış törenleri sırasında sembolik anlamlar içeren kelimelerle adlandırılmaları dikkati çekmektedir. Bu politikanın kentsel mekandaki en çarpıcı örneği Nusretiye Camisi'dir. II. Mahmud'un selatin camisi olan Nusretiye Camisi, yapıyı inşa ettiren padişahın adına ait hiçbir referans içermemektedir. Oysa, klasik Osmanlı dünyasında camilerin yapıyı inşa ettiren devlet adamının ya da ileri gelenin –banisinin– adına dair referanslar içerdiği görülmektedir. Valide Camisi, Rüstem Paşa Camisi, Ağa Camisi, Yeni Valide Camisi, Kılıç Ali Paşa Camisi vb. gibi. Özellikle selatin camilerinin, genellikle yapıyı inşa ettiren sultanın adıyla anıldığı bilinmektedir. Örneğin Süleymaniye Camisi, Selimiye Camisi, Beyazıd Camisi vb. gibi. Ancak, bu noktada, söz konusu II. Mahmud dönemi öncesi camilerine inşa edildikleri sırada özel adlar verilmediği, banileri nedeniyle toplum tarafından zaman içerisinde bu adları aldıkları belirtilmelidir. Oysa, Nusretiye Camisi'nin adlandırılması bu *pre-modern* yöntemden farklılık göstermektedir. Caminin, 1826 yılında inşasının tamamlanmasıyla bir açılış töreni düzenlenmiş ve bu sırada camiye Nusretiye Camisi adının verilmesi II. Mahmud tarafından

* Oysa, III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid ordusunun alay sancakları, kırmızı veya fes rengi ipek kumaşın ortasında işlenmiş sarı renkli bir hilalden meydana gelmektedir. Ya da kimi alay sancaklarında, ortadaki hilalden başka dört köşesinde de birer hilal bulunmaktadır (Kurtoğlu, 1987). Bu bağlamda, III. Selim dönemi ordu alaylarına ait sancaklar hiçbir şekilde dini referanslar içermezler.

** Shaw, Mansure ordusuna kabul yaşının altında olan gençler için eski Acemioğlanlar kışlasında bir talimhanenin kurulduğunu ve burada öğrencilere din, zanaat ve piyade eğitimi derslerinin verildiğini belirtir (Shaw, 2006).

uygun bulunmuştur (Cezar, 2002) . Nusret kelimesi, “Allah’ın yardımı, başarı, üstünlük, yardım” anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 1990). Caminin, Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonraki yakın bir tarihte açıldığı düşünülürse, selatin camisine ad olarak seçilen kelimenin sembolik olarak anlamı oldukça önemlidir.

Benzer biçimde, II. Mahmud tarafından Akıntıburnu’nda inşa edilen camiye de, “Allah’ın yardımına kavuşma” anlamlarını taşıyan Tefikiye Camisi adı verilmiştir (Develioğlu, 1990; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). İzmit’te Mehmed Bey Camisi Vakfı’na ait olan yapıların ve caminin Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa tarafından yeniden yaptırılmasıyla 1837 yılında, II. Mahmud’un da katıldığı bir açılış töreni düzenlenmiş ve bu tören sırasında camiye “Fevziyye Camisi” adı verilmiştir (B.O.A. HAT. 157.7833; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999). Söz konusu adlandırma her ne kadar banisi Fevzi Paşa’ya göndermede bulunuyor gibi görünmektense de, seçilen kelimenin “kurtuluş, zafer, başarılı olma” (Develioğlu, 1990) anlamlarını taşıması dikkat çekicidir.

Bu durum, kentsel mekanların ve mimari yapıların yeniçerilere ait olan ya da onları hatırlatabilecek her türlü referansın silinmek istediği kentsel belleğin, anlamsal kodlarının da değiştirilmek istendiğinin bir göstergesidir. Yapılara ve kentsel alanlara, yeniçerilere karşı kazanılan zaferin, yeni düzenli ordunun sembolik kodlarını içeren adlar verilerek, yeni bir toplumsal ve kentsel bellek yaratılmaya çalışılmaktadır. Çünkü bellekteki anlamsal kodlamalar, ad yerine bellekte bir betimin konulmasıyla gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle, adla ilişkilendirilen şey bir betim ailesidir (Kripke, 2005). Dolayısıyla, sözcükler veya adlar, hafızada anımsamaya ve o adlarla ilgili her türlü anıyı hatırlamaya yol açar. Ancak, o adlar dilden çıkarıldıkları veya kullanımına son verildiği zaman, onların hafızadaki betimlemelerinin canlanması engellenebilecektir. Söz konusu yapılara veya kentsel mekanlara verilecek yeni adlar ise, bellekte yeni betimlemelerin oluşmasına yol açacaktır.

6. SONUÇ

Gerçekte, II. Mahmud döneminin, kentsel bağlamda, en temel problemi, Osmanlıların kentleri algılama–kavrama biçimlerinin değişimi ve bununla bağlantılı olarak kentlerin temsili kimliği olmuştur. Bilindiği gibi, kent mekanının, fiziksel olarak beden aracılığıyla deneyimlenmesine dayanan sosyo-psişik kavranmasından, matematiksel yöntemlerle kavranmasına doğru evrilmesiyle birlikte, kentin temsiliyet biçimleri ve temsiliyet nesnelere de farklılaşır.

Artık, kent ve kentsel mekan, geleneksel dünyaya ait minyatürler ve su yolu haritaları gibi görsel belgeler yerine, harita ve planlar aracılığıyla temsil edilmeye başlar. İlk gruptaki temsiliyet nesnelere görselleştirdiği kenti anlamak için, o kenti bilmek, yani deneyimlemek, gerekirken, ikinci gruptaki temsiliyet nesnelere o kentin deneyimlenmeksizin kavranmasına imkan tanır. Bu bağlamda, 1812-1813 tarihli II. Bayezid Suyolu Haritası, Osmanlıların kenti kavrayış biçimlerindeki kırılma noktasına işaret eder. 1836 yılında Moltke'nin II. Mahmud tarafından mevcut durumu gösteren bir İstanbul planı hazırlamak üzere görevlendirilmesi ise, ikinci adımı meydana getirir. Kuşkusuz, bu plan, İstanbul'a dair hazırlanmış olan ilk harita değildir. Ancak, hazırlanması Osmanlı yönetimi tarafından talep edilen ilk plandır. Bu bakımdan mimarlık tarihi ve kent tarihi açısından büyük önem taşıyan Moltke'nin haritacılık etkinlikleri, Osmanlı yönetici sınıfının kenti kavrayış yöntemlerindeki değişimi tüm açıklığıyla göz önüne çıkarmaktadır.

Söz konusu haritacılık etkinliği, aynı zamanda kentin coğrafi sınırlarına da bir tanımlama getirir. Bu doğrultuda, İstanbul kenti, artık yalnızca saray alanının bulunduğu suriçi bölgesinden meydana gelmez. Bunun dışındaki alanlar da, artık Boğaziçi yerleşmeleri, Üsküdar veya surdışı gibi ikincil nitelikteki yerleşmeler olarak nitelendirilmez. Diğer bir ifadeyle, erken 19. yüzyıl İstanbul kenti, birbirinden ayrılmış yerleşmelerden değil, belirlenmiş coğrafi sınırlarıyla bu yerleşmelerin hepsini kapsayacak biçimde geniş ölçekli bir coğrafyadan meydana gelen fiziksel bir bütüne işaret etmektedir.

Bu bağlamda, kent, belirli bir merkez ve ona eklenen farklı yerleşim bölgelerinden değil, alt birim olan mahallelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Kent yönetimine ilişkin yapılan bir takım düzenlemeler ve eski yönetsel yapının tasfiye edilmesi de, bu bütüncül yaklaşımla ilintili olarak gerçekleştirilir. Kentsel yönetimin farklı aşamalarından sorumlu olan subaşılardan, bostancı ocakları, kadılar, ihtisab ağalığı gibi çeşitli geleneksel örgütlenmelerin kaldırılarak, yerlerine mahalle muhtarlıkları ve Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulması, bu bütüncül anlayışa dayanmaktadır. Ancak, bu noktada, geleneksel kent yönetiminden sorumlu kişilerin, Yeniçeri Ocağı ile olan bağlantıları da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Yeniçeri

Ocağı'nın kaldırılmasıyla, bir bakıma kent yönetimine ilişkin mevcut yapı da ortadan kaldırılmıştır. Kentin yeni yönetsel yapısı ise, yeni kent kavrayışı ve biçimlenişine uygun olacak şekilde örgütlenmiştir.

Harita ve planların oluşturduğu bu geometrik temsiliyet biçimleri, kent ve kent mekanının aynı zamanda bir nesne olarak kavranması anlamını da taşır. Bir nesne olarak kent, artık, planlanabilir ve tasarlanabilir, diğer bir ifadeyle müdahale edilebilir bir kavrama dönüşür. Dolayısıyla, kent artık iki boyutlu olarak haritalar üzerinde imar edilebilir bir nesnedir. Bu durum, Osmanlı kentlerinde ilk kez, kentin imarına yönelik çalışmaların yapılabilmesine de imkan tanır. Bu planlama etkinliklerinin, yine Osmanlı'nın kendi kurum ve kişileri tarafından yapılması, kentsel yönetim mekanizmalarının da değişim süreciyle ilintili olarak gerçekleşir. Benzer biçimde, bu değişim olgusu ise, kentin genel strüktürünün yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir.

Bu yeni kent kurgusunda, geleneksel kentte olduğu gibi, siyasal iktidarın merkezini tanımladığı kent strüktürü görülmez. Diğer bir ifadeyle, sultanın iktidarının simgesi olan saray alanı, artık kent merkezini tanımlamaz. Hatta, kent bütünlüğüne ilişkin yeni bir sistemin kurulmaya çalışıldığı bu dönemde, kentin belirgin bir merkezinin bulunduğu söylenemez. 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı bir merkeze sahip olacak kent, bütünlüğü arayan bu yapıyla, merkezsizleşmeye doğru evrilir.

Kentin, hem bu bütüncül yapısı hem de yeni temsiliyet biçimleri, aynı zamanda iktidarın kentsel mekanı kullanımında meydana gelen farklılaşmalarla birlikte anlamlı hale gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda devletin mutlak erkini tanımlayan sultanın değişen kamusallaşma örüntüleri ve görünürlüğü problemine işaret eder. Bu problem gerçekte, 19. yüzyıl başlarında artık iyice sarsılmış olan iktidar örüntülerinin, geleneksel dünyanın dışındaki yöntemler ve araçlarla yeniden kurgulanması ve kendine yeni bir meşruiyet zemini oluşturma çabalarıdır. Bu çabalar, otoritenin en üst temsilcisinin, yani meşruiyetini Tanrı'dan alan mutlak iktidarın, geleneksel ve kutsal padişah imgesinden soyutlanarak, dünyevileşmesi biçimde görülür.

Gerçekte bu dünyevileşme, saltanat ve hilafetin sahibi olan Osmanlı sultanlarını, bir yandan olağan bir yöneticiye dönüştürerek, bir yandan da kendi iktidarının meşruiyet zeminini yok etmiştir. Bu nedenle de, II. Mahmud dönemi, iktidarın geleneksel olandan farklı biçimde yeniden kurgulanma süreci olmuştur. Bu süreç, yeni iktidarın, kentsel mekanı olağan durumuyla kullanabilen bir yöneticiye dönüştürülmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Böylece,

sarayın duvarları ardında kapalı bir yaşam süren ve halkla neredeyse hiçbir zaman temas halinde olmayan adeta görünmez varlıklar olan geleneksel padişah kavramı, yaşamını sarayda değil de kentin içinde sürdüren bir imgeye dönüşmüştür. Sultan artık, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak önünde yerlere kapanılan bir hükümdar değil, açılış törenlerinde nutuk veren, camilerde halkla birlikte namaz kılan, seyahat eden, günün her saatinde başkent sokaklarında tebdil-i kıyafet olmaksızın dolaşabilen, devlet kurumlarında denetlemelerde bulunan, buharlı vapurla kent içi ve dışında gezinti yapan *modern* yöneticiye doğru evrilmeye başlamıştır.

Sultanın, yoğun biçimde kent mekanını kullanmaya dayanan, bu yeni kamusal görünürlüğü, aynı zamanda, kentsel mekanın bütüncül anlayışla kavranışına işaret eder. Kent, artık bütünüyle sultanın veya iktidarın sahip olduğu erke ait tümel referanslara sahip olacaktır. Bu durum, kentin bir nesne olarak müdahale edilebilir bir kavrama dönüşmesiyle birlikte, kentin ve kent mekanının olağan olarak yeniden üretilme biçimlerinin değişimini beraberinde getirmiştir. Kentsel mekan, yeni iktidarın görünürlüğünü ve meşruiyetini görselleştirmek/simgeleştirmek amacıyla bir araç olarak kullanılacaktır.

Kentsel mekana, geleneksel kentin kendi iç dinamikleri doğrultusunda olağan biçimlenişine karşın, yönetim ve işleyiş gibi kurumsal yapıları da kapsayacak, ancak farklı simgesel anlamlara sahip olacak biçimde müdahale edilmeye başlanır. Bu doğrultuda, yeni iktidarın kent mekanında temsil edilebilmesi amacıyla farklı yöntemler izlendiği görülür. Bu yöntemlerin en belirleyici olanı, mevcut/eski belleğin yok edilmesi ve yeni referanslar içerecek olan bir kentsel belleğin yaratılmasıdır.

Kentsel yönetim ve devlet örgütlenmelerinde, kılık kıyafet biçimlerinde, eğitim sisteminde, askeri düzende ve mimari biçimlenişte her ne kadar, genel literatürde “*II. Mahmud dönemi reformları ve ıslahat hareketleri*” olarak nitelenen bir takım dönüşümler gerçekleştirilmiş ve toplumsal hafızadaki yerlerini almışlarsa da, önceki dönemlere ait imgelemler hala hafızadaki yerlerini korumaktadırlar. Dolayısıyla, eski ile yeni olanın, yani geçmişle şimdiki zamanın arasında hafızada temsil edildiği biçimiyle hesaplaşması devam etmektedir. Oysa, şimdiki iktidarın meşruiyetini sağlamlaştırması için, eskiye, yani geçmişe bir an önce üstünlük sağlaması gerekmektedir. Bu da, ancak geçmişi unutturmak yolunda izlenecek bir takım bastırma politikaları ve tanımlanacak olan katı başlangıç noktaları ile sağlanabilecektir. Döneminin tarihsel başlangıç noktasını ise, Yeniçeri ordusunun kaldırılması tanımlamaktadır.

Gerçekte, kentsel belleğin bir parçasını oluşturduğu kültürel hafıza, inşa edilebilir, dolayısıyla da müdahale edilebilir bir hafızadır. Bu hafızanın kentsel mekan bağlamında, en önemli

araçları, anıtlar, heykeller, binalar, caddeler, meydanlar ve isimleri, siyasal hitabetler, sancak ve bayraklar vb. simgesel anlamlara sahip imgelerdir. Bu amaçla, dönem içerisinde, temelde kentin artık müdahale edilebilir bir kavram haline dönüşmesi ile ilintili olarak, ikili bir politika izlenir. Bunlardan ilki, kentsel mekandan mevcut/eski referansları silmeye dayanan, mevcut kentsel belleğin yok edilmesidir. İkincisi ise, yeni erkin ve meşruiyetinin kentsel mekanda temsili olacak yapılarla, yeni kentsel belleğin yaratılması sürecidir.

Bu müdahalelerin en önemli parçalarından birini, yeniçeriler ve onunla bağlantılı olabilecek her türlü siyasal, sosyal, kentsel ve mimari referansın yok edilmesi anlamını taşıyan yıkımlar tanımlar. Dolayısıyla, kentsel mekanda yeniçerilere referans verebilecek, kışla, bekar odaları, kahvehaneler vb. gibi her türlü görsel ya da fiziksel iz ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ancak, söz konusu yıkımların gerçekleştirildikleri alanlar, birer kentsel boşluk olarak bırakıldıklarında, hatırlamaya yol açacak ve bellekte hala eskiye/eski kentsel belleğe dair referanslar taşıyacaklardır. Bu durum, kentsel mekan ancak yeni referans örüntüleri tanımlayacak simgelere sahip olduğu takdirde engellenebilecektir.

Müdahale odaklarından bir diğerini ise, yapımlar meydana getirmektedir. Çalışma kapsamında kronolojik olarak ve yapı tipleri ve kent içerisindeki konumlarıyla birlikte incelenen bu yapımların etkinlikleri, yapıların üslupları, plan tipleri, cephe görünüşleri vb. gibi mimari özelliklerinin dışında değerlendirilmiştir. Gerçekleştirildikleri tarihler ve kent içerisindeki konumlarıyla birlikte ele alınan yapımların faaliyetlerinin, sayısal verilere dönüştürülmesiyle birtakım kantitatif sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda, mimarlık tarihi yazınında sıklıkla yer verilen, II. Mahmud döneminde, yeniçeri ordusu ortadan kaldırılana kadar bir karışıklık döneminin sürdüğü ve ancak bu ordu kaldırıldıktan sonra yapımların faaliyetlerine başlandığı yolundaki bilgilerin gerçekliği araştırılmıştır. Bu yaygın görüşün aksine, 1826 yılının kent bütünündeki yapımların faaliyetlerinde bir kırılma ya da dönüm noktası olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, gerçekleştirilen yapımların faaliyetleri, yapı türlerine göre ele alındığında, kentsel mekanda yeniçeri ordusunun kaldırılışından sonraki dönemde, simgesel anlama sahip yeni yapı tiplerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Yok edilen geçmiş dönem yapılarının yerlerine yerleştirilecek olan bu yeni yapılar, yeni referanslar meydana getireceklerdir. Aynı zamanda, bu yeni referanslar, yeni iktidarın meşruiyetinin kentsel mekandaki temsili olacakları için, gerek konumları gerekse de tür ve biçimleriyle de yeni olmalıdır. Diğer taraftan, bu nesnelere kentsel mekanda bir arada buldukları takdirde, sembolik olarak taşıdıkları nitelikler daha güçlü biçimde görünürlük kazanacaktır. Böylesi iktidar simgelerinin bir araya getirildiği en belirgin örnek, Beyazıt'ın

bir meydana dönüşümü sürecidir. Bu bağlamda, Beyazıd Meydanı iktidarın kent mekanındaki temsiliyeti problemiyle ilişki olarak, görsel imgeler bütünüünün meydana getirdiği bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak iktidarın bu temsiliyet biçimi, Beyazıd boşluğunun bir meydana dönüştürülmesi ile sınırlı kalmamıştır. Beyazıd Meydanı ile bağlantılı olacak biçimde, ilk kez bir köprü yapılması ve yine ilk kez bir yol güzergahı tanımlanarak uygulanması da bu imgeler bütünüünün kentsel ölçekte fiziksel izlerini vurgulamaktadır. Diğer taraftan, yeni düzenin en önemli parçası olan yeni ordunun yönetim merkezi olarak tanımlanan Beyazıd Meydanı'nda, bir yandan da kışla, hünkar kasrı ve kule gibi yeni referansları tanımlayacak yapılar inşa edilmiştir.

Benzer biçimde, kentsel mekanda iktidarı temsil eden yeni referanslardan biri olan kışla ve karakol yapıları ise, konumları ile kentin yeni bütünlüğüne işaret ederler. Kışlalar, imparatorluğu ayakta tutacağı varsayılan ordunun simgesel olarak da sahip olduğu erki temsil eden yapılar, karakollar kent içerisindeki her türlü huzursuzluğun sorumlusu olduğu düşünülen Yeniçerilerin kaldırılmasıyla, kentsel mekanda sağlanmış olan güvenlik ve asayişini sembolize ederler. Bu bağlamda, kışla ve karakol yapıları, önceki dönemin simgesel önemine sahip yapıları ile yeni düzenin simgesel yapıları arasındaki farkların kentsel mekanda belirginleştirilmesi isteğiyle, yeni düzeni ve erkini temsil eden yapıların diğer mimari ürünlerinden ayrıştırıldığı bir kentsel mekan yaratma çabalarının ürünüdür.

Bu kentsel mekanı bütünüyle ve yoğun biçimde kullanmaya başlayan yeni yöneticinin – sultan– varlığı ise, kentsel mekanın tümüne yayılacak biçimde, işlevsel olarak sultanın kullanıma, ideolojik olarak birebir sultanın mutlak otoritesine işaret edecek özel mekanlar oluşturulmasını beraberinde getirmiştir. Bu amaçla, bir yandan dinsel ve kamusal yapılara hünkar kasırları eklenirken, bir yandan da bağımsız hünkar kasırları inşa edilmeye başlanmıştır.

Bu yeni iktidar örüntülerinin, kentsel mekandaki yeni referanslarından bir diğeri de, dönemin erk ideolojileri kapsamında inşa edilen kuleler, üzerlerinde yer alan bayrak direkleri ve bayraklar olacaktır. Bu bağlamda, geleneksel dönem ile karşıtlık oluşturacak biçimde, padişahların kendisine referanslar içeren sancaklar yerine, devlete dair referanslar içeren bayraklar kentsel mekanda görünmeye başlar. Yöneticinin kimliğinden özerkleşmiş ve *modern* devlet olduğu yolundaki en önemli ideolojik simgelerden olan bir devlet bayrağı, kentsel bellekte yeni erkin temsiliyet araçlarından biri olarak kullanılmıştır.

Yeni kentsel bellek bir yandan böylesi simgesel nitelikteki yapılarla biçimlendirilirken, bir yandan da söz konusu belleğin yeni anlamsal kodlama yöntemlerinin inşa edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, öncelikle bellekte, yerler, tarihler, sözcükler, dil biçimleri vb. gibi araçlarla sağlanan hatırlama üzerinden geçmişle kurulan ilişki koparılmaya çalışılır. Bu doğrultuda izlenen unutturma politikaları ise, yakın geçmişi unutma ve daha eski geçmişi hatırlama biçiminde, bambaşka bir hatırlama politikasına dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, yeni kentsel mekana, yeni yapılara ve yeni kurumlara, yeni bir ad koyma geleneği icat edilmiştir. Yeni yapıların özel anlamlar içeren sözcüklerle adlandırılması, zamanla bir iktidar pratiği haline getirilmiştir. Aynı zamanda, ad koyma pratiğinin kendisi gibi, verilen adlar da sembolik nitelikler taşımaktadır. Diğer taraftan, toplumsal bellek üzerinde kurulmaya çalışılan denetim, kimi zaman mevcut yapıların veya kurumların kullanılagelen adlarının yasaklanmasını, yerlerine iktidarın meşruiyetini ve sahip olduğu erki simgeleyecek yeni adların, kimi zaman ise dini referans alan adların tanımlanmasına neden olmuştur.

Bu doğrultuda, II. Mahmud dönemi İstanbulu'nun kentsel ölçekteki değişimlerinin, artık klasik mimarlık tarihi yazımında alışılacağı üzere, yalnızca büyük boyutlu yapılar, Boğaziçi kıyılarında yoğunlaşan yerleşimler vb. gibi anlatılarla anlaşılmaya çalışılmasının imkansızlığı açıktır. İstanbul'un 19. yüzyıl başlarındaki bu dönüşüm sürecindeki temel problem, geleneksel Osmanlı bilgi, kavrama, algılama ve düşünce biçimlerinin farklılaşmasıyla, kent kavrayışının değişmesi ve buna bağlı olarak da üretilen kentsel mekanın artık başka bir biçime evrilmesidir.

KAYNAKLAR

Kitaplar-makaleler:

Acun, H., (1994), Anadolu'daki Saat Kuleleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Ahmed Lûtfî Efendi, (1999), Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı – Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa, (1994), Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, S. Irmak, B. K. Çağlar (düz.), MEB Yayınları, İstanbul.

Ahmet Refik, (1930), Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.

Ahmet Refik, (1998), Eski İstanbul, S. Önal (yay. haz.), İletişim Yayınları, İstanbul.

Akbal, F., (1951), "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, X(60):617-628.

Allom, T., (1838), Constantinople and The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor, Fisher Son & CO., London.

"Arabacılar", (1994), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1:287-288.

Arseven, C. E., (1989), Eski Galata ve Binaları, D. Yelkenci (haz.), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, İstanbul.

Arslan, N., (1992), Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 9, İstanbul.

Arslan, N., (1997), "II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemi Karakol Yapıları", Uluslararası 4. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 69-84.

Artan, T., (1994a), "Beşiktaş Sarayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2:171-173.

Artan, T., (1994b), "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsaraylar", Eyüp: Dün / Bugün Sempozyum / Atölye 11-12 Aralık 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 106-114.

Aydın, M., (1990), "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 81-105.

Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Alî Sâtî' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, (2001), Hadîkatü'l – Cevâmî, İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar, A. N. Gültekin (haz.), İşaret Yayınları, 93, İstanbul.

- Ayverdi, E. H., (1958), 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Batur, A., (1994), “Beyazıt Yangın Kulesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 2:190.
- Batur, S., (1968), “Ondokuzuncu Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkar Mahfili Sorunu Üzerine”, Anadolu Sanatı Araştırmaları, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü, İstanbul, 97-104.
- Berkes, N., (2006), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K., (1990), “Stephan Gerlach’ın Ruzname’sinde İstanbul”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri 28-30 Haziran 1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 83-105.
- Beyhan, M. A., (2007), Saray Günlüğü, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Câbî Ömer Efendi, (2003), Câbî Tarihi, Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani, Tahlil ve Tenkidli Metin, M. A. Beyhan (haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Can, C., (1999), “Tanzimat ve Mimarlık”, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”, YEM Yayınları, İstanbul, 130-136.
- Cansever, M., (2009), Türkiye’nin Kültür Mirası 100 Saat Kulesi, NTV Yayınları, İstanbul.
- Cansever, T., (1993), “Ülke Ölçeğinde İstanbul’u Planlamak”, İstanbul Dergisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 4:48-59.
- Cerasi, M. M., (1999), Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cezar, M., (1991), XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, Yeni Dizi 9, İstanbul.
- Cezar, M., (1995), Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul.
- Cezar, M., (1996), “19. Yüzyılda Önemli İşlere İmzasını Atmış Bir Mimarımız: Abdülhalim Bey”, 19. Yüzyıl İstanbul’unda Sanat Ortamı, Habitat II’ye Hazırlık Sempozyumu, 14-15 Mart 1996, Bildiriler, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul.
- Cezar, M., (2002), Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul.
- Connerton, P., (1999), Toplumlar Nasıl Anımsar?, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Çadırcı, M., (1980), “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma”, Osmanlı Araştırmaları 1/The Journal of Ottoman Studies 1, H. İnalçık, N. Göyünç, H. W. Lowry (ed.), İstanbul, 109-132.

- Çeçen, K., (1957), Taksim Suyu Tesisleri, İstanbul Belediyesi Sular İdaresi, İstanbul.
- Çeçen, K., (1990), İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 7, İstanbul.
- Çeçen, K., (1992), İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İski İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, K., (1996), Sinan's Water Supply System in İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İski İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, K., (1997), II. Bayezid Suyolu Haritaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İski İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, R., (1994), "Kuleli Bahçe Cami", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 5:117.
- Çelik, Z., (1998), 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Çiftçi, A., (1996), Son Dönem İstanbul Karakolları: Anadolu Yakası ve Büyükdere Topçu Karakolu, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış).
- Denel, S., (1982), Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Deringil, S., (2007), İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Develioğlu, F., (1990), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat Eski ve Yeni Harflerle, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Doyduk, S., (2007), "Kamusal Alanda Bilgi Yığılması: Beyazıt Boşluğu Örneği", Arredamento Mimarlık, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2007/02:65-67.
- Eldem, S. H., (1979), İstanbul Anıları, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri, İstanbul.
- Eldem, S. H., (1986), Türk Evi: Osmanlı Dönemi, cilt 2, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.
- Elgin, Ü., (2000), Geçmişten Geleceğe Kızkulesi, Hamoğlu Holding, İstanbul.
- Ergin, O., (1936), Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul.
- Ergin, O., (1938), İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, İstanbul.
- Ergin, O., (1977), Türkiye Maarif Tarihi, 3 cilt, Eser Kültür Yayınları, İstanbul.

- Ergin, O., (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, 8 cilt, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ergin, O. N., (1996), *İstanbul Şehreminleri*, A. N. Galitekin (haz.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Es'ad Efendi, (2000), *Vak'anüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, Z. Yılmaz (haz.), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Eyice, S., (1994), "Galata Kulesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 3:359-362.
- Eyice, S., (2006), *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Fevzi, Deniz Lisesi Tarih Muallimi, (1933), *Sancağımız*, 329 numaralı Deniz Mecmuasının Tarih Kısmı İlavesi, Deniz Matbaası, İstanbul.
- Fischer, N., (1944), *Moltke Als Topograph: Eine Auswahl aus seinen handgezeichneten Karten und Kartenskizzen*, Alfred Metzner Verlag, Berlin.
- Göçek, F. M., (1999), *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Gürallar Yeşilkaya, N., (2003), *Transformation Of A Public Space In The Nineteenth Century İstanbul: Beyazıt Meydanı*, Doktora Tezi, ODTU Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış).
- Hayden, D., (1995), *The power of place: Urban Landscapes as Public History*, Cambridge, Mass: MIT Pres.
- İşin, E., (1994), "Taşlıburun Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 7:223-224.
- İpşirli, M., (1991), "Osmanlılarda Cuma Selamlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 459-471.
- Karal, E. Z., (1970), *Osmanlı Tarihi Cilt 5, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karateke, H. T., (2004), *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Karpat, K., (2002), *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Karpat, K., (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kayra, C., (1990a), *İstanbul Haritaları*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul.

- Kayra, C., (1990b), İstanbul Mekanlar ve Zamanlar, Ak Yayınları, İstanbul.
- Kayra, C., Üyepazarcı, E., (1992), İkinci Mahmut'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri, İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kepes, G., (1996), "Kent Ölçeğinde Dışavurum ve İletişim Üzerine Notlar", Cogito Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 8:177-190.
- Kripke, S. A., (2005), Adlandırma & Zorunluluk, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Kuban, D., (1998), Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D., (2000), İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, Z. Rona (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 98, İstanbul.
- Kuban, D., (2001), Kaybolan Kent Hayalleri Ahşap Saraylar, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kumbaracılar, İ., (1988), Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczahaneleri, Ö. Kırkpınar (yay. haz.) Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Kurtoğlu, F., (1987), Türk Bayrağı ve Ay Yıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargah Binası, (tarihsiz), T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Yayınları.
- Mantran, R., (2005), İstanbul Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesinden Bir Seçme Ali Emiri Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar, (2007), E. Işın (ed.), Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pera Müzesi, İstanbul.
- Miss Pardoe, (1837), The City of The Sultan; and Domestic Manners of The Turks, in 1836, vol.1, Henry Colburn, London.
- Miss Pardoe, J., (1997), 18. Yüzyılda İstanbul, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Miss Pardoe, (2004), Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı, B. Büyükkal (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Moltke, Helmuth von, (1876), Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin.
- Moltke, Helmuth von, (1999), Moltke'nin Türkiye Mektupları, H. Örs (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mutlu, Ş., (1994), Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati: Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Müller-Weiner, W., (1992), “15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul’da İmalathane ve Fabrikalar”, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 53-120.

Naza, E., (1994), “Sofular Camii”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 7:24.

Okçuoğlu, T., (1994a), “Abbas Ağa Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1:7-8.

Okçuoğlu, T., (1994b), “Asariye Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1:339.

Olgun, K., (2005), “Osmanlı Devleti’nde Nüfusu Arttırma Politikası Çerçevesinde İskat-ı Ceninin (Kürtaj) Yasaklanması”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, 1-6 Eylül 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3:1341-1356.

Ortaylı, İ., (1985), “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1:231-243.

Ortaylı, İ., (2005), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Öz, T., (1997a), İstanbul Camileri, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Öz, T., (1997b), İstanbul Camileri, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özcan, A., (1988), “Bostancıbaşıların Beledi Hizmetleri ve Bostancıbaşı Defterlerinin İstanbul’un Toponomisi Bakımından Değeri”, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs–1 Haziran 1988 Bilidirler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 31-38.

Özcan, A., (1991), “II. Mahmud’un Memleket Gezileri”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 361-379.

Pakalın, M. Z., (1971a), “Cuma Selamlığı”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 304-308.

Pakalın, M. Z., (1971b), “Hünkar Mahfili”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 869-870.

Pakalın, M. Z., (1971c), “Biniş-i Hümayun”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 235.

Pakalın, M. Z., (1972a), “Selamlık Alayı”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 153-155.

Pakalın, M. Z., (1972b), “Selatin Cami”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 155-157.

- Pakalın, M. Z., (1972c), “Silahşör”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 226.
- Ramazanoğlu, G., (2003), Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış).
- Sakaoğlu, N., (1994a), “Ebniye-i Hassa Müdüriyeti”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 3:116-117.
- Sakaoğlu, N., (1994b), “İhtisab”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 4:143-144.
- Sakaoğlu, N., (1994c), “Bostancı Ocağı”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 2:305-307.
- Sakaoğlu, N., (1994d), “Bekar Odaları”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 2:123-124.
- Sakaoğlu, N., (1994e), “Mahmud II”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 5:253-260.
- Sakaoğlu, N., (1994f), “Cuma Selamlığı”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 2:443-444.
- Sancar, M., (2008), Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K., (2006), Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt 2, E Yayınları, İstanbul.
- Slade, A., (1945), Sir Adolphus Slade’in (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi, A. R. Seyfioğlu (çev.), Genelkurmay Başkanlığı Askeri Deniz Matbaası.
- Sudalı, M., (1958), Hünkâr Mahfilleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Doçentlik Çalışması, Güven Basımevi, İstanbul.
- Şimşek, M., (1993), Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da II. Mahmud Dönemi İmar Faaliyetleri, Doktora Tezi, MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış).
- Tanman, B., (1990), İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri, Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış).
- Tanman, B., (1994a), “Hünkâr Kasırları”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 4:100-102.
- Tanman, B., (1994b), “Hünkâr Mahfilleri”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 4:102-103.
- Tanman, B., (1994c), “Darphane Köşkü”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 2:553.

- Tanman, B., (1994d), “Divanahneler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 3:69-70.
- Tanman, B., (1994e), “Hasırizade Tekkesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 4:6-9.
- Tanman, B., (1994f), “Şah Sultan Camii ve Tekkesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 125-127.
- Tanman, B., (1994g), “Ümmi Sinan Tekkesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 7:336-338.
- Tanyeli, G., (2000), “Türkiye Köprüleri”, Türkiye’nin Köprüleri, U. Günyüz (ed.), Koç Allianz Hayat Sigorta A. Ş. Yayınları, İstanbul, 10-23.
- Tanyeli, U., (1992), “Transfer of Western Urban Planning concepts and Techniques to Turkey (1718-1840)”, Transfer of Modern Science & Technology to The Muslim World Proceedings of The International Symposium on “Modern Sciences and The Muslim World”, 2-4 September 1987, E. İhsanoğlu (ed.), İstanbul, 345-363.
- Tekeli, İ., (1994), The Development of The İstanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning, IULA-EMME: International Union of Local Authorities Section for the Eastern Mediterranean and Middle East Region, İstanbul.
- Tekeli, İ., (1999), “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, P. Dumont, F. Georgeon (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 19-30.
- Tekeli, İ., (2005), “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”, <http://www.yunusaran.org/word/kentplanlamasi2.doc>, XXII. Yunus Aran Konferansı 12 Mayıs 2005.
- Tekeli, İ., İlkin, S., (1999), Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Tosyevî zade Rıfat Osman, (1931), “Bayrağımıza Dair Birkaç Söz”, İstanbul Belediye Mecmuası, İstanbul, 84/12:446-458.
- Tuğlacı, P., (1993), Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul.
- Türk Bayrağı, (1929), İstanbul Şehremaneti Matbaası, İstanbul.
- Türker, O., (1999), Mega Revma’dan Arnavutköy’e: Bir Boğaziçi Hikayesi, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Türker, O., (2004), Nihori’dan Yeniköy’e: Bir Boğaziçi Köyünün Hikayesi, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Ünver, S., (1995), İstanbul Risaleleri, cilt 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Yazan, Ü. M., (1988), “Bir Asır Boyunca (1840-1940) İstanbul Şehrinin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili”, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs–1 Haziran 1988, Bilidirlir, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 59-74.

Yerasimos, S., (1999), “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, P. Dumont, F. Geogon (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1-18.

Yücel, E., (tarihsiz), Yeni Cami Hünkâr Kasrı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.

Haritalar:

Moltke, (1837a), “Nördlicher befestigter Theil des Bosphorus von Rumeli Hißari bis Feneri Kaleßi in 1:25000”, (mehrfarb. Handzeichn. 83x84 cm nebst Skizze auf Olpapier), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1837b), “Situationsplan des Manöverplatzes bei St. Stephano, 1:10000 (Dezember 1837)”, (mehrfarb. Handzeichn. 52x40 cm), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1837c), “Situationsplan des Manöverplatzes bei St. Stephano, 1:10000 (Dezember 1837)”, (mehrfarb. Handzeichn. 52x40 cm), Dasselbe, gedruckt mit türkischem Titel, Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1837d), “Die Schlösser und Batterien am Bosphorus, aufgenommen im Herbst 1836, 1:25000, Constantinopel 1837”, (mehrfarb. Handzeichn., 4 Bl. je 40x52 cm), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1837e), “Karte von Constantinopel auf Befehl Sr. Hoheit des Großherrn aufgenommen im Januer-März 1837, 1:25000”, (mehrfarb. Handzeichn. 86 (bezw. 93)x60 (bezw. 63) cm nebst 2 Skizzen auf Ölpapier), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1842a), “Karte von Constantinopel, den Vorstädten, der Umgegend und dem Bosphorus, im Auftrag Sr. Hoheit Sultan Mahmuds II. Mit dem Meßtisch 1:25000 aufgenommen in den Jahren 1836-37”, Gestochen von W. Bembe – Berlin: Schropp 1842 (zweifarb. 71x68 cm), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1842b), “Plan von Constantinopel. Nach von Moltke”, Etwa 1:70000 – Berlin: Kraatz 1842 (schwarz 26x21 cm), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1843), “Constantinopel und der Bosphorus, (mehrfarb. Handzeichn. 26x33 cm). Reduction nach der Aufnahme des Frh. von Moltke auf ¼ Größe des Originals”, 1:100000. Gez. von H. Kiepert. Lith. von C. Birck. – Berlin: Schropp 1843, Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Moltke, (1849), “Karte des nördlichen befestigten Theils des Bosphorus von den Hissaren bis zu den Leuchthürmen am Schwarzen Meer, im Auftrage Sr. Hoheit Mahmud II. mit dem Meßtisch in 1:25000 aufgenommen 1836-37”, Berlin: Schropp (zweifarb. 70x64 cm in 4 Bl.), Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Berlin.

Kauffer, (1819), “Plan Topographique du Bosphore, de thrace ou Canal de Constantinople et de ses environs Jusqu'a la source des rivie'res qui se jettent dans la port de Constantinople avec les Ildes des princes et la partie de la Cote D'Asie qui en est voisine”, 956.101 – 563 KAU 1819 / 1149, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı İstanbul Bölümü, İstanbul.

Moltke, (1852), “darü'l-hilafetü'l aliyye ve civarı ve civarı haritası”, 956.101 – 563 MOL – 1268, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı İstanbul Bölümü, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

B.O.A. C.SM. 107.5382

B.O.A. C.HR. 9.440

B.O.A. C.HR. 10.482

B.O.A. C.HR. 184.9151

B.O.A. HAT. 1264.48937

B.O.A. HAT. 1234.48035

B.O.A. HAT. 1234.48035

B.O.A. C.AS. 398.16412

B.O.A. C.AS. 245.10282

B.O.A. HAT. 637.31394

B.O.A. HAT. 339.19389

B.O.A. HAT. 296.17616

B.O.A. C.AS. 1.11

B.O.A. HAT. 320.18828

B.O.A. C.AS. 492.20566

B.O.A. C.SM. 146.7349

B.O.A. C. AS. 18.797

B.O.A. C.AS. 219.9336
B.O.A. HAT. 1254.48500
B.O.A. C.ZB. 59.2922
B.O.A. C.AS. 3.80
B.O.A. C.AS. 148.6537
B.O.A. C.AS. 203.8705
B.O.A. C.AS. 447.18633
B.O.A. C.ZB. 81.4016
B.O.A. C.AS. 341.14155
B.O.A. HAT. 1328.51840
B.O.A. C.ZB. 29.1416
B.O.A. C.AS. 698.29286
B.O.A. C. BLD. 78.3871
B.O.A. HAT. 1305.50944
B.O.A. HAT. 1234.48032
B.O.A. HAT. 339.19389
B.O.A. HAT. 1207.47297/Ö
B.O.A. HAT. 1254.48544/A
B.O.A. HAT. 578.28322
B.O.A. HAT. 579.28392
B.O.A. HAT. 1265.48992
B.O.A. HAT. 571.27957
B.O.A. HAT. 571.27962
B.O.A. HAT. 573.28090
B.O.A. HAT. 580.28478

B.O.A. HAT. 581.28546

B.O.A. HAT. 572.28028

B.O.A. HAT. 579.28388

B.O.A. HAT. 1290.50076/A

B.O.A. C.BH. 89.4249

B.O.A. HAT. 339.19389

B.O.A. HAT. 339.19389

B.O.A. HAT. 589.28938

B.O.A. HAT. 292.17435

B.O.A. HAT. 157.7833

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	30.04.1978	
Doğum yeri	İzmit	
Lise	1992-1993 1993-1995	Çanakkale Anadolu Lisesi Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi
Lisans	1995-1999	Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü
Yüksek Lisans	1999-2002	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı
Doktora	2002-2008	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Çalıştığı kurumlar

2002-Devam ediyor YTÜ Mimarlık Fakültesi Araştırma Görevlisi